

ਨੌਵੀਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਲਈ

ਵੰਨਰੀ

(ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਇਕਾਂਗੀ)

ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ

© ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ

ਐਡੀਸ਼ਨ : 2021-22..... 1, 00, 000 ਕਾਪੀਆਂ

All rights, including those of translation, reproduction
and annotation etc., are reserved by the
Punjab Government.

ਚਿਤਾਵਨੀ

1. ਕੋਈ ਵੀ ਏਜੰਸੀ-ਹੋਲਡਰ ਵਾਧੂ ਪੈਸੇ ਵਸੂਲਣ ਦੇ ਮੰਤਵ ਨਾਲ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ 'ਤੇ ਜਿਲਦਸਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। (ਏਜੰਸੀ-ਹੋਲਡਰਾਂ ਨਾਲ ਹੋਏ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਧਾਰਾ ਨੰ. 7 ਅਨੁਸਾਰ)
2. ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਦੁਆਰਾ ਛਪਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਜਾਲੀ/ਨਕਲੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਂ (ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ) ਦੀ ਛਪਾਈ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਸਟਾਕ ਕਰਨਾ, ਜਮਾਖੋਗੀ ਜਾਂ ਵਿਕਰੀ ਆਦਿ ਕਰਨਾ ਭਾਰਤੀ ਦੰਡ-ਪ੍ਰਨਾਲੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਫੌਜਦਾਰੀ ਜੁਰਮ ਹੈ।
(ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਦੀਆਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਬੋਰਡ ਦੇ 'ਵਾਟਰ ਮਾਰਕ' ਵਾਲੇ ਕਾਗਜ਼ ਉੱਪਰ ਹੀ ਛਪਵਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।)

ਮੁੱਲ : ₹ 56.00

ਸਕੱਤਰ, ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ, ਵਿੱਦਿਆ ਭਵਨ, ਫੇਜ਼-8, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ-160062 ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਅਤੇ ਐਸ. ਦਿਨੋਸ਼ ਐਂਡ ਕੰਪਨੀ, ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਨਗਰ, ਜਲੰਧਰ ਦੁਆਰਾ ਛਾਪੀ ਗਈ।

ਦੇ ਸ਼ਬਦ

ਸਿੱਖਿਆ ਨਿਰੋਲ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਬਾਰੇ ਗਿਣਵਾਂ-ਤੁਲਵਾਂ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਮਹੱਤਵ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਤੇ ਰੂਹ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਰੁਪਾਂਤਰਨ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਸ ਕਾਬਲ ਬਣਾ ਦੇਵੇ ਕਿ ਉਹ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸੁਚੱਜ ਅਤੇ ਰੱਜ ਨਾਲ ਜਿਉਂ ਸਕੇ ਬਲਕਿ ਉਹ ਜਿਸ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ/ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਰ ਕਾਰਜ-ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਿਕ ਸ਼੍ਰਮੀਲੀਅਤ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰ ਸਕੇ।

ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਮੂਬਸੂਰਤ ਹੈ। ਲੋੜ ਇਸ ਮੂਬਸੂਰਤੀ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ, ਸਲਾਹੁਣ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮੂਬਸੂਰਤ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਇਹੋ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਮਨੋਰਥ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਚੇਤਨਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂਜੋਂ ਉਹ ਇਸ ਦੀ ਤੌਰ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਤੇ ਉਸਾਰੂ ਸੋਚ ਨਾਲ ਸਮਝ ਸਕੇ, ਇਸ ਦੀ ਯੜਕਣ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕੇ, ਇਸ ਵਿਚਲੇ ਉਤਰਾਵਾਂ-ਚੜ੍ਹਾਵਾਂ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਰਹਿ ਸਕੇ, ਇਸ ਦੇ ਚੰਗੇ-ਮਾੜੇ ਪਹਿਲੂ ਦੀ ਨਿਰਖ-ਪਰਖ ਕਰ ਸਕੇ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਤਿ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕੁਦਰਤ ਪ੍ਰਤਿ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰੂਹ ਦਾ ਰੱਜ ਬਣਾ ਸਕੇ।

ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਇਸ ‘ਹਾਸਲ’ ਲਈ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਪੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪੱਖ ਹਨ: ਅਧਿਆਪਕ ਅਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ। ਇੱਥੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਕਿਤਾਬਾਂ ਬਾਰੇ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੋਂ ਭਾਵ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਰਸ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਉਹ ਚਾਬੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਡੇ ਪੁਸਤਕ-ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਬੂਹੇ ਖੋਲ੍ਹਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸੁਹਿਰਦ ਅਧਿਆਪਕ ਇਹਨਾਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਚਾਨਣ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਗਲੇਰੇ, ਬਿਖੜੇ ਪੈਂਡੇ ’ਤੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਡੰਗੇਗੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਬੇਗਾਨੇ ਦੀ ਉੰਗਲੀ ਫੜਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾ ਰਹੇ। ਮੂਬਸੂਰਤੀ ਦੀ ਮੰਜ਼ਲ ਪੈਸੇ ਜਾਂ ਵਿਹਲ ਨਾਲ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ; ਇਸ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ ਘਾਲਣਾ ਘਾਲਣੀ ਤੇ ਜੂਝਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਕਰਮਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਮੁਮਾਰੀ ਹੈ।

ਮੇਰੀ ਦਿਲੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਸ਼੍ਰੋਣੀਆਂ ਜਾਂ ਪਰੀਖਿਆਵਾਂ ਪਾਸ ਕਰਨ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਨਾ ਰਹਿਣ ਸਗੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਤੇ ਅਨਜਾਣੇ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਤੱਕ ਜਾਣ ਦੀ ਭਖਦੀ, ਅਮੇੜ ਤੇ ਸਦੀਵੀ ਤਾਂਘ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਰੱਥ ਵਸੀਲਾ ਬਣ ਜਾਣ।

ਇਸ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਦਫ਼ਤਰੀ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਕਾਸ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾ-ਮਾਹਰ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਜਸਵੀਰ ਕੌਰ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਪਰਮਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ’ਤੇ ਮਰਹੂਮ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਵਿਸ਼ਾ-ਮਾਹਰ ਤੇ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਸੀਨੀ. ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਅਫਸਰ ਨੇ ਪੂਰਨ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਦਿਆਂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਆਏ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਸ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦਾਊਂ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ), ਸ. ਜਸਵੀਰ ਸਿੰਘ ਲੰਗੜੇਆ (ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਅਧਿਆਪਕ) ਡਾ. ਰਣਜੋਪ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸਕੂਲ ਅਧਿਆਪਕ) ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਵੱਲੋਂ ਤਹਿ-ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਿਆਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਓ! ਭਵਿਖ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਹੋਰ ਵੀ ਮੂਬਸੂਰਤ ਨਿਰੋਈਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਮੋਹ ਜਗਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਉਪਲਬਧ ਕਰਨ ਦੇ ਇਗਾਦੇ ਨਾਲ.....

ਚੇਅਰਮੈਨ

ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ

ਵਿਸ਼ਾ—ਸੂਚੀ

ਪੰਨਾ ਨੰ:

1

ਭੂਮਿਕਾ (ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਇਕਾਂਗੀ) :

ਕਹਾਣੀਆਂ

1.	ਕੱਲੋ	:	ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ	12
2.	ਜਨਮ-ਦਿਨ	:	ਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਉਪਲ	21
3.	ਬਸ਼ੀਰਾ	:	ਨਵਤੇਜ਼ ਸਿੰਘ	28
4.	ਮੁਰਕੀਆਂ	:	ਨੌਰੰਗ ਸਿੰਘ	32
5.	ਸਾਂਝੀ ਕੰਧ	:	ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧੀਰ	40
6.	ਬੱਸ-ਕੰਡਕਟਰ	:	ਡਾ. ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ	49
7.	ਬਾਕੀ ਸਭ ਸੁੱਖ-ਸਾਂਦ ਹੈ	:	ਮੇਹਨ ਭੰਡਾਰੀ	55

ਇਕਾਂਗੀ

1.	ਗਉਮੁਖਾ-ਸ਼ੇਰਮੁਖਾ	:	ਗੁਰਚਨ ਸਿੰਘ ਜਸੂਜਾ	63
2.	ਪਰਤ ਆਉਣ ਤੱਕ	:	ਸਤੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਵਰਮਾ	74
3.	ਮੌਨਧਾਰੀ	:	ਬੀਸ਼ਵਰ ਚੰਦਰ ਨੰਦਾ	90
4.	ਗੁਬਾਰੇ	:	ਡਾ. ਆਤਮਜੀਤ	105
5.	ਸਿਰਜਣਾ	:	ਪਾਲੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	126

ਭੂਮਿਕਾ

ਕਹਾਣੀ

ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਬੜਾ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ। ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੇਦਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕਹਾਣੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਜਾਂ ਸੁਣੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਲੋਕ- ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਇਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲੋਂ ਸੀ। ਕਹਾਣੀ ਸ਼ਾਇਦ ਉਦੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਬਾਰੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਉਸ ਦੇ ਕੀਤੇ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਆਦਿਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਗਰੋਹ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸ ਬਾਰੇ ਗਰੋਹ ਨੂੰ ਆ ਦੱਸਿਆ ਹੋਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਕਹਾਣੀ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਬਾਂਸਾਂ ਦੀ ਰਗੜ ਨਾਲ ਜੰਗਲ ਸੜਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਜਵਾਲਾਮੁਖੀ ਫਟਦੇ ਹੋਣਗੇ, ਨਦੀਆਂ-ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹੜ੍ਹ ਆਉਂਦੇ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਉਦੋਂ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਵਹਿਣਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ-ਜਾਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਕਰੋਪਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਉਸ ਰੱਬ ਸਿਰਜ ਲਿਆ, ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤੇ ਸਿਰਜ ਲਏ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਕਹਾਣੀਆਂ ਜੋੜ ਲਈਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਕਾਲ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਤੇ ਤਜਰਬੇ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਜੇ ਵੀ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਦਰ-ਪੀੜ੍ਹੀ ਚੱਲੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਜੋ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਅੱਜ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਨਵੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਤੇ ਨਵੀਂ ਸੋਝੀ ਰਾਹੀਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇਵ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਜਾਂ ਪਰੀ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਤੇ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੀ ਖੋਜ ਇਸ ਸਿੱਟੇ 'ਤੇ ਅੱਪੜ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਮਿਥਿਹਾਸਿਕ ਕਥਾਵਾਂ ਫਜ਼ੂਲ, ਵਾਧੂ ਜਾਂ ਗੱਪ ਆਦਿ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਯੁੱਗਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਵੱਡੇ-ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਢੰਗ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਕੇਵਲ ਭੌਤਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਿਉਂਦਾ, ਉਸ ਦਾ ਇੱਕ ਮਾਨਸਿਕ-ਜਗਤ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ-ਜਗਤ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਾਲ ਬੜਾ ਗਹਿਰਾ ਸੰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਯੁੱਗ ਬੀਤ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਕਬੀਲਾ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭੌਤਿਕ ਇਕਾਈਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਿਉਂਦਾ ਮਨੁੱਖ ਅੱਜ ਭਰੇ-ਪੂਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਜੋਂ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਕੁਦਰਤੀ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਸੱਭਿਆਤਾ ਦੇ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਪੁੱਜ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਕਾਸ ਕੇਵਲ ਭੌਤਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸਗੋਂ ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਮਨੁੱਖ ਮੁਢਲੀ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਸੱਭਿਆਤਾ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵੱਲ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਆਇਆ ਹੈ, ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਉਸ ਦਾ ਮਾਨਸਿਕ-ਜਗਤ ਵੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਦਾ ਮਨੁੱਖ, ਛੂਂਸੀਸੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼, ਹੁਸੀ, ਵੀਅਤਨਾਮੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਸਮੁੱਚੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਇੱਕ ਕੜੀ ਹੈ, ਸਮੁੱਚੇ ਮਨੁੱਖੀ-ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਇੱਕ ਥਾਂ ਹੈ। ਤਦੇ ਹੀ ਜੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਵੀ ਇੱਕ ਅਨਿਆਂਦੀ ਮੌਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਭ 'ਮਨੁੱਖਾਂ' ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕੁਝ ਟੁੱਟਦਾ-ਭੱਜਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਘਟਨਾ ਉਸ ਦੇ ਗਲੀ-ਗੁਆਂਢ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਿਤੇ ਵਾਪਰੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਹੋਈ 'ਮੌਤ' ਦੇ ਨੜੋਏ ਵਿੱਚ

ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਇਹ ਆਪਸੀ ਸਾਂਝ ਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਮਨਾਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਰਹੀ ਕਿ ਕੁਝ ਗੈਰਕੁਦਰਤੀ ਜਾਂ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰ ਜਾਣ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਕਿਰਿਆ-ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਜਾਂ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਗੈਬੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲੱਭੇ ਤੇ ਫਿਰ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰਨਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਗੈਬੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤੇ ਆਦਿ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਵੇ। ਇਹ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਸਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਮਨੁੱਖ 'ਜਿਉਂਦਾ' ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਅਨੁਭਵ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਹੋਰਨਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਂਧ ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਵਜੋਂ ਕਦੋਂ ਦਾ ਮਰ-ਚੁੱਕਾ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਇੱਕ ਪਸੂ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਹੋਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਇਹ ਨੇਮ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਅਜਿਹਾ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ।

ਅੱਜ ਦਾ ਮਨੁੱਖ, ਮਨੁੱਖ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਆਲੋ-ਦੁਆਲੇ ਬਾਰੇ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਹੋਰਨਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਂ ਮਨ ਦੀ ਭੜਾਸ ਕੱਢਣ ਲਈ ਉਹ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬੋਲੀ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਸਾਧਨ ਹੋਰ ਵੀ ਹੈ – ਉਹ ਹੈ, ਸਾਹਿਤ ਦਾ। ਜੋ ਕੁਝ ਆਲੋ-ਦੁਆਲੇ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਅਨੁਭਵਸ਼ੀਲ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਸੰਤੁਲਨ ਡੋਲਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਸਾਹਿਤ ਲਿਖਣ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀਆਂ ਕਈ ਤਹਿਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਤੇ ਉਹ ਸਿੱਧ-ਪੱਧਰਾ ਤੇ ਸਾਂਵਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਅਤਿਭਾਵਕ। ਕਿਤੇ ਉਹ ਭਾਵਕ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਡੋਲਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤਹਿਆਂ ਮੁਤਾਬਕ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਮਾਧਿਅਮ ਦੀਆਂ ਕਈ ਤਹਿਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਤੇ ਤਰਕ-ਪੂਰਨ ਵਿਚਾਰ, ਕਿਤੇ ਭਾਵਕ-ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਤੇ ਕਿਤੇ ਭਾਵਕਤਾ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਵਿੱਚ ਵਿਵੇਕ। ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਹਿਆਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਤਹਿ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਵਾਰਤਕ, ਦੂਜੀ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਗਲਪ ਦੇ ਸਾਰੇ ਭੇਦ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹਨ। ਸੋ, ਕਹਾਣੀ ਤੀਜੀ ਤਹਿ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭਾਵਕਤਾ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਭਾਵਕਤਾ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਵਿਵੇਕ ਵੀ। ਕੇਵਲ ਘਟਨਾ-ਕ੍ਰਮ ਜਾਂ ਕਥਾ-ਕ੍ਰਮ ਕਿਸੇ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕਦਾ। ਘਟਨਾ ਜਾਂ ਕਥਾ ਭਾਵਕਤਾ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਵਿਵੇਕ ਦਾ ਵਾਹਕ ਬਣ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਨਾਂ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਉਸ ਵਿੱਚ ਜੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸਿੱਫਤ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਕੇਵਲ ਘਟਨਾ ਜਾਂ ਕਥਾ ਹੈ, ਕਹਾਣੀ ਨਹੀਂ।

ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਬਣਤਰ

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀ ਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਸਾਹਿਤਿਕ ਵੰਨਰੀ ਦੀ ਬਣਤਰ, ਇਸ 'ਸੰਜਮ' ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਨਿਰਮਾਣਕਾਰੀ ਤੱਤਾਂ ਉੱਤੇ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਛੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:-

1. ਕਥਾ-ਵਸਤੂ	2. ਪਾਤਰ-ਚਿਤਰਨ
3. ਵਾਰਤਾਲਾਪ	4. ਵਾਤਾਵਰਨ
5. ਸੈਲੀ	6. ਮਨੋਰਥ

1. ਕਥਾ-ਵਸਤੂ

ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਲੇਖਕ ਜੋ ਵਸਤੂ ਚੁਣਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਖਾਸਾ ਕਥਾਤਮਿਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਵਿਸ਼ੇ ਅਨੁਕੂਲ ਇੱਕ ਘਟਨਾ ਜਾਂ ਕੁਝ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਿਲਸਿਲੇਬੱਧ ਤਰਤੀਬ ਵਿੱਚ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਘਟਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਉਸ ਘਟਨਾ ਦੇ ਹੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੇ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੀ ਕਥਾ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੀ ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਹਨਾਂ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝ ਤੇ ਮਾਣ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਲੇਖਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਕਥਾ-ਵਸਤੂ ਦੇ ਚਾਰ ਪੜਾਅ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਰੰਭ, ਮੱਧ, ਸਿਖਰ ਤੇ ਅੰਤ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਅਰੰਭ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਖਾਸ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਵਿਧੀ ਨਹੀਂ। ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਬਿਆਨ-ਢੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਕਹਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਕਈ ਵਾਰ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਪਾਤਰ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਾ ਕੇ, ਕਦੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਕੇ ਜਾਂ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਤੋਂ ਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਕਹਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਿਸੇ ਬਾਹਰੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਤਕਨੀਕ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਲੇਖਕ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮਾਨਸਿਕ ਬਣਤਰ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਵੱਖਰੀ - ਵੱਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸ ਤੱਥ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

2. ਪਾਤਰ-ਚਿਤਰਨ

ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੱਤ ਹੈ—ਪਾਤਰ-ਚਿਤਰਨ। ਕਹਾਣੀ ਇੱਕ ਜਾਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਕਿਰਿਆ-ਪ੍ਰਤਿਕਿਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਅੱਗੇ ਤੁਰਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਜੋ ਕਹਾਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਸਫਲ ਕਹਾਣੀ ਉਹੋ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚਲੇ ਪਾਤਰ ਸਾਨੂੰ ਆਮ ਵਰਗੇ ਲੱਗਣ, ਯਥਾਰਥਕ ਹੋਣ। ਫਿਰ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਪਾਤਰ ਆਮ ਵਰਗੇ ਹੀ ਲੱਗਣੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ? ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸਿੱਧਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਾਹਿਤ ਰਾਹੀਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਲੇਖਕ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਅਨੁਭਵ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਸਗੋਂ ਨਿੱਤ ਦੇ ਵਾਹ ਵਿਚਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਇਹ ਪਾਤਰ ਜਿਹੜੇ ਆਲੋ-ਦੂਆਲੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਧਾਰਨ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਲੇਖਕ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਕੇ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਅੱਗੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸਧਾਰਨਤਾ ਪਿੱਛੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੰਸਾਰ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਫਲ ਪਾਤਰ-ਚਿਤਰਨ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕਿਸੇ ਪਾਤਰ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਚੰਗਾ-ਮਾੜਾ ਨਾ ਕਰੇ ਸਗੋਂ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਸਾਰੇ ਕਿ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਤਰਾਂ ਜਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪ੍ਰਤਿ ਵਤੀਰੇ ਤੋਂ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸ਼ਬਦੀਅਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗੇ।

3. ਵਾਰਤਾਲਾਪ

ਦੋ ਪਾਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਸੀ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਨੂੰ ਹੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਤਾਂ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਬਿਨਾਂ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਪਰ ਨਾਵਲ, ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਤੇ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਘੱਟ ਨਹੀਂ। ਗੱਲ-ਬਾਤ ਸਾਡੇ ਆਪਸੀ ਸੰਚਾਰ

ਦਾ ਧੁਰਾ ਹੈ ਤੇ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਿੰਦਗੀ ਦਾ ਯਥਾਰਥਿਕ ਚਿੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਹੋਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਵੀ ਥਾਂਈ- ਥਾਂਈਂ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਆਏਗੀ। ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਲਿਆਉਣ, ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਕਿਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਘਾੜਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤਣਾਅ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ, ਸੰਖੇਪ ਤੇ ਭਾਵਪੂਰਤ ਹੋਣ, ਬੋਲ ਤੇ ਬਣਾਉਣੀ ਨਾ ਹੋਣ।

4. ਵਾਤਾਵਰਨ

ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਜਿਸ ਖਿੱਤੇ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਪਲਾਟ ਜਾਂ ਪਾਤਰ ਚੁਣਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਖਿੱਤੇ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਾ ਜਿਕਰ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਦੇ ਹੀ ਉਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲਾ ਪਾਤਰ ਉਸ ਧਰਤੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਵਿੱਚ ਚਿਤਰਨ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਸੀਮਾ ਵਿੱਚ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਇੱਕ ਸਫਲ ਕਥਾਕਾਰ ਕੁਝ ਸੂਖਮ ਛੂਹਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਣਾਉਣੀ ਜਾਂ ਕਾਲਪਨਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਚਿਤਰਿਆ ਗਿਆ ਵਾਤਾਵਰਨ ਅਕੇਵੇਂ ਭਰਪੂਰ ਤੇ ਰਸਹੀਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

5. ਸ਼ੈਲੀ

ਹਰ ਲੇਖਕ ਦਾ ਇੱਕ ਆਪਣਾ ਬਿਆਨ-ਢੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਿੱਜੀ ਬਿਆਨ- ਢੰਗ ਨੂੰ ਹੀ ਸ਼ੈਲੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਲੇਖਕ ਵਰਨਣ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਤੇ, ਕੋਈ ਖਤਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਡਾਇਰੀ ਲਿਖਣ ਵਾਂਗ। ਕੋਈ ਸਧਾਰਨ ਫਿਕਰੇ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਲੱਛੇਦਾਰ। ਕੋਈ ਸੁਝਾਊ ਫਿਕਰਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਸਪਾਟ ਬਿਆਨ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਕੁਝ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਕੁਝ ਫਿਕਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇੰਝ ਜਿੰਨੇ ਲੇਖਕ, ਉਨ੍ਹੇ ਹੀ ਬਿਆਨ-ਢੰਗ ਪਰ ਸਾਰੇ ਹੀ ਬਿਆਨ-ਢੰਗ ਸ਼ੈਲੀ ਬਣਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬਿਆਨ-ਢੰਗ ਸ਼ੈਲੀ ਉਦੋਂ ਬਣਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਲੇਖਕ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਵੰਨਗੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

6. ਮਨੋਰਥ

ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਮਨੁੱਖੀ ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਮਾਹਿਅਮ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਾਹਿਤ ਰਾਹੀਂ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਅਨੁਭਵ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਆਲੋ-ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਜੋ ਅਨੁਭਵ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦਾ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਹੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲਾ ਮਨੋਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਸਾਹਿਤ-ਰਚਨਾ ਮਨੋਰਥਹੀਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਪਰ ਕਈ ਵਾਰ ਇੰਝ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਲਪ ਤੇ ਹੁਨਰ ਵਿੱਚ ਏਨੇ ਮਾਹਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਰਥਾਤ ਮਨੋਰਥ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉੱਘੜ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।

ਇਸ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਕਹਾਣੀ-ਭਾਗ ਵਿੱਚ, ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ, ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ : ‘ਕੱਲੋ’, ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧੀਰ : ‘ਸਾਂਝੀ ਕੰਧ’, ਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਉੱਪਲ : ‘ਜਨਮ-ਦਿਨ’, ਨੌਰੰਗ ਸਿੰਘ : ‘ਮੁਰਕੀਆਂ’, ਨਵਤੇਜ ਸਿੰਘ : ‘ਬਸ਼ੀਰਾ’, ਡਾ. ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ : ‘ਬੱਸ-ਕੰਡਕਟਰ’, ਅਤੇ ਮੋਹਨ ਭੰਡਾਰੀ : ‘ਬਾਕੀ ਸਭ ਸੁੱਖ-ਸਾਂਦ ਹੈ’, ਕਹਾਣੀਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਆਮੀਰ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ।

*****

ਭੂਮਿਕਾ

ਨਾਟਕ ਕੀ ਹੈ?

ਨਾਟਕ ਇੱਕ ਦਰਸ਼ਨੀ-ਕਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਢੁਕਵੇਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਰਾਹੀਂ, ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰੰਗ-ਮੰਚ ਉੱਤੇ ਵਾਪਰਦਾ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹਰੇਕ ਨਾਟਕਕਾਰ ਆਪਣੇ ਨਾਟਕ ਦੀ ਰਚਨਾ ਰੰਗ-ਮੰਚੀ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਕਾਂਗੀ ਤੇ ਇਕਾਂਗੀ ਦੀ ਬਣਤਰ :

ਇਕਾਂਗੀ, ਨਾਟਕ ਦਾ ਇੱਕ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੀ ਤਕਨੀਕ ਪੂਰੇ ਨਾਟਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇੱਕ ਘਟਨਾ, ਇੱਕ ਕਾਤਰ ਜਾਂ ਇੱਕ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਨੂੰ ਪਲਾਟ ਜਾਂ ਗੋਂਦ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਨ ਵਾਲੇ ਇਕਾਂਗੀ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਮਨੋਰਥ ਜਾਂ ਉਦੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਸਾ, ਪਿਆਰ, ਡਰ ਜਾਂ ਬੀਰਤਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਕਾਂਗੀਕਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਦਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਇਕਾਂਗੀ ਨਿਰੋਲ ਹਾਸ-ਰਸ ਵਾਲੇ, ਹਾਸ-ਰਸ ਵਿੱਚ ਵਿਅੰਗ ਵਾਲੇ, ਰੁਮਾਂਸ ਭਰਪੂਰ ਜਾਂ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੇ ਭਾਵ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਾਟਕਕਾਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਤਿ ਦਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਜਾਂ ਨਾਟਕ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਨਾਟਕ ਜਾਂ ਇਕਾਂਗੀ ਸੁਖਾਂਤ ਤੇ ਦੁਖਾਂਤ: ਦੋ ਕਿਸਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਕਾਂਗੀਆਂ ਦਾ ਅੰਤ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਹੋਵੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਸੁਖਾਂਤ' ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਦੁੱਖ ਭਰਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਦੁਖਾਂਤ' ਇਕਾਂਗੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਇਕਾਂਗੀ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਬਹੁਤਾ ਵਿਸਤਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਅੱਧੇ-ਪੱਧੇ ਘੰਟੇ ਵਿੱਚ ਖੇਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਖੇਡਣ ਲਈ ਮੰਚ-ਸੱਜਾ ਆਦਿ ਦਾ ਖਰਚ ਵੀ ਘੱਟ ਅਤੇ ਉਚੇਚ ਵੀ ਘੱਟ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਚਾਲ ਤਿੱਖੀ, ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਸੰਜਮ ਭਰਪੂਰ ਤੇ ਸਾਰਥਕ, ਪ੍ਰਭਾਵ ਬੱਝਵਾਂ, ਪਾਤਰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਤੇ ਇੱਕਰਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਚਨਚੇਤ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਖੇਪਤਾ, ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਤੇ ਤੀਬਰਤਾ ਇਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਲੱਛਣ ਹਨ।

ਇਕਾਂਗੀ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ :

ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਨਕਲ ਦੀ ਰੁਚੀ ਜਮਾਂਦਰੂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਇੱਕ ਨਾਟਕੀ ਜੀਵ ਹੈ। ਇਸੇ ਨਕਲ ਦੀ ਰੁਚੀ ਨਾਲ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਕਲ ਲਾਉਣੀ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨਾ, ਸਾਂਗ ਲਾਉਣੀ ਆਦਿ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਢਲੇ ਇਕਾਂਗੀ ਹੀ ਹਨ। ਆਦਿ-ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮੁਢਲੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ, ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਲੱਭਾ? ਤੂੰ ਡਰਿਆ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂ ਹੈ? ਪਾਣੀ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀ ਵਾਪਰੀ? ਦੇ ਜਵਾਬ ਇਸ਼ਾਰੇ, ਸੰਕੇਤਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਅਵਾਜ਼ ਦੇ

ਉਤਰਾਮ-ਚੜ੍ਹਾ ਨਾਲ ਦਿੱਤੇ ਹੋਣਗੇ, ਜੋ ਇਕਾਂਗੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤਿਕ ਸਰੋਤ ਕਰੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਆਧੁਨਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਕਾਂਗੀ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ। ਇਕਾਂਗੀ ਦੇ ਅੰਬ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੰਡਨ ਦੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਬਿਏਟਰ ਵਿੱਚ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਅਕਸਰ ਨਾਟਕ-ਟੋਲੇ ਅਸਲ ਨਾਟਕ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ ਨਿੱਕੀ ਖੇਡ ਖੇਡਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਦਸ-ਪੰਦਰਾਂ ਮਿੰਟ ਤੱਕ ਪਰਦੇ ਦੇ ਅੱਗੇ ਅਜਿਹਾ ਨਿੱਕਾ ਨਾਟਕ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਪਿੱਛੋਂ ਅਸਲ ਨਾਟਕ ਦਾ ਪਰਦਾ ਚੁੱਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਪਹਿਲੀ ਖੇਡ ਦਾ ਨਾਂ ‘ਪਰਦਾ ਉਠਾਉ’ ਪੈ ਗਿਆ। ‘ਬਾਂਦਰ ਦਾ ਪੰਜਾ’ (ਮੰਕੀਜ਼ ਪਾਅ) ਅਤੇ ‘ਇੱਕ ਵਿਆਹ ਤੈਅ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ’, (ਏ ਮੈਰੇਜ ਹੈਜ਼ ਬਿੱਨ ਅਰੇਜ਼ਡ) ਮਸ਼ਹੂਰ ‘ਪਰਦਾ-ਉਠਾਉ’ ਝਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਦਰਸ਼ਕ ਏਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਕਿ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਸਲ ਪੂਰੇ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਵੇਖੋ ਬਗੈਰ ਹਾਲ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕਾਂਗੀ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਂਦ ਲਈ ਰਾਹ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਿਆ। ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਛੋਟੇ ਆਕਾਰ ਦਾ ਇਕਹਿਰਾ ਸਫਲ ਨਾਟਕ ਵੀ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕਾਂਗੀ ਲਿਖਣ ਤੇ ਖੇਡਣ ਦੀ ਲਹਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ।

ਪੰਜਾਬੀ-ਇਕਾਂਗੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ :

ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਖੁੱਲ੍ਹੇ-ਡੱਲ੍ਹੇ ਤੇ ਹਸਮੁਖ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ-ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਾਂਗ ਰਚਾ ਕੇ ਜਾਂਵੀਆਂ ਨੂੰ ਠਿੱਠ ਕਰਨਾ ਆਮ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਲਾੜੇ ਦੀ ਮਾਂ ਬਣ ਕੇ ਜੰਵ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਣਾ ਤੇ ਲਾੜੇ ਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਸਾਂਗ ਕਰਨਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਾਂਗ, ਭੱਟਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ, ਬਾਜ਼ੀਗਰਾਂ ਦੇ ਕਰਤੱਵ ਅਤੇ ਪੁਤਲੀਆਂ ਦੇ ਖੇਲ੍ਹ ਕਈ ਭਾਂਤ ਦੇ ਲੋਕ-ਨਾਟਕ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਠਿੱਠ ਹੈ, ਟਕੋਰ ਹੈ, ਚੋਭ ਹੈ, ਹਾਸਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰ ਚੋਟ ਹੈ। ਇੰਵੇਂ ਅਸੀਂ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਇਕਾਂਗੀ ਦਾ ਅਣਮਾਂਜਿਆ ਰੂਪ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਆਮ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਕਾਂਗੀ ਦਾ ਆਧੁਨਿਕ ਰੂਪ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਨੋਰਾ ਰਿਚਰਡਜ਼ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਅੰਬ ਹੋਇਆ। ਲਾਹੌਰ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨੋਰਾ ਰਿਚਰਡਜ਼ ਆਇਰਲੈਂਡ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਚੱਲ ਰਹੀ ਇਕਾਂਗੀ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇ ਕੇ ਸਮਕਾਲੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਾਲੇ ਇਕਾਂਗੀ ਲਿਖਵਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਨੋਰਾ ਰਿਚਰਡਜ਼ ਵੱਲੋਂ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਇਕਾਂਗੀ-ਨਾਟਕ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਲਈ ਇਕਾਂਗੀ ਲਿਖੇ ਗਏ। ਈਸ਼ਵਰ ਚੰਦਰ ਨੰਦਾ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਇਕਾਂਗੀ ‘ਦੂਲਹਨ’ 1913 ਈ: ਵਿੱਚ ਇਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਦਰਜੇ ’ਤੇ ਰਿਹਾ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ‘ਬੇਬੇ ਰਾਮ ਭਜਨੀ’ ਇਕਾਂਗੀ ਨੇ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦਾ ਇਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਇਕਾਂਗੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਅੱਗੇ ਤੁਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਚਾਰ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਇਕਾਂਗੀ ਦੇ ਜਨਮ-ਦਾਤਾ ਈਸ਼ਵਰ ਚੰਦਰ ਨੰਦਾ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਤੋਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਨੋਰਾ ਰਿਚਰਡਜ਼ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਨੰਦਾ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਕਾਂਗੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਤੇ ਪੂਰੇ ਨਾਟਕ ਲਿਖੇ।

ਨੰਦਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਜਾ ਦੌਰ ਡਾ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਉਬਰਾਇ ਦੀਵਾਨਾ ਦੇ ਇਕਾਂਗੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ‘ਪੰਖੜੀਆਂ’ ਛਪਣ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਡਾ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ, ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ, ਪਾਂਧੀ ਨਨਕਾਣਵੀ, ਡਾ. ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਇਕਾਂਗੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਹੋਏ।

ਇਕਾਂਗੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਤੀਜਾ ਪੜਾਅ ਭਾਰਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਨਾਲ ਆਇਆ। ਇਸ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਏਨੇ ਜੁਲਮ ਹੋਏ ਕਿ ਸੱਭਿਆਤਾ ਕੰਬ ਉੱਠੀ। ਇਸ ਕੌਮੀ ਦੁਖਾਂਤ ਦੇ ਸੋਗ-ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਸਾਰੇ ਸਾਹਿਤ-ਰੂਪਾਂ ’ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ। ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਖੇਸਲਾ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ, ਰੌਸਨ ਲਾਲ ਅਹੂਜਾ ਅਤੇ ਹਰਸਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਵੰਡ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਇਕਾਂਗੀ ਲਿਖੇ।

ਇਕਾਂਗੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਚੌਥਾ ਪੜਾਅ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਐੱਮ. ਏ. ਦੀ ਪੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਡਾ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਤੇ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦੇ ਇਕਾਂਗੀ ਪੜਾਏ ਜਾਣ ਲੱਗੇ।

ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੇਠੀ, ਡਾ. ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਛੁੱਲ, ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਘੁੰਮਣ, ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜਸੂਜਾ, ਡਾ. ਚਰਨਦਾਸ ਸਿੱਧੂ, ਗੁਰਸਰਨ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਔਲਖ, ਡਾ. ਆਤਮਜੀਤ, ਹਰਪਾਲ ਟਿਵਾਣਾ, ਪਾਲੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਸਤੀਸ਼ ਵਰਮਾ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਇਕਾਂਗੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਕਾਂਗੀ ਲਿਖਣ ਤੇ ਖੇਡਣ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਤਜਰਬੇ ਕੀਤੇ ਹਨ।

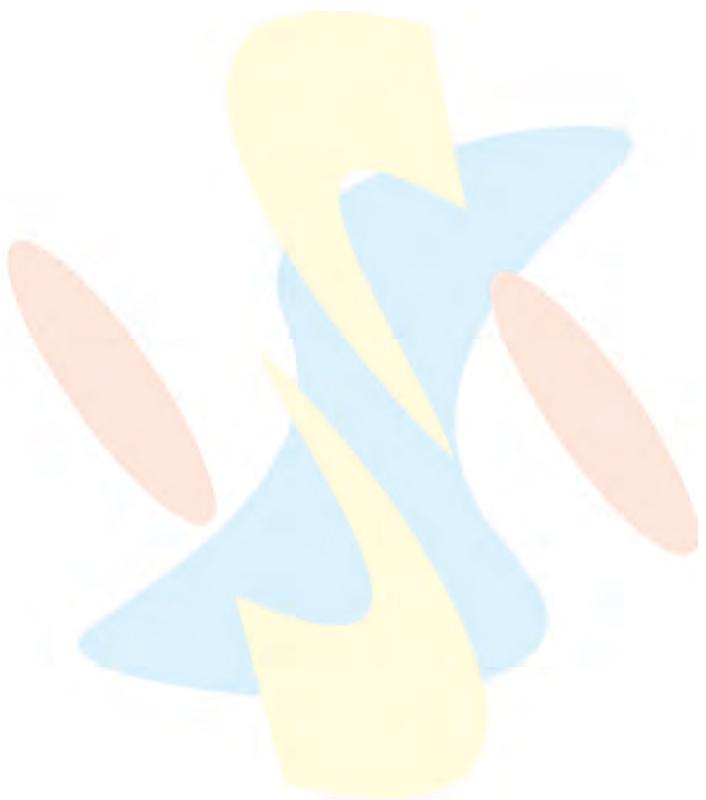
ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਸਕੂਲਾਂ-ਕਾਲਜਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕਾਂਗੀ ਖੇਡਣੇ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਇੱਕ ਅੰਗ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੰਤਰ-ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਕਾਲਜ ਇਕਾਂਗੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਟੈਲੀਵੀਜ਼ਨ ਨੇ ਵੀ ਇਕਾਂਗੀ ਨੂੰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅੱਜ ਪੂਰੇ ਨਾਟਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਇਕਾਂਗੀ ਵਧੇਰੇ ਹਰਮਨ-ਪਿਆਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ ਵੱਲੋਂ ਇਕਾਂਗੀ ਖੇਡਣ ਦੀ ਪਿਰਤ ਨੂੰ ਜਿਊਂਦਿਆਂ ਰੱਖਣ ਲਈ ਹਰ ਸਾਲ ਵਿੱਦਿਆਕ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਲਈ ਇਕਾਂਗੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਇਕਾਂਗੀ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਇਕਾਂਗੀ - ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜਸੂਜਾ : ‘ਗਊਮੁਖਾ-ਸੇਰ ਮੁਖਾ’, ਡਾ. ਸਤੀਸ਼ ਵਰਮਾ, ‘ਪਰਤ ਆਉਣ ਤੱਕ’, ਈਸ਼ਵਰ ਚੰਦਰ ਨੰਦਾ : ‘ਮੌਨਯਾਰੀ’, ਡਾ. ਆਤਮਜੀਤ : ‘ਗੁਬਾਰੇ’, ਪਾਲੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ : ‘ਸਿਰਜਣਾ’ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਵੇਂ ਇਕਾਂਗੀਕਾਰ ਅਤੇ ਨਾਟਕਕਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ।

*****

- ਕਲੋ
ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ
- ਜਨਮ-ਦਿਨ
ਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਉਪਲ
- ਬਸੀਰਾ
ਨਵਤੇਜ ਸਿੰਘ
- ਮੁਰਕੀਆਂ
ਨੌਰੰਗ ਸਿੰਘ
- ਸਾਂਝੀ ਕੰਧ
ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧੀਰ
- ਬੱਸ-ਕੰਡਕਟਰ
ਡਾ. ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ
- ਬਾਕੀ ਸਭ ਸੁਖ-ਸਾਂਦ ਹੈ
ਮੋਹਨ ਭੰਡਾਰੀ

ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ

(1897-1971)

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ:

ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮਿੱਧ ਨਾਵਲਕਾਰ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ 1897 ਈ. ਨੂੰ ਚੱਕ ਹਮੀਦ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜੋਹਲਮ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਲੱਛਮੀ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਬਹਾਦੁਰ ਚੰਦ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ ਹੀ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਹੰਸ ਰਾਜ ਸੀ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗਾਉਣ ਦਾ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸੌਕ ਸੀ।

ਮੁਢਲਾ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਰਿਆ। ਉਹ ਪੰਜਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਾ ਪੜ੍ਹ ਸਕੇ। ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨੀ ਬਾਗ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ 'ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ-ਧਰਮ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਤੇ ਉਹ ਹੰਸ ਰਾਜ ਤੋਂ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਬਣ ਗਏ। ਅਕਾਲੀ-ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 1922 ਈ. : ਵਿੱਚ ਜੇਲ੍ਹ-ਯਾਤਰਾ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਜੇਲ੍ਹ 'ਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਲੇਖਕ ਬਣਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਜਾਰੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ-ਕਹਾਣੀ 'ਮੇਰੀ ਦੁਨੀਆ' ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਨਾਵਲਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਵੇਕਲੀ ਥਾਂ ਹੈ। 'ਚਿੱਟਾ ਲਹੂ', 'ਅੱਧ-ਖਿੜਿਆ ਫੁੱਲ', 'ਜੀਵਨ ਸੰਗਰਾਮ', 'ਆਦਮ-ਖੋਰ', 'ਇੱਕ ਮਿਆਨ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ' ਆਦਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਾਵਲ ਹਨ। 'ਪਵਿੱਤਰ ਪਾਪੀ' ਨਾਵਲ ਉੱਤੇ ਹਿੰਦੀ ਫਿਲਮ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਚਿੱਟਾ ਲਹੂ' ਰੂਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਨੁਵਾਦ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

ਉਹਨਾਂ ਦੇ 'ਹੰਝੂਆਂ ਦੇ ਹਾਰ', 'ਸੱਧਰਾਂ ਦੇ ਹਾਰ', 'ਮਿੱਥੇ ਹੋਏ ਫੁੱਲ', 'ਠੰਡੀਆਂ ਛਾਵਾਂ' ਆਦਿ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਏ। 'ਰੱਖੜੀ' ਨਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 1927 ਈ. ਵਿੱਚ ਛਪੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਸਮਾਜ-ਸੁਧਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬਿਆਨ ਸਰਲ ਅਤੇ ਰੋਚਕ ਹੈ।

ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਇੱਕ ਮਿਆਨ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ' ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ਮਿਲਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ।

ਹਥਲੀ-ਪਾਠ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਦੀ 'ਕੱਲੋ' ਕਹਾਣੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ

'ਕੱਲੋ' ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਿਹਤਰੀਨ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਟੀ. ਵੀ. 'ਤੇ ਸਫਲਤਾ ਸਹਿਤ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਦੋ ਹੀ ਪਾਤਰ ਹਨ - ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਆਪ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਕੱਲੋ ਜਮਾਂਦਾਰਨੀ। ਕੱਲੋ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੱਲੋ ਵਿਚਾਰੀ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਸਫ਼ਾਈ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੂੜੇ ਨਾਲ ਲੱਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਘਿਰਨਾ, ਝਿੜਕਾਂ, ਗਾਲਾਂ ਅਤੇ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਛਿੱਤਰ-ਪੌਲਾ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਹ ਘਿਰਨਾ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਉਸ ਨਾਲ ਏਨਾ ਕੁਝ ਵਾਪਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਕਿੰਨਾ ਸੋਹਣਾ ਅਤੇ ਕਿੰਨਾ ਕੋਮਲ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਸ਼! ਕੱਲੋ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਉਸ ਦੀ ਭੈਣ ਹੁੰਦੀ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਕੱਲੋ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਤੋਹਰੇ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਸੂਕਿਆਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੱਲੋ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੂਨੀ-ਚੌਣੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦੀ ਕੱਲੋ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਛੁੰਘੀ ਹਮਦਰਦੀ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਸਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ।

*****

ਕੱਲੋ

- ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ

ਸੰਨ 1936 ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਉਸ ਸਾਲ ਮੈਂ ਜਿਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਰਚਨਾ ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਰਚੀ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸੀ ‘ਕਾਗਤਾਂ ਦੀ ਬੇੜੀ’ ਤੇ ਜਦੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਪਹਾੜ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਜਾਪੀ, ਤਾਂ ਦਿਲ ਕੁਝ ਗੋਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਿਆ—ਖੀਸਾ ਐਤਕੀਂ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਰਿਹਾ। ਸੋ ਮੈਂ ਮਨ ਮਾਰ ਕੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਅੰਬਾਂ ਦੀ ਭੁੱਖ ਅੰਬਾਕੜੀਆਂ ਨਾਲ ਕਦੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ? ਅਖੀਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਔਖਾ-ਸੁਖਾਲਾ ਹੋ ਕੇ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਰਕਮ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਹੀ ਲਿਆ ਤੇ ਛੇ ਜੁਲਾਈ ਸੰਨ 1936 ਨੂੰ ਮੈਂ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਜਾਣ ਲਈ ਪਠਾਨਕੋਟ ਦੀ ਗੱਡੀ ਚੜ੍ਹਿਆ।

ਕਈਆਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਅੱਪਰ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਦੇ ਇੱਕ ਰਮਣੀਕ ਥਾਂ ‘ਮੈਕਲੋਡ ਗੰਜ’ ਫੇਰਾ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਪਰ ਐਤਕੀਂ ਬਣ੍ਹਏ ਦਾ ਵਜ਼ਨ ਕੁਝ ਹੌਲਾ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਮਕਾਨ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਬਚਾ ਲਿਆ ਤੇ ਕੋਤਵਾਲੀ ਬਜ਼ਾਰ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਰਾਮਗੜੀਆ ਦੋਸਤ ਪਾਸ ਜਾ ਉੱਤਰਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਘਰ ਇੱਕ ਗੁੰਮਨਾਮ ਜਿਹੇ ਮੁਹੱਲੇ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਬਹੁਤੇ ਘਰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਤੇ ਕੁਝ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਦਿੱਲੀ ਵਾਲੇ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸਨ। ਮੇਰਾ ਸਿੱਤਰ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਮਕਾਨ ਵਿੱਚ ਸਵਾ ਲੱਖ ਹੀ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪਕਾ- ਖਾ ਕੇ ਕੰਮ ਤੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਸ਼ਾਮੀਂ ਪਰਤਦਾ ਸੀ।

ਮੈਕਲੋਡ ਗੰਜ ਵਰਗੀ ਨਾ ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਇਕਾਂਤ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਸੀਨਗੀ। ਉਂਵੇਂ ਮੌਜਮ ਸੋਹਣਾ ਤੇ ਮੇਰੀ ਸਿਹਤ ਵੀ ਕਾਫੀ ਚੰਗੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਲਿਖਣ ਵਿੱਚ ਚੰਗਾ ਸੁਰ-ਤਾਲ ਜੁੜ ਗਿਆ। ਗੁਆਂਢੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਰੋਲਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਸੇ-ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਅੱਖਰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੇਅਰਾਮੀ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਜਿਹੋ-ਜਿਹੀ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਰੋਲੇ ਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨਾ ਤਾਂ ਸਕੂਲ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਮੈਥੋਂ ਡੀਸ, ਕਿਤਾਬਾਂ ਜਾਂ ਸਿਆਹੀ ਲਈ ਪੈਸੇ ਮੰਗਦੇ ਸਨ, ਨਾ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਕੂਲ ਜਾਣ ਵਿੱਚ ਦੇਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

ਪਰ ਮੇਰੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਐਸੀ ਦਿੱਕਤ ਆ ਪੈਦਾ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਇਲਾਜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਸਦਾ। ਇੱਕ ਮੁਟਿਆਰ ਜਿਹੀ ਜਮਾਂਦਾਰਨੀ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਦੋ ਵੇਲੇ ਮੁਹੱਲੇ ਵਿੱਚ ਆ ਧਮਕਦੀ ਤੇ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿੰਦੀ, ਨਾ ਉਸ ਦੀ, ਨਾ ਹੀ ਮੁਹੱਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਤੇ ਵਾਲੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਟਿਕਦੀ। ਕਦੀ ਇੱਕ ਨਾਲ, ਕਦੀ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਤੇ ਕਦੀ ਤੀਜੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਆਢਾ ਲੱਗਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹ ਅੱਤ ਦਰਜੇ ਦੀ ਢੀਠ ਤੇ ਮੂੰਹ-ਫੱਟ ਸੀ। ਇੱਕ ਦੇ ਬੂਹੇ ਅੱਗੋਂ ਕੂੜਾ ਹੂੰਝ ਕੇ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਢੇਰੀ ਕਰਦੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਨਾਵਲ ਵਾਂਗ ਉਸ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਕਾਂਡ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੜੀ-ਲੂਸੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇਂਦੀ ਜਿਵੇਂ ਹਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕੱਚਿਆਂ ਹੀ ਚੱਥ ਜਾਏਗੀ। ਬੇਦਿਲੀ ਤੇ ਬੱਧੋਗਿਰੀ ਜਿਹੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਝਾੜੂ ਦੀਆਂ ਤੀਲੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨ ’ਤੇ ਘੜੀਸੀ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਨਾਲੇ ਨਾਲ ਬੁੜਬੁੜਾਈ ਜਾਂਦੀ- ‘‘ਜਾਨੇ ਕੈਸੀ ਅੰਧੀ ਅੰਰਤੇਂ ਹੈਂ। ਕਚਰਾ ਫੇਂਕ ਕਰ ਗਲੇ ਤੱਕ ਢੇਰ ਲਗਾ ਦੇਤੀ ਹੈਂ.... ਭਾੜ ਮੇਂ ਜਾਏਂ..... ਸਾਰੇ ਦਿਨ ਕੀ ਨੱਕਰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਹੁੰ, ਬੱਚੋਂ ਕੋ ਜਗੇ-ਜਗੇ ਬਿਠਾਇ ਦੇਤੀ ਹੈ....।’’

ਬਦਲੇ ’ਚ ਝੱਟ ਜਵਾਬੀ ਹਮਲੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ - ‘ਖਸਮ ਨੂੰ ਖਾਣੀ ਕਿੱਡੀ ਫਿੱਟ ਗਈ ਏ .... ਰੰਡੀਏ! ਜ਼ਬਾਨ ਖਿੱਚ ਲਉਂਗੀ ਜੇ ਮੁੜ ਕੇ ਮੇਰੇ ਨਿਆਣਿਆਂ ਨੂੰ ਨੌਲਿਆ’। ਹੱਡ ਹਰਾਮ, ਅੱਤਰੀ, ਪੈਸੇ ਲੈਣ ਵੇਲੇ ਅਗੋਤੀ ਆ ਮਰਦੀ ਏ, ਦਿਨ-ਦਿਹਾਰ ਨੂੰ ਵੱਖਰਾ ਬੁਥਾ ਸਾੜੀਦਾ ਏ। ਫੇਰ ਵੀ ਸੱਤੀਂ ਪੀਹੜੀਂ ਹਗਾਣੀ ਦਾ ਟੰਗਾਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਹਰ ਵੇਲੇ ਸਡੂ-ਸਡੂ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਏ.....।’

ਕੋਈ ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਬੋਲੀ ਜਾਵੇ, ਚਿੱਲਾਈ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਦੇ ਮੱਥੇ ਦੀਆਂ ਤਿਊੜੀਆਂ ਕਦੀ ਸਿੱਧੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਸੀ ਕਿ ਕੌਣ ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਹਜ਼ਾਰ ਪਿਆ ਕੂਕੇ 'ਕੱਲੋ' ਮੇਰਾ ਕੋਠਾ ਲਾਹ ਜਾ.....ਕੱਲੋ, ਕਈਆਂ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਤੂੰ ਸਾਡੀ ਨਾਲੀ ਵਿੱਚ ਕੁਚੀ ਨਹੀਂ ਫੇਰੀ, ਬੋ ਨਾਲ ਨੱਕ ਪਾਟਣ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਏ.....ਕੱਲੋ, ਆਹ ਢੇਰੀਆਂ ਤਾਂ ਬੂਹੇ ਅੱਗੋਂ ਚੁੱਕ ਲੈ.....ਪਰ ਕੱਲੋ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕੌਣ, ਕੁਤਾ ਭੌਂਕੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ, ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਦਾ ਆਖਿਆ ਮੰਨਣ ਦੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੇ ਸਹੁੰ ਖਾਪੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਏਸੇ ਢੀਠਪੁਣੇ ਤੋਂ ਇੜ ਕੇ ਸਾਰਾ ਮੁਹੱਲਾ ਉਸ ਦੇ ਗਲ ਪੈਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਕੱਲੋ ਇੱਕ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਨਾ ਸੁਣਾ ਲਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਚੈਨ ਕਿਥੇ।

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਘੜੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਨਾ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਛਿੱਥੀਂ ਪੈਂਦੀ, ਨਾ ਹੀ ਬੁੜ-ਬੁੜ ਕਰਨੇਂ ਟਲਦੀ ਜਿਵੇਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਖਾਣੀਆਂ ਤੇ ਬੁੜ-ਬੁੜ ਕਰਨਾ, ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਨਿੱਤਨੇਮ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਏਸ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਉਪਰਾਪਣ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਕੇਵਲ ਇਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕਲ੍ਹਾ-ਕਲੇਸ਼ ਤੋਂ ਖਿੱਛ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵੀ ਬੜੀ ਮਨਹੂਸ ਜਾਪਦੀ ਸੀ, ਏਨੀ ਮਨਹੂਸ ਕਿ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਵੀ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਵੀ।

ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਭਾਵੇਂ ਬਦਸੂਰਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਮਰ ਵੀ ਓਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਉਮਰੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਖੋਤੀ ਉੱਤੇ ਵੀ ਹੁਸਨ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ', ਅਰਥਾਤ ਭਰ ਜੁਆਨੀ ਦੀ। ਫੇਰ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਉਹ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਭੈੜੀ ਲੱਗਦੀ ਸੀ, ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਬਹੁਤੀ ਮੈਨੂੰ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਵਾਜ਼ਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਮੈਂ।

ਇਸ ਮੁਸੀਬਤ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਛੇਕੜ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪ੍ਰਭਾਤ ਵੇਲੇ ਉਠ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਿਆ ਕਰਾਂ ਤੇ ਉਸ ਕਲਿਹਣੀ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਕਾ ਲਿਆ ਕਰਾਂ। ਸੋ, ਏਦਾਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮੈਨੂੰ ਭੁਲੇਖਾ ਸੀ ਜਾਂ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਇਹੋ ਗੱਲ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕੱਲੋ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸਵਖਤੇ ਔਣ ਲੱਗ ਪਈ ਹੈ।

ਲਿਖਣ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਇੱਕ ਆਦਤ ਬੜੀ ਚੰਦਰੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਲਿਖਦਿਆਂ-ਲਿਖਦਿਆਂ ਰਤਾ ਕੁ ਮੂਡ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਹਜ਼ਾਰ ਕੋਸ਼ਲ ਕਰਾਂ, ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਸਕਦਾ।

ਅੱਜੀਰ ਲਾਚਾਰ ਹੋ ਕੇ ਮੈਂ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਇੱਥੋਂ ਡੇਰਾ ਚੁੱਕਿਆ ਜਾਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਮਸਾਣਾਂ ਦੀ ਬਰਾਦਰੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਜਾ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਪਵੇ। ਸਬੰਧ ਨਾਲ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਰਾਤੀਂ ਮੈਂ ਇਹੋ ਫੈਸਲਾ ਕਰਕੇ ਸੁਤਾ ਕਿ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਹੀ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਬੋਰੀਆ-ਬਿਸਤਰਾ ਇੱਥੋਂ ਚੁੱਕ ਲੈ ਜਾਵਾਂਗਾ।

ਪਰ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਹੀ ਬਾਰਸ਼ ਇੰਨੇ ਜੋਰ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਮੈਂ ਜਾ ਨਾ ਸਕਿਆ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੁੱਟੇ ਖੁੱਸੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਛੂਹ ਬੈਠਾ। ਬੇ-ਤਹਾਸਾ ਮੀਂਹ ਪੈਣ ਦਾ ਇੱਕ ਲਾਭ ਵੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕੱਲੋ ਅੱਜ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਵਿਖਾਲੀ ਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਫੇਰ ਵੀ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਮੈਂ ਲਿਖਦਾ ਰਿਹਾ, ਇਹੋ ਸਹਿਮ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਵੀ ਆਈ, ਹੁਣ ਵੀ ਆਈ। ਗੁਆਂਢੋਂ ਜੇ ਕਿਸੇ ਜਨਾਨੀ ਦੀ ਉੱਚੀ ਬੋਲਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦੀ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਧੜਕਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ, ਮਤੇ ਉਹ ਆ ਗਈ ਹੋਵੇ।

ਸ਼ਾਮੀ ਕੰਮ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਕੁਝ ਅੰਬ ਖਰੀਦ ਕੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਲੈ ਆਇਆ ਸੀ। ਅੱਜ ਦਿਲ ਕਾਫੀ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਇੱਕ ਤਾਂ ਮੌਸਮ ਚੰਗਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਦੂਜੇ ਕੱਲੋ ਦੇ ਨਾ ਆਉਣ ਕਰਕੇ, ਅੱਜ ਕੰਮ ਦੀ ਵੀ ਅੱਛੀ ਖਾਸੀ ਝੁੱਟੀ ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ। ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਜਦ ਮੀਂਹ ਦਾ ਜੋਰ ਹਟ ਕੇ ਮਹੀਨ-ਮਹੀਨ ਭੂਰ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ, ਮੈਂ ਬਰਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਕੈਨਵਸ ਦੀ ਅਰਾਮ-ਕੁਰਸੀ ਢਾਹ ਕੇ ਤੇ ਅੰਬਾਂ ਵਾਲੀ ਬਾਲਟੀ ਆਪਣੇ ਲਾਗੇ ਰੱਖ ਕੇ ਬੜੇ ਸੁਆਦ ਨਾਲ ਅੰਬ ਚੂਪਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਪੰਜ ਸੱਤ ਹੀ ਅੰਬ ਮੁਕਾਏ ਸਨ ਕਿ ਮੇਰੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਆਣ ਕੜਕੀ- ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਧਰਤੀ 'ਤੋਂ। ਇੱਕ ਕੁਰਬਤ ਫਿਟਕਾਰ ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਈ- ‘ਸਰਦਾਰ! ਤੁਮੋਂ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇਤਾ? ਤਮਾਸ ਕਚਰਾ ਬਖੇਰ ਦੀਆ ਤੁਮ ਨੇ। ਦਰੋਗਾ ਦੇਖੇਗਾ ਤੋਂ ਹਮਾਰੇ ਕਾਨ ਈਂਠ ਲੇਗਾ।’

ਮੈਂ ਕੰਬ ਉੱਠਿਆ। ਕੁਝ ਕੱਲੋ ਦੀ ਕੜਕ ਸੁਣ ਕੇ ਤੇ ਕੁਝ ਆਪਣੀ ਮੁਰਖਤਾ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਰਕੇ- ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਮੈਂ ਅੰਬ ਚੂਪ ਕੇ ਛਿੱਲਾਂ ਤੇ ਗਿਟਕਾ ਇੰਵੇਂ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਸੁੱਟੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਆਪਣਾ ਹੀ ਰਾਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮੈਨੂੰ ਹੱਥਾਂ-ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਪੈ ਗਈ-ਖਬਰੇ ਇਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀ ਬਾਬ ਕਰੇਗੀ-ਖਬਰੇ ਕਿੰਨੀਆ ਕੁ ਸਲਵਾਤਾਂ ਸੁਣਾਏਗੀ। ਬਹੁਤਾ ਡਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਗੁਆਂਢੀ ਮੇਰੀ ਦੁਰਗਤ ਹੁੰਦੀ ਨਾ ਵੇਖ ਲਵੇ।

ਮੈਂ ਝੱਟ-ਪੱਟ ਕੁਰਸੀ ਤੋਂ ਉਠਿਆ ਤੇ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਗਿਟਕਾਂ ਛਿੱਲੜਾਂ 'ਕੱਠੀਆਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। - 'ਓਹ! ਬੜੀ ਭੂਲ ਹੁਈ ਬਹਿਨ, ਮੁਆਫ ਕਰਨਾ ਪਰਦੇਸੀ ਹੂੰ, ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਰਹਾ, ਫਿਰ ਐਸੀ ਭੂਲ ਨਹੀਂ ਕਰੂੰਗਾ।'

ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਵਰੇਗੀ ਪਰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਤੋਂ ਬੁੱਲ੍ਹ ਨਾ ਚੁੱਕਿਆ। ਤੇ ਜਦ ਮੈਂ ਅੱਧੀਆਂ ਕੁ ਛਿੱਲੜਾਂ ਸਮੇਟ ਚੁੱਕਾ, ਤਾਂ ਬੋਲੀ- 'ਤੁਮ ਰਹਿਨੇ ਦੋ ਸਰਦਾਰ, ਮੈਂ ਉਠਾਏ ਲੇਤੀ ਹੂੰ।'

ਮੈਂ ਹਟ ਗਿਆ, ਤੇ ਬਾਲਟੀ ਵਿੱਚੋਂ ਹੱਥ ਧੋਣ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਝਾੜੂ ਨਾਲ ਗਿਟਕਾਂ, ਛਿੱਲੜਾਂ ਹੁੰਡ ਲਈਆਂ, ਬੂਹੇ ਦਾ ਅੱਗਾ ਵੀ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਛਾਬੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਚੱਲਦੀ ਬਣੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਤਸ਼ਾਲਾਨ ਦਾ ਸਾਹ ਆਇਆ, ਸੁਕਰ ਹੈ ਬਲਾ ਟਲੀ।

ਮੈਂ ਅੰਬਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵਿਹਲਾ ਹੋ ਕੇ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਜੁਟ ਪਿਆ।

ਮੀਂਹ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਿਨ ਵੀ ਮੈਂ ਥਾਂ ਬਦਲ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਜਦ ਕੱਲੋ ਆਈ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਘਰ ਦਾ ਅੱਗਾ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ। ਨਾਲੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਗਿਲਾਜ਼ਤ ਨੂੰ ਮੀਂਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਵੀ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਖਰੋਚ-ਖਰੋਚ ਕੇ ਸਾਫ਼ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਇਸ ਕੰਮੇ ਵਿਹਲੀ ਹੋ ਕੇ ਮੇਰੇ ਲਾਗੇ ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਬੈਠਾ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਆ ਕੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ, 'ਦਾਦਾ! ਭੀਤਰ ਭੂੜਾ ਹੋ ਤੇ ਬਾਹਰ ਫੈਂਕ ਦੋ, ਮੈਂ ਲੇ ਜਾਉ।'

'ਨਹੀਂ ਹੈ', ਕਹਿ ਕੇ ਮੈਂ ਮੂੰਹ-ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਲੱਗਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਦੇ ਵਾਕ ਵਿਚਲੇ 'ਦਾਦਾ' ਸ਼ਬਦ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਅੰਖਿਆਂ ਕੀਤਾ - 'ਕੀ ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਪੋਤੀ ਦੀ ਉਮਰ ਦੀ ਖਿਆਲ ਕਰਦੀ ਹੈ? ਕੀ ਚਾਲ੍ਹੀਆਂ ਵਹਿਆਂ ਦੀ ਉਮਰੇ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮੁਟਿਆਰ ਦਾ 'ਦਾਦਾ' ਅਖਵਾਉਣਾ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ?' ਇਹ ਅਖਵਾਉਣਾ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਸਦਾ ਤੋਂ ਉਲਟ ਮੈਂ ਉਸ ਦਿਨ ਕੱਲੋ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤਬਦੀਲੀ ਵੇਖੀ! ਅੱਜ ਉਸ ਨੇ ਨਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਮੁਹੱਲੇ ਵਾਲੀ ਨਾਲ ਆਢਾ ਲਾਇਆ, ਨਾ ਹੀ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਅੱਤੰਗੀ, ਨਿਖਸਮੀਂ ਕਿਹਾ।

ਪੈਡ ਦਾ ਵਰਕਾ ਪਾੜ ਕੇ ਰੱਖਣ ਲੱਗਿਆਂ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਬੂਹੇ-ਵੱਲ ਮੁੜੀ। ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਚਲੀ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਬੂਹੇ ਦੀ ਕੰਪ ਲਾਗੇ ਖੜ੍ਹੀ ਵੇਖਿਆ। ਝਾੜੂ, ਛਾਬਾ ਉਸ ਨੇ ਪਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਦਰਖਤ ਦੇ ਮੁੱਢ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਤੇ ਆਪ ਉਹ ਮੇਰੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਵਰਕਿਆਂ ਉੱਤੇ ਨੀਝ ਲਾਈ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, ਸ਼ਾਇਦ ਕੱਲੂ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਦੀ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਮੰਗਣ ਲਈ ਖੜ੍ਹੀ ਹੈ। ਹੱਥ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਮੈਂ ਕੋਈ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਸਿੱਕਾ ਪੋਟਿਆਂ ਨਾਲ ਟੱਟੇਲਣ ਲੱਗਾ। ਹੱਥ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ - 'ਯੇ ਕਿਆ ਲਿਖਤੇ ਹੋ ਦਾਦਾ?' ਇਹ ਅਖਵਾਉਣਾ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

'ਅਸੇ ਹੀ ਕੁਛ ਲਿਖਤਾ ਹੂੰ' ਖਹਿੜਾ ਛੁਡਾਣ ਦੇ ਖਿਆਲੋਂ ਮੈਂ ਇੱਕ ਆਨਾ ਉਸ ਵੱਲ ਸੁੱਟਿਆਂ ਕਿਹਾ - 'ਲੇ।'

'ਰਹਿਨੇ ਦੋ ਦਾਦਾ।' ਕਹਿ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਨਾ ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਸੁੱਟਿਆ ਸੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਪਿਆ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ। ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਵਾਗੀ ਉਸ ਵੱਲ ਤੱਕ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਨਜ਼ਰ ਹਟਾ ਲਈ।

'ਕਿਤਨੀ ਲਾਲਚਣ ਹੈ' ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਕੁੜ ਰਿਹਾ ਸਾਂ- 'ਕੀ ਏਨੇ ਕੁ ਕੰਮ ਦੀ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਇੱਕ ਆਨਾ ਖੜ੍ਹੀ ਹੈ।' ਪਰ ਮੈਂ ਮੂੰਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਡਰੋਂ ਕੁਝ ਨਾ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਤੇ ਗਲੇ ਦਾ ਹਾਰ ਬਣ ਜਾਵੇ। ਇੱਕ ਆਨਾ ਹੋਰ ਕੱਚ ਕੇ ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਸੁੱਟਿਆ।

ਉਸ ਨੇ ਉਸੇ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਦੂਸਰੇ ਆਨੇ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ ਤੇ ਬੋਲੀ - ‘‘ਨਹੀਂ ਲੂੰਗੀ।’’

‘‘ਅਰੇ! ਤੇ ਕਿਆ ਤੁਮੇ ਰੁਪਿਆ ਚਾਹੀਏ ਇਤਨੇ ਸੇ ਕਾਮ ਕੇ ਲੀਏ? ’’ ਮੈਂ ਤੈਸ਼ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਏਨੀ ਗੱਲ ਕਹਿ ਤਾਂ ਗਿਆ ਪਰ ਜਿਉਂ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਡੂੰਘੀ ਨਜ਼ਰ ਸੁੱਟੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸਰਮਸਾਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਮੇਰਾ ਵੱਸ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਕਹੇ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਨਿਗਲ ਜਾਂਦਾ। ਕੱਲੋ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਲੋਭ ਦਾ ਕੋਈ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਕੋਈ ਲਕੀਰ। ਮੇਰੀਆਂ ਪਛਾਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਤਿਉੜੀਆਂ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਜਾਪਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕੱਲੋ ਦੇ ਨਕਸ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਅੱਜ ਕੋਈ ਅਨੋਖਾ ਜਿਹਾ ਹੁਸਨ ਨਿੱਖਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ-ਕੋਈ ਦਿਲਕਸ਼ ਜਿਹੀ ਖਿੱਚ, ਕੋਈ ਨਿੱਘੀ ਤੇ ਮਿੱਠੀ ਜਿਹੀ ਚਮਕ। ‘ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲੇਤੀ-ਕੱਲੋ?’ ਮੇਰੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਬੇਖਿਆਲੇ ਹੀ ਲਚਕ ਜਿਹੀ ਆ ਗਈ। ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਝੱਟ-ਪੱਟ ਕੁਝ ਨਾ ਕਹਿ ਸਕੀ। ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੇ ਹੋਠਾਂ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਤਬੱਸਮ ਜਿਹਾ ਲਿਸ਼ਕਿਆ, ਅੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਪਲਕਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਿਸੇ ਸੁਖਾਵੇਂ ਜਿਹੇ ਭਾਰ ਨਾਲ ਬੋੜੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਪੀਆਂ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਖਾਅ ਜਿਹਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ, ਸੰਗਦਿਆਂ-ਸੰਗਦਿਆਂ ਰੁਕਦਿਆਂ-ਰੁਕਦਿਆਂ ਜਿਵੇਂ ਚਿੱਥ-ਚਿੱਥ ਕੇ, ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ- ‘ਤੁਮ ਨੇ ਕੱਲ੍ਹ ਮੁੜੇ ‘ਬਹਿਨ’ ਜੋ ਕਹਾ ਥਾ।’

ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਹੱਕਾ-ਬੱਕਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਅੱਤ ਅੱਖੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਹੱਲ-ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕਈਆਂ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸਾਂ - ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ।

ਕੱਲੋ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੀਕ ਕਲ੍ਹਾ ਦੀ ਮੂਰਤ ਤੇ ਕਲੇਸ ਦੀ ਰੂਹ ਸਮਝਦਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਵਾਕ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ‘ਕੱਲੋ’ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ। ਮੇਰੀ ਨਫਰਤ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਵਟ ਗਈ। ਕੱਲੋ ਦਾ ਘ੍ਰੂਣਿਤ ਚਿਹਰਾ ਮੈਨੂੰ ਸੋਹਣਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗਾ।

ਪੈਡ ਤੇ ਕਲਮ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਹੋਰ ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ। ਕੱਲੋ ਦੇ ਨਕਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੁਸਨ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ੁਆਵਾਂ ਉੱਠ-ਉੱਠ ਕੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਨੂੰ ਰੁਸ਼ਨਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

‘ਮੀਂਹ ਇਸ ਵੇਲੇ ਕਾਫ਼ੀ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ-ਤੇ ਵਾਛੜ ਦਾ ਰੁਖ ਏਸੇ ਪਾਸੇ ਸੀ। ਕੱਲੋ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੀਂਹ ਵਿੱਚ’ ਖੜੀ ਭਿੱਜ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ - ਜਗ ਭੀਤਰ ਆ ਜਾ ਕੱਲੋ, ਤੁਮ ਭੀਗ ਰਹੀ ਹੋ।’

‘ਉਸ ਨੇ ਪੂਰੇ ਭਰੋਸੇ ਤੇ ਅਪਣੱਤ ਭਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਭਿੱਜੇ ਹੋਏ ਸਰੀਰ ਵੱਲ ਤੇ ਬੋਲੀ - “ਕੋਈ ਬਾਤ ਨਹੀਂ ਦਾਦਾ। ਹਮ ਲੋਗ ਤੇ ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੀਗਾ ਕਰਤੇ ਹੈਂ। ਅੱਛਾ, ਜਾਤੀ ਹੂੰ। ਅਭੀ ਬਹੁਤ ਕਾਮ ਕਰਨਾ ਹੈ।”

ਜਬਾਨੋਂ ਤਾਂ ਕੱਲੋ ਨੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ‘ਜਾਤੀ ਹੂੰ’ ਪਰ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੇ ਜਾਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਮੈਂ ਜਗ ਦਾਈਏ ਭਰੇ ਰਉਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ - ‘ਬੋੜੀ ਦੇਰ ਕੇ ਲੀਏ ਛੱਤ ਕੇ ਨੀਚੇ ਹੋ ਜਾ ਪਗਲੀ। ਬਾਰਸ ਕਮ ਹੋ ਜਾਏ ਤੇ ਚਲੀ ਜਾਨਾ।’

ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਦੀ ਉਸ ਦੀ ਸਲਾਹ ਹੈ ਸੀ ਪਰ ਕਿਸੇ ਸੰਗ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਖੱਲਰੇ ਹੋਏ ਭਾਂਡੇ-ਟੀਂਡੇ ਵੱਲ ਤੱਕ ਕੇ ਉਹ ਬੋਲੀ ‘‘ਪਰ ਯਹਾਂ ਤੋਂ ਤੁਮ ਰੋਟੀ ਬਨਾਤੇ ਹੋ’’ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਕਦਮਾਂ ਵਿੱਚ ਹਰਕਤ ਆ ਗਈ। ਉਹ ਬੜੀ ਚੌਕਸੀ ਨਾਲ, ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਸਮੇਟ-ਸੁਕੇੜ ਕੇ ਕੇਵਲ ਦਹਿਲੀਜ਼ ਹੀ ਟੱਪੀ।

‘ਕਹਾਂ ਕੀ ਰਹਿਨੇ ਵਾਲੀ ਹੋ ਕੱਲੋ?’

‘ਬੰਗਾਲ ਕੀ।’

‘ਅਰੇ! ਤੁਮ ਲੋਗ ਇਤਨੀ ਦੂਰ ਚਲੇ ਆਏ। ਉਧਰ ਤੁਮੇ ਕਾਮ ਨਹੀਂ ਮਿਲਤਾ ਥਾ ਕਯਾ? ’’

‘ਭਗਵਾਨ ਕੀ ਇੱਛਾ ਹੈ, ਦਾਦਾ! ਜਹਾਂ ਪਰ ਰੋਜ਼ੀ ਬਨੀ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਵਹੀਂ ਪਰ ਜਾਨਾ ਹੋਤਾ ਹੈ।’

ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹ ਘੜੀ-ਮੁੜੀ ਜਿਹੜਾ ‘ਦਾਦਾ’ ਸ਼ਬਦ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸੰਬੋਧਨ ਵਿੱਚ ਸੁਣ ਕੇ ਕਚੀਚੀਆਂ ਵੱਟਦਾ ਸਾਂ,

ਇਸ ਦਾ ਭੇਤ ਝੱਟ ਹੀ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਬੰਗਲਾ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨੂੰ 'ਦਾਦਾ' ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਟੁੱਟੀ-ਭੱਜੀ ਬੰਗਲਾ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਸਾਂ।

ਮੈਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸਾਂ-ਪਿਆਰ ਦੀ ਕਿੱਡੀ ਭੁੱਖ ਹੈ ਇਸ ਕੁੜੀ ਦੇ ਅੰਦਰ! ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਅਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵਿੱਚ ਹਿੰਸਾ ਤੇ ਨਫਰਤ ਭਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਨਫਰਤ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਇਹ ਜੰਮੀ ਤੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਕਾਰ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਖਾ ਕੇ ਪਲੀ ਹੈ। ਵਿਚਾਰੀ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗੰਦਰੀ ਢੋਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਕੀ ਹੈ? ਗਾਲਾਂ, ਝਿੜਕਾਂ ਤੇ ਕਦੀ-ਕਦੀ ਛਿੱਤਰ ਪੌਲਾ ਵੀ। ਮਾਨੋਂ ਕੱਲੋ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਰੀ 'ਨਫਰਤ' ਦਾ ਹੀ ਦੂਸਰਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਇਸ ਨੂੰ ਨਫਰਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਕੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਭੁੱਖ ਇਸ ਦੀ ਮਰ ਗਈ? ਸ਼ਾਇਦ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਦੁਨੀਆ ਕਿਤਨੀ ਨਾਦਾਨ-ਕਿਤਨੀ ਬੇਸਮਤ ਤੇ ਕੰਜੂਸ ਹੈ ਕਿ ਚਾਰ ਮਿੱਠੇ ਬੋਲ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੁਝ ਵੀ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ, ਨਾ ਦੇ ਕੇ ਇਹ ਅਣਗਿਣਤ ਜੀਆਂ ਨੂੰ ਆਦਮੀ ਤੋਂ ਪਸੂ ਬਣਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਕੱਲੋ ਜਿਹੜੀ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਫਰਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸੀਨੇ ਵਿੱਚ ਇਤਨਾ ਕੋਮਲ, ਇਤਨਾ ਨਿੱਘਾ ਦਿਲ ਮੌਜੂਦ ਹੈ? ਕੀ ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਕਿ ਦੁਨੀਆ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਗੂਣੇ ਚਹੁੰ ਮਿੱਠੇ ਬੋਲਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵਾਂਝਿਆਂ ਰੱਖਿਆ ਹੈ? ਕੱਲੋ, ਜਿਹੜੀ ਕਿਸੇ ਅਜਨਬੀ ਦੇ ਕਹੇ ਹੋਏ ਝੂਠੀ-ਮੂਠੀ ਦੇ 'ਭੈਣ' ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਇਤਨੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਦਿਲ ਦੀ ਪਿਟਾਰੀ ਵਿੱਚ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕੀ ਇਹ ਨਫਰਤ ਦੀ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ? ਕਾਸ਼! ਦੁਨੀਆ ਵਾਲੇ ਕਦੀ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੇ ਕੇ ਤੱਕ ਸਕਦੇ।

ਉਹ ਦਹਿਲੀਜ਼ ਅੰਦਰ ਹੋ ਜਾਣ 'ਤੇ ਵੀ ਵਾਛੜ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਬਚ ਨਾ ਸਕੀ। ਮੈਂ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਫੇਰ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਤਾਂ ਬੋਲੀ - ‘‘ਪਰ ਭੀਤਰ ਤੋਂ ਤੁਮਾਰੇ ਬਰਤਨ ਪੜੇ ਹੈਂ, ਦਾਦਾ?’’

‘‘ਤੋਂ ਕਯਾ ਹਰਜ਼ ਹੈ। ਬਰਤਨ ਕਿਸੀ ਦੂਸਰੇ ਕੇ ਨਹੀਂ-ਤੁਮਾਰੇ ਦਾਦਾ ਕੇ ਹੀ ਤੋਂ ਹੈਂ।’’

ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਮੇਰਾ ਇਹ ਵਾਕ ਸੁਣ ਕੇ ਕੱਲੋ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਕਿਸੇ ਮਿਠਾਸ ਦੀ ਛੂੰਘਾਈ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚ ਗਈ। ਉਹ ਅੰਦਰ ਲੰਘ ਆਈ ਪਰ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਨੂੰ ਡਰ ਸੀ, ਮਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ 'ਚੋ ਰਹੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਕਮਰੇ ਦਾ ਫਰਸ਼ ਗਿੱਲਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਉਹ ਬੋੜੀ-ਬੋੜੀ ਕੰਬ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਚਾਹਿਆ ਕਿ ਬਿਸਤਰੇ ਤੋਂ ਕੰਬਲੁ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮੌਢਿਆਂ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿਆਂ ਪਰ ਇਤਨੀ ਫਰਾਖ-ਦਿਲੀ ਮੈਂ ਵਿਖਾਲੁ ਨਾ ਸਕਿਆ-ਕੰਬਲੁ ਦੇ ਭਿੱਜ ਜਾਣ ਦੇ ਖਿਆਲੋਂ, ਅਥਵਾ ਇਸ ਖਿਆਲੋਂ ਕਿ ਕੱਲੋ ਦੇ ਗਲੀਜ਼ ਕੱਪੜਿਆਂ ਨਾਲ ਛੂਹ ਕੇ ਗਿੱਲਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਕੇਵਲ ਮੈਂ ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਰ ਸਕਿਆ ਕਿ ਹੋਰ ਦੋ-ਚਾਰ ਵਾਰੀ ਕਹਿ ਕੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦਲੀਜ਼ ਤੋਂ ਇਤਨਾ ਅੰਦਰ ਸੱਦ ਲਿਆ ਕਿ ਵਾਛੜ ਤੋਂ ਉਹ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸੀ।

ਬਾਂਹਾਂ ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਲਾਈ, ਉਹ ਕੰਬਦੀ ਹੋਈ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ, ‘‘ਤੁਮ ਕਹਾਂ ਰਹਿਤੇ ਹੋ ਦਾਦਾ?’’

‘‘ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮੈਂ।’’

‘‘ਯਹਾਂ ਕਿਤਨੇ ਦਿਨ ਠਹਿਰੋਗੇ?’’

‘‘ਠਹਿਰਨਾ ਤੋਂ ਕੁਛ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦਿਨ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਮਕਾਨ ਸੇ ਸ਼ਾਇਦ ਕੱਲ੍ਹੁ ਹੀ ਚਲਾ ਜਾਉਂਗਾ।’’

‘‘ਕਿਉਂ?’’

‘‘ਯਹਾਂ ਪਰ ਸ਼ੇਰ ਬਹੁਤ ਰਹਿਤਾ ਹੈ। ਲਿਖਨੇ ਮੈਂ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੋਤੀ ਹੈ।’’

ਕੁਝ ਚਿਰ ਉਹ ਚੁੱਪ ਰਹੀ, ਕੁਝ ਸੋਚਦੀ ਰਹੀ, ਤੇ ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਵਰਕਿਆਂ ਵੱਲ ਤੱਕ ਕੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ, ‘‘ਜੇ ਤੁਮ ਕਿਆ ਲਿਖਾ ਕਰਤੇ ਹੋ ਦਾਦਾ?’’

‘‘ਕਿਤਾਬੇਂ ਲਿਖਤਾ ਹੁੰਿ।’’

‘‘ਪਰ ਕਿਤਾਬ ਕੇ ਹਰਫ਼ ਤੋਂ ਔਰ ਤਰ੍ਹੇ ਕੇ ਹੋਤੇ ਹੈਂ-ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ, ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼।’’

‘‘ਜੇ ਭੀ ਵੈਸੇ ਹੀ ਬਨ ਜਾਏਂਗੇ।’’

‘‘ਮਸ਼ੀਨ ਮੇਂ ਡਾਲਨੇ ਸੇ?’’

‘‘ਹਾਂ’’

‘‘ਮੇਰਾ ਮਾਮੂ ਕਹਿਤ ਰਹਾ ਕਿ ਏਕ ਮਸ਼ੀਨ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਮੇਂ ਕਿਤਾਬ ਛਾਪੀ ਜਾਤੀ ਹੈ।’’

‘ਉਸੀ ਮੇਂ ਯੇ ਭੀ ਛਾਪੀ ਜਾਏਗੀ।’

‘ਅੰਬਰਸਰ ਮੇਂ ਐਸੀ ਮਸ਼ੀਨੇਂ ਹੈਂ?’

‘ਔਰ ਕਾਗਜ਼ ਭੀ ਉਸੀ ਮਸ਼ੀਨ ਮੇਂ ਬਨ ਜਾਤਾ ਹੈ।’

‘ਹਾਂ ਸਭ ਉਸੀ ਮੇਂ ਬਨ ਜਾਤਾ ਹੈ।’

‘ਐਸੀ ਮਸ਼ੀਨ?’

‘ਤੁਮ ਪੜ੍ਹਨਾ ਜਾਨਤੀ ਹੋ ਕੱਲੋ?’

‘ਨਹੀਂ ਦਾਦਾ, ਹਮ ਲੋਗ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਾ ਕਰਤੇ। ਮੇਰਾ ਏਕ ਠੋਂ ਚੜੇਗਾ ਬਾਈ ਰਹਾ, ਉਸ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹੀ ਥੀ ਔਰ ਫਿਰ ਵੇਂ ਕ੍ਰਿਸਟਾਨ (ਈਸਾਈ) ਬਨ ਗਇਆ। ਅੱਛਾ ਦਾਦਾ, ਅੰਬਰਸਰ ਮੇਂ ਥੀ ਪਾਨੀ (ਬਾਰਸ) ਪੜ੍ਹਤਾ ਹੈ।’

‘ਹਾਂ, ਪੜ੍ਹਤਾ ਹੈ ਪਰ ਬਹੁਤ ਨਹੀਂ।’

‘ਵਹਾਂ ਤੁਮਾਰਾ ਕੌਨ-ਕੌਨ ਹੈ ਦਾਦਾ?’

‘ਔਰਤ ਹੈ, ਬੱਚੇ ਹੈਂ?’

‘ਕੈਂਠੋ (ਕਿਤਨੇ ਬੱਚੇ ਹੈਂ)?’

‘ਤੀਨ।’

‘ਲੜਕੇ ਹੈਂ?’

‘ਹਾਂ।’

‘ਔਰ ਲੜਕੀ?’

‘‘ਲੜਕੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।’’

‘‘ਤਬ ਤੋਂ ਭਾਗਵਾਨ ਹੋ ਦਾਦਾ! ’’

‘‘ਇਸ ਮੇਂ ਭਾਗ ਕੀ ਕਿਆ ਬਾਤ ਰਹੀ?’’

‘‘ਅਰੇ ਦਾਦਾ, ਲੜਕੀ ਜਿਸ ਕੇ ਘਰ ਮੇਂ ਨਾ ਹੋ, ਵੇਂ ਭਾਗਵਾਨ ਤੋਂ ਹੋਗਾ ਹੀ। ਮੇਰੀ ਚਾਰ ਠੋਂ ਬਹਿਨੇ ਹੈਂ ਔਰ ਭਾਈ ਏਕ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਾਂ-ਬਾਪ ਵਿਚਾਰੇ ਹਰ ਬਖਤ.....’’ ਤੇ ਗੱਲ ਕਰਦੀ-ਕਰਦੀ ਉਹ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਤੱਕ ਕੇ ਚੁਪ ਹੋ ਗਈ। ਮੀਂਹ ਠਹਿਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਉਹ ਬੋਲੀ - ‘‘ਅੱਛਾ ਦਾਦਾ, ਪਾਣੀ ਥੰਮ ਗਿਆ, ਅਬ ਜਾਊਂਗੀ, ਬਹੁਤ ਕਾਮ ਕਰਨਾ ਹੈ।’’ ਉਸ ਨੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਝਾੜ੍ਹ ਛਾਬਾ ਦਰਖਤ ਨਾਲੋਂ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਮੁਹੱਲੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਕਿੰਗਰੇਦਾਰ ਸਿੱਕੇ - ਜਿਹੜੇ ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਸੁੱਟੇ ਸਨ, ਉੱਥੇ ਪਏ ਰਹੇ।

ਮੁੜ ਮੈਨੂੰ ਥਾਂ ਬਦਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪਈ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਿੰਨੇ ਦਿਨ ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਰਿਹਾ, ਬੜੇ ਅਗਾਮ ਨਾਲ ਬੀਤੇ। ਮੇਰੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਘਨ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਕੱਲੋ ਆਪਣੇ ਨਿਯਤ ਵਕਤ ਸਿਰ ਆਉਂਦੀ, ਮੁਹੱਲਾ ਸੰਬਰਦੀ, ਘਰਾਂ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਕਰਦੀ ਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੋ ਘੜੀਆਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਠਹਿਰਦੀ। ਕੁਝ ਏਧਰ-ਏਧਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ, ਤੇ ਫੇਰ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ। ਉਹੀ ਕੱਲੋ ਜਿਹੜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤੂਛਾਨ-ਮੇਲ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਅੱਖ ਵਿੱਚ ਪਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਿੜਕਦੀ। ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ, ਬਿਨਾਂ ਕੰਨ ਬਿੜਕਿਆਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ। ਕੀ ਮਜ਼ਾਲ ਜੇ ਅਲਫੋਂ ਬੇ ਕਹਿ ਜਾਵੇ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਜੇ ਮਹੱਲੇ ਵਿੱਚ ਬਾਲਾਂ ਨੂੰ ਰੌਲਾ ਪਾਂਦਿਆਂ ਵੇਖਦੀ ਤਾਂ ਝੱਟ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ- ‘‘ਸ਼ੋਰ ਮਤ ਕਰੋ ਨੰਨੇ! ਉਧਰ ਸਰਦਾਰ ਬਾਬੂ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹੈਂ - ਖਫ਼ਾ ਹੋਂਗੇ।’’

ਨਾਵਲ ਦਾ ਕੰਮ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਤੇ ਜਿੰਨੇ ਦਿਨ ਰਹਿਣ ਦਾ ਮੇਰਾ ਟੀਚਾ ਸੀ, ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗਾ।

ਟੁਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਕੱਲੋ ਕੰਮ-ਕਾਰ ਤੋਂ ਵਿਹਲੀ ਹੋ ਕੇ ਜਦ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆ ਖੜੋਤੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ - ‘‘ਕੱਲੁ ਹਮ ਚਲੇ ਜਾਏਂਗੇ, ਕੱਲੋ ਰਾਨੀ।’’

‘‘ਚਲੇ ਜਾਏਂਗੇ ਦਾਦਾ?’’ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਕੁਝ ਘਬਰਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਰਿਸਤੇਦਾਰ ਨੂੰ ਕਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਕਹਿਣ-ਢੰਗ ਤੋਂ ਜਿਵੇਂ ਆਪ ਹੀ ਕੁਝ ਕੱਚੀ ਜਿਹੀ ਹੋ ਗਈ। ਫਿਰ ਜਗਾ ਗੰਭੀਰਤਾ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ - ‘‘ਇੱਤੀ ਜਲਦੀ ਕਿਉਂ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ ਦਾਦਾ?’’

‘‘ਜਲਦੀ ਕਹਾਂ-ਏਕ ਮਹੀਨੇ ਕੇ ਕਰੀਬ ਹੋ ਗਿਆ ਕੱਲੋ।’’

‘‘ਫਿਰ ਕਬ ਆਓਗੇ?’’

‘‘ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਚਾਹਾ ਤੋ ਦੂਸਰੇ ਸਾਲ।’’

ਉਹ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਖੜੋਤੀ ਰਹੀ। ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਮੈਂ ਜਾਣ ਨਾ ਸਕਿਆ ਕਿ ਕੀ ਸੋਚ ਰਹੀ ਹੈ।

‘‘ਜਗਾ ਇਧਰ ਆਨਾ ਕੱਲੋ,’’ ਮੈਂ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਪਾਂਦਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਤੇ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਹਿਰਕਿਚਾਹਟ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਖੜੋਤੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੰਜੇ ਤੇ ਬੈਠਾ ਸਾਂ। ਜੇਬ ’ਚੋਂ ਇੱਕ ਰੂਪਿਆ ਕੱਢ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ’ਤੇ ਧਰਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ’ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ।

ਉਸ ਨੇ ਇੱਕ ਵੇਰਾਂ ਮੌਜੂਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਜਦ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਉਸ ਸੁਣਿਆ - ‘ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ ਕੋ ਨਰਾਜ਼ ਕਰੋਗੀ?’ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਰੱਖ ਲਿਆ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਮੇਰਾ ਮਿੱਤਰ ਆਪਣੇ ਵਕਤ ਸਿਰ ਮੈਨੂੰ ਫੜ੍ਹੇ ਬੁਲਾ ਕੇ ਕੰਮ ਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਸਮਾਨ ਬੰਨਣ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝ ਗਿਆ ਪਰ ਧਿਆਨ ਮੇਰਾ ਬਰਾਬਰ ਮਹੱਲੇ ਦੇ ਸਿਰੇ ਵੱਲ ਸੀ। ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਰ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਕੱਲੋ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਡਾਢੀ ਹੀ ਤਾਂਘ ਸੀ, ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਵੇਗੀ।

ਮੋਟਰ ਦਾ ਵਕਤ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਕੱਲੋ ਨਾ ਆਈ। ਦਿਲ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਹੋਈ। ਛੇਕੜ ਕੁਲੀ ਪਾਸੋਂ ਸਮਾਨ ਚੁਕਵਾ ਕੇ ਮੈਂ ਅੱਡੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚਿਆ ਪਰ ਨਜ਼ਰ ਮੇਰੀ ਅਜੇ ਵੀ ਸੜਕ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਸਿਰਿਆਂ ਤੀਕ ਫਿਰਦੀ ਹੋਈ ਕੱਲੋ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਮੋਟਰ ਤੁਰਨ ਦਾ ਵਕਤ ਨੇੜੇ ਆਈ ਜਾਂਦਾ, ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਬੇ-ਅਰਾਮੀ ਵਧਦੀ ਜਾਂਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਕੱਲੋ ਆਵੇਗੀ ਪਰ ਉਹ ਨਾ ਆਈ। ਕਲੀਨਰ ਨੇ ਵਾਉਚਰ ਕਟਵਾਇਆ, ਡ੍ਰਾਈਵਰ ਨੇ ਤਾਕੀ ਖੋਲ੍ਹੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਆ ਬੈਠਾ। ਭਾਵੇਂ ਕੱਲੋ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਫੇਰ ਵੀ ਮੈਂ ਤਦ ਤੀਕ ਬਾਹਰ ਹੀ ਖੜੋਤਾ ਰਿਹਾ ਜਦ ਤਕ ਡ੍ਰਾਈਵਰ ਨੇ ਸਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੱਦਣ ਲਈ ਹਾਰਨ ਨਾ ਵਜਾ ਦਿੱਤਾ।

ਮੈਂ ਢਿੱਲੇ-ਢਿੱਲੇ ਕਦਮੀਂ ਬਾਰੀ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ ਤੇ ਅੰਦਰ ਲੰਘ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਜਾ ਬੈਠਾ। ਡ੍ਰਾਈਵਰ ਦੀ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਮੇਰੀ ਸੀਟ ਸੀ।

ਜਿਉਂ ਹੀ ਇੰਜਣ ਸਟਾਰਟ ਹੋਇਆ ਕੱਲੋ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪਈ। ਉਸ ਨੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਲੰਮੀ ਟੋਕਰੀ ਚੁੱਕੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਬੜੀ ਅੰਖੀ ਹੋ ਕੇ, ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਕੇ ਮੋਟਰ ਵੱਲ ਭੱਜੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ।

‘‘ਮਿਸਟਰ ਡ੍ਰਾਈਵਰ! ਜਗਾ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਬੜੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ’’, ਮੈਂ ਮਿੰਨਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਨੇਕ ਡ੍ਰਾਈਵਰ ਮੰਨ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਛਲਾਂਗ ਮਾਰਕੇ ਹੇਠਾਂ ਉੱਤਰਿਆ।

ਪੂਰੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਦੌੜ ਕੇ ਮੈਂ ਕੱਲੋ ਨੂੰ ਅਗਲਵਾਂਢੇ ਜਾ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਛੱਕ੍ਹੂ ਫੜ ਲਿਆ।

‘ਮੁੜੇ ਦੇਰ ਹੋ ਗਈ ਦਾਦਾ’ ਸਾਹ ਨਾਲ ਸਾਹ ਮੇਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਕੱਲੋ ਬੋਲੀ - ‘ਯੇ ਬੋੜੇ ਆਮ ਲਾਈ ਹੂੰ, ਅਪਣੀ ਭਾਵਜ ਕੇ ਲੀਏ। ਇਨ੍ਹੇ ਤੋਂ ਲੋਗੇ ਦਾਦਾ? ਅਪਣੀ ਕਸਮ, ਮੈਂਨੇ ਇਨਕੇ ਛੂਆ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।’ ਤੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੱਕੀ ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਚਾਹ ਰਹੀ ਹੋਵੇ?

‘ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲੂੰਗਾ ਰਾਨੀ’’, ਮੈਂ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਪਲੋਸਦਾ ਹੋਇਆ ਮੋਟਰ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ‘‘ਅਗਰ ਤੁਮ ਯੇ ਨਾ ਲਾਤੀ ਤੋਂ ਮੈਂ ਤੁਮ ਪਰ ਬਹੁਤ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋਤਾ! ’’

ਕੱਲੋ ਖਿੜ ਗਈ। ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ’ਤੇ ਨਾ ਸੰਭਾਲੇ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਭਾਵ ਸਨ - ‘‘ਤੁਮ ਕਿਤਨੇ ਅੱਛੇ ਹੋ ਦਾਦਾ! ਮੁੜੇ ਤੋਂ ਬੜਾ ਫਿਕਰ ਥਾ.....ਜਾਨੇ ਦਾਦਾ ਲੇਂਗੇ ਯਾ ਨਹੀਂ।’’

ਹਾਰਨ ਫੇਰ ਵੱਜਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਕੇਵਲ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਸੱਦਣ ਲਈ ਸੀ। ਟੋਕਰੀ ਮੈਂ ਛੱਡ ਤੇ ਰਖਵਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਅੰਦਰ ਬੈਠਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਉਸ ਪਿਆਰ ਦੀ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ‘‘ਅੱਛਾ ਕੱਲੋ ਬਹਿਨ, ਹਮ ਫਿਰ ਮਿਲੇਂਗੇ’’, ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਬੱਸ ਦੀ ਬਾਰੀ ਵੱਲ ਮੁੜ ਪਿਆ। ਪਰਤ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਕੱਲੋ ਭਰਾ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਭਿੱਜੀ ਅਹਿੱਲ ਬੜੀ ਬੱਸ ਵੱਲ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ।

ਸ਼ਬਦ-ਅਰਥ

ਗੋਤਿਆਂ ਵਿੱਚ - ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ। **ਸਵਾ ਲੱਖ** - ਇੱਕ ਜਾਂ ਇਕੱਲਾ ਤੋਂ ਭਾਵ। **ਦਿੱਕਤ** - ਐਕੜ। **ਆਦਾ** - ਝਗੜਾ। **ਬੱਧੋਗਰੀ** - ਬੰਨ੍ਹਣ। **ਅਣੀ** - ਤਿੱਖੀ ਨੌਕ, ਚੁੱਝ, ਕਿਨਾਰਾ। ਨੌਲਿਆ - ਗਾਲੀਆਂ ਦੇਣਾ। **ਟੰਗਾਰ** - ਨਖਰਾ, ਮਿਜ਼ਾਜ। **ਭੂਚੀ** - ਝਾੜੂ ਤੋਂ ਭਾਵ। **ਮਨਹੂਸ** - ਨਹਿਸ਼, ਭੈੜੀ। **ਅਵਾਜ਼ਾਰ** - ਦੁਖੀ, ਅੱਕਿਆ ਹੋਇਆ। **ਕਲਹਿਣੀ** - ਝਗੜਾਲੂ, ਲੜਾਕੀ। **ਮਹੀਨ-ਮਹੀਨ** - ਬਰੀਕ-ਬਰੀਕ। **ਕੁਰਖਤ** - ਰੁੱਖਾ। **ਤਮਾਮ** - ਸਾਰਾ। **ਦਰੋਗਾ** - ਗਲੀ-ਬਜ਼ਾਰ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਨਿਗਰਾਨ। **ਗਿਲਾਜ਼ਤ**-ਸੜਿਆਂਦ। **ਸਲਵਾਂਤਾ**-ਚੁੱਭਵੀਆਂ ਗੱਲਾਂ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

- ‘ਕੱਲੋ’ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਾਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
- ‘ਪਰ ਅੰਬਾਂ ਦੀ ਭੁੱਖ ਅੰਬਾਕੜੀਆਂ ਨਾਲ ਕਦੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ’? ਲੇਖਕ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਸੋਚਿਆ?
- ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਾਵਲ ਲਿਖਣ ਸਮੇਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਐਕੜਾਂ ਦਾ ਸਾਮੁਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ?
- ‘ਬੜੀ ਭੂਲ ਹੂਈ ਬਹਿਨ, ਮੁਆਫ ਕਰਨਾ। ਪਰਦੇਸੀ ਹੂੰ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਰਹਾ।’ ਲੇਖਕ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ‘ਕੱਲੋ’ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ’ਤੇ ਕੀ ਅਸਰ ਪਿਆ।
- ਲੇਖਕ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ‘ਕੱਲੋ’ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਸੀ?
- ਲੇਖਕ ਨੂੰ ‘ਕੱਲੋ’ ਲਾਲਚੀ ਕਿਉਂ ਜਾਪੀ?
- ਲੇਖਕ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ‘ਕੱਲੋ’ ਚੁੱਪ ਕਿਉਂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ?
- ‘ਕੱਲੋ’ ਨੇ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਸੁਗਾਤ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਿਉਂ?

*****

ਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਉਪਲ

(1924)

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ:

ਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਉਪਲ ਦਾ ਜਨਮ 8 ਅਪ੍ਰੈਲ, 1924 ਈ. ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਜੈ ਵੰਤੀ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਸ਼੍ਰੀ ਫ਼ਕੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਧਮਿਆਲ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਦਸਵੀਂ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਗਾਰਡਨ ਕਾਲਜ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ। ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਐੱਮ. ਏ. ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿਮਲੇ ਆ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਐੱਮ. ਏ. ਪਾਸ ਕਰ ਲਈ। ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਬੀ. ਐੱਮ. ਕਾਲਜ ਵਿਖੇ ਬਤੌਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ (ਪੰਜਾਬੀ) ਰਹੇ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਲੱਗੇ ਤੇ 1964 ਈ. ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ 'ਚ ਪੀ-ਐਚ. ਡੀ. ਕੀਤੀ।

ਉਪਲ ਇੱਕ ਸਫਲ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ 'ਕੁੜੀ ਪੋਠੋਹਾਰ ਦੀ' 'ਢਹਿੰਦੇ ਮੁਨਾਰੇ', 'ਭਰਾ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ', 'ਦੁੱਧ ਤੇ ਬੁੱਧ', 'ਆਪਣਾ ਦੇਸ ਪਰਾਇਆ ਦੇਸ', 'ਹਾਲਾਂ ਬੀ ਨਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ', 'ਲਛਮਣ ਰੇਖਾ', 'ਕੱਚਾ ਰੰਗ ਕਸੁੰਭ ਦਾ', 'ਵਾਸਾ ਸਵਰਗ ਦਾ' ਆਦਿ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਲਿਖੇ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ 'ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ', 'ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ : ਵਿਧੀ ਤੇ ਵਿਚਾਰ', 'ਨੌਰੰਗ ਸਿੰਘ : ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ', 'ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਰਚਨਾ', 'ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕਲਾ' ਆਦਿ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹਨ।

ਉਪਲ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਮੀਖਿਆ ਬੋਰਡ, ਜਲੰਧਰ ਵੱਲੋਂ 'ਲਛਮਣ ਰੇਖਾ' ਪੁਸਤਕ ਉਪਰੰਤ ਪੁਰਸ਼ਕਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। 'ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ', ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ 'ਸੰਤ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਕੇਸਰ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਕਮੇਟੀ', ਬੈਂਕਾਕ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਆਪ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਹਥਲੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਉਪਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਜਨਮ-ਦਿਨ' ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ :

'ਉਪਲ' ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਜਨਮ ਦਿਨ' ਉਸ ਦੇ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਭਰਾ-ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ' ਵਿੱਚੋਂ ਲਈ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਧਨਾਢ ਲੋਕ ਪੈਸੇ ਅਤੇ ਰੁਤਬੇ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀਆਂ ਸੱਧਰਾਂ ਅਤੇ ਉਮੰਗਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਕਰਦੇ ਵਿਖਾਏ ਗਏ ਹਨ।

ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਦੇਖਾ-ਦੇਖੀ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੇਵਕੀ ਨੇ ਕਈ ਆਰਥਿਕ ਅੱਕੜਾਂ ਝੱਲ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਜੋਤੀ ਨੂੰ ਕੱਪੜੇ ਬਣਵਾ ਕੇ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਸਕੂਲ ਦੀ ਪਿੰਸੀਪਲ ਨੇ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਗਲ ਵਿੱਚ ਹਾਰ ਜੋਤੀ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸੇਠ ਲਖਪਤ ਰਾਇ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਤੋਂ ਪੁਆ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਅੰਤ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, "ਅੱਜ ਉਸ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਨਹੀਂ ਮੇਰਾ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਸੁੱਤੀ ਦਲੇਰੀ ਅਤੇ ਜੁਰਅਤ ਦਾ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਵੇਖਾਂਗਾ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਕੋਈ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀਆਂ ਸੱਧਰਾਂ ਤੇ ਉਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਲਿਤਾੜਨ ਦੀ ਜੁਰਅਤ ਕਰੇਗਾ।"

*****

ਜਨਮ-ਦਿਨ

ਪ੍ਰ. ਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਉਪਲ

ਜਿਉਂ ਹੀ ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦੀ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਤਨਖਾਹ ਵਧੀ, ਉਸ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਲੜਕੇ ਜੋਤੀ ਨੂੰ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਨਵੀਂਆਂ ਵਿੱਦਿਅਕ ਵਿਓਂਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲ ਰਹੇ ਕਿਸੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਕਰਾਣ ਦੀ ਚਿਰ ਸੋਚੀ ਸੱਧਰ ਪੂਰੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਤਾਂ ਪਤੀ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਵਧਣ ਦੀ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਲੱਗੀ ਆਸ ਰਾਹੀਂ ਘਰ ਦੀਆਂ ਕਈ ਬੁੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਦੀ ਸੋਚੀ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਜੋਤੀ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਦੇਵਕੀ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਸੋਚੀਂ ਪੈ ਗਈ ਪਰ ਆਖਰ ਇਹ ਆਖੇ ਬਿਨਾਂ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੀ,

‘ਮੈਂ ਤੇ ਕਹਿਨੀ ਆਂ, ਜੋਤੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਛੋਟੇ-ਮੌਟੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਕਰਾ ਦਿਓ। ਅਸੀਂ ਕਿੱਥੋਂ ਭਰ ਸਕਨੇ ਆਂ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਮਹੀਨਾ ਫੀਸ।’

‘ਓਏ ਭਲੀਏ ਲੋਕੇ! ਇਹ ਜਿਹੜੀ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ‘ਤਨਖਾਹ ਵਧੀ ਏ, ਇਹੋ ਸਮਝੀਂ, ਨਹੀਂ ਵਧੀ।’

‘ਹਾਏ, ਹਾਏ! ਇੰਜ ਨਾ ਆਖੋ।’

ਤੇ ਜੋਤੀ ਨੂੰ ਚਾਅਵਾਂ ਮਲ੍ਹਾਰਾਂ ਨਾਲ ਨਵੀਨ ਵਿਓਂਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲ ਰਹੇ ਲਾਗਲੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਲੜਕਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਬੀਨ ਹੋਵੇ, ਉੱਥੇ ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਜਿਹੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਦਾਖਲ ਕਰਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉੱਥੇ ਹਰ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਪੁੰਗਰਨ ਲਈ ਲੁੜੀਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਵਸਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਦੀ-ਕਦੀ ਉਹ ਦਫ਼ਤਰ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਘਰੋਂ ਕੁਝ ਸਵੇਰੇ ਟੁਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰ ਖਲੋ ਕੇ ਵੇਖਦਾ ਕਿ ਬੱਚੇ ਚੰਗੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਏ, ਉੱਚ-ਨੀਚ ਤੋਂ ਬੇ-ਲਾਗ, ਨਿੱਖਰੇ-ਪੁੱਖਰੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ, ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਖੇਡਦੇ। ਗਾਲੂ ਕੱਢਣੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆ ਉਸਤਾਨੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਪ ਸੀ, ਬਿਨਾਂ ਜਿੱਕ ਉਹ ਹਰ ਇੱਕ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰਪੂਰ ਆਪਣੇ- ਆਪ ’ਤੇ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਅਵਸਰ ਅਨੁਸਾਰ ਗੱਲ ਸੋਚ ਸਕਦੇ। ਇਹੋ-ਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨ ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦੀ ਚਿਰੋਕਣੀ ਸੱਧਰ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਿੱਕੇ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਕਰਾਏ।

ਇਹਨਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹਰ ਇੱਕ ਦਾ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪੜ੍ਹਾ ਕੋਈ-ਕੋਈ ਹੀ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆ ਮੁੱਛਾਂ ਦਾੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਵ ਦਾਖਲਾ, ਵਰਦੀ, ਖੇਡਾਂ ਦੀ ਫੀਸ, ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੇ ਪੈਸੇ ਆਦਿ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਰਕਮਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਨਾਲ ਹੀ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਤਾਂ ਕਚੂਮਰ ਹੀ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਇਗਾਦੇ ਦਾ ਬੜਾ ਪੱਕਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਇੱਧਰੋਂ ਮੰਗ-ਤੰਗ ਕੇ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਚਾਲੀ ਰੂਪਏ ਦੇਣ ਵੇਲੇ ਜ਼ਰਾ ਚੁੰ-ਚਾਂ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਕਰਾ ਕੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ। ਅੱਜ ਉਹ ਮਾਣ ਨਾਲ ਟੁਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਸੋਚਦਾ, ਜੋਤੀ ਇਹੋ-ਜਿਹੇ ਨਿਖਰੇ ਤੇ ਸਾਫ਼ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਬਹੁਤ ਲਾਇਕ ਬਣੇਗਾ। ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਦਾ ਉਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਤੇ ਚੰਗਾ ਅਫਸਰ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ। ਸਾਡੇ ਉੱਠ ਰਹੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਭਾਰਤ ਲਈ ਜੋਤੀ, ਜੋਤ ਬਣ ਕੇ ਵਿਖਾ ਦਏਗਾ।

ਜੋਤੀ ਜਿੱਥੇ ਲਾਇਕ ਸੀ ਉੱਥੇ ਸੋਹਣਾ ਵੀ ਪੁੱਜ ਕੇ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਉਸਤਾਨੀ ਸਾਫ਼ ਤੇ ਚਿੱਟੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਚਮਕੇ ਉਸ ਦੇ ਰੂਪ, ਸੁੰਦਰ ਨਕਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਪਿਆਰ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕਦੀ। ਉਹ ਉਸ ਦਾ ਉਚੇਚਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦੀ।

ਮਹੀਨੇ ਪਿੱਛੋਂ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦਾ ਇਮਤਿਗਾਨ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਜੋਤੀ ਸਾਰੇ ਜਮਾਤੀਆਂ ਤੋਂ ਹਰ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰੰਸੀਪਲ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਕਾਬਲ ਤੇ ਲਾਇਕ ਸਪੱਤਰ ਦਾ ਪਿਛਿ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਵਧਾਈ ਘੱਲੀ।

ਹੁਣ ਤਾਂ ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਆਪਣੇ ਵਰਗਾ ਖੁਸ਼-ਕਿਸਮਤ ਪਿਛਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਲਰਕ ਸਾਬੀਆਂ ਨਾਲ ਜੋਤੀ ਦੀ ਲਿਆਕਤ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਬੜੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਉਹ ਬਾਕੀ ਦੇ ਧੀਆਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਜੋਤੀ ਵਰਗਾ ਲਾਇਕ ਬਣਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਦੇਵਕੀ ਨੂੰ ਕਈ- ਕਈ ਵਾਰੀ ਕਹਿੰਦਾ, ‘‘ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਜੋਤੀ ਸਾਰੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਨਾਂ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰੇਗਾ।’’

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੇਵਕੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉੱਤੇ ਦਿਲ ਹੀ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗੱਲ ਕਾਰਨ ਮਾਣ ਕਰਦੀ ਕਿ ਆਖਰ ਇਹੋ-ਜਿਹਾ ਲਾਇਕ, ਚੰਨ ਪੁੱਤਰ ਜੰਮਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੀ ਹੈ ਨਾ।

ਹਾਲਾਂ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਲੰਘੇ ਸਨ ਕਿ ਇੱਕ ਦਿਨ ਜੋਤੀ, ਪ੍ਰੰਸੀਪਲ ਦੀ ਇੱਕ ਚਿੱਠੀ ਲਿਆਇਆ। ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਉਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਖਿੜ-ਪੜ੍ਹ ਗਿਆ।

‘‘ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੁਣਨੀ ਏਂ ਜੋਤੀ ਦੀ ਮਾਂ ! ਇਹ ਵੇਖੋ।’’ ਤੇ ਉਹ ਜੋਤੀ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਿਆ। ਉਹ ਜੋਤੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੇਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੇ ਅੱਜ ਪਿਆਰ ਦੇਣ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ ਤੌੜ ਕੇ ਹੀ ਰੱਖ ਦੇਣਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਜੋਤੀ ਵਿਚਾਰਾ ਹੈਰਾਨ ਪ੍ਰੇਸ਼ਨ ਪਿਉ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਹੀ ਦੇਖੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

‘‘ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਜੀ ਗੱਲ ਤੇ ਦੱਸੋ, ਇਤਨੇ ਖੁਸ਼ ਕਿਸ ਗੱਲੋਂ ਪਏ ਹੁੰਦੇ ਹੋ?’’ ਦੇਵਕੀ ਵੀ ਗੱਲ ਜਾਣ ਕੇ, ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਉਤਾਰਲੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ।

‘‘ਚੱਲ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਚੱਲ, ਇਹ ਗੱਲ ਜ਼ਰਾ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਦੱਸਣ ਵਾਲੀ ਏ।’’ ਤੇ ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਜੋਤੀ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ।

ਦੇਵਕੀ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਉਤਾਰਲੀ ਪਤੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ।

‘‘ਜ਼ਰਾ ਮੰਜੇ ’ਤੇ ਬੈਠ ਜਾ।’’ ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਕੁਰਸੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਕੇ, ਆਈ ਚਿੱਠੀ ਨੂੰ ਫਿਰ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਐਨਕ ਨੂੰ ਨੱਕ ਉੱਤੇ ਠੀਕ ਜਮਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਇੱਕ ਅੱਧ ਮਿੰਟ ਲਈ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਚਿੱਠੀ ਨੂੰ ਫਿਰ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਿਹਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਖੁਸ਼ਬੰਦੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ-ਸਾਥਣ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰ ਸਕੇ।

‘‘ਦੱਸੋ ਵੀ ਨਾ’’, ਫਿਰ ਦੇਵਕੀ ਨੇ ਇੰਝ ਮੁਸਕਰਾਂਦਿਆਂ ਆਖਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਤੋਂ ਹੋਰ ਉਡੀਕਣਾ ਅਸਹਿ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

‘‘ਲੈ ਸੁਣ’’, ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਐਨਕ ਉੱਚੀ ਕਰ ਕੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਦੇਵਕੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ :

‘‘ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ,

ਜੋਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰੰਸੀਪਲ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪ੍ਰਾਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮੰਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਜਵਾਲਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦਾ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਨਾਗਰਿਕ ਸਭਾ ਵੱਲੋਂ ਮਨਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਦੋ ਲਾਇਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਮੰਤਰੀ ਜੀ ਮਿਲਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਨਗੇ। ਕੇ. ਜੀ. ਜਮਾਤ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਡੇ ਜੋਤੀ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਪਾਏਗਾ।’’

ਇਹ ਸੁਣਦਿਆਂ ਸਾਰ ਦੇਵਕੀ ਨੇ ਉਠ ਕੇ ਜੋਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ। ‘‘ਇਹ ਮੇਰਾ ਲਾਲ ਜਾਏਗਾ ! ਐਡੇ ਵੱਡੇ ਮੰਤਰੀ ਕੋਲ ! ਮੈਂ ਸਦਕੇ ਜਾਵਾਂ !’’ ਫਿਰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਜੋਤੀ ਨੂੰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ। ਦੇਵਕੀ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਤੇਜ਼ਸਵੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਮਕ ਰਿਹਾ।

ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਹੋਰ ਗਦ-ਗਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਜੋਤੀ ਨੇ ਅੱਜ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਰੱਖ ਵਿਖਾਈ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਸ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਲਈਆਂ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਸਾਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸਿੰਜਰ ਲਏ।

ਪਰ ਝੱਟ ਹੀ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਦੇਵਕੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, ‘‘ਹਾਂ, ਸੱਚ ਮੈਂ ਇਹ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਕਿ ਜੋਤੀ ਲਈ ਕੁਝ ਖ਼ਾਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨੇ ਨੇ, ਉੱਥੇ ਪਾ ਕੇ ਜਾਣ ਲਈ।’’ ਫਿਰ ਐਨਕ ਠੀਕ ਕਰਕੇ ਚਿੱਠੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆਂ-ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਹੀ ਆਖਦਾ ਗਿਆ, ‘‘ਚਿੱਠੀ ਕਮੀਜ਼, ਚਿੱਠੀ ਨਿੱਕਰ, ਚਿੱਠੀਆਂ ਜੁਗਬਾਂ ਤੇ ਇੱਕ ਸੁਨਹਿਰੀ ਹਾਰ।’’

ਇਹਨਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਦੇਵਕੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਕਾਢੂਰ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ ਆ ਰਿਹਾ ਖੇੜਾ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰੁਕ ਗਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਖੇੜਾ ਦੀ ਥਾਂ ਚਿੰਤਾ, ਦੁੱਖ ਤੇ ਕਲੇਸ਼ ਨੇ ਮੱਲ ਲਈ। ਉਸ ਇੰਝ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਖੇੜੇ ਦੇ ਮਹਿਲ ਨੂੰ ਦੂਰੋਂ ਵੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਉਂ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੈਰ ਧਰਨ ਲਈ ਚੁੱਕਿਆ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਖੇੜੇ ਦੇ ਮਹਿਲ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਹੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

‘‘ਕੀ ਗੱਲ ਦੇ ਉਦਾਸ ਹੋ ਗਈ ਏਂ?’’ ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨੂੰ ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਘੜੀ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦਾ ਬਿਲ-ਬਿਤੌਰੀ ਵਰਗਾ ਮੂੰਹ ਜਗਾ ਨਾ ਭਾਇਆ।

‘‘ਮੈਂ ਸੋਚਦੀ ਹਾਂ, ਇਹਨਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਾਸਤੇ ਪੈਸੇ ਕਿੱਥੋਂ ਲਵਾਂਗੇ। ਅੱਜ ਤੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਛੱਥੀ ਤਾਰੀਕ ਦੇ ਘਰ ਮਸਾਂ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਆਨੇ ਪਏ ਨੇ, ਦਾਲ-ਸਬਜ਼ੀ ਲਈ। ਹਾਲਾਂ ਤਾਂ ਪਿਛਲੇ ਮੰਗੇ ਚਾਲੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਉੱਤਰੇ।’’

ਇਸ ਕਰੜੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੇ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨੂੰ ਵੀ ਹੇਠਾਂ ਪਟਾਕ ਮਾਰਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਤਾਂ ਹਾਲਾਂ ਤੀਕ ਖੇੜੇ ਦੇ ਗਗਨ ਉੱਤੇ ਹੀ ਪਿੱਤਰੀ-ਪਿਆਰ ਦੇ ਖੰਭ ਲਾਈ, ਉਡਾਰੀਆਂ ਲਾਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਇਸ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪਾਸੇ ਪਹਿਲਾਂ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਸਵਾਦਿਸ਼ਟ ਭੋਜਨ ਲਈ ਜਲਦੀ-ਜਲਦੀ ਖਾਧਿਆਂ ਦੰਦਾਂ ਹੇਠ ਆ ਕੇ ਕੱਟੀ ਗਈ ਜੀਭ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸੁਆਦ ਮਾਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਸੁਆਦੀ ਜੁਗਲ-ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨੇ ਦੇਵਕੀ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਵਰਗੀ ਕੌੜੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤੰਗ ਮਾਇਕ ਹਾਲਤ ਉੱਤੇ ਬੜੀ ਖਿੱਝ ਆਈ, ਜਿਹੜੀ ਕਦਮ-ਕਦਮ ਉੱਤੇ ਉਸ ਦਾ ਰਾਹ ਆਣ ਰੋਕਦੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਖਿੱਝ ਕਰੋਧ ਬਣ ਦੇਵਕੀ ਉੱਤੇ ਵੱਸ ਪਈ।

‘‘ਬਸ ਤੂੰ ਤਾਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਇਹੋ ਹੀ ਰੋਣੇ ਰੋਂਦੀ ਰਿਹਾ ਕਰੀਂ। ਲੋਕੀਂ ਇਹੋ-ਜਿਹੇ ਮੌਕਿਆਂ ਲਈ ਤਰਸਦੇ ਨੇ, ਤੂੰ ਹੈਂ ਕਿ .....।’’

‘‘ਉਹੋ! ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਐਵੇਂ ਹੀ ਪਏ ਗਰਮ ਹੁੰਦੇ ਹੋ। ਕੀ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਮੇਰੇ ਲਾਲ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਧੇ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋਣਾ ਏਂ। ਐਵੇਂ ਥੁੱਕਾਂ ਨਾਲ ਤਾਂ ਵੱਡੇ ਨਹੀਂ ਪੱਕਦੇ।’’

‘‘ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਹੋ ਜਾਏ, ਇਹਨਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਮੈਂ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਛੱਡਾਂਗਾ।’’ ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

‘‘ਮੈਂ ਵੇਖਦੀ ਹਾਂ ਗੁੱਡੀ ਦੀ ਬੁਗਨੀ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੇ ਪੈਸੇ ਨੇ। ਉਹ ਰੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਸਹੀ ਪਰ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਚਾ ਲਵਾਂਗੀ’’ ਤੇ ਉਹ ਬੁਗਨੀ ਲੈਣ ਚਲੀ ਗਈ।

ਦੇਵਕੀ ਦੇ ਜਾਣ ਉੱਤੇ ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨੇ ਸੋਚਿਆ, ਮੈਂ ਐਵੇਂ ਹੀ ਦੇਵਕੀ ਵਿਚਾਰੀ ਉੱਤੇ ਗੁੱਸੇ ਹੋਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਇਹ ਪੈਸੇ ਦੀ ਘਾਟ ਮੈਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਗੁੱਸਾ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਕੀ ਜਿੰਦਗੀ ਹੋਈ, ਪੈਸੇ-ਪੈਸੇ ਲਈ ਯਭਕਦੇ ਫਿਰਨਾ। ਕੀ ਸਾਡੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦਾ ਇਤਨਾ ਵੀ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਹੋਣਹਾਰ ਲੜਕੇ ਦੀ ਇੱਕ ਨਿੱਕੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਖਰੀਦ ਸਕੀਏ ਤੇ ਇਹ ਅਮੀਰ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੁਪਏ ਐਵੇਂ ਹੀ ਅਯਾਸੀ ਵਿੱਚ ਰੋੜ੍ਹਦੇ ਫਿਰਦੇ ਨੇ। ਅਸੀਂ ਗਰੀਬ ਉਤਨਾ ਚਿਰ ਨਹੀਂ ਉੱਠ ਸਕਾਂਗੇ, ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਅਸੀਂ ਆਪ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਅਮੀਰ ਨੇ ਤਾਂ ਨਾ ਸਾਨੂੰ ਉਠਾਲਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਦੀ ਉੱਠਣ ਦੇਣਾ ਹੈ।’’

ਫਿਰ ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਦੇਵਕੀ ਵੱਲ ਗਿਆ, ਜਿਹੜੀ ਵਿਚਾਰੀ ਜਦੋਂ ਦੀ ਵਿਆਹੀ ਗਈ ਸੀ, ਤੰਗੀ-ਤੁਰਸੀ ਦੇ ਪੁੜਾਂ

ਵਿੱਚ ਹੀ ਪਿਸ ਰਹੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਦੇਵਕੀ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਤਰਸ ਸੀ। ਵਿਚਾਰੀ ਕੀ ਕਰੋ, ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲੁ ਡੇਢ ਸੌ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਲਦੀ ਏ।

‘ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਜੀ, ਗੁੱਡੀ ਦੀ ਬੁਗਨੀ ’ਚੋਂ ਸਾਡੇ ਸੱਤ ਆਨੇ ਨਿਕਲੇ ਤੇ ਜੋਤੀ ਦੀ ਬੁਗਨੀ ’ਚੋਂ ਬਾਰਾਂ ਆਨੇ।’

ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਵਿਚਾਰੀ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰਾ ਲਾਲ, ਸਕੂਲ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਜਾ ਸਕੇ। ਉਸ ਸੋਚਿਆ, ਸਕੂਲ ਵਾਲਿਆਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਮਾਣ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਕੀ ਜਾਣਨ ਕਿ ਇਹ ਮਾਣ ਸਾਡੇ ਲਈ ਜ਼ਹਿਮਤ ਬਣ ਜਾਏਗਾ। ਹੱਛਾ, ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋ ਜਾਏ, ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਐਤਵਾਰ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮਿਲਣੀਆਂ ਹੀ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੱਜ ਵੀਰਵਾਰ ਹੈ, ਵਿੱਚੋਂ ਦਿਨ ਤੇ ਹੋਏ ਸ਼ੁੱਕਰ ਤੇ ਸਨਿਚਰ, ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਉਹ ਪੱਕੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ, ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਫੜਨ ਲਈ, ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਿਆਂ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣੇ ਹੀ ਦਫ਼ਤਰੋਂ ਥੱਕਾ-ਟੁੱਟਾ ਆਇਆ ਹੈ।

ਘੰਟੇ ਪਿੱਛੋਂ ਜਦ ਉਹ ਮੁੜਿਆ ਤਾਂ ਉਹਦੀ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਰੁਪਏ-ਰੁਪਏ ਦੇ ਤਿੰਨ ਨੋਟ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਰੁਪਿਆਂ ਦਾ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਲਈ ਕਿੰਨਿਆਂ ਅੱਗੇ ਲਿਲਕੜੀਆਂ ਲੈਣੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਤਦ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਇੱਕ ਸਿੱਤਰ ਕੋਲੋਂ ਤਿੰਨ ਰੁਪਏ ਫੜ ਸਕਿਆ ਸੀ।

ਘਰ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਆ ਪਈ ਨਵੀਂ ਤੇੜ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ।

‘ਇੱਕ ਫਟੀ ਸਫੈਦ ਚਾਦਰ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਆਂਢਣ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨ ’ਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਦੀ ਕਮੀਜ਼ ਤਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਵਾਂਗੀ। ਹਾਂ, ਚਿੱਟੀ ਨਿੱਕਰ ਦਾ ਕੱਪੜਾ ਵੀ ਬਜ਼ਾਰੋਂ ਲੈਣਾ ਹੀ ਪੈਣਾ ਹੈ ਤੇ ਸਵਾਉਣੀ ਦਰਜੀ ਤੋਂ ਪਵੇਗੀ, ਮੈਨੂੰ ਨਿੱਕਰ ਸਿਉਣ ਦੀ ਜਾਚ ਨਹੀਂ। ਦੇਵਕੀ ਨੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਪੈਸਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਕੰਮ ਸਾਰਨ ਦੀ ਤਰਕੀਬ ਦੱਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

ਦੇਵਕੀ ਤੋਂ ਬੁਗਨੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਭੰਨ ਤੋੜ ਲੈ ਕੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਘਰੋਂ ਤੁਰਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਖਿਆ ਜੋਤੀ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਭਾਲਿਆ ਪਰ ਕਿਧਰੇ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਇਆ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਥੋੜ੍ਹਾ-ਥੋੜ੍ਹਾ ਹਨ੍ਹੇਗਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਦੇਰ ਕੀਤੀ ਜਾਏ। ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਜੋਤੀ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਬਾਹਰ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਜੋਤੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿੰਤ ਵੇਖ ਉਸ ਸੋਚਿਆ, ‘ਸਚ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਬਚਪਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ ਆਪਣੇ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਨ ਦਾ, ਮਾਪੇ ਆਪੇ ਪਦੇ ਫਿਕਰ ਕਰਨ।’ ਕੋਈ ਦੋ ਘੰਟਿਆਂ ਪਿੱਛੋਂ ਜਦੋਂ ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਅਤੇ ਜੋਤੀ ਘਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਖਿੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜੋਤੀ ਤਾਂ ਇਸ ਲਈ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਅੱਜ ਉਸ ਲਈ ਨਵੇਂ ਬੂਟ, ਜਗਬਾਂ ਅਤੇ ਨਿੱਕਰ ਦਾ ਕੱਪੜਾ ਆਦਿ ਚੀਜ਼ਾਂ ਖੁਰੀਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਇਸ ਅੰਕੜ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੋਣਹਾਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਮੰਤਰੀ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ’ਤੇ ਹਰ ਹਾਲਤ ਘੱਲ ਸਕੇਗਾ। ਉਹ ਦਰਜੀ ਨੂੰ ਸਨਿਚਰਵਾਰ ਦੀ ਨਿੱਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਪੱਕੀ ਤਾਕੀਦ ਕਰ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਸੋਚਦਾ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਸੱਚ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਇੱਕੋ ਹੋਣਹਾਰ ਬੱਚਾ ਹੀ ਘਰ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਚਮਕਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਐਤਵਾਰ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਜਿੱਥੇ ਹੋਰ ਚੋਣਵੇਂ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਸਟੇਜ ਉੱਤੇ ਜਾ ਕੇ ਹਾਰ ਪਾਉਣਗੇ, ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਜੋਤੀ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਥੋੜਿਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਜੋਤੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਸਪੁੱਤਰ ਲਾਲਾ ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਬੈਠੇ ਹੋਰ ਪਤਵੰਤਿਆਂ ਤੇ ਮੰਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਮੁੰਡਾ ਲਾਲਾ ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦਾ ਹੈ। ਫਿਲਮ ਲਈ ਜਾਏਗੀ, ਅਖਬਾਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਆਵੇਗਾ ਤੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਏ ਇਸ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਵੀ ਆਵੇ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਵਾਛਾਂ ਵਿੱਲ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਿਲ ਹੀ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਦੇਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕਮ-ਅਜ਼-ਕਮ ਇੱਕ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਚੰਗੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਮੈਂ ਸਿਆਣਪ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਜਿਹੜੀ ਸ਼ਾਨ ਮੇਰੇ ਚਾਰ ਮੁੰਡਿਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਰਲ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਧਾਈ, ਉਹ ਇਕੱਲੇ ਨੇ ਵਧਾ ਵਿਖਾਈ।

ਘਰ ਵੜਦਿਆਂ ਸਾਰ ਉਸ ਦੇਵਕੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਬੜੇ ਮਾਣ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ, ‘ਜੋਤੀ ਦੀ ਮਾਂ, ਮੈਂ ਨਿੱਕਰ ਦਾ ਕੱਪੜਾ ਖੁਰੀਦ ਕੇ ਦਰਜੀ ਨੂੰ ਦੇ ਆਇਆ ਹਾਂ ਤੇ ਸਨਿਚਰਵਾਰ ਦੀ ਪੱਕੀ ਵੀ ਕਰ

ਆਇਆ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਇਹ ਬੂਟ-ਜਗਾਬਾਂ ਤੇ ਹਾਰ ਥੈਲੇ 'ਚ ਸੰਭਾਲ ਛੱਡ ਤੇ ਨਾਲੇ ਕਮੀਜ਼ ਕੱਲ੍ਹ ਜ਼ਰੂਰ ਬਣਾ ਛੱਡੀਂ।' ਫਿਰ ਕੁਝ ਚੇਤੇ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ, ‘‘ਜੋਤੀ ਦੀ ਮਾਂ, ਅੱਜ ਰੱਬ ਨੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬੜਾ ਸਬੱਬ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਇੱਥੋਂ ਛਪਦੀ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਲੰਘਿਆ ਤੇ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਪਤਾ ਕਰੀਏ ਜੇ ਉਸ ਦਿਨ ਸਮਾਗਮ ਸਮੇਂ ਜੋਤੀ ਦੇ ਹਾਰ ਪਾਉਣ ਦੀ ਫੋਟੋ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋ ਸਕੇ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਵੜਿਆ ਕਿ ਫੋਟੋਗ੍ਰਾਫਰ ਕੈਮਰਾ ਲਟਕਾਈ ਬਾਹਰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਜਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਐਤਵਾਰ ਵਾਲੇ ਸਮਾਗਮ ਤੇ ਉਹੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਵੀ ਗੱਲ ਕਰ ਆਇਆ ਹਾਂ ਕਿ ਜਦੋਂ ਰਿਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ ਦਾ ਕੇ. ਜੀ ਜਮਾਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਮੇਰਾ ਇਹ ਮੁੰਡਾ ਮੰਤਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਹਾਰ ਪਾਏ, ਉਹ ਫੋਟੋ ਜ਼ਰੂਰ ਖਿੱਚੇ।

ਦੇਵਕੀ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਕੁਝ ਚਿੰਤਾ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵੇਖ ਕੇ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਫਰਕ ਪੈਣ ਦਿੱਤਿਆਂ ਫਿਰ ਉਹ ਝੱਟ ਬੋਲਿਆ, 'ਬਾਕੀ ਰਹੀ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ, ਫੋਟੋ ਬਣਨ ਤੀਕ ਪਹਿਲੀ ਤਰੀਕ ਹੋ ਹੀ ਜਾਣੀ ਹੈ। ਭਲੀਏ ਲੋਕੇ! ਰੱਬ ਆਪ ਕਰਦਾ ਏ ਗਰੀਬਾਂ ਦਾ ਕੰਮ। ਹਾ.....ਹਾ.....ਹਾ.....!' ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਇੱਕੋ ਵਾਰੀ ਹੀ ਕਹਿ ਗਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਕਦੀ-ਕਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਅਵਸਰ ਤੋਂ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਲਾਭ ਉਠਾਉਂਦਿਆਂ, ਉਹ ਹੱਸ-ਹੱਸ ਕੇ ਦੂਹਰਾ ਹੋਣ ਲੱਗਾ।

ਦੇਵਕੀ ਇਸ ਫੋਟੋ ਦੀ ਡਜ਼ੂਲ-ਖਰਚੀ ਬਾਬਤ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਤਾਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਪਤੀ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਭੰਗ ਪੈ ਜਾਣ ਦੇ ਡਰ ਵਜੋਂ ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲੀ ਤੇ ਉੱਠ ਕੇ ਬਾਹਰ ਚਲੀ ਗਈ।

ਸਵੇਰੇ ਮੁੰਡੇ-ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਤੇ ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨੂੰ ਦਫ਼ਤਰ ਟੋਰ ਕੇ ਦੇਵਕੀ ਨੇ ਇੱਕ ਪੁਰਾਣੀ ਚਿੱਟੀ ਚਾਦਰ ਕੱਢੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਚਿਆ ਪੜਤਾਲਿਆ, ਫਿਰ ਜਾਚ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਮਗਜ਼ ਪੱਚੀ ਕਰ ਕੇ ਗੁਆਂਢਣ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨ 'ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਤੀਕ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਜੋਤੀ ਦੀ ਕਮੀਜ਼ ਤਿਆਰ ਕਰ ਸਕੀ।

ਉਪਰ ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨੇ ਦੋ ਘੰਟਿਆਂ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਲਈ ਅਤੇ ਨਾਗਰਿਕ ਸਭਾ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਜਾ ਕੇ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਨਿਮੰਤਰਨ-ਪੱਤਰ ਮਿਲ੍ਹ ਸਕੇ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ, ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਿਆਂ ਵੇਖ ਸਕੇ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਆਗੂ, ਅਮੀਰ ਲੱਖ-ਪਤੀਏ, ਵੱਡੇ- ਵੱਡੇ ਅਫਸਰ ਤੇ ਕੁਝ ਸੱਦੇ ਗਏ ਬੱਚੇ ਹੀ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਵਿਚਾਰਾ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਉਮੰਗਾਂ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦਬੋਚ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਐਤਵਾਰ ਦਾ ਦਿਨ ਆਇਆ। ਅੱਜ ਸਾਰੇ ਟੱਬਰ ਨੂੰ ਜੋਤੀ ਉੱਤੇ ਮਾਣ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਜੁਟੇ ਪਏ ਸਨ। ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਬਣ ਮਲ ਕੇ ਨਹਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੋਈ-ਨਿੱਕਰ ਕਮੀਜ਼ ਨੂੰ ਇਸਤਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਕੋਈ ਉਸ ਦੀ ਕੰਘੀ ਪੱਟੀ ਦੇ ਆਹਰ-ਪਾਹਰ ਵਿੱਚ ਜੁਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਤਕਾਲਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਇੰਝਾਰ ਵਿੱਚ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸ ਵੇਲੇ ਜੋਤੀ ਸਮਾਗਮ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਏ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਬਾਨੀ ਸਾਰੀ ਰੌਣਕ ਤੇ ਮਿਲੇ ਮਾਣ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰੇ। ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦੋ ਵਾਰੀ ਸੜਕ ਤੇ ਆਪ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਸੜਕ ਤੇ ਭੇਜਣ ਦਾ ਤਾਂ ਅੰਤ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਹਾਲਾਂ ਤੀਕ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰਤਿਆ।

ਅਖੀਰ ਉਸ ਦੂਰੋਂ ਵੇਖਿਆ, ਉਸ ਦੀ ਪਿੰਸੀਪਲ ਜੋਤੀ ਨੂੰ ਆਪ ਨਾਲ ਲਿਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਨਜ਼ਾਰਾ ਤੱਕ ਕੇ ਤਾਂ ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਹੀ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਦੇਵਕੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਉਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਦਿਆਂ ਉਹ ਗਦ-ਗਦ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, ‘‘ਆਖਰ ਸਾਰੇ ਸਕੂਲ ਦਾ ਲਾਇਕ ਬੱਚਾ ਜੁ ਹੋਇਆ, ਪਿੰਸੀਪਲ ਵੀ ਇਸ ਨਾਲ ਆਉਣਾ ਫਖਰ ਸਮਝਦੀ ਏ। ਉਹ ਵੇਖ ਉਹ ਘੜੀ-ਮੁੜੀ ਜੋਤੀ ਵੱਲ ਉਠ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘੁੱਟਦੀ ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਏ।’’

ਦੇਵਕੀ ਹੋਰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਮਾਣਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੇਣ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਣ ਲਈ ਅੰਦਰ ਚਲੀ ਗਈ।

ਪਰ ਨੇੜੇ ਆਉਣ 'ਤੇ ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨੇ ਵੇਖਿਆ, ਜੋਤੀ ਡਸਕੋਰੇ ਭਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਹੱਕਾ-ਬੱਕਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਸ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ। ਆਉਂਦਿਆਂ ਸਾਰ ਉਸ ਪਿੰਸੀਪਲ ਨੇ ਆਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ‘ਮਿਸਟਰ ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ! ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਅਫਸੋਸ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਜੋਤੀ ਨੂੰ ਹਾਰ ਪਹਿਨਾਉਣ ਦਾ ਮਾਣ ਨਹੀਂ ਮਿਲ੍ਹ ਸਕਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਸੇਠ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਨੇ ਜੋਤੀ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਨਾਂ ਬਦਲਵਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਇੱਕ ਨਾ ਸੁਣੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਸਾਡੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਨੂੰ ਆਖ ਕੇ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਵਾ ਲਿਆ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਕ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਹੀ ਹਾਂ।’

ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਜੋਤੀ ਦੀ ਪਿੰਸੀਪਲ ਇੱਕੋ ਸਾਹ ਵਿੱਚ ਕਹਿ ਕੇ ਚਲਦੀ ਬਣੀ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਮੁਸਾਫਰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਤੂਫਾਨ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਖਿੱਚਣ ਦੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਲਈ ਜਿਵੇਂ ਕੜ ਪਾਟ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਜਮੀਨ ਨਿਕਲਦੀ ਜਾਪੀ। ਉਹ ਉੱਥੇ ਦਾ ਉੱਥੇ ਖਲੋਤਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਸ ਇੰਘ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਮੌਟੀ ਗੋਗੜ ਵਾਲੇ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਟਰੋਲ ਛਿੜਕਣ ਪਿੱਛੋਂ ਤੀਲ੍ਹੀ ਬਾਲ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸੱਧਰਾਂ ਤੇ ਉਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਢੁਕ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਅੱਗ ਦਾ ਲਾਂਘੂ ਉਸ ਦੇ ਰੋਮ-ਰੋਮ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾੜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਚਾਨਕ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਲਹੂ ਨਿਕਲ ਆਇਆ ਤੇ ਉਹ ਦ੍ਰਿੜੁਤਾ ਨਾਲ ਕੜਕਿਆ, ‘‘ਅੱਜ ਉਸ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਨਹੀਂ, ਮੇਰਾ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਏ, ਮੇਰੀ ਸੁੱਤੀ ਜੁਗਾਤ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਦਾ ਜਨਮ ਦਿਨ ਏ। ਮੈਂ ਵੇਖਾਂਗਾ ਕਿਵੇਂ ਕੋਈ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀਆਂ ਸੱਧਰਾਂ ਤੇ ਉਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਲਿਤਾੜਨ ਦੀ ਜੁਰਾਤ ਕਰੇਗਾ।’’

ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਦੇਵਕੀ ਤੇ ਹੋਰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਜੋਤੀ ਨੂੰ ਡੁਸਕੋਰੇ ਭਰਦਿਆਂ ਅਤੇ ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨੂੰ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਭੜਕਦਿਆਂ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਟੱਡੀਆਂ ਦੀਆਂ ਟੱਡੀਆਂ ਰਹਿ ਗਈਆਂ।

ਸ਼ਬਦ-ਅਰਥ

ਵਿਉਂਤ - ਤਰਕੀਬ, ਢੰਗ, ਘਾੜਤ। **ਯਥਕਦੇ** - ਤਰਸਦੇ। **ਤੇਜਸਵੀ** - ਰੋਹਬ ਵਾਲਾ। **ਖੁਸ਼ੀ ਕਾਫ਼ੂਰ ਹੋ ਗਈ** - ਖੁਸ਼ੀ ਉੱਡ ਗਈ। **ਦ੍ਰਿੜੁਤਾ** - ਪਕਿਆਈ। **ਅੱਜਾਸੀ** - ਫਜ਼ੂਲ-ਖਰਚੀ। **ਤੰਗੀ-ਤੁਰਸ਼ੀ** - ਗਰੀਬੀ, ਮੰਦਹਾਲੀ। **ਪਤਵੰਤਿਆਂ** - ਭਲੇਮਾਣਸਾਂ, ਇੱਜਤ ਵਾਲਿਆਂ। **ਸਿਜਰ** - ਆਤਮਸਾਤ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

1. ਕਹਾਣੀ ‘ਜਨਮ-ਦਿਨ’ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਸਾਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
2. ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਕਿਉਂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ?
3. ਸਕੂਲ ਦੇ ਪਿੰਸੀਪਲ ਨੇ ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਕਿਉਂ ਦਿੱਤੀ?
4. ‘ਇਹ ਮੇਰਾ ਲਾਲ ਜਾਏਗਾ ! ਐਡੇ ਵੱਡੇ ਮੰਤਰੀ ਕੋਲ !! ਮੈਂ ਸਦਕੇ ਜਾਵਾਂ !’ ਜੋਤੀ ਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ?
5. ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦੀ ਸੋਚ ਅਨੁਸਾਰ ਆਮਦਨ ਘੱਟ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਘਰ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਿਵੇਂ ਤੋਰਦੀ ਹੈ?
6. ਤਕਾਲਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ?
7. ਡੁਸਕੋਰੇ ਭਰ ਰਹੇ ਜੋਤੀ ਬਾਰੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਪਿੰਸੀਪਲ ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨੂੰ ਕੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ?
8. ‘‘ਅੱਜ ਉਸ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਨਹੀਂ, ਮੇਰਾ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਏ।’’ ਜੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਕਿਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਕਹੀ?

*****

ਨਵਤੇਜ ਸਿੰਘ

(1925-1981)

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ:

ਨਵਤੇਜ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 1925 ਈ. ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਜਗਜੀਤ ਕੌਰ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਐੱਡ. ਸੀ. ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮਨੋ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਐੱਮ. ਏ. ਕੀਤੀ। ਲਿਖਣ ਦੀ ਜਾਗ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਲੱਗੀ। ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਕੁਝ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਰੂਸੀ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ ਛਪੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸਰਮਾਇਆਂ ਦੇ ਜੁਲਮਾਂ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਪੱਖੰਡਾਂ ਨੂੰ ਨੰਗਿਆਂ ਕੀਤਾ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਗ਼ਰੀਬੀ ਵੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਵੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ।

ਉਹਨ ਦੇ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ‘ਦੇਸ਼ ਵਾਪਸੀ ਤੇ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀਆਂ’, ‘ਬਾਸਮਤੀ ਦੀ ਮਹਿਕ’, ‘ਨਵੀਂ ਰੁੱਤ’ ਆਦਿ ਹਨ। ਨਵਤੇਜ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵੱਲੋਂ ਚਲਾਏ ਗਿਸਾਲੇ ‘ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ’ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ‘ਮੇਰੀ ਧਰਤੀ ਮੇਰੇ ਲੋਕ’ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ‘ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ’ ਵਿੱਚ ਪਾਠਕਾਂ ਦਾ ਮਨਪਸੰਦ ਕਾਲਮ ਸੀ।

ਹਥਲੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਨਵਤੇਜ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਬਸੀਰਾ’ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ :

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਇੱਕ ਗ਼ਰੀਬ ਮੁੰਡੇ ਬਸੀਰੇ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਖਿੱਚਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਗ਼ਰੀਬੀ ਕਾਰਨ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚਾਲੇ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਪਾਤਰ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ‘ਬਸੀਰਾ’ ਸਮਾਜ ਦੀ ਹੇਠਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਿ ਪਾਤਰ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਬਸੀਰੇ ਵਰਗੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚੇ ਹੀ ਛੱਡਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇੰਝ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਸਾਂ ਭਰੇ ਭਵਿਖ ਨੂੰ ਰੁਲਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਲੇਖਕ ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਸਮਾਜ ਦੀ ਇੱਕ ਅਤਿਅੰਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਬਾਲ-ਮਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਵੱਲ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਚੰਗੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹਰ ਇੱਕ ਨੂੰ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਕ ਮਿਲਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਬਸੀਰਾ

ਨਵਤੇਜ ਸਿੰਘ

ਬਸੀਰਾ ਤੇ ਮੈਂ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਬੇਲੀ ਸਾਂ। ਲੁਕਣ-ਮੀਟੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਖੇਡ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਹਾਣੀ ਬਣਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਦੌਵੇਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹਾਣੀ ਬਣੀਏ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਬੰਟਿਆਂ ਤੋਂ ਦਵਾਤ ਛੁੱਲ੍ਹਣ ਤੋਂ ਜਾਂ ਬਾਲ-ਉਮਰ ਦੇ ਹੋਰ ਸੈਆਂ ਬਹਾਨਿਆਂ ਤੋਂ, ਕੋਈ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਲੜ ਪੈਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਨਿੱਤ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ। ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਜੇ ਕੁਝ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਾ ਪੈਂਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਮਝਾ ਦੇਂਦਾ। ਇਮਤਿਹਾਨ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਕੱਠੇ ਤਿਆਰੀ ਕਰਦੇ, ਜਿੰਨਾ ਕੁਝ ਮੈਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾ ਦਿੰਦਾ। ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਬਾਂਹ ਸਾਂ।

ਮੈਂ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਕਦੇ ਰੋਇਆ ਹੋਵਾਂਗਾ। ਹਾਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਦਾ ਚੇਤਾ ਏ ਮੈਂ ਫਰਨ-ਫਰਨ ਰੋਈ ਜਾਂਦਾ ਸਾਂ ਤੇ ਬੱਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਕਰਦਾ। ਖੇਡਿਆਂ-ਖੇਡਿਆਂ ਬਸੀਰੇ ਨੂੰ ਮੱਥੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਕਾਬਲੀ ਭੂੰਡ ਲੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਨੱਕ ਵਿੱਚੋਂ ਲਹੂ ਦੀ ਤਤੀਰੀ ਛੁੱਟ ਪਈ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਬੇਵਸਾ ਜਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸਾਂ....ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ ਵਿੱਚ ਸੋਜ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਾਪੀ ਸੀ....

ਕਈ ਮੁੰਡੇ ਸਾਡੀ ਯਾਰੀ ਤੋਂ ਸੜਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਸਾਂ.....ਤੇ ਬਸੀਰਾ ਖੇਡਾਂ ਤੇ ਦੌੜਾਂ ਵਿੱਚ। ਨਾਲੇ ਬਸੀਰਾ ਗਾਉਂਦਾ ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਸੀ ਤੇ ਸਵੇਰੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਹੜੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਬਸੀਰਾ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਇਸ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਪਹਿਲੋਂ ਸੁਣਿਆ ਏ ਉਹ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਨਲਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਛਲੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਡਰਿੱਲ-ਮਾਸਟਰ ਕੋਲੋਂ ਬੜਾ ਡਰ ਲਗਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ! ਬਾਕੀ ਛੁਟ-ਬਾਲ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ ਪਰ ਜਦੋਂ ਦਾ ਮੈਂ ਇਸ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਸਾਂ, ਮੇਰਾ ਇਹ ਡਰ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਚੰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸਾਂ ਤੇ ਬਸੀਰਾ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ। ਅਜਿਹਾ ਜਾਦੂ ਸੀ, ਸਾਡੀ ਯਾਰੀ ਦਾ।

ਬਸੀਰੇ ਦੀ ਛੁੱਟਬਾਲ ਵਿੱਚ ਕਿੱਕ ਬੜੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸਾਡਾ ਮੈਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਕੂਲ ਨਾਲ ਹੋਣਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖਿਡਾਰੀ ਬਸੀਰੇ ਦੇ ਗੋਡੇ-ਗਿੱਟੇ ਭੰਨਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ.....ਪਰ ਘੱਟ ਈ ਕਦੇ ਉਹਨੂੰ ਸੱਟ-ਚੋਟ ਲਗਦੀ। ਉਹ ਛੁੱਟਬਾਲ ਨੂੰ ਇੰਜ ਘੁਮਾਉਂਦਾ ਕਿ ਤੱਕਣ ਵਾਲੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਉਹਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਉਹਦੀਆਂ ਤਰੀਫ਼ਾਂ ਕਰਦੇ। ਇਹ ਤਰੀਫ਼ਾਂ ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਦੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਲੋਕ ਮੇਰੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਮੈਂ ਛੁੱਟਬਾਲ ਦੇ ਮੈਚ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਆਪਣ-ਆਪ ਵਿੱਚ ਮਿਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਹੁੰਦਾ।

ਮੇਰੇ ਘਰ ਦੇ ਮੇਰਾ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਦਿਨ ਸਾਡੇ ਕਈ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਮੁੰਡਿਆਂ-ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਜੀ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬੁਲਾਂਦੇ। ਬੜੇ ਸੋਹਣੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਈ ਇਹ ਸੁਹਣੇ ਮੁੰਡੇ ਤੇ ਸੁਹਣੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਸੁਹਣੀਆਂ ਸੁਗਾਤਾਂ ਲਈ....ਖਿੱਡੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਲਲਚਾਂਦੇ ਸਨ, ਟਾਫ਼ੀਆਂ ਤੇ ਚਾਕਲੇਟ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਨੋਖੀ ਮਿਠਾਸ ਗਲੇ ਦੀ ਜੀਭ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਜਿਉਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਪਰੀ ਦੇਸ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਦੀਆਂ ਮੂਰਤਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ। ਸੋਹਣੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮਟਕਾ-ਮਟਕਾ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਗੱਣ ਗਾਉਂਦੀਆਂ। ਬਸੀਰਾ ਝਕਦਿਆਂ-ਝਕਦਿਆਂ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਦੂਹਰਾ ਹੋਇਆ ਇੱਕ ਨੱਕਰੇ ਬੈਠਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹਨੇ ਗੱਣਾ ਤਾਂ ਕੀ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਗੱਲ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਿਕਲਦੀ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਉਹ ਘੱਟ ਈ ਕੁਝ ਖਾਂਦਾ, ਮਤੇ ਉਹਦੀ ਕਿਸੇ ਗਲਤੀ 'ਤੇ ਇਹ ਸਭ ਵਲੈਤੀ ਮਠਿਆਈ ਵਾਂਗ ਸੁਹਣੇ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਲ੍ਹੇਟੇ ਹੱਸ ਨਾ ਪੈਣ।

ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਸਾਰੇ..... ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਗੌਣ ਗੌਂਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਤੇ ਸੁਗਾਤਾਂ ਲੱਦੇ ਮੁੰਡੇ ਚੰਗੇ ਨਾ ਲੱਗਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਬਸ਼ੀਰਾ ਇਹਨਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਹੱਸਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਾਸਾ ਜਿਦੇ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਬਾਸਮਤੀ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਦੀ ਮਹਿਕ ਜਾਪਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਸ਼ੀਰਾ ਇਹਨਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਗੌਂਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਰੀਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੇਕ ਲੰਮ-ਸਲੰਮੇ ਰੁੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਬਸ਼ੀਰਾ ਕੁਝ ਇੰਝ ਸੁੰਗੜ ਕੇ ਬਹਿੰਦਾ ਕਿ ਉਹਦਾ ਕੱਦ ਵੀ ਛੋਟਾ ਹੋ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ।'

ਇਹਨਾਂ ਮੁੰਡਿਆਂ-ਕੁੜੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਕੁੜੀ ਕਾਂਤੀ ਚੰਗੀ ਲੱਗਦੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬਸ਼ੀਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ-ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਕੋਈ ਅਮੀਰੀ ਦੇ ਵੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵੱਸੀ ਹੁੰਦੀ। ਉਹਨੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਸੁਗਾਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਰੰਗ-ਬਰੰਗੀ ਜਰਸੀ ਬਸ਼ੀਰੇ ਨੂੰ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਕਾਂਤੀ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜਦ ਵੀ ਹੱਸਦੀ.... ਉਹਦੇ ਹਾਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਬਾਸਮਤੀ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਦੀ ਮਹਿਕ ਆਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ।

ਮੇਰਾ ਕਮਗਾ, ਮੇਰੀ ਅਲਮਾਰੀ, ਮੇਰਾ ਮੰਦੂਰ.... ਸਭ ਕੁਝ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਦੀਆਂ ਸੁਗਾਤਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦੇ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਲੈਣ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਨੰਦ ਆਪਣੇ ਜਨਮ-ਦਿਨ 'ਤੇ ਬਸ਼ੀਰੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਯਾਰੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਵਜੋਂ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਉਹਨੂੰ ਬੜਾ ਵਧੀਆ ਫੁਟਬਾਲ ਦਿੱਤਾ। ਫੁਟਬਾਲ ਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਮਦਾਰੀ ਸੀ। ਇਹ ਲੈ ਕੇ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ।

ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਫੁਟਬਾਲ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਨਿਰੋਲ ਉਹਦਾ ਆਪਣਾ ਸੀ।

ਅਸੀਂ ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ ਉਡਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਸਾਂ, ਕਈ ਸ਼ਹਿਰ, ਕਈ ਧਰਤੀਆਂ ਉੱਡ ਚੁਕੇ ਸਾਂ।

"....ਬਸ਼ੀਰਿਆ ਅਸੀਂ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਕੱਠੇ ਪੜ੍ਹਾਂਗੇ.... ਤੇ ਤੂੰ ਫੁਟਬਾਲ ਦੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਟੀਮ ਵਿੱਚ ਚੁਣਿਆ ਜਾਏਂਗਾ।" "ਤੇ ਤੇਜ਼ ਤੂੰ ਬੜੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਿਖੇਂਗਾ। ਮੇਰਾ ਹਾਲ ਵੀ ਲਿਖੀਂ ਤੇਰੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰਨਗੇ। ਕਿਸੇ ਪਲ ਤੇਰੀ ਕਿਤਾਬ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਮਾਣ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਰਾਂਗਾ, ਇਹ ਮੇਰੇ ਯਾਰ ਤੇਜ਼ ਨੇ ਲਿਖੀ ਏ।"

ਫੇਰ ਅਸੀਂ ਪਰਦੇਸ ਦੀ 'ਕੱਠੀ ਸੈਰ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੇ, ਸਮੁੰਦਰ ਦੀਆਂ ਛੱਲਾਂ ਸੁਣਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਤੇ ਫੇਰ ਬਸ਼ੀਰਾ ਮੈਨੂੰ ਛੇੜਦਾ :

'ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਵਾਪਸ ਦੇਸ ਪਰਤਦਿਆਂ ਜਹਾਜ਼ ਤੋਂ ਉਤਰਾਂਗੇ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਉਹ ਕੁੜੀ ਕਾਂਤੀ ਖਲੋਤੀ ਹੋਏਗੀ। ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਹਾਰ ਪਾਏਗੀ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਬੇਲੀ ਵਾਂ। ਤੇ ਫੇਰ ਤੂੰ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਏਂਗਾ।'

ਉਦੋਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਮੇਰੀਆਂ ਲਾਲ ਗੱਲਾਂ ਸੂਹੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਉੱਤੋਂ ਬਿੜਕਦਾ, 'ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰੀਦੀਆਂ, ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬੋਲਣਾ', ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਨਿੱਘ ਦੇਂਦੀ ਤੇ ਚੰਗੀ-ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ....

ਇੱਕ ਦਿਨ ਬਸ਼ੀਰਾ ਸਕੂਲੇ ਨਾ ਆਇਆ, ਫੇਰ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਵੀ ਨਾ। ਮਲੇਰੀਆ ਬੁਖਾਰ ਦਾ ਮੌਸਮ ਸੀ, ਮੈਂ ਜਾਤਾ ਤਾਪ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਹੋਣਾ ਸੂ। ਉਹਦਾ ਪਿੰਡ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਕੋਹ 'ਤੇ ਸੀ ਤੇ ਨਾਲ ਮੈਂ ਵੀ ਕੁਝ ਛੱਲਾ-ਮੱਠਾ ਸਾਂ, ਆਪੀਂ ਪਤਾ ਕਰਨ ਨਾ ਜਾ ਸਕਿਆ।

ਹੋਰ ਪੰਜ-ਸੱਤ ਦਿਨ ਲੰਘ ਗਏ। ਮੈਂ ਉਡੀਕਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਬਸ਼ੀਰਾ ਫੇਰ ਵੀ ਨਾ ਆਇਆ। ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਫਿਕਰ ਹੋਇਆ, ਨਾਲੇ ਮੈਂ ਉਸ ਬਾਝੋਂ ਕੁਝ ਓਦਰ ਵੀ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਪਿੰਡ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਬਾਹਰਵਾਰ ਚਰਾਂਦ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਸ਼ੀਰਾ ਇੱਕ ਮੱਝ ਚਰਾਂਦਾ ਮਿਲ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਬਸ਼ੀਰਿਆ, ਤੂੰ ਸਕੂਲੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।'

ਉਹਨੇ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਮੇਰੇ ਮੀਏਂ ਨੇ ਮੱਝ ਖਰੀਦ ਲਈ ਏ।'

ਮੈਨੂੰ ਉਦੋਂ ਉਹਦੀ ਗੱਲ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ। 'ਮੀਏਂ ਨੇ ਮੱਝ ਖਰੀਦ ਲਈ ਏ', ਮੱਝ ਦਾ ਜੋੜ ਮੇਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਦੁੱਧ-ਲੱਸੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸੀ।

ਪਰ ਬਸ਼ੀਰੇ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਹੋਰ ਲੋਕ ਇਸ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਵੱਸਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਮੱਝ ਦਾ ਜੋੜ ਦੁੱਧ ਪੀਣ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਘਰ ਦੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਖਾਤਰ ਠੇਕੇਦਾਰ ਕੋਲ ਸਾਰਾ ਦੁੱਧ ਵੇਚ ਦੇਣ ਨਾਲ ਸੀ, ਸਿੱਪੀ-ਸਿੱਪੀ ਦੁੱਧ ਲਈ

ਤਰਸਣ ਨਾਲ ਸੀ, ਸਕੂਲੋਂ ਹਟਣ ਤੇ ਬੇਲੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਿਛੜਨ ਨਾਲ ਸੀ।

....ਬਸੀਰਿਆ! ਉਹ ਛੁਟਬਾਲ ਜਿਹੜਾ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਹ ਤੇਰਾ ਪਹਿਲਾ ਤੇ ਅਖੀਰਲਾ ਛੁਟਬਾਲ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਹਾਲੀ ਵੀ ਉਹ ਸੁੰਗਾੜਿਆ ਹੋਇਆ ਤੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨੁੱਕਰੇ ਅਡੋਲ ਪਿਆ ਹੋਣਾ ਏਂ, ਤੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿੱਕ ਮਾਰਨ ਦੀ ਸੱਧਰ ਕੜਵੱਲ ਪਾਂਦੀ ਹੋਏਗੀ।

‘ਬਸੀਰਿਆ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਛੁਟਬਾਲ ਤਾਂ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਮੈਂ ’ਕੱਲਾ ਤੈਨੂੰ ਖੇਡਣ ਦੀ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ। ਤੂੰ ਕਾਲਜ ਨਾ ਜਾ ਸਕਿਆ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਟੀਮ ਵਿੱਚ ਨਾ ਜਾ ਸਕਿਆ।’ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਯਾਰ ਤੇਜ਼ ਲਿਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹਾਂ। ਚੇਤੇ ਈ ਤੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ, ‘‘ਮੇਰਾ ਹਾਲ ਲਿਖੀਂ’’, ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਹਾਲ ਲਿਖਾਂਗਾ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਲਿਖਾਂਗਾ ਈ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਲੇਖਣੀ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਜ਼ਿੰਦਰੀ ਲਈ ਸੰਗਰਾਮ ਕਰਾਂਗਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਠੇਕੇਦਾਰ ਸਾਰਾ ਦੁੱਧ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕ ਲਿਜਾਣਗੇ ਤੇ ਬਸੀਰੇ ਦੁੱਧ ਪੀਣਗੇ, ਜਿੱਥੇ ਕਿੱਕ ਮਾਰਨ ਦੀ ਸੱਧਰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਕੜਵੱਲ ਨਹੀਂ ਪਾਂਦੀ ਰਹੇਗੀ ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਬਸੀਰੇ ਦੇ ਬਾਲ-ਮਨ ਦੀਆਂ ਉਡਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੰਗਲ੍ਹ ਪਾ ਕੇ ਮੱਝ ਦੇ ਕਿੱਲੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬੰਨ ਸਕੇਗਾ....

ਸ਼ਬਦ-ਅਰਥ

ਲੁਕਣਮੀਟੀ - ਲੁਕਣਮੀਚੀ, ਇੱਕ ਬਾਲ-ਖੇਡ। ਸੈਆਂ - ਸੈਂਕੜੇ। ਗੌਣ - ਗਾਣੇ, ਗੀਤ। ਮਿਊਂਦਾ - ਸਮਾਊਂਦਾ। ਸੂਹੀਆਂ - ਲਾਲ। ਸਿੱਪੀ-ਸਿੱਪੀ ਦੁੱਧ - ਬੂੰਦ - ਬੂੰਦ ਦੁੱਧ। ਕੜਵੱਲ - ਵਲ੍ਹ, ਮਰੋੜ। ਸੰਗਰਾਮ - ਲੜਾਈ, ਯੁੱਧ। ਜਾਤਾ - ਜਾਣਿਆ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

- ‘ਬਸੀਰਾ’ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਾਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
- ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਘਟਨਾ ਨੇ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਹੋਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ?
- ਪੜਾਈ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬਸੀਰਾ ਸਕੂਲ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਕਿਹੜੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦਾ ਸੀ?
- ਛੁਟਬਾਲ ਖੇਡ ਰਹੇ ਬਸੀਰੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਲੇਖਕ ਕੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸੀ?
- ਲੇਖਕ ਦਾ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਮਨਾਊਣ ਆਏ ਮੁੰਡੇ-ਕੁੜੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਕਾਂਤੀ ਨਾਂ ਦੀ ਕੁੜੀ ਕਿਉਂ ਚੰਗੀ ਲੱਗਦੀ ਸੀ?
- ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਬਸੀਰਾ ਆਪਣੇ ਭਵਿਖ ਬਾਰੇ ਕਿਹੜੀਆਂ ਵਿਓਂਤਾਂ ਬਣਾਊਂਦੇ ਸਨ?
- ‘ਮੀਏਂ ਨੇ ਮੱਝ ਖੁਗਿਦ ਲਈ ਏ,’ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ?
- ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਬਸੀਰੇ ਦੇ ਬਾਲ-ਮਨ ਦੀਆਂ ਉਡਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ?

*****

ਨੌਰੰਗ ਸਿੰਘ

(1905-1963)

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ :

ਨੌਰੰਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 1905 ਈ. ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਭਗਵਾਨ ਕੌਰ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਸ਼੍ਰੀ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਚੱਕ ਨੰ. 24, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਇਲਪੁਰ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਮੁਢਲੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦਸਵੀਂ ਤੱਕ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਲਾਇਲਪੁਰ ਤੋਂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਚੇਰੀ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿੱਦਿਆ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੀ। 1934 ਈ: ਵਿੱਚ ਆਪ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਹਾਣੀ 'ਤਾਰੇ' ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਵਿੱਚ ਡਾਪੀ। 1939 ਈ. ਤੋਂ 1947 ਈ. ਤੱਕ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰੀਤ-ਮੰਡਲ ਦੇ ਸੈਂਬਰ ਵਜੋਂ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਰਹੇ। ਪ੍ਰੀਤ ਨਗਰ ਰਹਿੰਦਿਆਂ 'ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਉਰਦੂ' ਅਤੇ 'ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਸੈਨਿਕ ਸਪਤਾਹਿਕ' ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਰਹੇ। ਆਪ ਮਲਾਇਆ ਦੀ ਯਾਤਰਾ 'ਤੇ ਵੀ ਗਏ।

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਸਵਾੜਾ ਤਹਿਸੀਲ ਖਰੜ ਵਿੱਚ ਜ਼ਮੀਨ ਅਲਾਟ ਹੋਈ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ। 1954 ਈ. ਤੋਂ 1963 ਈ. ਤੱਕ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਡਾ. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ ਨੂੰ 'ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ-ਗੀਤ' ਅਤੇ 'ਪੰਜਾਬ' ਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਈ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ।

ਮੁਢਲੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪ ਦਾ ਨਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ 'ਭੁੱਖੀਆਂ ਰੂਹਾਂ', 'ਬੋਲ ਪੰਡ', 'ਮਿਰਜ਼ੇ ਦੀ ਜੂਹ', 'ਬੂਹਾ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਗਿਆ', 'ਮੁਹਾਂਦਰੇ', 'ਅੰਨਾ-ਖੂਹ' (ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ) ਆਦਿ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹਨ।

ਆਪ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਰਚਨਾਵਾਂ 'ਸੰਝ ਸਵੇਰ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਤੇ 'ਮਿੰਦੋ' ਨਾਵਲ ਵੀ ਹਨ।

ਹਥਲੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਆਪ ਦੀ ਬਹੁਚਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀ 'ਮੁਰਕੀਆਂ' ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ :

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕਰੀਮੂ ਅਤੇ ਰਹੀਮੂ ਦੇ ਭਰਾ ਹਨ। ਉਹ ਸਦਾ ਖੇਡਣ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਿਮਾਰ ਮਾਂ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਪਈ ਦਮ ਤੋੜ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਿਤਾ ਜੁਆਗੀਆ ਅਤੇ ਨਸ਼ੇੜੀ ਸੀ ਜੋ ਜੂਏ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਹਾਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਵਿਹਲੇ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਉਹਨਾਂ 'ਤੇ ਚੋਰੀਆਂ ਕਰਨ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬਿਮਾਰ ਪਈ ਮਾਂ ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਈਆਂ ਮੁਰਕੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਾਪ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਇਹ ਮੁਰਕੀਆਂ ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਈਆਂ ਦੇਖਣੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਉਪਰੰਤ ਉਹ ਕਬਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦਫ਼ਨ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਤੋਂ ਮੁਰਕੀਆਂ ਲਾਹ ਕੇ ਵੇਚਣ ਦੀ ਸੋਚਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਬਰ ਪੁੱਟਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਨਸੀਹਤ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ 'ਤੇ ਗਹਿਰਾ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਾਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਰਕੀਆਂ ਬਿਨਾਂ ਉਤਾਰੇ ਘਰ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਬੜੇ ਮਾਰਮਿਕ ਅੰਤ ਨਾਲ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਮੁਰਕੀਆਂ

ਨੌਰੰਗ ਸਿੰਘ

‘‘ਹੂੰ.....ਹੂੰ.....ਹਾਏ’’ ਬੀਮਾਰ ਮਾਂ ਅੰਦਰ ਹੰਗੂਰਾ ਮਾਰਦੀ ਸੀ। ਕਰੀਮੂ ਤੇ ਰਹੀਮੂ ਬਾਹਰ ਅਖਰੋਟ ਪਏ ਖੇਡਦੇ ਸਨ।

‘‘ਹੂੰ ਮੀਰੀ.....ਚੱਲ ਸੁੱਟ’’ ਕਰੀਮੂ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਰਹੀਮੂ ਨੇ ਪਚਾਮਿਆਂ ਤੋਂ ਖਲੋ ਕੇ ਅਖਰੋਟ ਦੀ ਲੱਪ ਭੁੱਤੀ ਵੱਲ ਵਗਾਈ। ਕੁਝ ਪੈ ਗਏ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਪਿੰਡਰਿਆਂ ਵੱਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਉਸ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਕਰੀਮੂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ :

‘‘ਦੱਸ ਚੋਟ ਕਿਹੜੇ ’ਤੇ ਲਾਵਾਂ?’

‘‘ਲਾ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ’ਤੇ’’

ਰਹੀਮੂ ਨੇ ਸ਼ਿਸਤ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਝੁਕ ਕੇ ਦੱਸੇ ਅਖਰੋਟ ਤੇ ਅਖਰੋਟ ਵਗਾਹਿਆ, ਪਰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਉੱਕ ਗਿਆ ‘‘ਹਾ.....ਹਾ.....ਹਾ .....ਉੱਕ ਗਿਆ।’’ ਕਰੀਮੂ ਉੱਚੀ ਸਾਰੀ ਹੱਸ ਉੱਠਿਆ।

‘‘ਹਾਏ.....ਹਾਏ.....ਵੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਘੁੱਟ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾ ਜਾਓ ਵੇ’’ ਅੰਦਰੋਂ ਮਾਂ ਦੀ ਟੁੱਟਵੀਂ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ।

‘‘ਦੇ ਦੇਂਦੇ ਆਂ ਮਾਂ ਪਾਣੀ ਵੀ’’ ਕਰੀਮੂ ਨੇ ਅਖਰੋਟ ਹੁੰਸ਼ਦਿਆਂ ਆਖਿਆ ਤੇ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਉਹ ਨੀਯਤ ਥਾਂ ਤੇ ਅਖਰੋਟ ਭੁੱਤੀ ਵਿੱਚ ਪਾਣ ਲਈ ਜਾ ਖੜੇਤਾ ਤੇ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਬਾਂਹ ਕਰਕੇ ਅਖਰੋਟ ਭੁੱਤੀ ਵੱਲ ਸੁੱਟੇ। ਨਾਲੇ ਉਸ ਰਹੀਮੂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ

:

‘‘ਕਿੰਨੇ ਪਏ ਨੀ?’’

‘‘ਇੱਕੋ ਪਿਐ ਕੁੱਲ’’ ਰਹੀਮੂ ਏਸ ’ਤੇ ਡਾਢਾ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਉਸ ਚੋਟ ਲਾਣ ਲਈ ਇੱਕ ਅਖਰੋਟ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰੀਮੂ ਤੋਂ ਚੋਟ ਲੱਗੀ ਕਿ ਨਾ ਪਰ ਉਹ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਚੋਟ ਅਖਰੋਟ ਤੇ ਵੱਜ ਗਈ ਏ ਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਅਖਰੋਟ ਹੁੰਸ਼ਣ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਪਰ ਰਹੀਮੂ ਨੇ ਇਉਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਉਹਨੂੰ ਡੱਕਿਆ। ਉਹਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਚੋਟ ਨਹੀਂ ਵੱਜੀ ਤੇ ਐਵੇਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਅਖਰੋਟ ਚੱਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਪਰ ਕਰੀਮੂ ਆਖੀ ਜਾਏ ਚੋਟ ਲੱਗੀ ਏ। ਰਹੀਮੂ ਆਖੇ ਤੂੰ ਰੋਂਦੂ ਏਂ। ਵਧਾਣ ਵਧ ਗਿਆ। ਦੋਵੇਂ ਗੁੱਬਮ-ਗੁੱਬਾ ਹੋ ਪਏ। ਕਰੀਮੂ ਵੱਡਾ ਸੀ। ਉਸ ਰਹੀਮੂ ਦੇ ਦੰਦਾਂ ’ਤੇ ਹੂਰਾ ਕੱਚ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਲਹੂ ਵੱਗ ਪਿਆ।

ਬੁੱਢੀ ਮਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਇੱਕੋ ਸਾਰੇ ‘ਹਾਏ-ਹਾਏ’ ਕਰਦੀ ਪਾਣੀ ਮੰਗਦੀ ਰਹੀ। ਉਹਦੇ ਕੰਨੀਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਵਖੜਾਂਦ ਦੀ ’ਵਾਜ ਪੈ-ਪੈ ਉਹਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਦੁਖੀ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਤਿਹਾਏ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਸਿਕੜੀਆਂ ਆ ਗਈਆਂ ਸਨ ਪਰ ਕਿਸੇ ਉਹਦੀ ਨਾ ਸੁਣੀ।

ਅੱਜ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਅੱਗੇ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਖੇਡਦੇ-ਖੇਡਦੇ ਲੜ ਪੈਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਝੱਗੇ ਖੋਹ ਘੱਤਦੇ। ਖਰੂੰਢਾਂ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਛਿੱਲੇ ਜਾਂਦੇ ਪਰ ਮੁੜ ਗੁੱਸਾ ਛਿੱਲਾ ਹੋਣ ’ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਉਹ-ਜਿਹੇ ਦੇ ਉਹ-ਜਿਹੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ।

ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡੇ ਘੱਟੇ ਨਾਲ ਅੱਟੇ ਹੋਏ, ਪੈਰੋਂ ਨੰਗੇ, ਨਖੜਮੇ ਜਿਹੇ ਉਹ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭੌਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ

ਸਨ। ਲੋਕੀਂ ਉਹਨਾਂ ਵੱਲ ਤੱਕਦੇ ਪਰ ਕੋਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁੰਹ ਨਾ ਲਾਉਂਦਾ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਮੁੰਡਾ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਖੇਡਦਾ। ਸਦਾ ਹੀ ਭਾਂਤ-ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਚਲਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ।

ਸੋਲਾਂ ਤੇ ਚੌਂਦਾਂ ਵਰਿਆਂ ਦੇ ਕਰੀਮੂ ਰਹੀਮੂ ਅਖਰੋਟਾਂ ਨਾਲ ਖੁੱਤੀ ਖੇਡਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉੱਕਾ ਨਾ ਭਾਉਂਦੇ। ਇਹ ਖੇਡ ਨਿੱਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਜੋ ਹੋਈ ਪਰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਘੜੇ ਹੋਏ ਹੀ ਵੱਖਰੀ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਸਨ। ਅਖਰੋਟਾਂ ਤੋਂ ਹਟ ਕੌਡੀਆਂ ਨੂੰ ਜੁਟ ਜਾਂਦੇ। ਕਈ ਵਾਰ ਉੱਥੇ ਹੀ ਜੁਤ-ਪਤਾਂਗ ਹੋ ਕੇ ਰੁਸੇ-ਰੁਸੇ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਹੱਟੀਆਂ ਤੇ ਜਾ ਬਹਿੰਦੇ। ਓਥੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਐਧਰਲੀਆਂ-ਉਧਰਲੀਆਂ ਸਲੁਣੀਆਂ-ਅਲੁਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕੰਨ ਰਸੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਆਥਣ ਨੂੰ ਘਰ ਪਰਤਣ ਵੇਲੇ ਮੁੜ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਗਲਵੱਕੜੀ ਪਈ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਮਾਂ ਨੂੰ ਬਿਮਾਰ ਪਿਆਂ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਉੱਤੇ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਕੀਮ ਜਾਂ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਸੱਦਣ ਦੀ ਉਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਪੁਜਤ ਹੀ ਕਿੱਥੇ ਸੀ ਪਰ ਲਾਗਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਹਸਪਤਾਲੋਂ ਮੁਫਤ ਦੁਆਈਆਂ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਵਿਹਲ ਵੀ ਤੇ ਕਰੀਮੂ, ਰਹੀਮੂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਭਦੀ।

ਜਦੋਂ ਉਹ ਖਰੋਟ ਤੇ ਕੌਡੀਆਂ ਖੇਡ ਹਟਦੇ ਅਤੇ ਹੱਟਾਂ 'ਤੇ ਕੋਈ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾਈ ਨਾ ਦੇਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਗੁਲੇਲਾਂ ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਬਾਹਰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨੂੰ ਟੁਰ ਵਗਦੇ। ਜੰਡਾਂ, ਚਰਵਾਹਾਂ, ਵਣਾਂ ਥੱਲੇ ਖਲੋ ਕੇ ਉੱਥੇ ਬੈਠੇ ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਲੱਭਦੇ। ਜੇ ਕੋਈ ਕਬੂਤਰ, ਘੁੱਗੀ, ਤਿਲੀਅਰ ਜਾਂ ਤਿੱਤਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਰਖਤ ਉੱਤੇ ਦਿਸ ਪੈਂਦਾ ਤਾਂ ਦੋਵੇਂ ਡੰਡ ਪਾ ਦੇਂਦੇ..... ਅੱਹ ਬੈਠਾ ਏ.... ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਗੁਲੇਲਾਂ ਦੀਆਂ ਤੰਦਾਂ ਖਿੱਚਦੇ..... ਪਰ ਜਨੌਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਰੌਲਾ ਸੁਣ ਕੇ ਉੱਡ ਚੁੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਅੱਜ ਤੀਕਰ ਕਦੇ ਕੋਈ ਪੰਛੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੋਇਆ। ਹਾਰ ਕੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵਗਦੇ ਸੂਏ ਦੇ ਕੰਢੇ ਖਲੋਤੇ ਬਿੜ ਦੀ ਛਾਵੇਂ ਬਹਿ ਜਾਂਦੇ। ਕਦੇ ਬੁੱਕਾਂ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦੇ ਤੇ ਕਦੇ ਟਾਵੀਆਂ-ਟਾਵੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ :

‘ਲੋਕੀਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਦਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡ ਲੈਂਦੇ ਨੇ’ ਕਰੀਮੂ ਉੱਗਲਾਂ ਨਾਲ ਗਾਰਾ ਕਰੋਚਦਾ ਐਵੇਂ ਜਿਹੇ ਆਖਦਾ।

‘ਖਬਰੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੁਲੇਲਾਂ ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਕਿੱਦਾਂ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ?’ ਦੂਜਾ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦਾ।

‘ਸਾਥੋਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ਮੋਇਆ ਕਦੇ ਕੋਈ ਪੰਛੀ।’

ਫੇਰ ਇੱਕ ਨਿਗਸਤਾ ਜਿਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ 'ਤੇ ਛਾ ਜਾਂਦੀ। ਉਹ ਕਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਚੁਪ-ਚੁਪੀਤੇ ਬੈਠੇ ਘਾਹ ਦੀਆਂ ਤਿਣਾਂ ਉਖਾੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਕਦੇ ਉੱਠ ਕੇ ਲੱਤਾਂ ਸੂਏ ਵਿੱਚ ਲਮਕਾ ਬਹਿੰਦੇ ਤੇ ਕਦੇ ਗੁਲੇਲਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਖੁੱਤੀ ਦਾ ਝੱਸ ਪੂਰਾ ਕਰਦੇ। ਕਈ ਵਾਰ ਇਉਂ ਹੀ ਬਾਹਰ ਭੋਂਦਿਆਂ-ਭੋਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿਨ ਬਤੀਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ।

ਆਥਣ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਵਾਗੀ ਹੋਕਾਂ ਲਾਉਂਦੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਤ ਰਹੇ ਸਨ। ਹਲੋਂ ਛੁੱਟੇ ਬੌਲਦਾਂ ਦੀਆਂ ਟੱਲੀਆਂ ਟਣਕਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਕਰੀਮੂ ਤੇ ਰਹੀਮੂ ਆਪਣੀਆਂ ਗੁਲੇਲਾਂ ਮੋਇਆਂ ਤੇ ਟੰਗੀ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਪਰਤ ਪਏ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਜਾਂਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਡੰਗਰਾਂ ਨੂੰ ਤੱਕ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਬਿਆਲ ਜਿਹਾ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਕੁਝ-ਕੁਝ ਬੋਲਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਿਉ ਜਿਉਂਦਾ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੋ ਝੋਟੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਇੱਕ ਪਹਿਲਣ ਤੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਸੂਏ। ਨਾਲੇ ਇੱਕ ਵਹਿੜਕੀ ਵੀ ਸੀ। ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਤਿਹਾਂ ਨੂੰ ਚਾਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਉਂ ਹੀ ਹੋਕਾਂ ਲਾਉਂਦੇ ਘਰ ਮੁੜਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਓਦੋਂ।

‘ਫੇਰ ਉਹ ਵਹਿੜੀ ਤੇ ਮੱਝਾਂ ਕਿੱਥੇ ਗਈਆਂ?’ ਰਹੀਮੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ।

‘ਅੱਬਾ ਜੂਏ ਵਿੱਚ ਹਾਰ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੇ..... ਤੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ?’

‘ਚਲੋ ਠੀਕ ਹੋਇਆ, ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਈ ਦਾ ਟੰਟਾ ਗਲੋਂ ਲੱਥਾ,’ ਰਹੀਮੂ ਨੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ।

ਘੁਸਮੁਸਾ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇੱਕ ਖੇਤ ਦੀ ਵੱਟ ਉੱਤੇ ਆਣ ਖਲੋਤੇ। ਅਕਾਸ਼ ਉੱਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਤਾਰਾ

ਚੜ੍ਹਿਆ ਵੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਖੁਰਾਂ ਦੇ ਘੱਟੇ ਨਾਲ ਫਜ਼ਾਂ ਅੱਟੀ ਹੋਈ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵਿਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਂਦਾ। ਚਿੜੀਆਂ ਬਾਜਰੇ ਦੇ ਸਿੱਟਿਆਂ ਉੱਤੇ ਅੰਤਮ ਠੂੰਗੇ ਭਰ ਕੇ ਉੱਡ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਕਰੀਮੂ ਤੇ ਰਹੀਮੂ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਮੱਕੀ ਦੀ ਪੈਲੀ ਡਰੇ ਹੋਏ ਬੱਚੇ ਵਾਂਗ ਚੁੱਪ ਖਲੋਤੀ ਸੀ। ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਦੇ ਡੌਲਿਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਡੱਲੀਆ ਹਰੇਕ ਟਾਂਡੇ ਨਾਲ ਜੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਦਿਸਦੀਆਂ ਸਨ।

‘ਪਤਾ ਈ ਕਰੀਮੂ, ਇਹ ਸਾਡੀਆਂ ਪੈਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਕਦੇ? ’

‘ਹਾਂ, ਪਤਾ ਏ। ਕਈ ਵਾਰ ਲੱਕੜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਮੁੜਦੀ ਮਾਂ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਲੰਘਦੀ ਦੱਸਿਆ ਕਰਦੀ ਏ। ਮੈਂ ਓਦੋਂ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ। ’

‘ਇਹ ਵੀ ਉਸੇ ਰਾਹ ਅੱਬਾ ਨੇ ਭੇਜੀਆਂ ਜੇਹੜੇ ਰਾਹ ਵਹਿੜਕੀ ਤੇ ਝੋਟੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ।’ ਇਉਂ ਆਖਦਾ-ਆਖਦਾ ਕਰੀਮੂ ਹੱਸ ਪਿਆ, ਨਾਲ ਹੀ ਕਰੀਮੂ ਵੀ। ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਖਿੜ-ਖਿੜ ਕਰਦੇ ਢੂਹਰੇ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਆ ਗਿਆ ਜੀਕਰ ਉਹ ਹੋ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ।

ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਹਵਾ ਦਾ ਇੱਕ ਰੁਮਕਾ ਵਗਿਆ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਖਾਮੋਸ਼ ਜਿਹੇ ਹੋ ਕੇ ਮੱਕੀ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀ ਖੜ-ਖੜ ਕਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਸੁਣਦੇ ਰਹੇ।

‘ਅੱਬਾ ਏਥੇ ਹਲ ਵਾਹੁੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ’ ਵੱਡੇ ਨੇ ਹੌਕਾ ਜਿਹਾ ਭਰ ਕੇ ਆਖਿਆ। ‘ਹੁਣ ਨਾ ਸਾਡੇ ਵਾਹੁਣ ਨੂੰ ਭੋਂਏ, ਨਾ ਜੋਣ ਨੂੰ ਢੱਗੇ। ’

‘ਚੱਲ ਚੰਗਾ ਏ ਏਦਾਂ ਈ.....ਕੀ ਲੈਣਾ ਜੇ ਗਲ ਫਾਹੇ ਪਾ ਕੇ’ ਰਹੀਮੂ ਨੇ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਗੁਲੇਲ ਦੀਆਂ ਤਣੀਆਂ ਖਿੱਚਦਿਆਂ ਆਖਿਆ। ਫੇਰ ਦੋਵੇਂ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰੀਵ ਅਹਿਸਾਸਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਕਰੀਮੂ ਨੇ ਆਖਿਆ :

‘ਚੱਲ ਰਹੀਮੂ ਵਗ ਚੱਲੀਏ, ਕੋਈ ਡੱਲੀਆਂ ਦੇ ਚੋਰ ਜਾਣ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਕੁੱਟ ਹੀ ਨਾ ਕੱਢੋ।’ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਉਲਾਂਘਾਂ ਭਰਦੇ ਪਿੰਡ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਏ, ਜਿੱਥੇ ਦੀਵੇ ਬਲ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।

* * *

ਜਿੱਦਣ ਦੀ ਮਾਂ ਬੀਮਾਰ ਪਈ ਸੀ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕੋ ਵੇਲੇ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਮਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਪੀਹਣ-ਦਲਣ ਕਰਕੇ ਖਾਣ ਲਈ ਦਾਣੇ ਇੱਕਠੇ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਦਾਣੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਿੱਤ ਦੋ ਢੰਗ ਨਹੀਂ ਸਨ ਟਪਾ ਸਕਦੇ। ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਚੁੱਲ੍ਹਾ ਤਾਉਂਦੇ ਤੇ ਕੱਚੀਆਂ ਧੁਆਂਖੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਲੂਣ ਨਾਲ ਖਾ ਕੇ ਸੌਂ ਰਹਿੰਦੇ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਫਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗਾਤਾਂ ਗੁਜ਼ਰਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ।

ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੰਵਾਰ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹੱਟਾਂ ਉੱਤੇ ਵੇਚਦਿਆਂ ਤੱਕਿਆ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਦੀ ਚੌਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ, ਡੱਲੀਆਂ ਟੁੱਟਦੀਆਂ ਜਾਂ ਕਪਾਹ ਚੁਗੀ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ੱਕ ਕਰੀਮੂ-ਰਹੀਮੂ ਤੇ ਜਾਂਦਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਪਰ ਕਦੇ ਕੋਈ ਸੈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰੋਂ ਬਰਾਮਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਉਹਨਾਂ ‘ਤੇ ਸਦਾ ਟਿਕਿਆ ਰਿਹਾ।

ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਿੱਤ-ਨਿੱਤ ਦੇ ਉਲਾਂਭਿਆਂ ਤੇ ਤਲਾਸ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਮਾਂ ਛਿੱਖੀ ਪੈ ਗਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਕਰੀਮੂ ਤੇ ਰਹੀਮੂ ਵੀ ਇਕਾਂਤ ਵਿੱਚ ਬਹਿ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਉੱਜਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਤਾਂ ਕਰਦੇ ਪਰ ਪਲ ਕੁ ਲਈ। ਮੁੜ ਉਹ ਛੇਤੀ ਹੀ ਕੌਂਡੀਆਂ-ਅਖਰੋਟਾਂ ਨਾਲ ਪੱਲੇ ਭਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਟੁਰ ਪੈਂਦੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ।

ਲੋਕੀਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਫੜਨ ਲਈ ਪੈਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲੁਕ-ਲੁਕ ਬਹਿੰਦੇ। ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਪਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉੱਤੇਂ ਫੜ ਕੇ ਜੇਲ੍ਹਬਾਨੇ ਭਿਜਵਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਹੋ-ਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰ ਸੁਣ ਕੇ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ :

‘‘ਲੋਕੀ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਬਦੋ-ਬਦੀ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਕਿਉਂ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਨੇ? ਅਸਾਂ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਰੀਣ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਛੁਹੀ।’’
‘‘ਐਵੇਂ ਝੱਲੇ ਨੀ’’ ਢੂਜਾ ਆਖਦਾ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਹੱਸ ਪੈਂਦੇ।

* * *

ਮਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਵਿਗੜਦੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਮਾਂ ਕੋਲ ਆ ਬਹਿੰਦੇ। ਮਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਤੱਕਦੇ। ਮਾਂ ਬੜੀਆਂ ਸੋਰੀ ਗੱਲਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਂਦੀ। ਬਹੁਤੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਓ ਬਾਰੇ।

ਭਾਵੇਂ ਉਹਨੂੰ ਜੂਏ ਦੀ ਆਦਤ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਮਨੁੱਖ ਸੀ, ਤੁਹਾਡਾ ਅੱਬਾ, ਬੱਚਾ! ’’

‘‘ਹਾਂ ਮਾਂ, ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਸੀ’’ ਕਰੀਮੂ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ।

‘‘ਮੈਨੂੰ ਹਲ ਛੱਡ ਕੇ ਕੁੱਛੜ ਚੁੱਕ ਲੈਂਦਾ, ਛੱਲੀਆਂ ਦੇਂਦਾ, ਗੰਨੇ ਵੀ.....ਬੱਲੇ ਬੱਲੇ ਕਿੰਨੀਆਂ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ। ਸਾਥੋਂ ਮੁੱਕਦੀਆਂ ਹੀ ਨਾ....ਹੈਂ ਨਾ ਕਰੀਮੂ! ’’ ਰਹੀਮੂ ਬੋਲਿਆ।

‘‘ਦਾਣੇ ਹੀ ਦਾਣੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਸਾਡੇ ਕੋਠਿਆਂ ਵਿੱਚ ਓਦੋਂ’’ ਨਾਲ ਲੱਗਦਿਆਂ ਕਰੀਮੂ ਮਾਂ ਵੱਲ ਤੱਕਦਾ ਬੋਲਿਆ, ‘‘ਰੱਜ ਰੱਜ ਰੋਟੀਆਂ ਖਾਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਾਂ ਪਰ ਹੁਣ ਤੇ ਮਾਂ ਸਾਡੇ ਕੋਠੇ ਖਾਲੀ ਪਏ ਨੀ.....।’’

ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਕੋਠੇ ਵਿੱਚ ਹੁਕ ਜਿਹੀ ਛਾ ਗਈ। ਤਿੰਨਾਂ ਨੇ ਦੀਵੇ ਦੀ ਮੱਧਮ ਹੁੰਦੀ ਜੋਤ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ। ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਗਿੱਲੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਗਲੇਡੂ ਭਰ ਕੇ ਮੁੜ ਆਖਿਆ :

‘‘ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੁਹਾਡਾ ਅੱਬਾ, ਬੱਚਾ.....ਵੇਂਹੇਦੇ ਜੇ ਇਹ ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਰਕੀਆਂ? ਜਦੋਂ ਮੇਰਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਓਦੋਂ ਬਣਵਾਈਆਂ ਸਨ, ਤੁਹਾਡੇ ਅੱਬਾ ਨੇ, ਇਹ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਮੁਰਕੀਆਂ।’’

ਕਰੀਮੂ ਤੇ ਰਹੀਮੂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਰਕੀਆਂ ਤੇ ਜੰਮੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਮਾਂ ਨੂੰ ਹਟਕੋਰੇ ਜਿਹੇ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਤੇ ਉਹ ਮੁੜ ਬੋਲੀ :

‘‘ਬੜੇ ਅੱਖੇ ਵੇਲੇ ਆਏ ਬੱਚਾ! ਜਦੋਂ ਜੂਏ ਵਿੱਚ ਸਭ ਕੁਝ ਲਾ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਘਰ ਦਾ ਲਾਂਘਾ ਟਪਾਣ ਲਈ ਮੈਂ ਆਖਿਆ ਸੀ, ਇਹ ਮੁਰਕੀਆਂ ਵੇਚ ਦਿਓ ਪਰ ਉਸ ਆਖਿਆ ਸੀ, ‘‘ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਹੀ ਤੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਲਮਕਦੀਆਂ ਵੇਖਾਂਗਾ।’’

ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ੁਰੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੰਡੂਆਂ ਦੀਆਂ ਤਤੀਰੀਆਂ ਫਸੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਕਰੀਮੂ ਤੇ ਰਹੀਮੂ ਸੁੰਨ ਹੋਏ ਬੈਠੇ ਰਹੇ। ਮਾਂ ਕੁਝ ਰੁਕ ਕੇ ਮੁੜ ਬੋਲੀ :

‘‘ਮੈਂ ਉਮਰ ਭਰ ਇਹਨਾਂ ਮੁਰਕੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭ-ਸਾਂਭ ਰੱਖਦੀ ਆਈ ਹਾਂ ਪੁੱਤਰ.....ਜੇ ਮੈਂ.....ਮਰ ਗਈ ਇਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਬਰ ਵਿੱਚ ਦਬਾ ਦੇਣੀਆਂ, ਤੁਹਾਡੇ ਅੱਬਾ ਦੀ ਯਾਦ’’ ਉਹਦਾ ਗਲਾ ਰੁਕ ਗਿਆ ਤੇ ਅੱਗੇ ਉਹ ਕੁਝ ਨਾ ਕਹਿ ਸਕੀ।

ਬਿੰਦ ਕੁ ਮਗਰੋਂ ਦੋਵੇਂ ਉੱਠ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ। ਅਕਾਸ਼ ਉੱਤੇ ਤਾਰੇ ਬਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਲਟ-ਲਟ ਪਏ ਝਾਕਦੇ ਸਨ, ਮਾਨੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਘੁਰਕ ਰਹੇ ਨੇ। ਦੋਵੇਂ ਨਾਲੋਂ-ਨਾਲੁੰਡੀਆਂ ਮੰਜ਼ੀਆਂ ’ਤੇ ਪੈ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਜਿਹੀਆਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ।

‘‘ਮਾਂ ਐਵੇਂ ਨਿੱਤ ਮਰਨ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਏ।’’ ਕਰੀਮੂ ਬੋਲਿਆ।

‘‘ਰੱਬ ਕਰੇ, ਨਾ ਮਾਂ ਮਰੇ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹਦੀਆਂ ਮੁਰਕੀਆਂ ਦੱਬੀਆਂ ਜਾਣ।’’ ਰਹੀਮੂ ਨੇ ਆਖਿਆ।

‘‘ਹਾਂ, ਉਹ ਜਿਉਂਦੀ ਹੀ ਰਹੇ ਤੇ ਵੇਖਦੀ ਰਹੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮੁਰਕੀਆਂ ਨੂੰ।’’ ਫੇਰ ਦੋਵੇਂ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਏ।

‘‘ਸੋਨਾ ਵੀ ਕਦੀ ਦੱਬੀਦਾ ਏ ਭੋਂ ਵਿੱਚ ਭਲਾ? ’’ ਰਹੀਮੂ ਨੇ ਮੁੜ ਪੁੱਛਿਆ।

‘‘ਕਾਹਨੂੰ, ਮਾਂ ਤੇ ਸੁਦੈਣ ਇਆ; ਲੋਕੀ ਤੇ ਸਗੋਂ ਸੋਨਾ ਧਰਤੀ ’ਚੋਂ ਕੱਢਦੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ.....।’’

‘‘ਕਿੰਨੇ ਕੰਮ ਆਉਂਦਾ ਏ.....। ਸੋਨੇ ਦੇ ਪੈਸੇ, ਪੈਸਿਆਂ ਦੇ ਦਾਣੇ ਤੇ ਰੋਟੀਆਂ.....।’’ ਇਉਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਉਹ ਸੌਂ ਗਏ।

ਕਈ ਦਿਨ ਹੋਰ ਲੰਘ ਗਏ। ਓੜਕ ਰਿੜਕਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੁਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨਡੋਇਆ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਕੋਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨੂੰ ਨਾ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਆਪੀਂ ਕਬਰ ਪੁੱਟੀ ਤੇ ਅੰਤਮ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਮਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਨੰਗਿਆਂ ਕੀਤਾ। ਦੁਹਾਂ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਮੁਰਕੀਆਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਮਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ.... ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਉ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ।

ਮਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਫਨਾ ਕੇ ਦੋਵੇਂ ਘਰ ਪਰਤ ਆਏ। ਨਾ ਕੋਈ ਦਿਲਬਰੀ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਬੈਠਾ, ਨਾ ਹੀ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਗਾਮ ਸੀ। ਰਾਤੀ ਦੋਵੇਂ ਭੁੱਖੇ-ਭਾਣੇ ਮੰਜਿਆਂ ਤੇ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਜਿਹੇ ਪੈ ਗਏ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਕਰੀਮੂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ :

‘‘ਚਲੋ ਜੀ ਤੁਰ ਗਈ ਮਾਂ ਵੀ ਅੱਜ।’’

‘‘ਹੁਣ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਜਾਏਗੀ ਕਰੀਮੂ? ’’ ਰਹੀਮੂ ਨੇ ਵੀ ਚੁੱਪ ਤੋੜੀ।

‘‘ਬਹਿਸ਼ਤੀ।’’

‘‘ਮੁਰਕੀਆਂ ਵੀ ਨਾਲ ਈ? ’’

‘‘ਮੁਰਕੀਆਂ? ’’ ਕਰੀਮੂ ਕੋਈ ਉੱਤਰ ਨਾ ਦੇ ਸਕਿਆ। ਓੜਕ ਦੁਹਾਂ ਨੂੰ ਨੀਂਦਰ ਆ ਗਈ।

ਧਰੂਅ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਣ ਵਾਲੀ ਸੱਤ-ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਖਿੱਤੀ ਕਿਤੇ ਦੀ ਕਿਤੇ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਤਾਰੇ ਅਕਾਸ਼ੋਂ ਬੁਝ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਰਹੀਮੂ ਕਸਮੇੜੇ ਜਿਹੇ ਪਾਂਦਾ ਜਾਗਿਆ। ਰਾਤ ਏਡੀ ਡਰੈਣੀ ਸੀ ਜੇਡਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮੋਈ ਮਾਂ ਦਾ ਚਿਹਰਾ। ਉਸ ਸਹਿਜੇ ਜਿਹੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਜਗਾ ਕੇ ਆਖਿਆ :

‘‘ਭੁੱਖ ਲੱਗੀ ਉੱਥੀ, ਕਰੀਮੂ! ’’

‘‘ਘਰ ਵਿੱਚ ਤੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ’’ ਕਰੀਮੂ ਬੋਲਿਆ।

ਫੇਰ ਕਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਦੋਵੇਂ ਗੁੰਮ ਜਿਹੇ ਪਏ ਰਹੇ ਪਰ ਰਹੀਮੂ ਨੇ ਮੁੜ ਆਖਿਆ :

‘‘ਅਖਰੋਟ ਭੰਨ ਕੇ ਖਾ ਲਵਾਂ? ’’

ਮੁੜ ਇੱਕ ਹੂਕ ਜਿਹੀ ਛਾ ਗਈ।

‘‘ਤੇ ਫੇਰ? ’’

‘‘ਫੇਰ? ’’

ਇੱਕੋ ਵਾਰ ਇੱਕੋ ਫੁਰਨਾ ਜੀਕਰ ਦੁਹਾਂ ਨੂੰ ਫੁਰ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਏ। ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਬੋਲਿਆਂ ਦੋਵੇਂ ਉੱਠ ਖਲੋਤੇ। ਮਲਕੜੇ ਜਿਹੇ ਇੱਕ ਨੇ ਕਹੀ ਚੁੱਕੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਨੇ ਕੰਧਾਲਾ ਅਤੇ ਬੂਹਾ ਲਾ ਕੇ ਸਹਿਜੇ-ਸਹਿਜੇ ਦੋਵੇਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਏ।

* * *

ਰਾਤ ਮੌਤ ਜੇਡੀ ਝਾਮੋਸ਼ ਸੀ। ਸੱਜਗੀ ਦੱਬੀ ਮਾਂ ਦੀ ਕਬਰ ਉੱਤੇ ਦੋ ਕਾਲੇ ਵਜੂਦ ਅਹਿੱਲ ਖਲੋਤੇ ਸਨ, ਜੀਕਰ ਮੌਤ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਕੋਈ ਅਵਾਜ਼ ਉੱਥੋਂ ਪੈਦਾ ਨਾ ਹੋਈ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਕੁਝ ਸਾਂ-ਸਾਂ ਹੋਈ।

‘‘ਕਰੀਮੂ.....ਮਾਰ ਵੀ.....ਟੱਕ’’ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਰਹੀਮੂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਮਸਾਂ ਨਿਕਲਿਆ।

‘‘ਤੂੰ ਵੀ ਤੇ.....? ’’ ਕਰੀਮੂ ਨੇ ਕੰਬਦੀਆਂ ਬਾਂਹਾਂ ਨਾਲ ਕਹੀ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਝੁਕਾਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਹਿੱਕਾਂ ਠੱਕ-ਠੱਕ ਵੱਜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਕਹੀ ਤੇ ਕੰਧਾਲਾ ਜੀਕਰ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਚੁੱਕੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਂਦੇ।

ਕੱਲਰ ਪੁੱਟਣ ਲਈ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰ ਕੇ ਉਹ ਟੱਕ ਮਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਬਾਹਵਾਂ ਜੀਕਰ ਸਤਿਆ-ਹੀਣ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਰਾਤ ਦੀ ਖਮੋਸ਼ੀ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਬੇ-ਮਲੂਮੀ ਜਿਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁੰਜ ਉੱਠੀ, ਜੀਕਰ ਅਕਾਸ਼ ਤੇ ਪਤਾਲ ਦੋਵੇਂ ਬੋਲ ਉਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

‘ਕਬਰ.....ਵਿੱਚ.....ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦਬਾ ਦੇਣੀਆਂ.....ਮੇਰੀਆਂ ਮੁਰਕੀਆਂ ਤੁਹਾਡੇ ਅੱਬਾ.....ਦੀ ਯਾਦ, ਬੱਚਾ! ’’

‘‘ਮਾਂ.....? ’’ ਰਹੀਮੂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਬੇ-ਤਹਾਸ਼ਾ ਇਉਂ ਨਿਕਲਿਆ ਜੀਕਰ ਉਹ ਰੋ ਪਿਆ ਹੰਦਾ ਏ।

‘‘ਚੱਲ ਰਹੀਮੂ..... ’’ ਕਰੀਮੂ ਕੇਵਲ ਇੰਨਾ ਹੀ ਆਖ ਸਕਿਆ।

ਹਥਿਆਰ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਢਹਿ ਪਏ। ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਲੋਅ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਘਰ ਨੂੰ ਮੁੜੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹੰਝੂ ਚਮਕ ਰਹੇ ਸਨ।

ਸ਼ਬਦ-ਅਰਥ

ਹੁੰਬਣਾ - ਇਕੱਠੇ ਕਰਨਾ। **ਗੁੱਖਮ-ਗੁੱਖਾ** - ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਹੱਥੋਂ-ਪਾਈ ਹੋਣਾ। **ਹੂਰਾ ਕੱਢ ਮਾਰਨਾ** - ਘਸੁੰਨ ਮਾਰਨਾ। **ਸਿੱਕੜੀ** - ਸੁੱਕੇ ਹੋਏ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਦੀ ਪਰਤ ਆ ਜਾਣੀ। **ਦਿਲਬਰੀ** - ਦਿਲ ਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਣਾ। **ਕੰਧਾਲਾ** - ਲੋਹੇ ਦਾ ਇੱਕ ਸੰਦ ਜਿਸ ਨਾਲ ਧਰਤੀ ਪੁੱਟੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। **ਝੱਗੇ** - ਕਮੀਜ਼ਾਂ। **ਡੰਡ ਪਾਉਣਾ** - ਰੌਲਾ ਪਾਉਣਾ। **ਭੌਂਦਿਆਂ-ਭੌਂਦਿਆਂ** - ਤੁਰਦਿਆਂ-ਫਿਰਦਿਆਂ। **ਫਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਾਤਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰਨਾ** - ਭੁੱਖੇ ਪੇਟ ਸੌਂ ਜਾਣਾ। **ਗੰਵਾਰ** - ਗਵਾਰ, ਬੇਅਕਲ, - ਮੂਰਖ। **ਹੂਕ** - ਚੀਸ। **ਘੁਰਕਣਾ** - ਡਰਾਵਾ ਦੇਣਾ, ਧਮਕੀ। **ਖਿੱਤੀ** - ਤਾਰਿਆਂ ਦਾ ਝੁੰਡ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

- ‘ਮੁਰਕੀਆਂ’ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਾਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
- ਕਰੀਮੂ ਤੇ ਰਹੀਮੂ ਆਪਣੀ ਬਿਮਾਰ ਪਈ ਮਾਂ ਦੀ ਧਰਵਾਹ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ?
- ਆਖਣ ਸਮੇਂ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜਦੇ ਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕਰੀਮੂ ਤੇ ਰਹੀਮੂ ਕੀ ਸੋਚਦੇ ਸਨ?
- ਕਰੀਮੂ ਤੇ ਰਹੀਮੂ ਆਪਣੀ ਤੌਂ ਅਤੇ ਡੰਗਰ-ਵੱਛਾ ਖੁਸ਼ਣ 'ਤੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਧਰਵਾਸ ਦਿੰਦੇ ਸਨ?
- ਕਰੀਮੂ ਅਤੇ ਰਹੀਮੂ ਬਾਰੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕੀ ਰਾਏ ਸੀ?
- ਮਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਮੁਰਕੀਆਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਤਰਾਂ 'ਤੇ ਕੀ ਸ਼ੱਕ ਸੀ?
- ਕਰੀਮੂ ਤੇ ਰਹੀਮੂ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਮੁਰਕੀਆਂ ਨਾਲ ਏਨਾ ਮੋਹ ਕਿਉਂ ਸੀ?
- ‘ਕਬਰ.....ਵਿੱਚ.....ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦਬਾ ਦੇਣੀਆਂ.....ਮੇਰੀਆਂ ਮੁਰਕੀਆਂ ਤੁਹਾਡੇ ਅੱਬਾ.....ਦੀ ਯਾਦ, ਬੱਚਾ? ’’
- ਕਲਪਨਾ 'ਚ ਕਬਰ 'ਚੋਂ ਆਏ ਮਾਂ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਨੇ ਕਰੀਮੂ ਤੇ ਰਹੀਮੂ 'ਤੇ ਕੀ ਅਸਰ ਪਾਇਆ?

*****

ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧੀਰ

(1920-2010)

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ :

ਸੰਤੋਖ ਧੀਰ ਦਾ ਜਨਮ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਨਕੇ ਬਸੀ ਪਠਾਣਾਂ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਫ਼ਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ 2 ਦਸੰਬਰ, 1920 ਈ. ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਯਮੁਨਾ ਦੇਵੀ, ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਡਡਹੇੜੀ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦਸਵੀਂ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਤੱਕ ਪੜਾਈ ਕੀਤੀ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਸਕੂਲ-ਅਧਿਆਪਕ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਈ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਮਾਂ, ਅੰਤ ਤੱਕ ਸੁਤੰਤਰ ਲੇਖਣ ਨੂੰ ਹੀ ਸਮਰਪਿਤ ਕੀਤਾ।

ਕਵੀ ਤੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਵਜੋਂ ਸ੍ਰੀ ਧੀਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ-ਜਿੰਨਾ ਸਨਮਾਨ ਹਾਸਲ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਇਆ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ, ‘ਪਹੁ-ਫੁਟਾਲਾ’, ‘ਧਰਤੀ ਮੰਗਦੀ ਮੰਨੀ ਵੇ’, ‘ਪੱਤ ਝੜੇ ਪੁਰਾਣੇ’, ‘ਬਿਰਹੜੇ’, ‘ਅੱਗ ਦੇ ਪੱਤੇ’, ‘ਸੰਸੀਵਨੀ’, ‘ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਸੂਰਜ’, ‘ਕੋਧਰੇ ਦਾ ਗੀਤ’ ਆਦਿ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਯਾਦਗਾਰ’, ‘ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਸੁਪਨਾ ਆਇਆ’, ‘ਨਵਾਂ ਜਨਮ’, ‘ਸ਼ਰਾਬੀ’ ਆਦਿ ਹਨ। ‘ਮੇਰੀ ਕਲਮ’ (ਸਾਹਿਤਕ ਸੈੱਜੀਵਨੀ), ‘ਬਿਹੁਪਤੀ’ (ਸੈੱਜੀਵਨੀ), ‘ਮੇਰੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਯਾਤਰਾ’ (ਸਫਰਨਾਮਾ), ‘ਕਬੀਰ ਰਚਨਾਵਲੀ’, (ਅਨੁਵਾਦ) ਹੋਰ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ।

ਕਹਾਣੀ-ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿਆਂ - ‘ਸਿੱਟਿਆਂ ਦੀ ਛਾਂ’, ‘ਸਵੇਰ ਹੋਣ ਤੱਕ’, ‘ਸਾਂਝੀ ਕੰਧ’, ‘ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਗਲਾਸ’, ‘ਉਸ਼ਾ ਭੈਣ ਜੀ ਚੁੱਪ ਹਨ,’ ‘ਪੱਖੀ’ ਆਦਿ ਨਾਲ ਹੋਈ। ‘ਪੱਖੀ’ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ 1996 ਈ. ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਦਿੱਲੀ ਵੱਲੋਂ ਪੁਰਸਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ‘ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਪੁਰਸਕਾਰ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਨੂੰ ਕਿੰਨੇ ਸਾਰੇ ਹੋਰ ਵੀ ਸਨਮਾਨ ਮਿਲੇ। ‘ਸਾਂਝੀ ਕੰਧ’, ‘ਸਵੇਰ ਹੋਣ ਤੱਕ’, ‘ਕੋਈ ਇੱਕ ਸਵਾਰ’, ‘ਮੇਰਾ ਉੱਜ਼ਿਆ ਗੁਆਂਢੀ’ ਤੇ ‘ਮੰਗੇ’ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਧੀਰ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਦਿੱਸ਼ਟੀਕੋਣ ਬੜੇ ਹੀ ਸੰਤੁਲਿਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਬਹੁਪੱਖੀ ਲੇਖਕ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ-ਵਿਰੋਧੀ ਤਾਕਤਾਂ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਇੱਕ ਨਿਰੰਤਰ ਸੰਗਰਾਮ ਲਿੜਿਆ, ਉੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਲਈ ਨਿਰੋਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਘਰਸ਼ਸ਼ੀਲ ਲੇਖਕ ਨੇ ਤੁਟੀਆਂ, ਅੰਕੜਾਂ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਕਟਾਂ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ।

ਹਥਲੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਧੀਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਸਾਂਝੀ ਕੰਧ’ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ :

‘ਸਾਂਝੀ ਕੰਧ’ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧੀਰ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਿ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਇੱਕ ਪੇਂਡੂ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਦੋ ਭਰਾਵਾਂ, ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਕੰਧ ਸਾਂਝੀ ਹੈ। ਇਹ ਕੰਧ ਬਾਰਸ਼ਾਂ ਕਾਰਨ ਡਿਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਕੰਧ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ ਪੈਸੇ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ

ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ।

ਜਦੋਂ ਦਰਬਾਰਾ, ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੇਣ ਲਈ ਰਾਜੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਦਾ ਸਰਪੰਚ ਦਰਬਾਰੇ ਨੂੰ ਮੁਕਰਵਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਗਾਲੀ-ਗਲੋਚ ਅਤੇ ਹੱਥੋ-ਪਾਈ ਤੱਕ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇੰਵੇਂ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਅੰਤ ਦਰਬਾਰਾ ਬਿਮਾਰ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਬਿਮਾਰ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਖਬਰ ਲੈਣ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦਰਬਾਰਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸਗੋਂ ਭਰਾ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।

*****

ਸਾਂਝੀ ਕੰਧ

ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧੀਰ

ਅੱਠ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਖੱਜਲ-ਬੁਆਰੀ ਮਗਰੋਂ ਜਦ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਵਿਚਾਰਾ ਮਸੀਂ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪੁੱਜਤ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਰੇੜਕਾ ਸਾਂਝੀ ਕੰਧ ਉੱਤੇ ਪੈ ਗਿਆ। ਇਹ ਕੰਧ ਉਹਦੇ ਚਾਚੇ ਦੇ ਪੁੱਤ ਦਰਬਾਰੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਸੀ।

ਪਿਛਲੇ ਵਰ੍਷ੇ ਦੀਆਂ ਬਾਰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਘਰ ਢਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਉੱਵੇਂ ਤਾਂ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਘਰ ਢਹਿ ਗਏ ਸਨ ਪਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਢਹਿਣਾ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਦੁਰਘਟਨਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਵੀ ਖਣ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ।

ਪੈਸੇ ਵੱਲੋਂ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਅੱਗੇ ਹੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਖਬਰੇ ਕਿਵੇਂ ਅੰਦਰੋ-ਅੰਦਰ ਆਪਣੀ ਕਬੀਲਦਾਰੀ ਤੌਰਦਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਮਕਾਨ ਵਾਸਤੇ ਕਰਜ਼ੇ ਲਈ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਧੱਕੇ ਖਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਉੱਥੇ ਵਜੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿੱਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਚਲਦੀਆਂ ਸਨ। ਹਾਰ ਕੇ ਉਹ ਨੂੰ ਦਸ ਵਿੱਖੇ ਭੋਂ ਬੈ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਬੇਗਾਨੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਟੱਬਰ ਰੁਲਦਾ ਰਹੇ। ਇਟਾਂ ਸੁਟਾ ਲਈਆਂ, ਸੀਮਿੰਟ ਦਾ ਵੀ ਬੰਦੋਬਸਤ ਬਣ ਗਿਆ ਪਰ ਜਦ ਤੱਕ ਦਰਬਾਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਾ ਖੋਲੀ ਜਾਵੇ ਕੰਮ ਕਿਵੇਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ?

ਸਾਹਮਣੇ ਗਲੀ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਰੌਲਾ ਨਹੀਂ। ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਕੰਧ ਚਾਚੀ ਰਾਮ ਕੌਰ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਸੀ। ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦਰਬਾਰੇ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਵੀ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਡਿਗ ਪਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਹ ਆਪ ਤੰਗ ਸੀ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਆਪ ਕੰਧ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਚੀਨੀਏਂ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਸੀ। ਕਦੇ ਨਾ ਕਦੇ ਉਹਨੇ ਵੀ ਦੋ ਖਣ ਆਬਾਦੀ ਵਿੱਚ ਛੱਤਣੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨੇ ਸ਼ਤੀਰ ਧਰਨ ਵੇਲੇ ਅੱਧ ਦੇਣਾ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਝਗੜਾ ਸੀ ਤਾਂ ਦਰਬਾਰੇ ਵਾਲੀ ਖੱਬੀ ਬਾਹੀ ਦਾ ਤੇ ਇਹ ਝਗੜਾ ਥੋੜ੍ਹੇ ਕੀਤਿਆਂ ਮੁਕਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਸਦਾ।

ਇੱਕ-ਦੋ ਵਾਰੀ ਕੰਧ ਕਰਨ ਲਈ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਰਬਾਰੇ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕੋਈ ਹੂੰ-ਹਾਂ ਨਾ ਕੀਤੀ ਸਗੋਂ ਰੁੱਖਾ ਜਵਾਬ ਦੇਂਦਿਆ ਕਿਹਾ, ‘‘ਜਦ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਆਉਣਗੇ, ਕੰਧਾਂ ਦੇਖੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ।’’ ਪਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਲਈ ਹੁਣ ਹੋਰ ਸਮਾਂ ਕਦੋਂ ਹੋਣਾ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਘਰੋਂ ਬੇ-ਘਰ ਹੋਇਆ ਬੈਠਾ ਸੀ।

ਦਰਬਾਰੇ ਵਾਲੀ ਇਹ ਕੰਧ ਵਡਾਉਆਂ ਵੇਲੇ ਦੀ ਕੱਚੀ ਤੇ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਤੋਂ ਗਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਕੋਈ ਥਾਂ ‘ਤੇ ਚਾਰ-ਚਾਰ ਉੱਗਲ ਦੀਆਂ ਭਰਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉੱਵੇਂ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਵੇਂ ਰੇਹੀ ਦੀ ਖਾਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਰ-ਪਾਰ ਕਈ ਮੌਰੀਆਂ। ਪਿੱਛੋਂ ਕੋਠੜੀ ਦੇ ਸ਼ਤੀਰ ਦੋਬੇ ਹੋਏ ਤੇ ਛੱਤ ਝੁਕੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਲੋੜ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਦਰਬਾਰੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕੰਧ ਦੀ ਓਨੀ ਹੀ ਸੀ, ਜਿੰਨੀ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ। ਨਵੀਂ ਕੰਧ ਮਾੜੀ ਵੀ ਕਿਸ ਨੂੰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ? ਪਰ ਬਹਾਨੇ ਲਈ, ਇੱਕ ਲੇਖੇ, ਉਹਨੂੰ ਇਹ ਕੰਧ ਬਿਨਾਂ ਸਰਦਾ ਵੀ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਦੋ ਘਰ ਸਨ। ਇਸ ਪੁਰਾਣੇ ਕੋਠੇ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਕੱਖ-ਕੰਡਾ ਤੇ ਡੰਗਰ-ਵੱਛਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਆਪ ਉਹ ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਸੀ ਤੇ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਲਈ ਕਾਫੀ ਸੀ ਪਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੰਧ ਬਣਾਏ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਰਦਾ। ਨਵੇਂ ਘਰ ਉੱਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓ ਪੈਸਾ ਲਾਉਣਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਹੁਣ ਕੱਚੀ ਵੀ ਕਿਉਂ ਰੱਖੇ? ਤਿੰਨਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਪੱਕੀਆਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਚੌਥੀ ਨੂੰ ਕੱਚੀ ਰੱਖ ਕੇ ਉਹ ਮਕਾਨ ਦੀ ਜੱਖਣਾ ਵੀ ਕਿਵੇਂ ਪੁੱਟ ਲਵੇ? ਪੱਕੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਉੱਤੇ ਕਦੇ ਚੁਬਾਰੇ ਵੀ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕੱਚੀਆਂ ਤੇ ਬੋਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੱਥ ਲੱਗੇ ਸਨ?

ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਤੰਗ ਪਿਆ। ਸ਼ਰੀਕ, ਕਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ, ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਵੀ ਬੁਰਾ। ਉਹਨੂੰ ਰਹਿ-ਰਹਿ ਕੇ ਦਰਬਾਰੇ ਉੱਤੇ ਗੁੱਸਾ ਆਉਂਦਾ ਪਰ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ, ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਉਹਦਾ ਕੰਮ ਸੌਰਨਾਂ ਨਹੀਂ। ਚਾਚੀ ਰਾਮ ਕੌਰ, ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਚੀਨੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਉਹਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਹੀ ਦਰਬਾਰੇ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਸਮਝਾਉਣ ਪਰ ਦਰਬਾਰਾ ਸੀ ਕਿ ਰੱਸੀ ਦਾ ਸੱਪ ਬਣਿਆ

ਬੈਠਾ ਸੀ। ਗਲੀ, ਗੁਆਂਢ, ਮਿੱਤਰ, ਪਿਆਰਾ, ਜਦ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਆਈ-ਗਈ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਸੋਚਿਆ, ਇੱਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਉਹ ਆਪ ਜਾ ਕੇ ਦਰਬਾਰੇ ਨੂੰ ਸਮਝਾਵੇ ਖਬਰੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਉਹਦੀ ਅਕਲ ਵਿੱਚ ਆ ਹੀ ਜਾਵੇ।

ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਉਹਨੇ ਦਰਬਾਰੇ ਦੇ ਬੂਹੇ ਅੱਗੇ ਥੋੜਾ ਅਹੁਲ ਕੇ ਵਾਜ ਮਾਰੀ। ਅੰਦਰੋਂ ਕੁੜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣੇ ਪਟਵਾਰੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਮਗਰੇ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਉੱਥੇ ਹੀ ਦੋ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ, ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਯੋਗ ਸਮਝੀ। ਜਾਂਦੇ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਰਾਮ ਰਤਨ ਪਟਵਾਰੀ, ਧੰਮਾ ਸਿੰਘ ਸਰਪੰਚ, ਟੁੰਡਾ ਲੰਬੜਦਾਰ ਤੇ ਇੱਕ ਦੋ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਮੰਜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਦਰਬਾਰਾ ਪਟਵਾਰੀ ਦੀ ਪੈਂਦ ਬੈਠਾ ਜਿਵੇਂ ਕੁਝ ਲਿਖਵਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਾਂਝੇ ਮੰਨ ਕੇ ਦਰਬਾਰੇ ਨੂੰ ਧੀਰਜ-ਨਾਲ ਆਖਿਆ, ‘‘ਭਾਈ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿਆਂਹ! ਕੰਧ ਦਾ ਫੇਰ ਹੁਣ ਕਿੱਕਣ ਕਰਨੈ? ’’

‘‘ਕਿਹੜੀ ਕੰਧ.....?’’ ਦਰਬਾਰੇ ਨੇ ਪੈਰਾਂ ਉੱਤੇ ਪਾਣੀ ਹੀ ਨਾ ਪੈਣ ਦਿੱਤਾ।

‘‘ਤੂੰ ਭੁੱਲਿਆ ਹੋਇਐਂ... ’’, ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ, ‘‘ਅਪਣੀ.... ਸਾਂਝੀ...।’’

‘‘ਮੈਨੂੰ ਨ੍ਹੀ ਲੋੜ ਕੰਧ ਕਰਨ ਦੀ।’’ ਓਪਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਦਰਬਾਰੇ ਨੇ ਉਹਦੇ ਵੱਲੋਂ ਮੂੰਹ ਫੇਰ ਕੇ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਖਾਲੀ ਝਾਕਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

‘‘ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਹੈ।’’ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨਿਮਾਣਾ ਜਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਿਆ ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਦਰਬਾਰੇ ਦੇ ਨੇੜਿਓਂ ਵੀ ਨਾ ਗਈ। ਉਹਨੇ ਹੋਰ ਵੀ ਰੁੱਖੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ, ‘‘ਤੈਨੂੰ ਲੋੜ ਐ, ਤੂੰ ਕਰ ਲੈ।’’

‘‘ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦਾਂ ਭਲਾਂ, ਐਡੀ ਬੜੀ ਕੰਧ, ਕੱਲਾ - ਚਾਲੀ ਛੁੱਟ ਲੰਮੀ, ਚੌਦਾਂ ਛੁੱਟ ਉੱਚੀ, ਤੂਢ ਇੱਟ ਚੌੜੀ.....।’’

‘‘ਫੇਰ ਮੇਰੇ ਸਿਰ 'ਸਾਨ ਐ?’’

‘‘ਸਾਨ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਅਟਕਿਆ ਖੜੈ?’’

‘‘ਮੈਨੂੰ ਜੁੰਮੇਵਾਰੀ ਐ ਤੇਰੇ ਕੰਮ ਦੀ? ਅਟਕਿਐ ਅਟਕਿਆ ਰਹੇ।’’ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿਰ ਨੂੰ ਆਇਆ।

ਕੋਲੋਂ ਪਟਵਾਰੀ ਨੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਆਖਿਆ, ‘‘ਕਾਹਨੂੰ ਬਾਖੇ ਚੌੜੇ ਹੁੰਦੇ ਓਂ, ਮੁਕਾ ਲਓ ਰਲ ਕੇ।’’

ਪਰ ਸਰਪੰਚ ਨੇ ਮਲਵੀਂ ਜੀਭ ਨਾਲ ਚੱਬ ਕੇ ਟੋਕਿਆ, ‘‘ਆਪਾਂ ਨੇ ਕਾਹਨੂੰ ਆਉਣੈਂ ਵਿੱਚ ਪਟਵਾਰੀ ਜੀ! ਭਾਈ-ਭਾਈ ਨੇ, ਆਪੇ ਸਮਝਣਗੇ।’’

ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਸਰਪੰਚ ਦਾ ਰੁਖ ਤਾੜ ਗਿਆ। ਅੱਗੇ ਵੀ ਉਹ ਕਈ ਵਰਿਆਂ ਤੋਂ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦਾ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਦਰਬਾਰੇ ਘੱਪਲ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਕੀ ਸ਼ਰਮ। ਹੁਣ ਜੇ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਾਈ ਹੀ ਸਰਪੰਚ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਵਰਤਣ ਲਈ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਹੋਰ ਉਹਨੂੰ ਕੀ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਹੋਰ ਨਰਮ ਹੋ ਕੇ ਦਰਬਾਰੇ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ, ‘‘ਦਰਬਾਰਾ ਸਿਆਂਹ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਮਿੰਨਤ ਨਾਲ ਕਹਿਨਾਂ ਆਪਾਂ ਕਬੀਲਦਾਰ ਆਂ, ਲੜਦੇ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੇ, ਆ ਰਲ ਕੇ ਕੰਧ ਬਣਾਈਏ, ਤੂੰ ਹਾਂ ਕਰ, ਜਿਕੁਣ ਕਹੋਂਗਾ ਮੈਂ ਓਕਣੇ ਮੰਨ ਲੂੰਗਾ, ਕੰਧ ਐ ਮਾੜੀ, ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦਾ ਸੁੱਖ ਐ, ਮਾੜੀ-ਮੋਟੀ ਕੰਧੋੜੀ ਹੁੰਦੀ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਵੀ ਨਾ, ਸਾਰਾ ਭਾਰ ਚੱਕਣਾ ਮੈਨੂੰ ਭੀ ਅੱਖੇ, ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਚਕਾ ਦੇਹ, ਆਪ ਥੋੜਾ ਚੱਕ ਲਈਂ।’’

ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਰਮਾਈ ਨੇ ਦਰਬਾਰੇ ਦੀ ਅੜਬਾਈ ਕੁਝ ਢਿੱਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਘੁੱਟੀਆਂ ਉਹਦੇ ਮੱਥੇ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਟਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਪਲ ਦੀ ਪਲ ਹਾਂ ਕਰ ਦੇਣ ਲਈ ਉਹਦਾ ਜੀ ਵੀ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਦੋਂ ਹੀ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਸਰਪੰਚ ਖੰਘੂਰਿਆ। ਏਨੀ ਹੌਲੀ ਤੇ ਏਨਾ ਬੇ-ਮਲੂਮ, ਜਿਸ ਵਿਚਲੀ ਰਮਜ਼ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰਾ ਹੀ ਬੁੱਝ ਸਕੇ।

ਦਰਬਾਰੇ ਨੂੰ ਫਿਰ ਵੱਟ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹਦੇ ਪੱਧਰ ਹੁੰਦੇ ਮੱਥੇ ਵਿੱਚ ਘੁੱਟੀਆਂ ਫੇਰ ਸੰਘਣੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ‘‘ਓ, ਮੈਂ ਸੁਦਾਈ ਆਂ, ਜਿਹੜਾ ਮੱਲੋ-ਮੱਲੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਭਾਰ ਚੱਕਦਾ ਫਿਰਾਂ?’’

‘‘ਪਰ ਤੈਨੂੰ ਅਨਕਾਰ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲੋਂ ਐ?’’ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫੇਰ ਵੀ ਭਾਈ ਬੰਦੀ ਵਰਤੀ। ਕੀ ਕਰੋ, ਉਹਨੂੰ ਲੋੜ ਜੋ ਸੀ।

‘‘ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਪੈਸਾ ਖਰਚਣ ਦੀ, ਮੈਂ ਵਾਹੇ ਚੜ੍ਹਾਂ?’’ ਦਰਬਾਰਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਵਾ ਨੂੰ ਘੂਰਦਾ ਸੀ।

‘‘ਪ੍ਰਚ ਹਾਲੇ ਮੈਂ ਕਰ ਦਿੰਨਾਂ, ਤੂੰ ਫੇਰ ਦੇ ਦੇਈਂ। ਜਦ ਹੋਣਗੇ ਉਦੋਂ ਦੇ ਦੇਈਂ।’’

‘‘ਮੈਂ ਐਵੇਂ ਤੇਰੀ ਜੁੱਤੀ ਹੇਠ ਆਵਾਂ? ’’ ਦਰਬਾਰਾ ਕਿਸੇ ਰਾਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੁਰਨ ਦਿੰਦਾ। ਭਾਈ ਜੇ ਮਿੱਤਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਵਰਗਾ ਕੋਈ ਮਿੱਤਰ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਭਾਈ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਵਰਗਾ ਕੋਈ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਹੀਂ।

ਟੂੰਡੇ ਲੰਬੜਦਾਰ ਨੇ ਗੱਲ ਮੁਕਾਉਣੀ ਚਾਹੀ, ‘‘ਲੈਣਾ-ਦੇਣਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਈ ਐ, ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਅੱਗੜ-ਪਿੱਛੜ ਦਾ ਵੀ।’’ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਾਲਤ ਉੱਤੇ ਉਹਨੂੰ ਤਰਸ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।

‘‘ਤੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਚਾਚਾ.....! ’’ ਦਰਬਾਰੇ ਨੇ ਝੱਟ ਤਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਚੁਪ ਕਰ ਗਿਆ। ਕਿਹੜਾ ਲੱਕੜ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਹੇਠੀ ਕਰਾਵੇ।

ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੁਖੀ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਕੀ ਕਰੇ ਤੇ ਕੀ ਨਾ ਕਰੇ। ਇਹ ਬੇਈਮਾਨ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਪੱਲਿਓ ਚਾਰ ਸੌ ਰੁਪਈਏ ਲਾ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਮੁਫਤ ਵਿੱਚ ਕੰਧ ਬਣਾ ਕੇ ਦੇ ਦਿਓ ਤਾਂ ਲੋੜ ਐ, ਜੇ ਅੱਧ ਮੰਗੇ ਤਾਂ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਜਾਣਦੈ ਕੰਧ ਤਾਂ ਇਹਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣੀਓਂ ਪੈਣੀ ਐ, ਉਹ ਕਿਉਂ ਖਾਹ-ਮਖਾਹ ਹਾਮੀ ਭਰੇ। ਸਤੀਰ ਉਹਦੇ ਕੋਈ ਲਾਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।

‘‘ਦਰਬਾਰਾ ਸਿਆਂਹ’’! ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਬਿਰ-ਬਿਰ ਕਰਨ ਲੱਗਾ, ‘‘ਮੇਰੇ ਹਾਲ ਕੰਨੀ ਦੇਖ, ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਹੋ ਗਿਆ ਮੈਨੂੰ ਰੁਲਦੇ ਨੂੰ, ਹੁਣ ਤੂੰ ਐਵੇਂ ਅੜਿੱਕਾ ਨਾ ਢਾਹ, ਜਿੱਕਣ ਕਰੋਂਗਾ, ਓਕਣੇ ਕਰ ਲਾਂਗੇ।

ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਖੰਘੂਰਾ ਫੇਰ ਸੁਣਿਆ।

ਦਰਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਓਪਰੀ ਹਵਾ ਆ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਬਿਨਾਂ ਅੱਖ ਮਿਲਾਏ ਉਹਨੇ ਕੋਰਾ ਹੋ ਕੇ ਆਖਿਆ, ‘‘ਮੇਰਾ ਹਾਲ ਕਿਹੜਾ ਚੰਗੇ, ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਹਾਲ ਕੰਨੀ ਦੇਖਾਂ।’’

ਪਟਵਾਰੀ, ਸਰਪੰਚ, ਲੰਬੜਦਾਰ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਚੁਪ ਕਰਕੇ ਸੁਣਦੇ ਰਹੇ। ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੋਰ ਮੁੱਚ ਕੇ, ਹੋਰ ਸਮਾਈ ਨਾਲ ਆਖਿਆ, ‘‘ਡੁਢ ਇੱਟ ਦੀ ਨਾ ਸਹੀ ਇੱਕ ਇੱਟ ਦੀ ਕਰ ਲੈ।’’

‘‘ਇੱਕ ਇੱਟੀ ਵੀ ਨੂੰ ਕਰਨੀ।’’

‘‘ਕੱਚੀ ਕਰ ਲੈ।’’

‘‘ਕੱਚੀ ਨਾ ਪੱਕੀ।’’

‘‘ਚੱਲ ਤੂੰ ਇੱਟਾਂ ਦਾ ਹੀ ਅੱਧ ਦੇ ਦੇਹ, ਮਜ਼ੂਰੀ ਨਾ ਸਹੀ।’’ ਉਹਨੇ ਹੋਰ ਕਾਂਪ ਖਾਧੀ ਪਰ ਦਰਬਾਰਾ ਤਾਂ ਇੱਕੋ ਆਟੇ ਦਾ ਸੀਂਹ ਸੀ। ਹੋਰ ਵਿਗੜ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, ‘‘ਜਦ ਮੈਂ ਕੇਰਾਂ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ, ਮੈਨੂੰ ਨੂੰ ਲੋੜ, ਮੈਂ ਨੂੰ ਕਰਨੀ, ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਕਰੀਂ।’’

ਜੇ ਕੰਧ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਕਰੇ ਤਾਂ ਵੀ ਢਾਹੁਣ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਆਧੀ ਦਾ ਕੋਲ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣਾ, ਸਤੀਰਾਂ ਹੇਠ ਥੰਮੀਆਂ ਦੇਣੀਆਂ। ਉਹਨੇ ਹੋਰ ਵੀ ਠੁੰਮੇ ਨਾਲ ਦਰਬਾਰੇ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, ‘‘ਪਰ ਤੇਰੀ ਰਜਾਮੰਦੀ ਬਿਨਾਂ ਮੈਂ ਕੰਧ ਨੂੰ ਛੇੜਾਂ ਵੀ ਕਿਵੇਂ? ਤੂੰ ਕੋਲ ਤਾਂ ਖੜ੍ਹ, ਕੰਧ ਬਣੂਰੀ ਤਾਂ ਢਹਿ ਕੇ ਹੀ।’’

‘‘ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਅੱਗ ਨੂੰ ਲੋਣ ਜਾਂਦਾ ਕੰਧ ਨੂੰ। ਤੂੰ ਕਹਿਨੈਂ ਕੋਲ ਖੜ! ਮੈਨੂੰ ਚੱਟੀ ਪਈ ਐ! ’’

‘‘ਨਾ ਬਈ....! ’’ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਦਰਬਾਰੇ ਦੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ਆਖਿਆ, ‘‘ਆਹ ਤਾਂ ਬੇ ਜੈ ਐ? ’’

ਹੁਣ ਤਾਂ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ। ‘‘ਇਹਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਸ਼ਰੀਕ’’ ਉਹਨੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਆਖਿਆ। ਥੰਦਾ ਕਿੱਥੋਂ ਕੁ ਤੱਕ ਸਬਰ ਕਰਦਾ ਰਹੇ? ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਤੱਤ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਪਰ ਥੋੜਾ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, ‘‘ਜੇ ਮੈਂ ਬਣਾ ਲਾਂ ਤਾਂ ਤੂੰ ਸਤੀਰ ਤਾਂ ਨੂੰ ਧਰੋਂਗਾ ਮੇਰੀ ਕੰਧ ਉੱਤੇ? ’’

‘‘ਸਤੀਰ ਧਰਨੋਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹੜਾ ਹਟਾ ਸਕਦੇ? ਮੈਂ ਮਾਲਕ ਆਂ ਕੰਧ ਦਾ,’’ ਦਰਬਾਰੇ ਨੇ ਹਿੱਕ ਥਾਪੜੀ!

‘‘ਤੇਰੇ ਕੱਲੇ ਦੀ ਐ ਕੰਧ? ਮੇਰੀ ਨੂੰ, ਤੂੰ ਬਹੁਤਾ ਮਾਲਕ ਐ! ’’ ਜੇ ਭਖੇ ਨਾ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਕੀ ਕਰੇ?

ਦਰਬਾਰੇ ਨੇ ਉਲਟੀ ਹੋਰ ਤੜ੍ਹੀ ਮਾਰੀ, ‘‘ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਤੇਰੇ ਉੱਤੇ ਅਰਜੀ ਦੇਣੀ ਐਂ ਤੂੰ ਭਾਲਦੈਂ ਅੱਧ, ਤੇਰਾ ਕੋਠਾ ਢਹਿਣ ਨਾਲ ਕੰਧ ਹੋਗੀ ਨੰਗੀ, ਜੇ ਮੀਂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਨੰਗੀ ਕੰਧ ਮੇਰਾ ਕੋਠਾ ਲੈ ਕੇ ਬਹਿ ਗਈ, ਤਾਂ ਕੌਣ ਹੋਇਆ ਜੁੰਮੇਵਾਰ? ’’

ਹੁਣ ਤਾਂ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰ ਵੀ ਭੜਕ ਪਿਆ, ‘‘ਤੂੰ ਲਾ ਲਈਂ ਜਿਹੜਾ ਜੋਰ ਲਾਉਣੈਂ, ਮੈਂ ਜਾਣਦਾਂ ਜਿਹੜਾ ਵਕੀਲ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਬੋਲਦੈ, ਅਰਜੀ ਦਉ ਇਹ ਨਗੌਰਾ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ, ਹੁਣ ਗਿਣ ਕੇ ਲਈਂ ਤੂੰ ਹਰਜਾਨਾ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਹਵੇਲੀ ਦਾ, ਚੱਲ ਮੈਂ ਢਾਹੁਨਾਂ ਕੰਧ, ਆ ਹਟਾ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ.....।’’

ਦਰਬਾਰਾ ਭਾਵੇਂ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਕੁਝ ਛੋਟਾ ਸੀ। ਸਰੀਰ ਦਾ ਵੀ ਲਿੱਸਾ ਤੇ ਅੱਗੇ ਕਦੇ ਉਹਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਉਂ ਉਹ ਬੋਲਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਚੁੱਕ ਬੁਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦਰਬਾਰਾ ਉੱਠ ਕੇ ਖੜਕ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਬਾਂਹਵਾਂ ਚਾੜ੍ਹਦਾ ਗੜ੍ਹਕੇ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ, ‘‘ਤੂੰ ਹੱਥ ਤਾਂ ਲਾ ਜਾ ਕੇ ਕੰਧ ਨੂੰ !’’

ਨੇੜੇ ਹੀ ਸੀ, ਦੋਵੇਂ ਉਲੱਝ ਪੈਂਦੇ ਕਿ ਟੰਡੇ ਲੰਬੜਦਾਰ ਨੇ ਝੱਟ ਉੱਠ ਕੇ ਦਰਬਾਰੇ ਨੂੰ ਡੱਕ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸੈਨਤ ਕੀਤੀ।

ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਉੱਥੋਂ ਤੁਰ ਪਿਆ, ‘‘ਮਾਖਾਂ ਚੱਲ ਤਾਂ ਸਹੀ, ਮੈਂ ਢਾਹੁਨਾਂ, ਤੂੰ ਹਟਾਈਂ, ਦੇਖੀਂ ਨਾਲੇ ਹੁਣ ਕੰਧ ਬਣਦੀ ਵੀ ਕਿਵੇਂ ਐ, ਨਾਲੇ ਨਾ ਦੇਈਂ ਖਾਂ ਭਲਾ ਤੂੰ ਅੱਧ.....।’’ ਪਟਵਾਰਖਾਨੇ ਦਾ ਬੂਹਾ ਲੰਘਦਿਆਂ ਉਹ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਦਰਬਾਰੇ ਨੂੰ ਕੋਸਣ ਲੱਗਾ, ‘‘ਬਹੁਤ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਐ ਦਰਬਾਰੇ ਖਾਤਰ, ਕਿਸੇ ਲੋਟ ਤਾਂ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦੈ।’’

ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਢੁਚਿੱਤੀ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਿਆ। ਘਰ ਬਣਾਵੇ ਕਿ ਨਾ ਬਣਾਵੇ। ਏਦੋਂ ਚੰਗਾ ਤਾਂ ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾ ਵਸਣਾ ਸੀ। ਕੰਧ ਬਣਦੀ ਦਿਸਦੀ ਨਹੀਂ। ਅੱਧੀ ਵੰਡ ਕੇ ਬਣਾਉਣ ਜਾਂ ਠੋਹਕਰਾਂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਉਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਚਾਰ ਚੁਫ਼ੇਰਿਓਂ ਪੱਕਾ, ਸੋਹਣਾ, ਟੱਲੀ ਵਰਗਾ ਚਕੋਰ ਘਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ। ਅਖੀਰ ਉਹਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਉਹ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੇ, ਜਦ ਕੰਧ ਉੱਤੇ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅਧੇ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਿਕਲ ਆਵੇਗਾ। ਅੜਿਆ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੁਝ ਰਹਿੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਪੱਕੀ ਬਣ ਗਈ ਤਾਂ ਚੰਗਾ, ਨਹੀਂ ਠੋਹਕਰਾਂ ਕਰਕੇ ਉੱਤੇ ਪਾਸਵੱਲੀਆਂ ਪਾ ਦਿਆਂਗੇ। ਇੱਕ ਪਾਸਾ ਜਾਣੇ ਕੱਚਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਹੋਰ ਹੁਣ ਕੀਤਾ ਵੀ ਕੀ ਜਾਵੇ। ਲੋਕ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਜਾ ਕੇ ਢਿਪਟੀ ਦੇ ਅਰਜੀ ਮਾਰੇ ਪਰ ਮਾਮਲਾ ਹੋਰ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਪੈ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਜੇਠ-ਹਾੜ੍ਹ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਿਨ ਲੰਘਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਸਿਆਲ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕੰਮ ਰਾਜਾਂ ਤੋਂ ਉੱਵੇਂ ਨਹੀਂ ਮੁੱਕਿਆ ਕਰਨਾ ਤੇ ਨਾਲੇ ਹੁਣ ਦਾ ਖੁੰਝਿਆ ਖਬਰੇ ਕਦ ਉੱਤੇ ਜਾ ਪਵੇ.....।

ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਚਾਚੀ ਰਾਮ ਕੌਰ ਵਾਲੀ ਕੰਧ ਢਾਹ ਕੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਨੀਹਾਂ ਕੱਢਣ ਲੱਗੇ। ਤਿੰਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਧ ਸਿਰੇ ਜਾ ਲੱਗੀ। ਦਲਾਨ, ਵਰਾਂਡਾ, ਰਸੋਈ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਭਰੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਬੈਠਕ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਉੱਠਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਬੂਹਿਆਂ ਤੇ ਬਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੁਗਾਠਾਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਦਸਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਂਦ ਦਾ ਹੁਲੀਆ ਬਦਲ ਗਿਆ ਤੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਚਾਚੀ ਰਾਮ ਕੌਰ ਵਾਲੀ ਪੱਕੀ ਕੰਧ ਸਾਹਮਣੇ ਦਰਬਾਰੇ ਦੀ ਕੱਚੀ ਹੁਣ ਹੋਰ ਬੁਰੀ ਦਿਸਣ ਲੱਗੀ। ਆਉਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹਰ ਕੋਈ ਆਖੇ, ‘‘ਹੁਣ ਇਹ ਵੀ ਦਲਿੱਦਰ ਕੱਢ ਕੇ ਛੱਡਿਓਂ! ’’

ਪਰ, ਦਰਬਾਰੇ ਨੇ ਅਜੇ ਵੀ ਇੱਕੋ ਨੰਨਾ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਬੈਠਕ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਆਂ ਤੇ ਬੂਹਿਆਂ ਉੱਤੇ ਲਿੰਟਲ ਲੱਗ ਗਏ। ਡਿਓੜੀ ਦੀ ਚੁਗਾਠ ਵੀ ਧਰੀ ਗਈ। ਬੈਠਕ ਚਾਚੀ ਰਾਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੰਧ ਨਾਲ ਸੀ ਤੇ ਲੰਘਣ ਲਈ ਡਿਓੜੀ ਦਰਬਾਰੇ ਵੱਲ। ਡਿਓੜੀ ਦੀ ਛੱਡ ਨੀਵੀਂ ਰੱਖ ਕੇ ਅੱਠ ਫੁੱਟ ਉੱਤੇ ਲਿੰਟਲ ਪਾਉਣਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉੱਤੇ ਮਿਆਨੀ ਰੱਖਣੀ ਸੀ। ਡਿਓੜੀ ਦਾ ਲੈਂਟਰ ਲਾਉਣ ਲਈ ਹੁਣ ਦਰਬਾਰੇ ਵਾਲੀ ਕੰਧ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਵੀ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚੱਲ ਸਕਦਾ।

ਜਦ ਕੋਈ ਵਾਹ ਨਾ ਚੱਲੀ ਤਾਂ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਇਕੱਠ ਕੀਤਾ। ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਚੌਂਤਰੇ ਉੱਤੇ ਜੁੜ ਗਿਆ। ਪੰਚਾਇਤ ਨੇ ਦਰਬਾਰੇ ਨੂੰ ਸੱਥ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਇਆ ਤੇ ਕੰਧ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਬੜੇ ਪੈਰ ਅੜਾਏ, ‘‘ਮੈਂ ਕੁੜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰਨੈ... ਮੈਨੂੰ ਲੋੜ ਨਹੀਂ..... ਮੇਰੀ ਪੁੱਜਤ ਨਹੀਂ.....।’’ ਅਖੀਰ ਪੰਚਾਇਤ ਨੇ ਸਮਝਾ ਧਮਕਾ ਕੇ ਮਨਾ ਹੀ ਲਿਆ। ਪਿੰਡ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਰਾਏ ਸਾਹਮਣੇ ਉਹਨੂੰ ਝੁਕਣਾ ਹੀ ਪਿਆ।

ਮਜ਼ੂਰੀ ਉਹਨੂੰ ਛੱਡੀ ਗਈ। ਇੱਟਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸਮਾਨ ਦਾ ਅੱਧ ਦੇਣਾ ਕੀਤਾ। ਉਹਨੂੰ ਕਿਉਂਕਿ ਹਾਲੇ ਕੰਧ ਦੀ ਏਨੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਰਿਆਇਤ ਵਜੋਂ ਰਕਮ ਦੋ ਲੰਮੀਆਂ ਕਿਸਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤੀ। ਆਉਂਦੀ ਲੋਹੜੀ ਛੱਡ ਕੇ ਪਹਿਲੀ ਕਿਸਤ ਨਿਮਾਣੀ ਨੂੰ ਤੇ ਦੂਜੀ ਅਗਲੀ ਲੋਹੜੀ ਨੂੰ। ਕਾਗਜ਼ ਬਣ ਗਿਆ।

ਭਾਵੇਂ ਮਜ਼ੂਰੀ ਸਾਰੀ ਹੀ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਰ ਪੈ ਗਈ ਸੀ, ਜੋ ਅੱਸੀ ਬਿਆਸੀ ਤੱਕ ਬਣਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਖੁਸ਼ ਸੀ, ਕੰਮ ਤੁਰਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਚਾਲੀ ਕੁ ਹੀ ਵੱਧ ਪਏ? ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਏਨਾ ਕੁਝ ਕ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਦਰਬਾਰੇ ਨੂੰ ਜਾ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਪੰਚਾਇਤ ਦੇ ਚਾਰ ਆਦਮੀ ਆਏ ਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੰਧ ਢੁਹਾ ਕੇ ਨੀਂਹ ਪਟਵਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਇੱਟ ਧਰਨ ਵੇਲੇ ਕੰਧ ਉੱਤੇ ਮੇਲਾ ਲੱਗ ਗਿਆ।

ਦਰਬਾਰਾ ਖੁਸ਼ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਜਦ ਕੰਧ ਬਣਨ ਹੀ ਲੱਗ ਪਈ ਤਾਂ ਅੜ ਫੁੱਟਣ ਦੀ ਨਮੋਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਉਹਦੀ ਹਿੱਕ ਉੱਤੇ ਸੱਪ ਲਿਟ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਇੱਕ ਪਾਸਿਓਂ ਧੰਮਾ ਸਿੰਘ ਸਰਪੰਚ ਨੇ ਰੱਸੀ ਫੜੀ, ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਓਂ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਨੇ। ਜਦ ਰੱਸੀ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨੀਂਹ ਦੇ ਸਿਰੇ ਉੱਤੇ ਛੂਹੀ ਤਾਂ ਝੱਟ ਦਰਬਾਰਾ ਬੁਖਲਾਈ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ, ‘‘ਆਪਣੇ ਅਮਾਨ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ ਨਿਆਂ ਕਰੀਂ ਕਾਲੀਆ! ’’

‘‘ਜਾਨੂੰ ਤਾਂ ਦੋਵੇਂ ਇਕਸਾਰ ਓ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿਆਂਹਾ! ’’ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ।

ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇੱਕ-ਟੱਕ ਰੱਸੀ ਵੱਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗੇ।

ਪਰਲੇ ਸਿਰੇ ਬੈਠੇ ਧੰਮਾ ਸਿੰਘ ਸਰਪੰਚ ਨੇ ਹੱਥ ਭਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਰੱਸੀ ਧਰ ਦਿੱਤੀ।

ਇੱਕ ਦਮ ਰੌਲਾ ਪੈ ਗਿਆ, ‘‘ਆਹ ਤਾਂ ਜਮਾ ਵਿੰਗੀ ਆ, ਐਥੇ ਕੰਧ ਜਾਂਦੀਓ ਨੂੰ..... ’’

ਕਿਸੇ ਉੱਚੀ ਬੋਲ ਕੇ ਧੰਮਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਰੱਸੀ ਇੱਕ ਹੱਥ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਧਰੇ। ਐਨਾ ਫਰਕ ਤਾਂ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦਿਸਦਾ ਸੀ।

ਰੱਸੀ ਧੰਮਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਧਰਨੀ ਪਈ!

‘‘ਹੁਣ ਠੀਕ ਐਓ! ’’ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਤਸੱਲੀ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ।

ਸਾਹਲ ਸੁੱਟ ਕੇ ਮਿਸਤਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾਉਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਦਰਬਾਰੇ ਨੇ ਝੱਟ ਰੌਲਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ, ‘‘ਮੈਨੂੰ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ! ਇਹ ਕੋਈ ਅਨਸਾਫ਼ ਐ, ਕੰਧ ਚਾਰ ਉੰਗਲੀ ਮੇਰੇ ਪਾਸੇ ਪਈ ਐਓ! ’’

‘‘ਤੇਰੇ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਸਾਰੀਓ ਪਈ ਐ, ਜਦ ਚਾਰ ਆਦਮੀ ਖੜ੍ਹੇ ਨੇ ਕੋਲ....। ’’ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

ਦਰਬਾਰੇ ਨੇ ਝੱਟ ਗਾਲ ਕੱਢ ਕੇ ਆਖਿਆ, ‘‘ਜੰਮਿਆਂ ਕੌਣ ਐ ਓਇ, ਮੇਰੇ ਪਾਸੇ ਕੰਧ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ’’

ਬੰਦਾ ਭਾਵੇਂ ਲੱਖ ਨਰਮ ਹੋਵੇ, ਗਾਲ੍ਹ ਪਰ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਕੋਈ ਕਿਉਂ ਖਾਵੇ? ਪੂਰੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁੱਕਾ ਵੱਟ ਕੇ ਵੰਗਾਰਿਆ, ‘‘ਨਿਉੰ ‘ਚ ਗੱਡ ਦੂੰ ਨਿਉੰ ‘ਚ..... ’’ ਤੇ ਏਨੇ ਵਿੱਚ ਘਰੋਂ ਉਦ੍ਧੁਟਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਗੰਧਾਲੀ ਚੁੱਕ ਲਿਆਇਆ। ਦੋਵੇਂ ਪਾਸਿਓਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਛੜ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦਰਬਾਰੇ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਗੰਡਾਂਸੀ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਦਰਬਾਰੇ ਨੇ ਲੈਂਦਿਆਂ ਹੀ ਦੁਹੱਬੜੀ ਜੋੜ ਕੇ ਲਾਠੀ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਰੀ, ‘‘ਆ ਤੈਨੂੰ ਦੇਖਾਂ ਨਿਉੰ ‘ਚ ਗੱਡਦੇ ਨੂੰ ’’ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਲ ਤਤੀਰੀ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚੋਂ ਆਈ। ‘‘ਘੀਚਰਾਂ, ਘੀਚਰਾਂ! ’’ ਝੱਟ ਗੰਧਾਲੀ ਦਰਬਾਰੇ ਦੇ ਮੌਰਾਂ ਉੱਤੇ ਪਈ, ਦੂਜੀ ਪੁੜਪੁੜੀ ਵਿੱਚ ਲਹੂ ਦੀ ਟੀਕ ਚੱਲ ਪਈ ਤੇ ਉਹ ਉਲਟ ਕੇ ਨੀਂਹ ਵਿੱਚ ਜਾ ਡਿੱਗਿਆ। ਪੰਚ ਰੱਸੀ ਛੱਡ ਕੇ ਪਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਆਖਰ ਕੁਝ ਲੋਕ ਹੌਸਲਾ ਕਰਕੇ ਛੁਡਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਤੀਵੀਆਂ ਘਰਾਂ ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਬਾਹਾਂ ਉਲਾਰਦੀਆਂ ਮਿਹਣੋ-ਮਿਹਣੀ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਚੀਕ ਚਿਹਾੜਾ, ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਦੁੱਪੜਾਂ, ਕੰਨ ਪਈ ’ਵਾਜ਼ ਨਾ ਸੁਣੇ। ਦੋ ਘੰਟੇ ਉਹ ਝੱਜੂ ਪਿਆ, ਉਹ ਹੂਦ ਛਣਿਆਂ ਕਿ ਲੋਕੀਂ ਕੰਨਾਂ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਧਰ ਗਏ।

ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ, ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਾ ਕੇ ਕੰਧ ਤਾਂ ਬਣ ਗਈ, ਜਿਹੋ-ਜਿਹੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ, ਓਹੋ-ਜਿਹੀ ਬਣ ਗਈ ਪਰ ਜਿਉਂਣ ਦਾ ਹੱਜ ਕੋਈ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਦਾ ਡਰ ਸੀ, ਉਹੋ ਹੋ ਕੇ ਹਟੀ। ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮਾਨਤਾਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਟਕ ਪੈ ਗਏ। ਬੋਲ ਚਾਲ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ। ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਲਈ ਵੈਰ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਦੋ, ਚਾਰ, ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਓੜਕ ਵਰ੍ਹਾ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਨਮਾਣੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਵੀ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪ ਜਾ ਕੇ ਦਰਬਾਰੇ ਤੋਂ ਪੈਸੇ ਮੰਗਣ ਦਾ ਛੇੜ ਨਾ ਛੇੜਨਾ ਚਾਹਿਆ। ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਖਤ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੁੱਕਰ ਤਾਂ ਉਹ ਸਕਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਹੋਰ ਲੰਘ ਗਏ। ਦੂਜੀ, ਲੋਹੜੀ ਦੀ ਕਿਸ਼ਤ ਵੀ ਲੰਘ ਗਈ। ਆਥਣ-ਸਵੇਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਪੰਚਾਇਤ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਸਵੇਰ ਕਾਲਜਾ ਫੜੀ ਚਾਚੀ ਰਾਮ ਕੌਰ ਆਈ, ‘‘ਤੈਂ ਕੁਛ ਸੁਣਿਆ ਕਪੂਰ ਸਿੰਹਾਂ? ’’

ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਚੌਂਕਿਆ, ‘‘ਨਾ ਚਾਚੀ, ਕਿਉਂ, ਕੀ ਗੱਲ ਐ? ’’

‘‘ਲੈ ਵੇ, ਤੈਨੂੰ ਖਬਰ ਨੀਂ, ਮੁੰਡਾ ਤਾਂ ਭੁੰਜੇ ਲਿਹਾ ਪਿਐ, ਦਰਬਾਰਾ! ’’

‘‘ਦਰਬਾਰਾ? ’’

‘‘ਲੈ ਹੋਰ ਕੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਨਮੂਨੀਏਂ ਨਾਲ ਜੁਝਿਆ ਪਿਐ, ਠੰਢ ਦੀ ਸੀੜ੍ਹੀ ’ਚ ਆ ਗਿਆ, ਰਾਤ ਬਹੁ ਰੋਂਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਝੱਲੀ ਜਾਂਦੀ, ਇੱਕ ਤਾਂ ਲਾਜ ਕਰਾਉਣੇ ਕਿਹੜਾ ਸੌਖੇ ਨੇ ਚੰਦਰੇ, ਬਿਨਾਂ ਪੈਸੇ। ’’

‘‘ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਚਾਚੀ, ਹੁਣ ਤਿਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਿਐ.....! ’’

‘‘ਲੈ ਆਹੋ ਡੱਡ, ਤੈਨੂੰ ਕਿਤੇ ਓਪਰੈ ! ’’

‘‘ਆਉਣ ਜਾਣ ਬਾਝੋਂ ਕੰਧ ਓਹਲੇ ਪਰਦੇਸ ਐ ਚਾਚੀ। ’’

‘‘ਲੈ ਉਹ ਜਾਣੇ, ਨੌਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਮਾਸ ਨੀਂ ਟੁੱਟਦਾ ਕਦੇ ਸਾਊ.....! ’’ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਚਾਚੀ ਸੈਨਤ ਸੁੱਟ ਕੇ ਚਲੀ ਗਈ।

ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਉੱਠਿਆ ਤੇ ਝਕਦਾ-ਝਕਾਉਂਦਾ ਦਰਬਾਰੇ ਦੇ ਘਰ ਅੰਦਰ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ, ਕੰਧ ਦੀ ਓਟ ਨਾਲ, ਧੁੱਪੇ ਦਰਬਾਰੇ ਦਾ ਮੰਜਾ ਸੀ। ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਦ ਦਰਬਾਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਖੜ੍ਹੇ ਦਾ ਖੜਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਸੁੱਕ ਕੇ ਪਿੰਜਰ ਬਣਿਆ ਸਰੀਰ, ਧੂੰਦੇਂ ਵਰਗਾ ਰੰਗ, ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਧਸੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਦਰਬਾਰੇ ਦੀ ਨਿਆਣੀ ਟੱਬਰੀ.....! ’’

ਅੰਦਰੋਂ ਦਰਬਾਰੇ ਦੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਨੇ ਮੰਜੇ ਕੋਲ ਸਟੂਲ ਡਾਹ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਰਬਾਰੇ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਮੰਜੇ ਦੀ ਬਾਹੀ ਉੱਤੇ ਬਹਿ ਗਿਆ। ‘‘ਕੀ ਹਾਲ ਐ, ਭਾਈ ਦਰਬਾਰਿਆ.....? ’’

ਰਜਾਈ ਦੇ ਆਸਰੇ ਢੋ ਲਾ ਕੇ ਦਰਬਾਰਾ ਕੁਝ ਬੈਠਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ, ‘‘ਹੁਣ ਤਾਂ ਚੰਗੇ ਬਾਈ’’ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਭੰਨਿਆ ਉਹਦਾ ਨਿਛਾਲ ਮਨ ਕੁਝ ਕਰਾਰ ਫੜ ਆਇਆ।

‘‘ਕੋਈ ਨਾ, ਤੂੰ ਪਿਆ ਰਹੁ, ਉੱਠਣ ਦੀ ਖੇਚਲ ਨਾ ਕਰ। ’’

‘‘ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਜਾਦੇ.....ਐ.....! ’’ ਬੋਲਣ ਲੱਗਿਆਂ ਦਰਬਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਤਿੱਗ ਕੰਬਦਾ ਸੀ।

‘‘ਸਭ ਦੂਰ ਹੋ ਜੂ, ਚੁਗਾਠ ਬਚ ਰਹੇ, ਵਾਣ ਬਬੇਗਾ। ’’ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੌਸਲਾ ਦਿੱਤਾ।

ਲੋਗੜ ਗਰਮ ਕਰਕੇ ਉਹਦੀ ਕੁੜੀ, ਹਰਬੰਸੇ, ਉਹਦੀਆਂ ਵੱਖੀਆਂ ਨੂੰ ਸੇਕਣ ਲਈ ਲਿਆਈ।

‘‘ਅਲਾਜ ਕੀਹਦੈ! ’’ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

‘‘ਅਲਾਜ! ’’ ਦਰਬਾਰਾ ਅੱਗੋਂ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਿਆ।

ਇਲਾਜ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਘਰਾਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਵੀ ਕੋਈ ਇਲਾਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ?

ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਲੁਕਿਆ ਕੀ ਸੀ। ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਹਾਲਤ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਸਨ। ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸ ਰੁਪਏ ਦਾ ਨੋਟ ਕੱਢ ਦੇ ਦਰਬਾਰੇ ਦੀ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ‘‘ਮੈਂ ਜਾ ਕੇ ਮੰਡੀਓਂ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਭੇਜਦਾਂ। ’’

ਦਰਬਾਰੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਹੁਕ ਉਠੀ, ‘‘ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਅੱਗੇ ਵੀ ਪੈਸੇ ਦੇਣੇ ਆ ਬਾਈ....ਕੰਧ ਆਲੇ....! ’’

‘‘ਤੂੰ ਹਾਲੇ ਤਕੜਾ ਹੋ, ਦਿੰਦਾ ਰਹੀਂ ਪੈਸੇ, ਪੈਸੇ ਸਾਲਿਆਂ ਨੇ ਨਾਲ ਜਾਣੈ? ’’

ਦਰਬਾਰੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਿੰਮ ਆਈਆਂ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਭਰੇ ਹੋਏ ਗੱਚ ਨਾਲ ਧੀਮਾ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, ‘‘ਮਕਾਨ ਦਾ ਕੰਮ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਸਿਰੇ? ’’

‘‘ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਟੀਪ ਟੱਲਾ ਰਹਿੰਦੈ, ਸੀਮਿੰਟ ਬੁੜ ਗਿਆ। ’’

‘‘ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਸਹੁਰਾ ਸਰਪੰਚ ਭਖਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ, ਮੈਂ ਕਿਹੜਾ ਤੇਰਾ ਦੋਖੀ ਸੀ। ’’

‘‘ਹੁਣ ਤੂੰ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਮਨ 'ਤੇ ਨਾ ਲਿਆ। ਜੇ ਚਾਰ ਭਾਂਡੇ ਹੋਣਗੇ ਤਾਂ ਖੜਕਣਗੇ। ’’

‘‘ਹਾੜ੍ਹ ਦਾ ਬੰਸੇ ਦਾ ਵਿਆਹ ਦੇ ਦੇਈਏ? ’’ ਦਰਬਾਰੇ ਦੇ ਲੂੰ-ਲੂੰ ‘ਚੋਂ ਅਪਣੱਤ ਜਾਗ ਰਹੀ ਸੀ।

‘‘ਕੋਈ ਡਰ ਨ੍ਹੀਂ, ਜਿਹੜਾ ਭਾਰ ਸਿਰੋਂ ਲਹਿ ਜਾਵੇ, ਚੰਗਾ। ’’

‘‘ਤੂੰ ਆਇੰਗਾ? ’’

‘‘ਜਿਕਣ ਤੂੰ ਕਹੋਂ! ’’

ਦਰਬਾਰੇ ਨੇ ਕੰਬਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਆਖਿਆ, ‘‘ਤੇਰੇ ਬਿਨਾਂ ਬਾਈ ਮੈਂ ਕਾਹਦੇ ਜੋਗਾ...! ’’ ਉਹਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਫਰਕਣ ਲੱਗੇ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਰਲ-ਪਰਲ ਹੰਝੂਆਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਂ ਫੁੱਟ ਪਈਆਂ।

‘‘ਓ ਤੂੰ ਦਿਲ ਰੱਖ ਵੀਰ, ਮੈਂ ਤਿਤੋਂ ਨਾਬਰ ਤਾਂ ਨ੍ਹੀਂ....! ’’ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਸੀਂ ਇਹ ਬੋਲ ਆਖੇ। ਹੰਝੂਆਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਂ ਹੁਣ ਉਹਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਵੀ ਵਗ ਪਈਆਂ ਸਨ।

ਸ਼ਬਦ-ਅਰਥ

ਖੱਜਲ-ਖੁਆਰੀ - ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ। ਬੋਬੜ - ਬੁੱਢੀ ਹੋਈ। **ਘਪਲ** - ਮੂਰਖ। **ਜੁੱਤੀ ਹੇਠ ਆਉਣਾ** - ਅਹਿਸਾਨਮੰਦ ਹੋਣਾ।

ਸੀਹ - ਸੇਰ। **ਝੱਜੂ ਪਿਆ** - ਝਰਾੜਾ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ, ਬਖੇੜਾ ਪਿਆ। **ਰੂਦ ਛਾਣਿਆ** - ਗਾਲਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। **ਚੁਗਾਠ ਬਚ**

ਰਹੇ ਵਾਣ ਬਬੇਰਾ - ਜਿੰਦਰੀ ਬਚ ਰਹੇ ਬਾਕੀ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਘਾਟਾ ਨਹੀਂ। **ਨਾਬਰ** - ਇਨਕਾਰੀ। **ਵਡਾਹੂਆਂ** -

ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ। **ਦਲਾਨ** - ਵੱਡਾ ਕਮਰਾ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

- ‘ਸਾਂਝੀ ਕੰਧ’ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਾਰ ਲਿਖੋ।
- ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਕੰਧ ਸਾਂਝੀ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ?
- ਸਰਪੰਚ ਦੇ ਖੰਘੂਰੇ ਦਾ ਦਰਬਾਰੇ ’ਤੇ ਕੀ ਅਸਰ ਹੋਇਆ?
- ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਕੰਧ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਰਿਹਾ, ਕਿਉਂ?
- ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਦਾ ਡਰ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਿ ਨਰਮਾਈ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਸੀ?
- ‘‘ਸਭ ਦੂਰ ਹੋ ਜੂ, ਚੁਗਾਠ ਬਚ ਰਹੇ, ਵਾਣ ਬਬੇਰਾ। ’’ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਉਂ ਅਤੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹੇ?
- ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ’ਚ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਬਿਮਾਰ ਭਰਾ ਦਰਬਾਰੇ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਹੌਸਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ?
- ‘‘ਸਾਂਝੀ ਕੰਧ’’ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਕੀ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ?

*****

ਡਾ. ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ

(1935)

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ :

ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਦਾ ਜਨਮ 4 ਮਈ, 1935 ਈ. ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਰੱਬੋਂ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁੱਖਾਂ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਕਾਕਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭੂਆ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਟਿਆਲੇ ਲੈ ਆਈ। 1955 ਈ. ਵਿੱਚ ਐੱਸ. ਏ. ਪਾਸ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਲਜ, ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਵਿਖੇ ਲੈਕਚਰਾਰ ਲੱਗ ਗਏ। 1963 ਈ. ਵਿੱਚ ਆਪ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਲੈਕਚਰਾਰ ਲੱਗੇ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬਤੌਰ ਰੀਡਰ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਅਤੇ ਡਾਨ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨਿਭਾਈਆਂ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਹੋਏ। ਐਸ-ਕੱਲ੍ਹ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਲਾਈਫ਼-ਫੈਲੋ ਹਨ।

ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਹਿਤਿਕ ਜੀਵਨ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖਣ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇੱਕੀ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ‘ਪ੍ਰਬਲ-ਵਹਿਣ’ ਛਪਿਆ। ‘ਤ੍ਰਾਟਾਂ’, ‘ਸਾਧਨਾ’, ‘ਵੇਦਨਾ’, ‘ਵੈਰਾਗੇ ਨੈਣ’, ‘ਤੂੰ ਭਰੀਂ ਹੁੰਗਾਰਾ’ ਆਦਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਛਪ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਨਾਵਲ-ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬੜਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਅਗਨੀ-ਪ੍ਰੀਖਿਆ’, ‘ਵਾਟ ਹਮਾਰੀ’, ‘ਤੀਲੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ’, ‘ਪੈੜਚਾਲ’, ‘ਸੂਰਜ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰ’ ਆਦਿ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਵਲ ‘ਏਹੁ ਹਮਾਰਾ ਜੀਵਣਾ’ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ‘ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ’ ਪੁਰਸਕਾਰ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਉੱਤੇ ਟੀ. ਵੀ. ਸੀਰੀਅਲ ਵੀ ਬਣਿਆ। ‘ਰਿਣ ਪਿੱਤਰਾਂ ਦਾ’ ਨਾਵਲ ਉੱਤੇ ਛਿਲਮ ਵੀ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।

ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਨੇ ਸ੍ਰੈਜ਼ੀਵਨੀ ‘ਨੰਗੇ ਪੈਰਾਂ ਦਾ ਸਫਰ’ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਿਕ ਸ੍ਰੈਜ਼ੀਵਨੀ : ‘ਪੂਛਤੇ ਹੋ ਤੋ ਸੁਨੋ’ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ।

ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ‘ਪਦਮ ਸ਼੍ਰੀ’ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਅਲੰਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ‘ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਰਤਨ’ ਐਵਾਰਡ ਵੀ ਮਿਲਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਨੈਸ਼ਨਲ ਤੇ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਨਫੰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੀਆਂ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ। ਕਲਕੱਤਾ, ਕਰਨਾਟਕ, ਕਨੇਡਾ, ਅਮਰੀਕਾ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਆਦਿ ਤੋਂ ਵੀ ਆਪ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ।

ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਨੁਵਾਦ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਡਾ. ਟਿਵਾਣਾ ‘ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ’ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵੀ ਰਹੇ।

ਹਥਲੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਟਿਵਾਣਾ ਦੀ ‘ਬੱਸ ਕੰਡਕਟਰ’ ਕਹਾਣੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ :

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸੱਚੇ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਮਨੋ-ਵਿਗਿਆਨਿਕ

ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਬੱਸ-ਕੰਡਕਟਰ, ਆਪਣੀ ਜਵਾਨ ਭੈਣ ਮਰ ਜਾਣ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਸੱਖਣਪਣ ਲਈ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਮਰੀ ਹੋਈ ਭੈਣ ਦੀ ਯਾਦ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘੀ ਉੱਕਰੀ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹਰ ਲੜਕੀ ਵਿੱਚੋਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਚਾਨਕ ਇੱਕ ਲੇਡੀ-ਡਾਕਟਰ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸ ਦੀ ਭੈਣ ਦੇ ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ ਨਕਸ਼ ਉਸ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਹੀ ਉਹ ਲੇਡੀ-ਡਾਕਟਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਭਲਾ ਇੱਕ ਭਰਾ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਤੋਂ ਟਿਕਟ ਦੇ ਪੈਸੇ ਕਿਵੇਂ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਇਹ ਇੱਕ ਭਾਵਨਾਤਮਿਕ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਨੇ ਕਲਾਮੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

*****

ਬੱਸ-ਕੰਡਕਟਰ

ਡਾ. ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ

ਲੇਡੀ ਡਾਕਟਰ ਪਾਲੀ ਦੀ ਬਦਲੀ ਨਾਭੇ ਤੋਂ ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਹੋ ਗਈ। ਘਰ ਵਾਲੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਬਦਲੀ ਰੁਕਵਾ ਲਈ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਪਟਿਆਲੇ ਮਕਾਨ ਲੈ ਕੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਥਾਂ ਵੱਡੇ ਡਾਕਟਰ ਤੋਂ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈ ਕੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਬੱਸ 'ਤੇ ਸਵੇਰੇ ਨਾਭੇ ਤੋਂ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਆਥਣ ਨੂੰ ਪਰਤ ਆਉਂਦੀ।

ਬੱਸਾਂ ਦੀ ਖੜ-ਖੜ, ਗਰਮੀ, ਪਸੀਨਾ, ਭੀੜ ਤੇ ਕੰਡਕਟਰ ਦੀਆਂ ਬੇਹੁਦਾਂ ਹਰਕਤਾਂ ਅਸੱਭਯ ਬੋਲਾਂ ਤੋਂ ਉਹਦਾ ਡਾਢਾ ਜੀ ਕਾਹਲਾ ਪੈਂਦਾ ਪਰ 'ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਹੀ ਤੇ ਗੱਲ ਏ', ਸੋਚ ਉਹ ਸਭੇ ਕੁਝ ਜਰ ਲੈਂਦੀ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਜੀਤ ਦੀ ਉਸ ਬੱਸ 'ਤੇ ਡਿਊਟੀ ਹੁੰਦੀ ਉਹ ਬੋੜੀ ਸੌਖੀ ਰਹਿੰਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਬੱਸ ਦਾ ਕੰਡਕਟਰ ਬੜਾ ਸਾਉ ਦਿਸਦਾ ਸੀ।

'ਇਹ ਬੈਗ ਵਾਲੀ ਕੁੜੀ ਕਾਸੇ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰ ਏ?' ਇੱਕ ਦਿਨ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਸਫਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਮੁਸਾਫ਼ਰ ਭਾਈ ਨੇ ਜੀਤ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

'ਆਹੋ ਜੀ ਡਾਕਟਰਨੀ ਏ, ਵੱਡੀ ਡਾਕਟਰਨੀ। ਆਂਹਦੇ ਨੇ ਪੂਰਾ ਤਿੰਨ ਸੌ ਰੁਪਈਆ ਤਨਖਾਹ ਲੈਂਦੀ ਏ।' ਜੀਤ ਨੇ ਟਿਕਟ ਡੱਬਾਉਂਦਿਆਂ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਦੱਸਿਆ।

'ਜੀ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਤਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਵੀ ਆਦਮੀਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਮਾਉਂਦੀਆਂ ਨੇ। ਤਦੇ ਤਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਰੋਹਬ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ।' ਨਾਲ ਹੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਅਧਖੜ ਜਿਹੇ ਬੰਦੇ ਨੇ ਆਖਿਆ।

'ਜੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਕਮਾਉਣ, ਘਰਾਣਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਾਹਨੂੰ ਆਦਮੀਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਅੱਖਾਂ ਚੁੱਕਦੀਆਂ ਨੇ - ਤੇ ਆਹ ਕੁੜੀ ਡਾਕਟਰਨੀ, ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਪਟਿਆਲੇ ਜਾਂਦਾ ਰਹਿਨਾ ਵਾਂ, ਦੇਖੀ ਐ, ਸਹੁਰੀ ਦੇ ਜਾਣੀ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਬੋਲ ਨੀ।' ਪਾਲੀ ਵੱਲ ਤੱਕਦਿਆਂ ਸੀਟ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਇੱਕ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਆਖਿਆ।

'ਯਾ ਰੱਬ ਸਾਡੀ ਵੀ ਕਿਸੇ .....।' - ਡਿਕਰਾ ਵਿੱਚੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਟਿਕਟ ਡੱਬਾਉਂਦਿਆਂ ਗੁਲਾਬੀ ਜਿਹੇ ਕੁੜੇ ਵਾਲੇ ਧੇਲੇ ਦੇ ਸੁਕੀਨ ਵੱਲ ਜੀਤ ਨੇ ਘੂਰ ਕੇ ਤੱਕਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ, 'ਕਿਉਂ ਬਈ ਓਏ, ਜਾਣ ਦੀ ਹੈ ਸਲਾਹ, ਲਾਹ ਦਿਆਂ ਹੁਣੇ ਈ ਭੁੰਜੇ?'

'ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੰਡਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ। ਐਵੇਂ ਕਾਹਨੂੰ ਗਰਮ ਹੁੰਦੇ ਓ --'

ਪਾਲੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਜੀਤ ਨੇ ਟਿਕਟ ਡੱਬਾਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਅੱਗੋਂ ਦਸਾਂ ਦਾ ਨੋਟ ਕੱਢ ਕੇ ਡੱਬਾਉਣ ਲੱਗੀ।

'ਭਾਨ ਤਾਂ ਹੈ ਨਹੀਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ, ਚਲੋ ਪੈਸੇ ਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਦੇਣਾ।' ਆਖ ਉਹ ਅਗਾਂਹ ਲੰਘ ਗਿਆ।

ਅੱਗੋਂ ਇੱਕ ਬੁੱਢੀ ਨੇ ਵੀ ਹੋਰ ਦਸਾਂ ਦਾ ਨੋਟ ਹੀ ਕੱਢਿਆ।

'ਮਾਈ ਟੁੱਟੇ ਪੈਸੇ ਨਹੀਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ। ਸਾਢੇ ਦਸ ਆਨੇ ਸਾਰੇ ਭਾੜੇ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਤੇ ਐਡਾ ਸਾਰਾ ਨੋਟ ਕੱਢ ਫੱਲਾਉਂਦੇ ਓ। ਚੰਗਾ ਜਾਹ ਪੈਸੇ ਭਨਾ ਲਿਆ, ਉੱਤਰ ਕੇ।' ਜੀਤ ਨੇ ਜ਼ਰਾ ਸਖ਼ਤ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਆਖਿਆ।

'ਵੇ ਪੁੱਤਾ, ਐਨੇ ਨੂੰ ਬੱਸ ਨਾ ਤੁਰ ਜਾਵੇ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਣਾ ਏ। ਤੂੰ ਬਾਕੀ ਪੈਸੇ ਮੈਨੂੰ ਪਟਿਆਲੇ ਜਾ ਕੇ ਦੇ ਦੇਵੀ।' ਬੁੱਢੀ ਨੇ ਤਰਲੇ ਨਾਲ ਆਖਿਆ।

‘‘ਅੱਛਾ ਮਾਈ ਬੈਠ ਜਾ।’’ ਆਖ ਉਹ ਟਿਕਟ ਕੱਟਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਪਾਲੀ ਆਪਣੇ ਹਸਪਤਾਲ, ਮਰੀਜ਼ਾਂ, ਦਵਾਈਆਂ, ਨਰਸਾਂ, ਡਿਊਟੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸੀ। ਬੱਸ ਰੱਖੜਾ, ਕਲਿਆਣ ਤੇ ਰੌਲੀ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡਦੀ ਹੋਈ ਚੁੰਗੀ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਗਈ।

‘‘ਯਾਰ ਅੱਜ ਇਧਰ ਦੀ ਚੱਲੀ, ਨੀਲਾ ਭਵਨ ਕੰਨੀ ਦੀ।’’ ਜੀਤ ਨੇ ਡਰਾਈਵਰ ਨੂੰ ਆਖਿਆ।

ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵੱਲ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਜਗਾ ਬੁੜਬੜਾਈਆਂ ਪਰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਤਾਂ ਬੱਸ ਮੁੜ ਕੇ ਸਿੱਧੀ ਸੜਕੇ ਵੀ ਪੈ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਫੁਲ ਸਿਨਮਾ ਕੋਲ ਕੰਡਕਟਰ ਨੇ ਘੰਟੀ ਕਰ ਕੇ ਬੱਸ ਰੋਕ ਲਈ ਤੇ ਬਾਰੀ ਖੋਲ੍ਹਦਿਆਂ ਪਾਲੀ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗਾ, ‘‘ਤੁਸੀਂ ਏਥੇ ਉੱਤਰ ਜਾਓ, ਹਸਪਤਾਲ ਨੇੜੇ ਰਹੂਗਾ।’’

ਪਾਲੀ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਉੱਤਰ ਗਈ। ਉਹ ਉਹਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਵੀ ਭੁੱਲ ਗਈ। ‘ਵਿਚਾਰਾ ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਕੰਡਕਟਰ ਏ।’ ਉਹਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਬਿਆਲ ਆਇਆ।

ਅੱਜ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਬੱਸ ਭਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਬੜੀ ਔਖੀ ਹੋ ਕੇ ਪੌਣਾ ਘੰਟਾ ਦੂਸਰੀ ਬੱਸ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕੀਤਾ। ਕਿਸੇ ਬੱਸ ਦਾ ਇੱਕ ਕੰਡਕਟਰ ਕਮੀਜ਼ ਦੇ ਗਲਮੇ ਦੇ ਬਟਨ ਖੋਲ੍ਹ ਅਵਾਰਾ ਫਿਲਮ ਦਾ ਗਾਣਾ ਗੁਣ-ਗੁਣਾਂਦਾ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਪਾਲੀ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਦੀ ਲੰਘਿਆ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਲੋਕੀਂ ਇਸ ਵੱਲ ਅੱਖਾਂ ਪਾੜ-ਪਾੜ ਤੱਕਦੇ ਸਨ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਫਿਰ ਚਾਨਸ ਅਜਿਹਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਨਾਭੇ ਅੱਡੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਬੱਸ ਭਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਟਿਕਟੋਂ, ਵਾਧੂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜੀਤ ਫੜ-ਫੜ ਉਤਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਪਲ ਪਾਲੀ ਕੋਲ ਆਇਆ ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ, ‘‘ਤੁਸੀਂ ਅਗਲੀ ਸੀਟ ’ਤੇ ਝੋਲਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਵੋ। ਤੁਹਾਡੀ ਖਾਤਰ ਸੀਟ ਰੱਖੀ ਐ।’’

ਕਈ ਘੂਰਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘ ਪਾਲੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਜਾ ਬੈਠੀ ਤੇ ਜੀਤ ਨੇ ਝੱਟ ਬੱਸ ਨੂੰ ਚੱਲਣ ਦੀ ਘੰਟੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ।

‘ਇਹ ਤਾਂ ਵਿਚਾਰਾ ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਕੰਡਕਟਰ ਏ’, ਪਾਲੀ ਨੂੰ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਫੇਰ ਬਿਆਲ ਆਇਆ।

ਬਦਲੀ ਮੁੜ ਨਾਭੇ ਦੀ ਕਰਾਉਣ ਵਿੱਚ ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਦੇਰ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਾਲੀ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੀ। ਬੱਸਾਂ ਦੀ ਬੜ ਬੜ, ਬੱਸ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਦਿਮਾਗ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਕਈ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਮੋਟੀਆਂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਬੈਠਣਾ ਪੈਂਦਾ, ਉਹਦੇ ਵਧੀਆ ਕੱਪੜੇ ਵੱਟੋ-ਵੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਆਉਂਦੀ ਪਸੀਨੇ ਦੀ ਬੋ ਉਹਦਾ ਸਿਰ ਚਕਰਾਣ ਲਾ ਦਿੰਦੀ।

ਫਿਰ ਇੱਕ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਪਾਲੀ ਪੈਸੇ ਦੇਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ, ‘‘ਨਹੀਂ ਬੀਬੀ, ਰਹਿਣ ਦਿਓ’’, ਆਖ ਜੀਤ ਅੱਗੋਂ ਲੰਘ ਗਿਆ।

‘‘ਨਹੀਂ ਬਾਈ, ਪੈਸੇ ਲੈ ਲੈ।’’ ਪਾਲੀ ਨੇ ਜੋਰ ਲਾਇਆ।

‘ਕੀ ਫਰਕ ਪੈ ਚੱਲਿਆ ਏ !’’ ਆਖ ਉਹ ਹੋਰ ਅਗਾਂਹ ਜਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਟਿਕਟ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਝਗੜਾ ਕਰਨਾ ਪਾਲੀ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਨਾ ਲੱਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਬੈਠ ਗਈ। ਸਾਰੇ ਰਾਹ ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਕਿ ਕੰਡਕਟਰ ਨੇ ਉਹਦੇ ਕੋਲੋਂ ਪੈਸੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਲਏ? ਉਹਨੂੰ ਇਹ ਚੰਗਾ ਵੀ ਨਾ ਲੱਗਿਆ। ਤਿੰਨ ਸੌ ਰੁਪਈਆ ਕਮਾਉਣ ਵਾਲੀ ਡਾਕਟਰ ਕੁੜੀ ਲਈ ਸਾਢੇ ਦਸ ਆਨੇ ਭਲਾ ਕੀ ਮਾਇਨੇ ਰੱਖਦੇ ਸਨ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਉਹ ਜਾਣ ਕੇ ਪੰਜ ਮਿੰਟ ਦੇਰ ਨਾਲ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ‘ਅੱਜ ਪੀਪਲ ਬੱਸ ’ਤੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਪੈਪਸੂ ਰੋਡਵੇਜ਼ ’ਤੇ ਜਾਵਾਂਗੀ। ਕੀ ਫਜ਼ੂਲ ਗੱਲ ਏ ਕਿ ਸਵਾਰੀ ਤੋਂ ਪੈਸੇ ਹੀ ਨਾ ਲਏ ਜਾਣ।

ਪਰ ਉਹ ਦੇਖ ਹੈਰਾਨ ਹੋਈ ਕਿ ਡ੍ਰਾਈਵਰ ਬੱਸ ਸਟਾਰਟ ਕਰੀ ਖੜਾ ਸੀ ਤੇ ਕੰਡਕਟਰ ਨੂੰ ‘ਵਾਜਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

‘ਓਏ ਆਉਂਦਾਂ ਹੁਣ, ਕਿਉਂ ਭੈਰਮੀ ਵੱਚੀ ਐ। ਐਡੀ ਛੇਤੀ ਜਾਣੀ ਮੀਂਹ ਆਉਂਦਾ ਏ’, ਜੀਤ ਨੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਆਉਂਦਿਆਂ ਆਖਿਆ।

‘‘ਅੱਗੇ ਪਹੁੰਚਣਾ ਏਕ ਨਹੀਂ, ਮੜ੍ਹਕਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਏਕ।’’ ਛ੍ਰਾਈਵਰ ਬੋਲਿਆ।

‘‘ਚਲੋ ਬੀਬੀ, ਬੈਠੋ ਅਗਲੀ ਸੀਟ ’ਤੇ’, ਤਾਕੀ ਖੋਲ੍ਹਦਿਆਂ ਜੀਤ ਨੇ ਆਖਿਆ।

‘‘ਮੇਮ ਸਾਹਿਬਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬੱਸ ਕਿਵੇਂ ਤੁਰ ਪੈਂਦੀ?’’ ਪਿੱਛਓਂ ਨਾਭੇ ਤੋਂ ਪਟਿਆਲੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਕਲਰਕ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਬੋਲਿਆ।

ਜੀਤ ਨੇ ਘੂਰ ਕੇ ਉਹਦੇ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ, ਸਭ ਚੁਪ ਕਰ ਗਏ। ਬੱਸ ਤੁਰ ਪਈ।

ਪਾਲੀ ਨੇ ਪੈਸੇ ਕੱਢੇ ਪਰ ਉਹਦੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਖਣ 'ਤੇ ਜੀਤ ਨੇ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਪਾਲੀ ਨੂੰ ਡਾਢਾ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ। ਇਸ ਬੇਈਮਾਨੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਏ..... ਪਰ ਕਿਹੜਾ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਟਿਕਟ ਨਹੀਂ ਕੱਟਦਾ..... ਪਰ ਕੰਪਨੀ ਨਾਲ ਤਾਂ ਧੋਖਾ ਹੀ ਹੈ ਨਾ। ਉਹ ਸੋਚ ਹੀ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਬੱਸ ਖੜ੍ਹੀ ਕਰ, ਇੱਕ ਚੈਕਰ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ। ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਉਹ ਜਦੋਂ ਟਿਕਟਾਂ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਪਾਲੀ ਤੇਲੀਓ-ਤੇਲੀ ਹੋ ਗਈ।

‘‘ਕਿੱਡੀ ਸਰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਏਕ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਟਿਕਟ ਹੀ ਨਹੀਂ..... ਮੈਂ ਆਖ ਦਿਆਂਗੀ ਕਿ ਕੰਡਕਟਰ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਮੰਗਿਆ ਸੀ’’, ਉਹਨੇ ਸੋਚਿਆ। ‘ਪਰ ਬੇਚਾਰਾ ਫਸੇਗਾ..... ਨਹੀਂ, ਕਹਿ ਦਿਆਂਗੀ, ਮੈਂ ਲੈਣਾ ਭੁੱਲ ਗਈ..... ਪਰ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਕਾਹਨੂੰ ਝੂਠ ਬੋਲਾਂ’..... ਉਹਦੇ ਅੰਦਰ ਬਹਿਸ ਹੋਣ ਲੱਗੀ।

ਇਨ੍ਹੇ ਨੂੰ ਚੈਕਰ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਆ ਪਹੁੰਚਿਆ। ‘‘ਜੀ..... ਟਿਕਟ’’! ਚੈਕਰ ਨੇ ਅਜੇ ਆਖਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਜੀਤ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਵਿੱਚੋਂ ਟਿਕਟ ਕੱਢ ਕੇ ਕਿਹਾ, ‘‘..... ਇਹ..... ਬੀਬੀ ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਏ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਟਿਕਟ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਏ।’’

ਟਿਕਟ ਦੇਖ ਕੇ ਚੈਕਰ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਗੋਡਿਆਂ ਤੋਂ ਘਸੇ ਪਜਾਮੇ ਤੇ ਕੂਹਣੀਆਂ ਤੋਂ ਫਟੇ ਖਾਕੀ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਾਲੇ ਕੰਡਕਟਰ ਤੇ ਕੀਮਤੀ ਸਾੜੀ ਵਾਲੀ ਡਾਕਟਰਨੀ ਵੱਲ ਤੱਕ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਹੀ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਸਕਰਾਇਆ।

ਜੀਤ ਲੋਹਾ-ਲਾਖਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਚੈਕਰ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਬੱਸ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਤਰ ਗਿਆ।

ਪਾਲੀ ਹੈਰਾਨ-ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸੱਠਾਂ ਰੁਪਈਆਂ ਵਿੱਚ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਖਬਰੇ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਰੋਟੀ ਖੁਲੋਂ ਵੀ ਐਵੇਂ ਰਹਿ ਕੇ ਮੇਰੇ ਟਿਕਟ ਦੇ ਪੈਸੇ ਪੂਰੇ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ।

ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਪਾਲੀ ਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰੀ ਇਹ ਗੱਲ ਯਾਦ ਆਈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਡਾਢੀ ਬੇਚੈਨੀ ਹੋਈ।

ਸਾਮ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਅੱਡੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਤੁਰਦਾ ਉਦਾਸ ਜੀਤ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਆਇਆ।

‘‘ਮੇਰੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਵੀ ਲਾਹੌਰ ਡਾਕਟਰੀ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੀ ਸੀ..... ਹੱਲਿਆਂ ਵੇਲੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਮਾਰੀ ਗਈ..... ਬਾਕੀ ਘਰ ਦੇ ਵੀ ਮਰ ਗਏ। ਮੈਂ ਰੁਲਦਾ-ਖੁਲਦਾ ਇੱਧਰ ਆ ਗਿਆ। ਪੜ੍ਹਾਈ ਵੀ ਕਿੱਥੋਂ ਹੋਣੀ ਸੀ! ਕਈ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਰੋਟੀ ਵੀ ਨਸੀਬ ਨਾ ਹੁੰਦੀ। ਫਿਰ ਕੰਡਕਟਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਤੁਹਾਡਾ ਬੈਗ ਤੇ ਟੂਟੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਅਮਰਜੀਤ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦੀ ਸੀ....’’ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਉਹਦਾ ਗਲਾ ਭਰ ਆਇਆ।

ਪਾਲੀ ਡਾਢੀ ਬੇਚੈਨ ਹੋਈ, ਉਹਨੂੰ ਸਮਝ ਨਾ ਲੱਗੇ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਆਖੇ।

ਇਨ੍ਹੇ ਨੂੰ ਬੱਸ ਆ ਗਈ। ਉਹ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਉੱਧਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ ਤੇ ਪਾਲੀ ਉਹਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਨੂੰ ਡਾਢੀਆਂ ਮੋਹ-ਭਿੱਜੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਤੱਕਦੀ ਰਹੀ।

ਸ਼ਬਦ-ਅਰਥ

ਆਖਣ - ਸ਼ਾਮ। ਅਸੱਭਯ - ਗਵਾਰ। ਧੇਲੇ ਦਾ ਸੁਕੀਨ - ਨਿਕੰਮਾ, ਘਟੀਆ ਆਦਮੀ। ਕੰਨੀਂ ਦੀ - ਵੱਲ ਦੀ।
ਹੱਲਿਆਂ ਵੇਲੇ - ਸੰਨ 1947 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਸਮਾਂ। ਮੋਹ ਭਿੱਜੀਆਂ - ਪਿਆਰ ਨਾਲ
ਭਿੱਜੀਆਂ। ਟੁਟੀਆਂ - ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਸਟੈਂਚੋਸਕੋਪ ਤੋਂ ਭਾਵ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

- ‘ਬੱਸ-ਕੰਡਕਟਰ’ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਾਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
- ਬੱਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਵਾਰ ਸਰਦਾਰ ਪਾਲੀ ਬਾਰੇ ਕੀ ਆਖਦਾ ਹੈ?
- ਬੱਸ-ਕੰਡਕਟਰ ਨੇ ਟਿਕਟ ਦੇਣ ਲੱਗਿਆਂ ਪਾਲੀ ਅਤੇ ਬੁੱਢੀ ਮਾਈ ਨਾਲ ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਵਰਤਾਅ ਕੀਤਾ?
- ਬੱਸ-ਕੰਡਕਟਰ ਬਾਰੇ ਪਾਲੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕਿਹੋ-ਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰ ਆ ਰਹੇ ਸਨ?
- ਬੱਸ ਵਿੱਚ ਟਿਕਟ-ਚੈਕਰ ਦੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਣ ਨਾਲ ਪਾਲੀ ਕਿਉਂ ਡਰ ਰਹੀ ਸੀ?
- ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਪਾਲੀ ਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਬੇਚੈਨ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ?
- ਬੱਸ-ਕੰਡਕਟਰ ਨੇ ਪਾਲੀ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਕਿਹੜਾ ਰਾਜ ਸਾਂਝਾ ਕੀਤਾ?
- ਬੱਸ-ਕੰਡਕਟਰ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਸੀ?

*****

ਮੋਹਨ ਭੰਡਾਰੀ

(1937)

ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਬਾਰੇ :

ਮੋਹਨ ਭੰਡਾਰੀ ਦਾ ਜਨਮ 14 ਫਰਵਰੀ, 1937 ਈ। ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਬਨਭੌਰਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਭਗਵਾਨ ਦੇਵੀ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਨੱਬੂ ਰਾਮ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਿਰਮੌਰ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਹੁਣ ਤੱਕ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਛੇ ਮੌਲਿਕ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ : 'ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪੇੜ', 'ਕਾਠ ਦੀ ਲੱਤ', 'ਪਛਾਣ', 'ਮੂਨ ਦੀ ਅੱਖ' ਤੇ 'ਗੋਰਾ ਬਾਸ਼ਾ' ਆਦਿ ਲਿਖ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾਏ ਹਨ। ਮੋਹਨ ਭੰਡਾਰੀ ਨੇ ਨੌਂਵੀਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ 'ਚ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਪਲੇਠੀ ਕਹਾਣੀ 'ਅਧਵਾਟਾ' ਲਿਖੀ।

ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ, ਉਹ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਉਸ ਪੇਂਡੂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਸ ਦੇ ਉਹ ਜੰਮ-ਪਲ੍ਹ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਬੇਜ਼ਮੀਨੇ ਬੇਤ-ਮਜ਼ਦੂਰ, ਕੰਮੀ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਕਿਰਸਾਣ ਹਨ। ਉਹ ਪੇਂਡੂ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਘਰੋਗੀ ਮਸਲਿਆਂ, ਰਿਸਤਿਆਂ, ਦੋਸਤੀਆਂ, ਦੁਸ਼ਮਣੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇੱਕ ਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਲੱਭਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਹੋਂਦ ਕਾਇਮ ਰਹੇ। ਉਹ 'ਪੰਜਾਬ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ' ਤੋਂ ਬਤੌਰ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਗ੍ਰੇਡ-1 ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਹੋਏ ਹਨ।

ਮੋਹਨ ਭੰਡਾਰੀ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਤਿਲਚੌਲੀ' 'ਤੇ 'ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਵੱਲੋਂ ਪੁਰਸਕਾਰ ਮਿਲਿਆ। 'ਪਛਾਣ' ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ 'ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਪੁਰਸਕਾਰ' ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਮੂਨ ਦੀ ਅੱਖ' ਨੂੰ 1998 ਈ। ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਭੰਡਾਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਹੋਰ ਸਾਹਿਤ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵੀ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤੇ।

ਹਥਲੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਭੰਡਾਰੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਬਾਕੀ ਸਭ ਸੁੱਖ-ਸਾਂਦ ਹੈ' ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ :

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਦੁੱਖ-ਦਰਦ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ-ਪਾਤਰ (ਲੇਖਕ) ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੁੱਖਾਂ-ਸੁੱਖਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਭਾਈਵਾਲ ਹੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੁੜੀਆਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਭਰੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖਵਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਈ ਏਨੀਆਂ ਅਨਭੋਲ ਹਨ ਜੋ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀਆਂ, “ਸਾਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਟੋਟਕੇ ਤਾਂ ਘੜਨੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ, ਤੂੰ ਆਪ ਲਿਖ ਦੇ ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਤੈਨੂੰ ਚੰਗੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਰਾਮ-ਸਤਿ ਜ਼ਰੂਰ ਲਿਖ ਦੇਈਂ।”

ਬਜ਼ੁਰਗ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਉਸ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਰੋਣੇ ਰੋਂਦੀਆਂ। ਕਬੀਲਦਾਰ ਲੋਕ ਵੀ ਉਸ ਤੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖਵਾਉਂਦੇ।

ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਹਰ ਕੌਰ, ਜਾਗਰ ਛੋਜੀ ਦੀ ਮਾਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਵਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਸ-ਪਾਸੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਲਿਖਵਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਲਿਖਵਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, “ਹੋਰ ਲਿਖ ਦੇ ਪੁੱਤ, ਬਈ ਕਰਤਾਰੇ ਦੇ ਘਰ ਕਾਕਾ ਹੋ ਕੇ ਗੁਜ਼ਰ ਗਿਆਏ, ਕਰਤਾਰੇ ਮੰਜੇ ’ਤੇ ਮਰਨ ਵਾਲੀ ਪਈ ਐ।” ਹੋਰ ਪੁੱਛਣ 'ਤੇ ਕਿ ਕੀ ਹੋਰ ਕੁਝ ਲਿਖਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, “ਬੱਸ ਪੁੱਤ …… ਲਿਖ ਦੇ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਸੁੱਖ-ਸਾਂਦ ਹੈ।” ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਸੁੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਲਮ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਡਿਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

*****

ਬਾਕੀ ਸਭ ਸੁੱਖ-ਸਾਂਦ ਹੈ

ਮੋਹਨ ਭੰਡਾਰੀ

ਸਾਡੀ ਬੀਹੀ ਦੇ ਲਗ-ਪਗ ਪੰਜਾਹ ਦੇ ਪੰਜਾਹ ਘਰਾਂ ਨੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਕੋਈ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ, “ਮੋਹਣਾ ਹੰਕਾਰ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ’ਚ ਮੈਥੋਂ ਸਿਵਾ ਹੁਣ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਲੋਕੀਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖਵਾਉਣ ਲਈ ਤੜਫ਼ਦੇ ਤੇ ਵਿਲੂੰ-ਵਿਲੂੰ ਕਰਦੇ ਫਿਰਨਗੇ।”

ਕੋਈ ਕਹਿੰਦਾ, “ਦਸਮੀਂ ਕਾਹਦੀ ਕਰ ਲਈ, ਏਸ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਦਮਾਕ ਹੀ ਅਸਮਾਨੀ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਹੁਣ ਰੱਬ ਨੂੰ ਟੱਪ ਦੱਸਦੈ। ਭਲੇ ਵੇਲੇ ਇੱਕ ਬੋਰੀ ਜਹੀ ਦੀ ਪਤਲੂਨ (ਕਟਗਈ) ਮਿਲ ਗਈ। ਉਹ ਪਾ ਕੇ ਤੇ ਪੱਟੀਆਂ ਵਾਹ ਕੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਬੀਹਾਂ ’ਚ ਗੇੜੇ ਮਾਰਦਾ ਰਹਿੰਦੈ। ਕਦੇ ਬਾਹਰ ਖੇਤੀਂ ਟੱਕਰ ਗਿਆ, ’ਕੱਲਾ, ਤਾਂ ਨਾਨਕੇ ਯਾਦ ਕਰਵਾ ਦਿਆਂਗੇ ਇਹਦੇ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਾਢੂ ਖਾਂ ਸਮਝਦੈ। ਨਾਲੇ ਦੇਖਲਾਂਗੇ ਇਹਦੇ ਹਮੈਤੀ ਨੂੰ, ਜਿਹੜਾ ਮੂਹਰੇ ਆਉਗਾ।”

ਲੋਕ ਭੂਸਰ ਗਏ ਸਨ।

ਸਾਰੇ ਮਹੱਲੇ ’ਚ ਤਰਾਹ-ਤਰਾਹ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਭ ਨੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਬੀਹੀ ਦੀਆਂ ਬੁੜੀਆਂ ਵੀ ਘੁਸਰ-ਮੁਸਰ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ। ਉਂਗਲਾਂ ਕੱਢ-ਕੱਢ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀਆਂ। ਨਵੀਆਂ ਵਿਆਹੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਹਰਾਸੀਆਂ ਹਰਾਸੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ। ਬਿਤਰ-ਬਿਤਰ ਦੇਖਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ। ਹੋਰ ਉਹ ਕਿਸ ਤੋਂ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਵਾਉਂਦੀਆਂ। ਕਬੀਲਦਾਰੀ ਦੇ ਸੌ ਪੜਦੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ। ਉਹ ਸੋਚਦੀਆਂ।

ਅਸਲੀ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦਾ, ਗੱਲ ਤਾਂ ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਪੂਰੇ ਪੰਜ ਵਰ੍ਹੇ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖਦਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਪੰਜਵੀਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਸਵੀਂ ਤੱਕ। ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖ-ਲਿਖ ਮੈਂ ਅੱਕ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਲੋਕੀਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖਵਾਉਂਦੇ ਵੀ ਤਾਂ ਸਿੱਧੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਕੁੜੀਆਂ ਚਾਰ-ਚਾਰ ਸਫ਼ਿਆਂ ਦੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖਵਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਚਿੱਠੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦੋਹੇ, ਟਿੱਚਰਾਂ ਤੇ ਤੁਕਾਂ ਜੋੜ-ਜੋੜ ਲਿਖਵਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਕੇ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਚ ਕੇ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਲਿਖ, “ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਦੀ ਹਾਂ ਖੂਨ ਨਾਲ ਸਿਆਹੀ ਨਾ ਸਮਝਣਾ। ਮਰ ਗਈ ਹਾਂ ਤੇਰੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਜਿਉਂਦੀ ਨਾ ਸਮਝਣਾ।” ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਕਈ ਮਿੰਟ ਉਡੀਕਣਾ ਪੈਂਦਾ ਕਿ ਉਹ ਸਮਾਧੀ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਤੇ ਅਗਲੀ ਗੱਲ ਲਿਖਵਾਉਣ। ਅਗਲੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ, “ਇਹਨਾਂ ਪਰਦੇਸੀਆਂ ’ਤੇ ਨਾ ਕਰਨਾ ਇਤਥਾਰ ਲੋਕੋ, ਇਹ ਰੱਸੀ ਦਾ ਸੱਪ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ।”

ਕੋਈ ਕਹਿੰਦੀ, “ਇਉਂ ਲਿਖ ਦੇ, ਬਈ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਪਾ ਦੇਵੇ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਮੈਨੂੰ ਲੈਣ ਆਉਗਾ। ਭਾਵੇਂ ਨਾ ਹੀ ਆਵੇ ਪਰ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਿੱਠੀ ਜ਼ਰੂਰ ਲਿਖ ਦੇਵੇ।”

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖ-ਲਿਖ ਮੈਂ ਥੱਕ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬੈਂਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਬੀਰ ਦੇ ਦੋਹੇ ਤੱਕ, ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ 'ਚ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਲਿਖਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ? ਹੋਰ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਟੋਟਕਿਆਂ ਦਾ ਤਾਂ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਕੁਝ ਲਿਖਾਉਂਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਹ।

ਕੋਈ ਕਹਿੰਦੀ, ‘ਵੇ ਮੋਹਲਿਆ! ਸਾਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਵਾਗੂੰ ਟੋਟਕੜੇ ਤਾਂ ਘੜਨੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ, ਤੂੰ ਆਪੇ ਲਿਖ ਦੇ ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਤੈਨੂੰ ਚੰਗੀ ਲੱਗਦੀ ਐ। ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਰਾਮ ਸਤਿ ਜ਼ਰੂਰ ਲਿਖ ਦੇਈਂ, ਮੈਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਆਖਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੀ ਲਿਖਾਂ ਤੇ ਕੀ ਨਾ ਲਿਖਾਂ?

ਬੜੀਆਂ ਆਪਣੇ ਰੋਣੇ ਰੋਂਦੀਆਂ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਨੂੰ ਕੁੱਪਤੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਧੀ ਦੁਖੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਦਾ ਪੁੱਤ ਫੌਜ 'ਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਦਾ ਹੱਥ ਤੰਗ ਸੀ। ਮੁਕੱਦਮਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖਾਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਹੀਨੇ 'ਚ ਦੋ-ਦੋ ਤਰੀਕਾਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਧੀ ਨੂੰ ਲੰਮੀ ਬਿਮਾਰੀ ਸੀ। ਸਹੁਰੇ ਉਹਨੂੰ ਲਿਜਾਂਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹ ਪੇਕਿਆਂ ਦਾ ਬੂਹਾ ਮੱਲੀ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਉਹ ਨਾ ਮਰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਰਾਜੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਨਿੱਤ ਨਵੇਂ ਲੋਦੇ ਲਾ-ਲਾ ਕੇ ਕੁੜੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਛਾਣ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਦਾ ਘਰ ਭਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਦਿਨ-ਬਦਿਨ ਕੰਗਾਲ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਲਿਖ-ਲਿਖ ਮੈਂ ਦੁਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਾਗ-ਸਾਗ ਦਿਨ ਸੋਚਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸਾਂ, ਇਹ ਲੋਕ ਵੀ ਕਦੀ ਹਾਜ਼ੀ-ਬੁਸ਼ੀ ਹੋਣਗੇ, ਬੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਣਗੇ ਤੇ ਮੈਥੋਂ ਸੋਹਣੀਆਂ-ਸੋਹਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਲਿਖਵਾਉਣਗੇ ? ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਮੈਨੂੰ ਦੁਖੀ ਨਾ ਕਰਨ, ਮੈਨੂੰ ਬੁਸ਼ ਰੱਖਣ। ਸਦਾ ਬੁਸ਼। ਸੋਚਦਾ-ਸੋਚਦਾ ਮੈਂ ਗੌਤਮ ਬੁੱਧ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ 'ਚ ਜਾ ਵੜਦਾ। 'ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਘਰ ਹੈ।' ਉਹਦਾ ਇਹ ਵਚਨ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਗੁੰਜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ।

ਮੇਰਾ ਜੀ ਕਰਦਾ ਮੈਂ ਪਿੰਡੋਂ ਭੱਜ ਜਾਵਾਂ, ਦੂਰ.....ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉੱਥੇ ਨਾ ਮੈਥੋਂ ਕੋਈ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਵਾਏਗਾ ਤੇ ਨਾ ਮੈਂ ਦੁਖੀ ਹੋਵਾਂਗਾ।

ਕਪੂਰੇ ਦਾ ਪੁੱਤ ਮੇਘਾ, ਮੇਲੇ ਦੀ ਧੀ ਸਰਬਤੀ ਤੇ ਨਾਈਆਂ ਦਾ ਘੋਟਾ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਹੁਣ ਪੰਜਵੀਂ 'ਚ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਲਿਖਵਾ ਲਿਆ ਕਰਨ ਲੋਕ ਚਿੱਠੀਆਂ।

ਪਰ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕੀਹਦੇ-ਕੀਹਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦਾ ਭੇਤ ਉਹ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਫਿਰਨ। ਕਬੀਲਦਾਰੀ ਦੇ ਸੌ ਪੜਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

“ਮੋਹਣ ਸਿਆਂ, ਤੇਤੋਂ ਕਦੇ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਲੁਕਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀ। ਹਰ ਗੱਲ ਆਪਣੇ ਧੀਆਂ ਪੁੱਤਾਂ ਵਾਂਗ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਫੌਲ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਤੇਰੇ ਕੋਲ, ਹੋਰ ਕੀ ਐ ਏਥੇ, ਬੱਸ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਹੌਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਜ਼ਰਾ। ਨਾਲੋਂ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਸੁਣ ਵੀ ਲੈਨੈਂ, ਧਿਆਨ ਨਾਲ।”

ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਲਾਡ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, “ਮੋਹਣ ਸਿਆਂ” ਮੈਨੂੰ ਚੰਗਾ-ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ। ਉਹ ਸੱਚੇ ਵੀ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਹਰ ਗੱਲ, ਹਰ ਘਟਨਾ, ਥੋੜ੍ਹੀ, ਤੇ ਲੋੜ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਟੱਬਰ ਦਾ ਹੀ ਇੱਕ ਜੀਅ ਹੋਵਾਂ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਮੈਂ ਨੀਵੀਂ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਜਿਹੀ ਆ ਜਾਂਦੀ। ਆਖਰ ਦੋ ਲਫਜ਼ ਲਿਖਣ ਪਿੱਛੇ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਐਨਾ ਕਿਉਂ ਤੰਗ ਕਰਦਾ ਸਾਂ? ਕਿਉਂ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਸਾਂ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਣ ਤੋਂ?

ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮੇਰੀ ਝਿਜਕ ਦੂਰ ਨਾ ਹੋਈ। ਹਰ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਟਾਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ। ਹਰ ਹੋਜ਼ ਹੀ “ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਲਿਖ ਦਿਉਂ” ਕਹਿ ਕੇ ਲਾਰਾ ਲਾ ਛੱਡਦਾ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁਣ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਵਾਉਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਕਿਉਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਝਿਜਕਦਾ ਸਾਂ।

ਅਜੇ ਪਰਸੋਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਜਾਗਰ ਫੌਜੀ ਦੀ ਮਾਂ ਹਰ ਕੌਰ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਆਈ। ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਵਾਉਣ ਲਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਟਾਲ-ਮਟੋਲ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਈਆਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਨੀਵੀਂ ਪਾ ਲਈ ਤੇ ਉਹਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਤੁਰ ਪਿਆ।

ਆਪਣੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਉਹਨੇ ਬਾਹਰਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੋਲ ਮੇਰੀ ਖਾਤਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਡਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਉਹ ਉੱਠ ਕੇ ਕਾੜੂਨੀ 'ਚੋਂ ਦੁੱਧ ਦਾ ਗਲਾਸ ਭਰ ਲਿਆਈ। ਮੈਂ ਬੜੀ ਨਾਂਹ-ਨੁੱਕਰ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਸ ਕਿਹਾ, “ਪੀ ਲੈ ਪੁੱਤ, ਕਿਹੜਾ ਜੈ ਖਾਣਾ ਆਪਾਂ ਮੁੱਲ ਲਿਆਂਦੇ ਕਿਤੋਂ। ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਦੋ ਲਵੇਰੀਆਂ ਖੜੀਆਂ ਨੇ ਘਰ। ਬੇਸ਼ਕ ਲੈ ਜਿਆ ਕਰ ਵੇਲੇ-ਕੁਵੇਲੇ

ਲੋੜ ਪੈ ਜਾਵੇ ਜੇ ਕਦੇ। ਅਸੀਂ ਪੁੱਤ, ਤੇਰਾ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ, ਬੱਸ ਚਿੱਠੀ ਦੇ ਬੋਲ ਜਗਾ ਚੰਗੇ ਲਿਖ ਦੇਈਂ। ਆਹ ਲੈ ਫੜ ਕਾਟ।” ਉਹਨੇ ਕਾਂਸੀ ਦੀ ਥਾਲੀ ’ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਪੋਸਟ-ਕਾਰਡ ਮੈਨੂੰ ਫੜਾ ਦਿੱਤਾ।

“ਪਹਿਲਾਂ ਦੁੱਧ ਦੀ ਘੁੱਟ ਭਰ ਲੈ ਪੁੱਤ, ਬੈ ਭਰ ਜੂ।” ਉਹਨੇ ਪਿੱਤਲ ਦੇ ਗਲਾਸ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

ਮੈਂ ਸੰਗਦਿਆਂ-ਸੰਗਦਿਆਂ ਗਲਾਸ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਲਾ ਲਿਆ ਪਰ ਇਕਦਮ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਲਾਹ ਲਿਆ। ਗਰਮ-ਗਰਮ ਦੁੱਧ ਨੇ ਮੇਰੀ ਜੀਭ, ਗਰਮ-ਗਰਮ ਗਲਾਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਬੁੱਲ੍ਹ੍ਹ ਫੂਕ ਦਿੱਤੇ।

ਮੈਨੂੰ ਬੁੜੀ ’ਤੇ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ। ਮੇਰੀ ਜੀਭ ਅਜੇ ਵੀ ਜਲ੍ਹ੍ਹ-ਜਲ੍ਹ੍ਹ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਬੁੜੀ ਵੀ ਡਰ ਜਿਹੀ ਗਈ। ਉਹਨੇ ਦੁੱਧ ਫੈਂਟ-ਫੈਂਟ ਪਾਣੀ ਵਰਗਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਹੜਾ ਮੈਂ ਇੱਕੋ ਸਾਹ ਪੀ ਗਿਆ।

ਅੰਦਰੋਂ ਬਮੂਲੇ ਉਹਲਿਓ ਕਿਸੇ ਦੀ “ਹਾਏ! ਹਾਏ!” ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ। ਪੁੱਛਣ ‘ਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਕਰਤਾਰੇ ਸੀ। ਹਰ ਕੌਰ ਦੀ ਨੂੰਹ। ਜਿਸ ਪਰਸੋਂ ਪੁੱਤ ਜੰਮਿਆ ਸੀ। ਅੰਦਰ ਮੰਜੇ ’ਤੇ ਪਈ ਉਹ ਕਰਾਹ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਪਰਸੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਦਰਦ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਅਜੇ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਟਿਕਿਆ।

ਬੁੜੀ ਨੇ ਹਉਕਾ ਭਰ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਪੁੱਤ ਮੋਹਣਿਆਂ, ਜਗਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖੀਂ ਚਿੱਠੀ, ਜਿਹਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੁੰਡਾ ਫੌਜ ’ਚੋਂ ਨਾਂਵਾਂ ਕਟਾ ਆਵੇ। ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹਾਂ, ਪੁੱਤ.....!” ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਫੇਰ ਭਰ ਆਈਆਂ।

ਮੇਰਾ ਵੀ ਦਿਲ ਬੜਾ ਖਰਾਬ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਰਾਜੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਲਿਖੀ। ਉਹਦੀ ਰਾਜੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਪੁੱਛੀ ਤੇ ਫੇਰ ਸਵਾਲੀਆ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਬੁੜੀ ਵੱਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

“ਲਿਖ ਪੁੱਤ.....! ਬਈ ਉਹਦਾ ਬਾਪੂ ਪੰਜਮੇਂ, ਤਰੀਕ ’ਤੇ ਜਾ ਆਇਆ। ਏਸ ਪੰਦਰਾਂ ਦੀ ਫੇਰ ਪੇਸ਼ੀ ਪੈ ਗਈ।”

“ਹੋਰ?” ਮੈਂ ਲਿਖ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਦੀਪੇ ਦੇ ਪਰਾਹੁਣੇ ਦਾ ਅਜੇ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਥੇ ਗਿਆ। ਕਿਥੇ ਹੈ, ਕਿਥੇ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਵੀ ਗੌਰ ਕਰਕੇ ਉੱਧਰੋਂ ਬਹੁ-ਪਤਾ ਕੱਢੋ!”

“ਬੂਰੀ ਮੈਸ ਐਤਕਾਂ ਤੂ ਗਈ। ਨਾਲੇ ਉਹਦੀ ਪੂਛ ਨੂੰ ਬਾਹਮਣੀ ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਠੀਕ ਹੈ। ਪੂਛ ਵੱਡ ਕੇ ਮੈਸ ਦੀ ਕਦਰ ਵੀ ਅੱਧੀ ਰਹਿ ਗਈ।” ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਉਹਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਾਂ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਹੀ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਲਿਖ ਹੀ ਦਿੱਤੀ।

“ਨਾਰੇ ਬਲਦ ਦਾ ਕੰਨਾ ਮਤਾਜ਼ਿਆ ਗਿਆ, ਐਤਕੀਂ। ਜੇ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਬਾਰੂ ਨੂੰ ਨਾ ਵੇਚਦੇ ਪਰ ਵੇਚਦੇ ਵੀ ਕਿੱਦਾਂ ਨਾ, ਹਾਲਾ ਜੁ ਦੇਣਾ ਸੀ, ਖੇਤੀਆਂ ਤਾਂ ਜੈ ਖਾਣੀਆਂ ਐਤਕੀਂ ਪਾਣੀ ਨੇ ਮਾਰ ਲਈਆਂ। ਕਾਲਜੇ ’ਚ ਰੁੱਗ ਭਰਦੈ, ਗੋਡੇ-ਗੋਡੇ ਪਾਣੀ ਦੇਖ ਕੇ, ਖੇਤਾਂ ਦੇ।” ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਬੋਲੀ ਗਈ।

“ਇਹ ਬਾਰੂ ਕੌਣ ਹੋਇਆ।” ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਆਪਣਾ ਵੱਛਾ ਸੀ ਪੁੱਤ, ਘਰ ਦਾ ਪਾਲਿਆ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਚੰਦਰੇ ਨੂੰ ਸਾਰਾ -ਸਾਰਾ ਦੁੱਧ ਛੱਡਦੀ ਰਹੀ ਆਂ। ਮੁੰਡਾ ਕਹਿੰਦਾ ਵੇਚਣਾ ਨੀ ਬੜਾ ਸੋਹਣਾ ਵਹਿੜਕਾ ਨਿਕਲ੍ਹ। ਉਹਦੀਆਂ ਮੇਲੇ ਤੋਂ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਘੁੰਗਰਾਲਾਂ ਤੇ ਨੱਥਾਂ ਅਜੇ ਬਹੂ ਦੇ ਸੰਦੂਕ ’ਚ ਜਿਉਂ ਦੀਆਂ ਤਿਉਂ ਪਈਆਂ ਨੇ। ਸਾਨੂੰ ਪਾਉਣੀਆਂ ਵੀ ਨਸੀਬ ਨਾ ਹੋਈਆਂ। ਜਿੱਦਣ ਵਿਕ ਗਿਆ, ਤੇਰੇ ਚਾਚੇ ਨੇ ਟੁੱਕ ਦੀ ਇੱਕ ਬੁਰਕੀ ਨਾ ਖਾਧੀ। ਬਮੂਲੇ ਨਾਲ ਲੱਗ ਕੇ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ। ਨੀਵੀਂ ਪਾ ਕੇ।”

“ਹੋਰ ਕੀ ਲਿਖਾਂ, ਚਾਚੀ?” ਮੈਂ ਕੁਵੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿਹਾ।

“ਹੋਰ ਲਿਖ ਦੇ ਪੁੱਤ, ਬਈ ਕਰਤਾਰੇ ਦੇ ਘਰ ਕਾਕਾ ਹੋ ਕੇ ਗੁਜ਼ਰ ਗਿਆ। ਕਰਤਾਰੇ ਮੰਜੇ ’ਤੇ ਮਰਨ ਵਾਲੀ ਪਈ ਐ। ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਸਾਹਬ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੇ ਨਾਮਾ ਕਟਾ ਆਵੇ। ਚਿੱਠੀ ਨੂੰ ਤਾਰ ਸਮਝੋ।”

ਮੈਂ ਸੁੰਨ ਹੋ ਗਿਆ।

“ਕਿੰਨਾ ਸੋਹਣਾ ਸੀ ਗੋਭਲਾ ਜਿਹਾ, ਮੇਰਾ ਪੋਤਾ, ਇੰਨ-ਬਿੰਨ ਬਾਪ 'ਤੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਤਿੱਖਾ-ਤਿੱਖਾ ਨੱਕ, ਚੌੜਾ ਮੱਥਾ ਤੇ ਭਰਮਾਂ ਚੇਹਰਾ। ਮੂੰਹ ਜਿਮੇਂ ਹਸੂੰ-ਹਸੂੰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਦੀਵੇ-ਚਾਨਣੇ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਇਉਂ ਲੱਗਿਆ ਜਿਮੇਂ ਸਾਮਰਤਾਂ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤ ਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਛੁੱਟੀ ਲੈ ਕੇ ਫੌਜ 'ਚੋਂ। ਓਸੇ ਵੇਲੇ ਮੇਰਾ ਮੱਥਾ ਠਣਕਿਆ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਹਰ ਕੁਰੇ, ਤੇਰੇ ਘਰ ਤੇਰਾ ਦੂਜਾ ਪੁੱਤ ਜੰਮਿਐਂ, ਜਦੋਂ ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਗੱਭਰੂ ਹੋ ਗਿਆ, ਦੁਨੀਆਂ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ-ਹੋ ਦੇਖੂ, ਰੱਬ ਸੁੱਖ ਰੱਖੋ। ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਦੇਵੇ ਮੇਰੇ ਪੇਤੇ ਨੂੰ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਭਾਗ ਖੋਟੇ.....।” ਬੁੜੀ ਆਪੇ ਬੁੜਬੁੜਾਈ।

“ਭਾਬੀ ਦੀ ਉਮਰ ਲੰਮੀ ਚਾਹੀਦੀ ਐ, ਚਾਚੀ। ਇਹਦਾ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਇਲਾਜ ਕਰਵਾ। ਨਾਲੇ ਜਿਉਂਦਾ ਰਹੇ ਸਾਡਾ ਭਾਈ। ਉਹਦੀ ਲਿਖੀ ਹੀ ਏਨੀ ਕੁ ਸੀ।” ਮੈਂ ਦਿਲਾਸਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

ਚਾਚੀ ਨੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰੱਖੇ ਖੱਦਰ ਦੇ ਪਰਨੇ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਪੂੰਝੀਆਂ।

“ਲਿਖ 'ਤਾ ਪੁੱਤ ਸਭ ਕੁਸ਼।” ਚਾਚੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਆਹੋ ਚਾਚੀ।” ਮੈਂ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਕਹਿ ਸਕਿਆ।

ਚੰਗਾ ਪੁੱਤ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਸਾਰੀ ਚਿੱਠੀ ਵਾਚ ਕੇ ਸੁਣਾ ਦੇ ਮੈਨੂੰ। ਕੋਈ ਭੁੱਲੀ-ਚੁੱਕੀ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਆ ਜੂ ਨਾਲੇ” ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਤਰਲਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਚਿੱਠੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤੀ।

“ਬੱਸ ਚਾਚੀ?” ਮੈਂ ਐਡਰੈਂਸ ਲਿਖਦਿਆਂ-ਲਿਖਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਬੱਸ ਪੁੱਤ..... ਲਿਖ ਦੇ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਸੁੱਖ-ਸਾਂਦ ਹੈ।”

ਸ਼ਬਦ-ਅਰਥ

ਵਿਲੂੰ-ਵਿਲੂੰ ਕਰਦੇ - ਰਉਂ-ਰਉਂ ਕਰਦੇ। **ਭੂਸਰ ਗਏ** - ਹੰਕਾਰ ਗਏ। **ਬਾਹਮਣੀ** - ਪਸੂਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਬਿਮਾਰੀ।

ਕੰਨਾ - ਬਲਦ ਦਾ ਮੋਢਾ। ਮਤਾੜਿਆ - ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਇਆ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

1. ਕਹਾਣੀ 'ਬਾਕੀ ਸਭ ਸੁੱਖ-ਸਾਂਦ ਹੈ' ਦਾ ਸਾਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
2. ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਕਿਹੋ-ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ?
3. ਅਜਿਹੇ ਕੀ ਕਾਰਨ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਅੱਕ ਗਿਆ ਸੀ?
4. ‘ਮੋਹਣ ਸਿਆਂ, ਤੇਤੋਂ ਕਦੇ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਲੁਕਾ ਕੇ ਨੀ ਰੱਖੀ..... ਨਾਲੇ ਤੂੰ ਸਾਡੀ ਸੁਣ ਵੀ ਲੈਨੈ, ਧਿਆਨ ਨਾਲੁ।’ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ?
5. ਮਾਂ ਹਰ ਕੌਰ ਨੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ‘ਆਉ-ਭਗਤ’ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤੀ?
6. ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਵਾਉਂਦਿਆਂ ਮਾਂ ਹਰ ਕੌਰ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕਿਹੜਾ ਵਿਸ਼ਾ ਛੋਹਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਲੇਖਕ ਦਾ ਦਿਲ ਪੁਰਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ?
7. ਬਜ਼ੁਰਗ ਔਰਤ ਨੇ ਚਿੱਠੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਸੂਆਂ ਬਾਰੇ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ (ਲੇਖਕ) ਤੋਂ ਕੀ ਕੁਝ ਲਿਖਵਾਇਆ?
8. ਹਰ ਕੌਰ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ‘ਬਾਕੀ ਸਭ ਸੁੱਖ-ਸਾਂਦ ਹੈ’ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣ ਕੇ ਲੇਖਕ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਕਲਮ ਕਿਉਂ ਡਿਗ ਪਈ?

*****

(ਇਕਾਂਗੀ ਭਾਰਾ)

- ਰਾਉਮੁਖਾ-ਸ਼ੇਰਮੁਖਾ
ਗੁਰਚਨ ਸਿੰਘ ਜਸੂਜਾ
- ਪਰਤ ਆਉਣ ਤੱਕ
ਸਤੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਵਰਮਾ
- ਮੌਨਯਾਰੀ
ਈਸ਼ਵਰ ਚੰਦਰ ਨੰਦਾ
- ਗੁਬਾਰੇ
ਡਾ. ਆਤਮਜੀਤ
- ਸਿਰਜਣਾ
ਪਾਲੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜਸੂਜਾ

(1925)

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ :

ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜਸੂਜਾ ਦਾ ਜਨਮ 1 ਮਈ, 1925 ਈ: ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਗਿਆਨ ਕੌਰ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜਸੂਜਾ ਦੇ ਘਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਐੱਮ. ਏ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਕਿੱਤੇ ਵਜੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਕਲਰਕੀ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਸਕੂਲ-ਅਧਿਆਪਕ ਰਹੇ, ਬੈਂਕ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ, ਅੰਤ ਵਹਾਰ ਵਿੱਚ ਪੈਰ ਜਮਾ ਲਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ 'ਲਿਖਾਰੀ' ਅਤੇ 'ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਖਾਲਸਾ ਸੇਵਕ' ਨਾਂ ਦੇ ਮੈਗਜ਼ੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਜਸੂਜਾ ਨੇ ਹੇਠਲੀ ਮੱਧ-ਸ੍ਰੇਣੀ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਈ ਨਾਟਕਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।

ਉਹਨਾਂ ਨੇ 'ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੋਧਣ ਧਰਤ ਲੁਕਾਈ', 'ਮੱਕੜੀ ਦਾ ਜਾਲ', 'ਕੰਧਾਂ ਰੇਤ ਦੀਆਂ' ਅਤੇ 'ਅੰਧਕਾਰ' ਆਦਿ ਪੁਰੇ ਨਾਟਕ ਲਿਖੇ। 'ਪਾਰਸ ਦੀ ਛੋਹ' ਤੇ 'ਜੰਗਲ' ਆਦਿ ਆਪ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਨਾਟ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਗਊਮੁਖਾ-ਸੇਰਮੁਖਾ', 'ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ' ਅਤੇ 'ਪਛਤਾਵਾ' ਆਦਿ ਇਕਾਂਗੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਲਿਖ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ।

ਜਸੂਜਾ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਨਾਟਕ ਰੇਡੀਓ ਅਤੇ ਟੈਲੀਵੀਜ਼ਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਹੋਏ ਅਤੇ ਬੜੀ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਮੰਚ 'ਤੇ ਵੀ ਖੇਡੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਇਕਾਂਗੀ 'ਗਊਮੁਖਾ-ਸੇਰਮੁਖਾ' ਨੂੰ 1954 ਈ: ਵਿੱਚ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ ਦੇ ਨਾਟਕ-ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਵੱਲੋਂ, ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਲ 1997 ਈ. ਦਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਟੈਲੀਫਿਲਮ ਸਕ੍ਰਿਪਟ/ ਨਾਟਕ ਲੇਖਕ ਦਾ ਪੁਰਸਕਾਰ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਦੇ ਕਈ ਨਾਟਕਾਂ ਅਤੇ ਇਕਾਂਗੀਆਂ ਨੂੰ 'ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਵੱਲੋਂ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਹਥਲੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਜਸੂਜਾ ਦਾ ਇਕਾਂਗੀ 'ਗਊਮੁਖਾ-ਸੇਰਮੁਖਾ' ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਕਾਂਗੀ ਬਾਰੇ :

ਇਸ ਇਕਾਂਗੀ ਵਿੱਚ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜਸੂਜਾ ਨੇ ਇਹ ਦੱਸਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਲਾਲ ਖਰੀਦਣ ਅਤੇ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਤਸਵੀਰ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਦਿਖਾ ਕੇ, ਤਸੱਲੀ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸੌਦਾ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਇਕਾਂਗੀ ਵਿੱਚ ਦਲਾਲ ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਤੋੜ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਕਾਨ ਦਾ ਸੌਦਾ ਕਰਵਾਉਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਕਾਨ-ਮਾਲਕ ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣ ਦਿੰਦਾ ਕਿ ਕਿਸ ਕੰਮ ਆਇਆ ਹੈ ਸਗੋਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, “ਸਾਡੇ ਦੋ ਕਮਰਿਆਂ ਦੇ ਡਰਸ਼ ਟੁੱਟ ਗਏ ਨੇ ਤੇ ਉਹ ਬਣਵਾਣੇ ਨੇ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਭਰਜਾਈ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਬੈਠਾ ਕਿ ਭੈਣ ਹੁਗਾਂ ਦੇ ਡਰਸ਼ ਬੜੇ ਸੁਹਣੇ ਹਨ।” ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਡਰਸ਼ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈਣ ਆਇਆ ਦੱਸਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤੀ ਬਹਿਸਬਾਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ ਦੀ ਹਰ ਗੱਲ ਵਿੱਚ 'ਹਾਂ' ਮਿਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਸੇ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਵਿਰੋਧਤਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਅਧੇ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਹੈ। ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਆਉਣ 'ਤੇ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਬਿਲਕੁਲ ਗੁੱਸਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਾਲਕਣ ਦੇ ਪਤੀ ਦੀਆਂ ਰੀਝਾਂ ਨਾਲ ਬਣਾਏ ਮਕਾਨ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਘਰ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀ ਸਲਾਹ ਵੀ ਦੇਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

*****

ਗਊਮੁਖਾ-ਸ਼ੇਰਮੁਖਾ

ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜਸੂਜਾ

ਪਾਤਰ :

ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ
ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ
ਚੋਪੜਾ ਸਾਹਿਬ
ਸੁਦਰਸ਼ਨ

ਪਹਿਲੀ ਝਾਕੀ

ਬਜ਼ਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਸੀਨ

ਚੋਪੜਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਤੁਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫੇਰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਖਲੋ ਕੇ ਗੱਲੀ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਚੋਪੜਾ ਸਾਹਿਬ ਇੱਕ ਅਧਖੜ ਉਮਰ ਦਾ ਆਦਮੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਪੈਂਟ ਪਾਈ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹੈਟ ਹੈ। ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਕਰੜ- ਬਰੜੀ ਦਾੜੀ ਤੇ ਸਾਦੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਮੈਲੀ ਪੱਗ, ਕਮੀਜ਼ ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਪਜਾਮਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

- ਚੋਪੜਾ : ਤੁਸੀਂ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਬੜੇ ਜੋਗਵਰ ਓ। ਦੇਖੋ ਨਾ, ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਘਸੀਟੀ ਲਿਜਾਂਦੇ ਓ।
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : (ਅਣਸੁਣੀ ਕਰਕੇ) ਅੱਹ ਦੇਖੋ ਨਾ, ਜੀਹਦਾ ਸਬਜ਼ ਰੰਗ ਦਾ ਛੱਜਾ ਏ। ਗਲੀ ਵੱਲ ਦੋ ਬਾਰੀਆਂ ਨੇ। ਛੱਜੇ 'ਤੇ ਖਲੋ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਬੱਸ ਫਰਨ- ਫਰਨ ਹਵਾ ਆਉਂਦੀ ਏ।
- ਚੋਪੜਾ : ਬੜੇ ਡਾਢੇ ਓ ! ਮੈਂ ਅਰਜ਼ ਪਿਆ ਕਰਨਾਂ ਕਿ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਸੌਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਨਹੀਂ। ਤੁਹਾਡੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਨ 'ਤੇ ਨਾਲ ਆ ਗਿਆ।
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਇਹ ਗੱਲ ਤੁਸੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿਓ। ਮੈਂ ਸਭ ਜਾਣਨਾਂ। ਚੀਜ਼ ਐਹੋ-ਜਿਹੀ ਲੈ ਕੇ ਦਿਆਂਗਾ ਜਿਹੜਾ ਯਾਦ ਪਏ ਕਰੋਂ। ਤੁਸੀਂ ਚੱਲੋ ਤਾਂ ਸਹੀ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਕਾਨ ਦਿਖਾ ਲਿਆਵਾਂ।
- ਚੋਪੜਾ : ਮਗਰ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਕੀਮਤ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਏ।
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਤੁਸੀਂ ਅੰਦਰੋਂ ਮਕਾਨ ਵੇਖੋਗੇ ਫੇਰ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ ਕੀ ਚੀਜ਼ ਏ। ਰੀਝ ਨਾਲ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਮਕਾਨ ਏ। ਵੈਸੇ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਓ ਮੂੰਹੋਂ ਮੰਗੀ ਤਾਂ ਮੌਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਤੁਸੀਂ ਬੇਫ਼ਕਰ ਰਹੋ ਕੀਮਤ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਅਪੇ ਗੱਲ ਕਰ ਲਵਾਂਗਾ। ਵੈਸੇ ਮਕਾਨ ਮਾਲਕ ਹੈ, ਜ਼ਰਾ ਅੜਬ ਜਿਹੀ ਅੌਰਤ। ਕੁਝ ਸਮਝਾਣਾ ਬੁਝਾਣਾ ਈ ਪਵੇਗਾ। ਉਹਨੇ ਤਾਂ ਮਕਾਨ ਨੂੰ ਜਾਨ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਪਿਆਰਾ ਰੱਖਿਐ।
- ਚੋਪੜਾ : ਇਹ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣੋ।
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਡਿਊਟੀ ਹੋਈ। ਦਲਾਲੀ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦੀ ਲੈਣੀ ਏਂ?

(ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।)

ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ ਦੇ ਮਕਾਨ ਦੀ ਬੈਠਕ

ਕਮਰੇ ਦੀ ਸਜਾਵਟ ਤੋਂ ਦਰਮਿਆਨੇ ਮੇਲ ਦੇ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਮਾਮੂਲੀ ਜਿਹਾ ਫਰਨੀਚਰ, ਪਰ ਸਾਫ਼। ਸਾਹਮਣੀ ਕੰਧ ਦੀ ਅੰਗੀਠੀ 'ਤੇ ਕੁਝ ਕਿਤਾਬਾਂ ਆਦਿਕ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਮੰਜਾ ਡੱਠਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਦੋ ਕਰਸੀਆਂ ਹਨ। ਪਰਦਾ ਉੱਠਣ 'ਤੇ ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ ਕਮਰੇ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੇ ਫਰਨੀਚਰ ਆਦਿ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਕੇ ਰੱਖਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਾਲੀ ਅਧਖੜ ਉਮਰ ਦੀ ਜਨਾਨੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਲੱਗੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਹਿਰਾਵਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਾਦਾ ਜਿਹਾ ਹੈ।

ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ	:	(ਅੰਗੀਠੀ 'ਤੇ ਪਈਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੂੜਦੀ ਹੋਈ) ਹੂੰ। ਗੋਡੇ-ਗੋਡੇ ਘੱਟਾ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਏ ਕਿਤਾਬਾਂ 'ਤੇ..... ਸੁਦਰਸ਼ਨ ..... ਸੁਦਰਸ਼ਨ.....। (ਸੁਦਰਸ਼ਨ ਇੱਕ 17-18 ਵਰ੍਷ੀ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।)
ਸੁਦਰਸ਼ਨ	:	ਦੱਸ ਝਾਈ।
ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ	:	ਬੇਟਾ ਤੂੰ ਇਹ ਆਪਣਾ ਕਮਰਾ ਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ? ਵੇਖੋ ਨਾ, ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਘੱਟੇ ਨਾਲ ਲੱਖ-ਪੱਥ ਹੋਈਆਂ ਪਈਆਂ ਨੇ।
ਸੁਦਰਸ਼ਨ	:	ਝਾਈ, ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਈ ਬਜ਼ਾਰੋਂ ਆਉਨਾਂ ਪਿਆ।
ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ	:	ਹੱਛਾ, ਮੈਨੂੰ ਚੇਤਾ ਈ ਤਾਂ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਘਰ ਦੀਆਂ ਸਫ਼ਾਈਆਂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਮੱਤ ਮਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰਤਾ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿਓ ਤਾਂ ਘੱਟੇ-ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਹੁਲੀਆਂ ਈ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਏ।
ਸੁਦਰਸ਼ਨ	:	ਪਰ ਝਾਈ, ਤੂੰ ਵੀ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਈ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਲੱਗੀ ਰਹਿਨੀ ਏਂ।
ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ	:	ਐਵੇਂ ਈ ਲੱਗੀ ਰਹਿਨੀ ਆਂ? ਜਗਾ ਕੋਠੇ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਤਾਂ ਵੇਖ ਕਮਰੇ ਦਾ ਫਰਸ਼ ਲਿਸ਼ਕਾਂ ਮਾਰਦਾ ਏ। ਵੇਖ ਕੇ ਤਬੀਅਤ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਏ।..... ਪਰ ਮੈਂ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸਿਰ 'ਹਸਾਨ ਕਰਨੀ ਆਂ? ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰਨੀ ਆਂ। (ਬੂਹਾ ਖੜਕਦਾ ਹੈ।)
ਸੁਦਰਸ਼ਨ	:	ਝਾਈ, ਸਰਨ ਸਿੰਘ ਦਲਾਲ ਆਇਆ ਈ।
ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ	:	(ਮੱਥੇ ਵੱਟ ਪਾ ਕੇ) ਫੇਰ ਆ ਧਮਕਿਐ। ਇਹਨਾਂ ਦਲਾਲਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜੀਅ ਸਾਜ਼ਿਐ। ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਦਿਮਾਗ ਚੱਟਣ ਆਇਆ ਈ ਰਹਿੰਦੈ। (ਸਰਨ ਸਿੰਘ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ)
ਸਰਨ ਸਿੰਘ	:	ਨਮਸਤੇ ਭੈਣ ਜੀ।
ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ	:	(ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ) ਤੂੰ ਭਰਾਵਾ ਫੇਰ ਆ ਗਿਐਂ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰੀ ਕਹਿ ਚੁੱਕੀ ਆਂ, ਮੈਂ ਮਕਾਨ ਨਹੀਂ ਵੇਚਣਾ, ਨਹੀਂ ਵੇਚਣਾ। ਕੋਈ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਏ? ਕੋਈ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਏ?
ਸਰਨ ਸਿੰਘ	:	ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸੁਣਦੇ ਈ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮਕਾਨ ਵੇਚ ਦਿਓ। ਤੁਸੀਂ ਵੇਚੋ, ਨਾ ਵੇਚੋ, ਤੁਹਾਡੀ ਦੌਲਤ ਏ। ਹਾਂ, ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਕੰਮ ਆ ਸਕਾਂ, ਤੁਹਾਡੀ ਕੋਈ ਸੇਵਾ ਕਰ ਸਕਾਂ ਤਾਂ ਹਾਜ਼ਰ ਆਂ।
ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ	:	(ਜਗਾ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਕੇ) ਤਾਂ ਫੇਰ ਹੋਰ ਕੀ ਗੱਲ ਏ?
ਸਰਨ ਸਿੰਘ	:	ਭੈਣ ਜੀ, ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ.... (ਰੁਖ ਪਲਟ ਕੇ) ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਈ ਏ, ਮੈਂ ਕਰੋਲ ਬਾਗ ਰਹਿਨਾਂ। ਤੁਹਾਡੀ ਦਇਆ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਮਕਾਨ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਏ। ਸਾਡੇ ਦੋ ਕਮਰਿਆਂ ਦੇ ਫਰਸ਼ ਟੁੱਟ ਗਏ

ਨੇ ਤੇ ਉਹ ਹਣ ਨਵੇਂ ਬਨਵਾਣੇ ਨੇ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਭਰਜਾਈ ਨਾਲ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਬੈਠਾ ਕਿ ਭੈਣ ਹੁਕਾਮ ਦੇ ਮਕਾਨ ਵਿੱਚ ਫਰਸ਼ ਬੜੇ ਸੋਹਣੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਨੇ। ਉਹ ਹਣ ਰੋਜ਼ ਮੇਰੇ ਕੰਨ ਖਾਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਏ ਕਿ ਚੱਲ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਦਿਖਾ ਲਿਆਵੇ ਤੇ ਓਹੋ-ਜਿਹੇ ਫਰਸ਼ ਆਪਾਂ ਵੀ ਬਣਵਾਈਏ।

- ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : ਭਰਾਵਾ, ਮੈਂ ਇਹ ਮਕਾਨ ਬੜੀ ਰੀਝ ਨਾਲ ਬਣਵਾਇਐ। ਆਪ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋ ਕੇ ਮਨ-ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਫਰਸ਼ ਬਣਵਾਏ ਸਨ। ਸੁਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਬਾਉ ਜੀ ਨੂੰ ਘਰ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਬੜਾ ਸੌਕ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਜੀ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਸਭ ਜਾਣਨਾ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੜੇ ਤਲਕਾਤ ਸਨ। ਕਿਹੀ ਰੀਝ ਨਾਲ ਮਕਾਨ ਬਣਵਾਇਆ ਸਾਨੇ ਪਰ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਭੋਗਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਹੱਛਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਾਲ-ਬੱਚੇ ਰਾਜੀ ਰਹਿਣ। ਹੁਣ ਕਾਕਾ ਵੀ ਸਿਆਣਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕੀ ਨਾਂ ਏ ਤੇਰਾ ਬੇਟਾ ?
- ਸੁਦਰਸ਼ਨ : ਜੀ ਸੁਦਰਸ਼ਨ।
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਕਿਹੜੀ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਨਾ ਏਂ ਹੁਣ?
- ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : ਸੁਦਰਸ਼ਨ ਤਾਂ ਐਤਕੀ ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕਰ ਗਿਆ। ਫਸਟ ਡਵੀਜ਼ਨ ਲਈ ਸੂ।
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਸ਼ਾਬਾਸ਼, ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ! ਤਾਂ ਤੇ ਭੈਣ ਜੀ, ਮੁਬਾਰਕ ਹੋਵੇ। ਸੱਚੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਏ। ਆਖਰ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਦਾ ਲੜਕਾ ਏ। ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛ ਕੇ ਵੇਖੋ, ਇੰਨੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਹੋਣੀ ਜਿੰਨੀ ਮੈਨੂੰ ਹੋਈ ਏ।
- ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : ਕਾਕਾ ਜਾਹ। ਮਾਮਾ ਜੀ ਜੋਗਾ ਸਰਬਤ ਲੈ ਆ।
- ਸੁਦਰਸ਼ਨ : ਹੱਛਾ ਸ਼ਾਈ। (ਜਾਂਦਾ ਹੈ।)

(ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਚੁੱਪ)

- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਸੁਦਰਸ਼ਨ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਈ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇਹਦੇ ਬਾਉ ਜੀ ਗੁਜ਼ਰੇ ਨੇ।
- ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : ਉਦੋਂ ਇਹ ਅੱਠ ਕੁ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ।
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਹੁਣ ਮੁੰਡਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਹੋਇਆ ਏ, ਫੇਰ ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਪਾਸ ਕਰ ਗਿਆ ਏ। ਅੱਜ ਇਹਦੇ ਬਾਉ ਜੀ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿੰਨਾ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ।
- ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : (ਠੰਢਾ ਸਾਹ ਭਰ ਕੇ) ਹੱਛਾ ਭਰਾਵਾ, ਕਿਸਮਤ ਦੀ ਲਿਖੀ ਨੂੰ ਕੌਣ ਮੌੜ ਸਕਦਾ ਏ? ਅਖੇ ਰਾਈ ਘਟੇ ਨਾ ਤਿਲ ਵਧੇ ਜੋ ਲਿਖਿਆ ਕਰਤਾਰ।
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਅਫਸੋਸ ਈ ਹੁੰਦਾ ਏ।
- ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : ਹੱਛਾ। ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਸਭੇ ਕੁਝ ਹੋਵੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਸਮਝੋ ਬਦਕਿਸਮਤ ਉਹ ਜੋ ਇਸ ਵਸਦੀ ਵਾੜੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ।
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੜੇ ਅੱਛੇ ਤਲਕਾਤ ਸਨ ਜੀ। ਮੇਰੇ ਜਮਾਤੀ ਸਨ। 'ਕੱਠੇ ਪੜ੍ਹੇ, ਕੱਠੇ ਖੇਡੇ। ਬੜੇ ਮਿਲਣਸਾਰ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਆਦਮੀ ਸਨ। (ਸੁਦਰਸ਼ਨ ਗਲਾਸ ਲਈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।)
- ਸੁਦਰਸ਼ਨ : ਲਉ ਸਰਦਾਰ ਜੀ, ਸਰਬਤ ਦਾ ਗਲਾਸ ਫੜ ਲਓ।
- ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : ਲਉ ਜੀ, ਪੀਓ।
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : (ਗਲਾਸ ਫੜਦਾ ਹੋਇਆ) ਤੁਸਾਂ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਈ ਖੇਚਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਭੈਣ ਜੀ।
- ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : ਲਓ, ਪਾਣੀ ਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਖੇਚਲ ਹੁੰਦੀ ਏ।

- (ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਰਬਤ ਪੀਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗਲਾਸ ਖਾਲੀ ਕਰ ਕੇ ਵਾਪਸ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।)
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਲੈ ਕਾਕਾ, ਗਲਾਸ ਫੜ ਲੈ ।
  - ਸੁਦਰਸ਼ਨ : ਹੋਰ ਲਿਆਵਾਂ ਜੀ ?
  - ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਨਹੀਂ ਕਾਕਾ ਬੱਸ । ..... (ਗਲਾ ਸਾਫ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ) ਤੇ ਹੁਣ ਸੁਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਕਿਹੜੇ ਕਾਲਜ ਦਾਖਲ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਓ?
  - ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : ਬਸ ਸੋਚੀ ਪਈ ਹੋਈ ਆਂ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਕਰਾਂ। ਅੱਗੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਖਰਚ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਚਾਹੀਦਾ ਏ। ਇੱਕੋ ਮਕਾਨ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਈ ਆਉਂਦਾ ਏ ਨਾ।
  - ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਭੈਣਾਂ, ਵੱਡੇ ਸਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਪੀੜਾਂ, ਉੱਚੇ ਦਰਜੇ ਦੀਆਂ ਪੜ੍ਹਾਈਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਵੀ ਕਿਹੜੀਆਂ ਅਸਾਨ ਨੇ। ਖਰਚ ਕਰ-ਕਰ ਕੇ ਮੂੰਹ ਫਿਰ ਜਾਂਦੇ। ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਰਾਇ ਪੁੱਛੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਖਾਂਗਾ ਕਿ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕੰਮ-ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿਓ।
  - ਸੁਦਰਸ਼ਨ : ਝਾਈ ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਏ।
  - ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : ਕੰਮ ਕਾਰ ਦੀ ਤੈਨੂੰ ਅਜੇ ਕੀ ਸਮਝ ਏ। ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਤਾਂ ਤੂੰ ਹੈਗਾ ਏਂ।
  - ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਦੇਖੋ ਨਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਅਕਲ ਦਿੱਤੀ ਏ। ਕਿਸ ਲਈ? ਸੋਚਣ ਸਮਝਣ ਲਈ। ਆਖਰ ਤੁਸਾਂ ਈ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਨਾਈ ਏ, ਤੁਸਾਂ ਈ ਇਹਨੂੰ ਰਾਹੇ ਪਾਣਾ ਏ, ਤੁਸਾਂ ਈ ਇਹਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਨੀ ਏ। ਮੇਰੀ ਰਾਇ ਤਾਂ ਇਹੋ ਏ, ਤੁਹਾਡਾ ਸਰਵਨ ਪੁੱਤਰ ਏ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਡਰੋ ਨਾ। ਮੁੰਡਾ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਪਵੇਗਾ ਤਾਂ ਆਪੇ ਜਾਚ ਆਉਂਦੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਅਥੇ ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਭਿੱਜੇ ਕੰਬਲੀ ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਭਾਰੀ ਹੋਏ।
  - ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : ਕਿਉਂ ਸੁਦਰਸ਼ਨ, ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਵਿਹਾਰ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਜਾਵੇਂ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਈ ਏ।
  - ਸੁਦਰਸ਼ਨ : ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਆਖੋ।
  - ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਵਿਹਾਰ ਕਾਰ ਲਈ ਆਖਰ ਰੁਪੈ ਦੀ ਤਾਂ ਲੋੜ ਏ। ਜੇ ਤੁਹਾਡਾ ਵਿਚਾਰ ਮਕਾਨ ਵੇਚਣ ਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪੰਜਤਾਲੀ ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਵੱਟਿਆ ਈ ਜਾਵੇਗਾ।
  - ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : (ਤਿੜ ਕੇ) ਪੰਜਤਾਲੀ ਹਜ਼ਾਰ ? ਭਰਾਵਾ ਤੂੰ ਤਾਂ ਕਮਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਏ। ਅਜੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਇੱਕ ਦਲਾਲ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਦੁਆਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਮਿੰਨਤਾਂ ਵੀ ਕਰਦਾ ਸੀ।
  - ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਸੈਰ ਹੋ ਸਕਦੈ, ਪਰ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਦੀ ਗੱਲ ਏ।
  - ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : ਮੈਂ ਤਾਂ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਇੱਕ ਪੇਸ਼ਾ ਵੀ ਘੱਟ ਵੱਟਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ।
  - ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : (ਜਗ ਮੁੜ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੋਇਆ) ਹਾਂ ਸੱਚ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਯਾਦ ਆਈ। ਤੁਹਾਡੇ ਮਕਾਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੂਹ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਨਾ?
  - ਸੁਦਰਸ਼ਨ : ਆਹੋ ਜੀ।
  - ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਤਦੇ ਹੀ ਲੋਕੀਂ ਸੱਚ ਆਖਦੇ ਨੇ ਖੂਹ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲਾ ਮਕਾਨ ਵੀ ਨਹਿਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਏ।
  - ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਖੂਹ ਕਦੇ ਦਾ ਬੰਦ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਏ।
  - ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਫੇਰ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ? ਉਹਨਾਂ ਅਸਰ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਏ ਨਾ। ਖੂਹਾਂ 'ਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਿੰਨ ਭੂਤ ਤੇ ਚੁੜੇਲਾਂ ਦਾ ਵਾਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਮਝਨਾਂ ਐਸੇ ਲਈ ਤੁਸਾਂ ਇਸ ਮਕਾਨ ਵਿੱਚ ਸੁੱਖ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ।

- ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : ਇੱਥੋ ਸੁੱਖ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵਾਕਿਆ ਈ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ। ਜਦੋਂ ਸੁਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਬਾਊ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਏ, ਅਜੇ ਮਕਾਨ ਬਣਿਆਂ ਸਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ।
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : (ਜਾਂਦਾ-ਜਾਂਦਾ) ਤੁਸੀਂ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ। ਸੁਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਬਾਊ ਹੁਰਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਬੜੇ ਤਲਕਾਤ ਸਨ। ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਇਹ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਹੋਇਆ।
- ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : ਕਿਉਂ ਸੁਦਰਸ਼ਨ ! ਫੇਰ ਮਕਾਨ ਵੇਚ ਦਈਏ?
- ਸੁਦਰਸ਼ਨ : ਜਿਵੇਂ ਤੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ ਝਾਈ ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਭੂਤ ਤੇ ਚੁੜੇਲਾਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ। ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਿਐ।
- ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : ਹਟ ਕਮਲਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤੇ। ਜਵਾਨ ਪੁੱਤ ਹੋ ਕੇ ਡਰੀਦਾ ਏ? ..... ਹਾਂ ਸੱਚ, ਤੇਰੀ ਇੰਟਰਵੀਊ ਦਾ ਕੀ ਬਣਿਆ?
- ਸੁਦਰਸ਼ਨ : ਅਜੇ ਕੀ ਪਤਾ ਪਰ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲੇ। ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਅੱਠ ਜਣੇ ਰੱਖਣੇ ਨੇ ਤੇ ਪੰਜਾਹ ਮੁੰਡੇ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਵਿੱਚ ਕਈ ਬੀ.ਏ. ਪਾਸ ਵੀ ਸਨ।
- ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : ਤਾਂ ਸ਼ਰਨ ਠੀਕ ਕਹਿੰਦਾ ਏ। ਮਕਾਨ ਵੇਚ ਕੇ ਤੂੰ ਕੋਈ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰ ਲੈ। ਪਰ ਕਾਹਦਾ ਕਰੇਂਗਾ?
- ਸੁਦਰਸ਼ਨ : ਜਿਹੜਾ ਤੂੰ ਆਖੇਂ, ਝਾਈ।
- ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਖੱਟਣ-ਕਮਾਣ ਲੱਗ ਪਵੇਂਗਾ ਤਾਂ ਹੋਰ ਬਥੇਰੇ ਮਕਾਨ ਲੈ ਲਵੇਂਗਾ। ਫੇਰ ਤੇਰਾ ਵਿਆਹ ਵੀ ਕਰ ਦਿਆਂਗੀ ਤੇ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਡਣਕਦੀ-ਮਣਕਦੀ ਨੂੰਹ ਘਰ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਵੀ ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਮੁਰਾਦਾਂ ਵੇਖ ਲਵਾਂਗੀ।
- ਸੁਦਰਸ਼ਨ : (ਸਰਮਾਂਦਾ ਹੋਇਆ) ਹੱਛਾ ਝਾਈ, ਅਜੇ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਾਰ ਤੇ ਬਣੇ।
- ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : ਹੱਛਾ, ਕਦੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਮੇਰੀ ਵੀ ਸੁਣੇਗਾ ਹੀ। ਐਹੋ-ਜਿਹੀ ਸੁਹਣੀ ਸਜਾਈ ਨੂੰਹ ਲਿਆਵਾਂਗੀ ਜਿਹੜੀ ਅੰਦਰ ਬੈਠੇ ਤੇ ਬਾਹਰ ਪਿਆ ਚਾਨਣ ਹੋਵੇ। ਫੇਰ ਮੇਰੇ ਘਰ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਪੋਤਰੇ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਖਿਡਾਂਦੀ ਨਾ ਥੱਕਾਂਗੀ। ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੋਈ ਸੁੱਖ ਦਾ ਝੂਟਾ ਲਿਆਵੇਗਾ।

(ਬੂਹਾ ਖੜਕਦਾ ਹੈ ।)

- ਸੁਦਰਸ਼ਨ : ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਏ ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਆ ਗਿਆ ਏ।
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : (ਅੰਦਰ ਆਉਂਦਾ ਹੋਇਆ) ਜੀ ਹਾਂ, ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਖਿਆਲ ਏ। ਮੈਂ ਈ ਆਂ। (ਉੱਚੀ) ਲੰਘ ਆਓ ਅੰਦਰ, ਚੋਪੜਾ ਸਾਹਿਬ। (ਚੋਪੜਾ ਸਾਹਿਬ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।)
- ਚੋਪੜਾ : ਨਮਸਤੇ ਜੀ।
- ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : ਨਮਸਤੇ ਜੀ। ਆਉ ਬੈਠੋ।
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਲਉ ਜੀ ਚੋਪੜਾ ਸਾਹਿਬ, ਇਹ ਸਾਡੀ ਭੈਣ ਹੁਰਾਂ ਦਾ ਮਕਾਨ ਜੇ। ਇਹ ਬੈਠਕ ਦਾ ਕਮਰਾ ਏ, ਤੇ ਅੱਹ ਵੇਖੋ ਨਾ, ਇਹਦੇ ਪਿੱਛੇ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਡਿੱਢੀ ਏ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕਮਰਾ। ਮਕਾਨ ਸੋਲਾਂ ਗਜ਼ ਲੰਮਾ ਤੇ ਛੇ ਗਜ਼ ਚੌੜਾ ਜੇ।
- ਚੋਪੜਾ : ਹੂੰ। ਤੂਲ ਸੋਲਾਂ ਗਜ਼, ਅਰਜ਼ ਛੇ ਗਜ਼।
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਢਾਈ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਜੇ, ਤੇ ਚੀਜ਼ ਐਸੀ ਕਿ ਵੇਖਿਆਂ ਭੁੱਖ ਲਹਿੰਦੀ ਏ।

- ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : ਜੀ ਮੈਂ ਇਹ ਮਕਾਨ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੀਝ ਨਾਲ ਬਣਵਾਇਆ ਸੀ। ਨੀਂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ ਗਜ਼, ਰੋੜੀ ਕੁੱਟੀ ਹੋਈ ਏ ਤੇ ਫਰਸ਼ ਐਹੋ ਜਿਹੇ ਨੇ ਕਿ ਵਿੱਚੋਂ ਮੂੰਹ ਪਿਆ ਦਿਸਦੈ। (ਉੱਪਰਲਾ ਕਮਰਾ ਤਾਂ ਖਾਸ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।)
(ਚੋਪੜਾ ਉੱਠ ਕੇ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਕੰਧਾਂ ਵੱਲ, ਛੱਤ ਵੱਲ ਤੇ ਬਾਹਰ ਵੇਖਦਾ ਏ)
- ਸਰਨ ਸਿੰਘ : ਜਾਹ ਕਾਕਾ, ਉੱਪਰਲੇ ਕਮਰੇ ਵੀ ਬਾਉਂ ਹੁਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾ ਲਿਆ।
- ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : ਕੀਮਤ ਦੱਸ ਦਿੱਤੀ ਉੰਹਾਂ ਭਰਾਵਾ?
- ਸਰਨ ਸਿੰਘ : ਮੈਂ ਤਾਂ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਈ ਕਿਹਾ, ਉਹ ਤਾਂ ਓਥੇ ਈ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਤੁਰ ਤਾਂ ਸਹੀ, ਭੈਣ ਹੁਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਲਵਾਂਗਾ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਰਿਆਇਤ ਕਰ ਈ ਦੇਣਗੇ।
- ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਘੱਟ ਲੈਣ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ।
- ਸਰਨ ਸਿੰਘ : ਹੁਣ ਉਹਨੂੰ ਨਾਲ ਤੇ ਲਿਆਉਣਾ ਸੀ ਨਾ। ਕੰਮ ਜੁ ਮੁਕਾਲਾ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਥੋਂ ਪੁੱਛੇ ਬਿਨਾਂ ਈ ਸੰਤਾਲੀ-ਅਠਤਾਲੀ ਹਜ਼ਾਰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਏ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਟਾਲਣ ਥੋੜ੍ਹਾ ਲੱਗੇ ਓ। ਨਾਲੇ ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਅਜੇ ਮੰਨ ਗਿਐ।
- ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : ਭਰਾਵਾ, ਕੋਈ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਏ? ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਘੱਟ ਵੱਟਦੀ।
- ਸਰਨ ਸਿੰਘ : ਚੱਲੋ ਕੋਸਸ਼ ਕਰਨਾ ਵਾਂ, ਸਾਢੇ ਸੰਤਾਲੀ-ਅਠਤਾਲੀ 'ਤੇ ਮੁੱਕ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਆਉਂਦਾ ਏ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਅੰਦਰ ਚਲੋ ਜਾਣਾ ਮੈਂ ਗੱਲ ਕਰ ਲਵਾਂਗਾ।
- ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : ਅਠਤਾਲੀ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਘੱਟ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾ ਆਖੀਂ।
- ਸਰਨ ਸਿੰਘ : ਮੈਂ ਤਾਂ ਜੀ ਆਪਣੀ ਵੱਲੋਂ ਪੂਰੀ ਵਾਹ ਲਾਵਾਂਗਾ ਹੀ। ਲਓ ਉਹ ਆ ਗਏ ਜੇ.... ਤੁਸੀਂ ਅੰਦਰ.....
(ਚੋਪੜਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸੁਦਰਸ਼ਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ)
- ਸਰਨ ਸਿੰਘ : ਆਓ, ਚੋਪੜਾ ਸਾਹਿਬ ! ਆਓ। ਵੇਖ ਆਏ ਓ?
- ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : ਹੱਛਾ ਭਰਾਵਾ, ਤੁਸੀਂ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰੋ ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਆਉਨੀ ਆਂ। ਆ ਸੁਦਰਸ਼ਨ ਗੱਲ ਸੁਣ ਮੇਰੀ (ਦੋਵੇਂ ਅੰਦਰ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਨੇ)।
- ਸਰਨ ਸਿੰਘ : ਕਿਉਂ ਚੋਪੜਾ ਸਾਹਿਬ ? ਮਕਾਨ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ਫਸਟ ਕਲਾਸ? ਨਿਰਾ ਨਗੀਨਾ।
- ਚੋਪੜਾ : ਖੈਰ, ਸਾਖਤ ਅੱਛੀ ਏ। ਮਾਲਕ ਮਕਾਨ ਕੌਣ ਏ?
- ਸਰਨ ਸਿੰਘ : ਇਸ ਬੇਵਾ ਔਰਤ ਦਾ ਏ।
- ਚੋਪੜਾ : ਕੀ ਨਾਂ ਸੀ ਇਹਦੇ ਖਾਵੰਦ ਦਾ?
- ਸਰਨ ਸਿੰਘ : ਉਹਦਾ ਨਾਂ ? ..... ਜੀ ਉਹਦਾ ਨਾਂ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੇ ਵਾਕਫਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਏਗਾ। ..... ਵੈਸੇ ਤੁਸੀਂ ਬੇਫਿਕਰ ਰਹੋ ਝਗੜੇ ਵਾਲਾ ਸੌਦਾ ਨਹੀਂ। ਮਕਾਨ ਜ਼ਰ ਖੁੰਡੀ ਹੈ ਤੇ ਇੱਕੋ ਨਾਬਾਲਗ ਮੁੰਡਾ ਏ, ਮਾਂ ਉਹਦੀ ਗਾਰਡੀਅਨ ਏ।
- ਚੋਪੜਾ : ਫੇਰ ਹੁਣ ਕਿੰਨੇ ਤੋਂ ਸੌਦਾ ਮੁੱਕੇਗਾ? ਪੰਜਤਾਲੀ ਹਜ਼ਾਰ ਲੈਂਦੀ ਏ ਕਿ ਨਹੀਂ?
- ਸਰਨ ਸਿੰਘ : ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਚੋਪੜਾ ਸਾਹਿਬ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰਦੇ ਓ। ਚੀਜ਼ ਵੇਖ ਕੇ ਮੁੱਲ ਪਾਓ ਨਾ। ਕਿੱਥੇ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਤੇ ਕਿੱਥੇ ਪੰਜਤਾਲੀ ਹਜ਼ਾਰ। ਉਹ ਤਾਂ ਮੰਨਦੀ ਈ ਨਹੀਂ ਪਰ ਉਮੀਦ ਹੈ ਸ਼ੈਦ ਅਠਤਾਲੀ 'ਤੇ ਕੰਮ ਬਣ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਵੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸਸ਼ ਕੀਤਿਆਂ।

- ਚੋਪੜਾ : ਬਹੁਤ ਅੱਛਾ !   (ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।)
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : (ਅੰਦਰ ਅਵਾਜ਼ ਦੇਂਦਾ ਹੈ) ਭੈਣ ਜੀ !..... ਸੁਦਰਸ਼ਨ!
- (ਦੇਵੇਂ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।)
- ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : ਹਾਂ, ਕੀ ਗੱਲ ਬਣੀ ਏ?
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਭੈਣ ਜੀ, ਕੰਮ ਬਣਦਾ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਜਮਾਨਾ ਬਦਲ ਗਿਆ ਏ। ਹੁਣ ਗਾਹਕ ਪੈਸੇ ਖਰਚਦਾ ਘਬਰਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ ਤਾਂ ਸਮਝੇ ਛਿਆਲੀ ਤੌਂ ਮੁੱਕੇਗਾ।
- ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : ਚੱਲ ਛੱਡ ਭਰਾਵਾ, ਮੈਨੂੰ ਮਕਾਨ ਵੇਚਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰ ਘੱਟ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
- ਸੁਦਰਸ਼ਨ : ਚੱਲੋ ਛੱਡੋ ਜੀ, ਨਹੀਂ ਕੰਮ ਬਣਦਾ ਤਾਂ ਨਾ ਸਹੀ। ਸੁੱਟ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਾਣਾ।
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਸੋਚ ਲਉ, ਐਵੇਂ ਗਾਹਕ ਹੱਥੋਂ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਨਾਲੇ ਇਹ ਮਕਾਨ ਸੇਰਮੁਖਾ ਵੀ ਏ।
- ਸੁਦਰਸ਼ਨ : ਸੇਰਮੁਖਾ ? ਉਹ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਏ?
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਕਾਕਾ, ਜਿਹੜਾ ਮਕਾਨ ਅੱਗੋਂ ਜਿਆਦਾ ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਘੱਟ ਚੌੜਾ ਹੋਵੇ ਉਹਨੂੰ ਸੇਰਮੁਖਾ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ।
- ਸੁਦਰਸ਼ਨ : ਫੇਰ ਸੇਰਮੁਖੇ ਦਾ ਹਰਜ਼ ਕੀ ਏ। ਇਹ ਕਾਹਦਾ ਨੁਕਸ ਹੋਇਆ?
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਸੇਰਮੁਖਾ ਮਕਾਨ ਮਾਲਕ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਿਵੇਂ ਸੇਰ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਏ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਈ ਹੁੰਦਾ ਏ।
- ਸੁਦਰਸ਼ਨ : (ਕੁਝ ਡਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੋਠ) ਬਾਈ, ਬਾਉ ਜੀ ਇੱਥੇ ਈ ਗੁਜਰੇ ਸਨ ਨਾ?
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਤੁਸੀਂ ਮਕਾਨ ਵੇਚੋ ਜਾਂ ਨਾ ਵੇਚੋ ਤੁਹਾਡੀ ਦੌਲਤ ਏ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਦਲਾਲੀ ਦੇ ਲਾਲਚ ਕਰ ਕੇ ਕਦੀ ਗਾਲਤ ਰਾਇ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਜਿੰਨੇ ਮੇਰੇ ਵਾਕਫ ਦੋਸਤ-ਮਿੱਤਰ ਨੇ, ਪ੍ਰਾਪਟੀ ਦਾ ਸਭ ਕੰਮ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛ ਕੇ ਕਰਦੇ ਨੇ।
- ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : ਤੇ ਫੇਰ ਤੇਰਾ ਕੀ ਖਿਆਲ ਏ?
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਪੁੱਛਦੇ ਓ ਤਾਂ ਇਹੋ ਆਖਾਂਗਾ ਗਾਹਕ ਨਾ ਛੱਡੋ। ਇੱਕ ਤੇ ਮਕਾਨ ਸੱਕੀ ਏ, ਦੂਜਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਰੁਪੈ ਦੀ ਲੋੜ ਏ-ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਏ, ਤੀਜਾ ਮਾਰਕੀਟਾਂ ਦਾ ਤੇ ਦਿਨ-ਬਦਿਨ ਭੱਠਾ ਬਹਿੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਮਕਾਨ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਕੀਮਤ ਅੱਜ ਏ ਉਹ ਕੱਲ੍ਹੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣੀ।
- ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : ਪਰ ਮੈਂ ਸੰਤਾਲੀ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਤਾਂ ਕੌਡੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਲਵਾਂਗੀ। ਮਰਜ਼ੀ ਏ ਮਕਾਨ ਲਵੇ, ਮਰਜ਼ੀ ਨਾ ਲਵੇ।
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਚੱਲੋ ਮੈਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਵੇਖਨਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਅੰਦਰ ਜਾਓ, ਚੋਪੜਾ ਸਾਹਿਬ ਆ ਲੈਣ ਮੈਂ ਗੱਲ ਕਰ ਲੈਨਾ। (ਬੂਹੇ ਕੋਲ ਖਲੋ ਕੇ ਅਵਾਜ਼ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।) ਚੋਪੜਾ ਸਾਹਿਬ ! ਚੋਪੜਾ ਸਾਹਿਬ ! .... ਅੰਦਰ ਆਉਣਾ। (ਚੋਪੜਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।)
- ਚੋਪੜਾ : ਹਾਂ ਜੀ, ਫਰਮਾਓ।
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਚੋਪੜਾ ਸਾਹਿਬ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਕੀ ਯਾਦ ਕਰੋਗੇ ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੰਮ ਕਰ ਕੇ ਦਿਖਾਇਆ ਸੀ। ਲਉ ਹੁਣ ਬਿੜਕਣਾ ਨਾ, ਸੰਤਾਲੀ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਕੰਮ ਮੁਕਾ ਦਿਆਂਗਾ।
- ਚੋਪੜਾ : ਨਾ, ਨਾ, ਨਾ। ਮੈਂ ਹਰਿਗਿਜ਼ ਛਿਆਲੀ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖਰਚਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਮਰਜ਼ੀ ਏ ਮਕਾਨ ਦੇਵੇਂ, ਮਰਜ਼ੀ ਏ ਨਾ ਦੇਵੇ।

- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਵੇਖੋ ਫੇਰ, ਸੁੱਟ ਪਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰੋ। ਇਲਾਕਾ ਤਾਂ ਵੇਖੋ ਕਿਹੜਾ ਏ? ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਦਾ। ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਲੋਕੀ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਥੁੰਜੇ ਲਈ ਪਏ ਤਰਸਦੇ ਨੇ। ਲੋਕੀ ਕਿੱਥੇ-ਕਿੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਵਸੇ ਨੇ-ਕੋਈ ਲੋਧੀ ਕਾਲੋਨੀ ਰਹਿੰਦੇ ਤੇ ਕੋਈ ਪਟੇਲ ਨਗਰ, ਕੋਈ ਜਵਾਹਰ ਨਗਰ ਰਹਿੰਦੇ ਤੇ ਕੋਈ ਕਿੰਗਜ਼ਵੇ, ਕੋਈ ਜੰਗ ਪੁਰੇ ਰਹਿੰਦੇ ਤੇ ਕੋਈ ਛਾਉਣੀ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਏਸ ‘ਮਾਤ-ਲੋਕ’ ਤੋਂ ਮਾਯੂਸ ਹੋ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਅ ਕਈ ‘ਇੰਦੂ ਲੋਕ’, ‘ਚੰਦਰ ਲੋਕ’, ‘ਦੇਵ ਨਗਰ’ ਤੇ ‘ਸਵਰਗ ਪੁਰੀਆਂ’ ਨੂੰ ਜਾ ਅਬਾਦ ਕੀਤਾ ਏ।
- ਚੋਪੜਾ : ਯਾਨੀ ਕਿ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਅ ‘ਸਵਰਗ ਵਾਸੀ’ ਅਖਵਾਣ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹੋ ਗਏ ਨੇ। (ਦੋਵੇਂ ਹੱਸਦੇ ਹਨ)
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਬਿਲਕੁਲ, ਬਿਲਕੁਲ ! ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਆਪ ਸਿਆਣੇ ਓ ਚੋਪੜਾ ਸਾਹਿਬ ! ਦਿੱਲੀ ਤਾਂ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੈਲ ਗਈ ਏ ਤੇ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਹੋਇਆ ਐਨ ਵਿਚਕਾਰ।
- ਚੋਪੜਾ : (ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਵੇਖਦਾ ਹੋਇਆ ਅਚਾਨਕ ਉੱਠਕੇ ਚੁੜਾਈ ਲੰਬਾਈ ਵੱਲ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਦਾ ਏ) ਵੇਖੋ ਨਾ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ! ਇਸ ਕਮਰੇ ਦਾ ਅਰਜ ਅੱਗੋਂ ਵੱਡਾ ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਛੋਟਾ ਏ ਨਾ? ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਏ ਸ਼ੇਰਮੁਖਾ ਮਕਾਨ ਏ। ਮਾਲਕ ਮਕਾਨ ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਮੋਇਆ ਸੀ ਨਾ?
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਪਰ ਇਹਨੂੰ ਸ਼ੇਰਮੁਖਾ ਕਹਿੰਦਾ ਕੌਣ ਏ। ਇਹ ਮਕਾਨ ਤਾਂ ਗਉਮੁਖਾ ਏ। ਇਹਦਾ ਅਸਲੀ ਰਸਤਾ ਤਾਂ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਏ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਢੇਰ ਈ ਵਹਿਮੀ ਓ ਤਾਂ ਇਹ ਰਸਤਾ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਤੇ ਉੱਧਰਲਾ ਖੋਲ੍ਹ ਲੈਣਾ।
- ਚੋਪੜਾ : ਤਾਂ ਇਸ ਮਕਾਨ ਦਾ ਰਸਤਾ ਦੁਪਾਸੜ ਹੈ?
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਲੋਕ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਇਹੋ-ਜਿਹਾ ਮਕਾਨ ਲੱਭਦੇ ਨੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੋ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਹਵਾ ਤੇ ਧੁੱਪ ਆ ਸਕੇ। ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਨਵੇਂ ਸਟਾਈਲ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਮਕਾਨ ਵੇਖੋ, ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਦੋ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਖਾਲੀ ਹੋਣਗੇ।
- ਚੋਪੜਾ : ਫਿਰ ਵੀ ਮਕਾਨ ਦਾ ਸਹੀ ਰਸਤਾ ਇਹੋ ਸੁਮਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਏਗਾ ਜੋ ਕਾਫੀ ਅਰਸੇ ਤੋਂ ਚਾਲੂ ਏ।
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਚੋਪੜਾ ਸਾਹਿਬ ਐਵੇਂ ਛਜੂਲ ਵਹਿਮਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀਦਾ। ਹਰ ਇੱਕ ਗੱਲ ਦੀ ਤਹਿ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਏ। ਗਉਮੁਖਾ ਤੇ ਸ਼ੇਰਮੁਖਾ ਤਾਂ ਤੁਸਾਂ ਸੁਣ ਲਿਆ, ਏਨਾ ਵੀ ਪਤਾ ਜੇ ਇਹਦਾ ਮਤਲਬ ਕੀ ਏ?
- ਚੋਪੜਾ : ਕੀ ਮਤਲਬ ਏ?
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਜੇ ਮਕਾਨ ਗਉਮੁਖਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੱਥਾ ਛੋਟਾ ਹੁੰਦਾ ਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਕਾਨ ਦਾ ਪਰਦਾ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਏ, ਲੰਘਦੇ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤੀ ਝਾਤੀ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। ਦੁਕਾਨ ਸ਼ੇਰਮੁਖੀ ਪਸੰਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਏ ਤਾਂ ਕਿ ਮੱਥਾ ਚੌੜਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਦੁਕਾਨ ਦੀ ਸਜਾਵਟ ਵਧੇ। ਹੋਰ ਵਿੱਚੋਂ ਗੱਲ ਕੀ ਏ। ਸ਼ੇਰਮੁਖਾ ਕਿਤੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਗਉਮੁਖੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਤੇ ਦੁੱਧ ਦੇ ਚਸ਼ਮੇ ਨਹੀਂ ਛੁੱਟ ਨਿਕਲਦੇ।
- ਚੋਪੜਾ : (ਹੱਸਦਾ ਹੋਇਆ) ਤਾਂ ਹੁਣ ਤੁਹਾਡਾ ਮਤਲਬ ਏ ਸ਼ੇਰਮੁਖੇ ਵੱਲ ਹੱਟੀ ਕਰ ਲਈਏ ਤੇ ਗਉਮੁਖੇ ਵੱਲ ਘਰ ਬਣਾ ਲਈਏ। (ਦੋਵੇਂ ਹੱਸਦੇ ਹਨ।)
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਤੁਸਾਂ ਐਡੇ ਲੰਮੇ-ਚੌੜੇ ਵਹਿਮਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਕੇ ਲੈਣਾ ਕੀ ਏ। ਅੰਬ ਖਾਣੇ ਜੇ ਕਿ ਪੇੜ ਗਿਣਨੇ ਜੇ? ਤੁਸੀਂ ਮਸਤ ਰਹੋ, ਦੋ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ, ਕੁਝ ਖਟ ਈ ਜਾਵੇਗਾ।
- ਚੋਪੜਾ : ਅੱਛਾ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ।
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਫੇਰ ਸੰਤਾਲੀ ਹਜ਼ਾਰ ਤੇ ਮੁਕਾ ਦਿਆਂ?

- ਚੋਪੜਾ : ਨਹੀਂ ਛਿਆਲੀ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ।
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਬਦੀ ਵਾਹ, ਪੈਂਚਾ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸਿਰ ਮੱਥੇ 'ਤੇ, ਪਰਨਾਲਾ ਉੱਥੇ ਦਾ ਉੱਥੇ। ..... ਕੁਛ ਵਧਣਾ ਪਏਗਾ, ਐਵੇਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਬਣਨਾ। ਸਾਢੇ ਛਿਆਲੀ ਕਹਿ ਦਿਆਂ? ਫੇਰ ਉਹ ਜਾਣੇ ਤੇ ਉਹਦਾ ਕੰਮ।
- ਚੋਪੜਾ : ਫੇਰ ਮੈਂ ਸਾਢੇ ਛਿਆਲੀ ਤੋਂ ਇੱਕ ਪੈਸਾ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਜੇ ਦੇਣਾ।
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਤੁਸੀਂ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰੋ ਤੇ ਹੁਣ ਰੁਪਿਆਂ ਦੀ ਝਲਕਾਰ ਦੱਸੋ। (ਉੱਚੀ) ਸੁਦਰਸ਼ਨ ..... ਸੁਦਰਸ਼ਨ..... ਭੈਣ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਭੇਜੀਂ।
(ਦੋਵੇਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ)
- ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : ਦੱਸ ਭਰਾਵਾ ਕੀ ਗੱਲ ਏ?
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਬੈਠੋ ਭੈਣ ਜੀ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਿਆਨਾ ਦੁਆ ਦਿਆਂ। ਚੋਪੜਾ ਸਾਹਿਬ ਕੱਢੋ ਸੌ ਰੁਪਏ ਦਾ ਨੋਟ।
- ਚੋਪੜਾ : (ਬਟੂਆ ਕੱਢ ਕੇ ਨੋਟ ਦੇਂਦਾ ਹੈ) ਲਉ ਜੀ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ।
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : (ਰੁਪਏ ਦੇਂਦਾ ਹੋਇਆ) ਲਓ ਭੈਣ ਜੀ, ਇੱਕ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਤੇ ਸਾਢੇ ਛਿਆਲੀ ਹਜ਼ਾਰ ਤੇ ਗੱਲ ਪੱਕੀ ਹੋ ਗਈ।
- ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : (ਨੋਟ ਪਰੇ ਧੱਕਦੀ ਹੋਈ) ਨਾ, ਨਾ, ਨਾ। ਭਰਾਵਾ ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਈ ਕਹਿ ਚੁੱਕੀ ਆਂ, ਮੈਂ ਸੰਤਾਲੀ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਇੱਕ ਕੌਡੀ ਘੱਟ ਲੈਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ।
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਭੈਣ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਰੁਪਏ ਤਾਂ ਫੜੋ।
- ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : ਨਹੀਂ ਭਰਾਵਾ, ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਘੱਟ ਲੈਣਾ।
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਭੈਣ ਜੀ ਦੇਖੋ, ਰੁਪਏ ਘਰ ਆਏ ਨਹੀਂ ਮੜੀਦੇ, ਲੱਛਮੀ ਜੇ ਲੱਛਮੀ। ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਏ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀ ਏ। ਸੋਚ ਲਓ।
- ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : ਕਿਉਂ ਸੁਦਰਸ਼ਨ ਕੀ ਸਲਾਹ ਏ?
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਉਹਨੇ ਵਿਚਾਰੇ ਨੇ ਕੀ ਆਖਣੈ। ਅੱਜ ਸ਼ਾਮੀਂ ਚੱਲ ਕੇ ਵਸੀਕਾ ਨਵੀਸ ਦੀ ਹੱਟੀ ਔੜਾ ਲਿਖ ਲਓ ਤੇ ਪੂਰਾ ਬਿਆਨ ਲੈ ਲਓ।
- ਚੋਪੜਾ : ਹਾਂ, ਹਾਂ, ਜਿਸ ਵਕਤ ਮਰਜ਼ੀ ਹੋਵੇ ਲਿਖ-ਲਿਖਾ ਕਰ ਲਓ?
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਅੱਗੇ ਚੋਪੜਾ ਸਾਹਿਬ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਵੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰਨੀ। ਅੱਧੀ ਦਲਾਲੀ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣੇ ਦੇ ਦੇਣੀ। ਘਰ ਰਸਦ-ਪਾਣੀ ਮੁੱਕਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਚੋਪੜਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕੰਮ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿਆਂ ਤਾਂ ਹੀ ਠੀਕ ਏ।
- ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ : ਤੂੰ ਵੀ ਭਰਾਵਾ, ਡਾਢਾ ਨਿਕਲਿਐਂ। ਤੇਰਾ ਤਾਂ ਉਹ ਹਾਲ ਏ ਅਖੇ ਫਿਰ ਨੀ ਬੇਬੇ ਫਿਰ, ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਤੇ ਕਾਠ ਦਾ ਸਿਰ। ਫੇਰੇ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ, ਗੱਲਾਂ ਕਰ-ਕਰ ਕੇ, ਆਖਰ ਮੇਰਾ ਮਕਾਨ ਵੇਚ ਕੇ ਛੱਡਿਆ ਈੀ।
- ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ : ਇਹ ਤਾਂ ਭੈਣ ਜੀ, ਸਾਡਾ ਰੋਜ਼ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋਇਆ। ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਹਕੂਮਤ ਗਰਮੀ ਦੀ, ਹੱਟੀ ਨਰਮੀ ਦੀ ਤੇ ਦਲਾਲੀ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਦੀ।

(ਸਾਰੇ ਹੱਸਦੇ ਨੇ।)

ਸ਼ਬਦ-ਅਰਥ

ਦਲਾਲੀ - ਹਿੱਸਾ-ਪੱਤੀ, ਕਮਿਸ਼ਨ, ਵਿਚੋਲਗਿਰੀ। **ਤਲਕਾਤ** - ਸੰਬੰਧ। **ਸਰਵਨ** - ਸਾਉ, ਸਰੀਫ (ਮਿਥਿਹਾਸਿਕ ਪਾਤਰ)। **ਨਹਿਸ** - ਮੰਦਭਾਗਾ, ਅਸ਼ੁੱਭ, ਮਨਹੂਸ। **ਛਿਓਢੀ** - ਡੱਡਿਆ ਲਾਂਘਾ। **ਗਾਰਡੀਅਨ** - ਵਾਰਸ, ਸਰਪ੍ਸਤ, ਰਖਵਾਲਾ। **ਪ੍ਰਾਪਟੀ** - ਜਾਇਦਾਦ, ਮਲਕੀਅਤ, ਮਿਲਖ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੋ ਤੇ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :
  - ਉ. ‘ਭਰਾਵਾ, ਮੈਂ ਇਹ ਮਕਾਨ ਬੜੀ ਰੀਝ ਨਾਲ ਬਣਵਾਇਆਂ। ਆਪ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋ ਕੇ ਮਨ-ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਫਰਸ਼ ਬਣਵਾਏ ਸਨ। ਸੁਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਬਾਉ ਜੀ ਨੂੰ ਘਰ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ੌਕ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।’
    1. ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮਕਾਨ ਕਿਵੇਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ?
    2. ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਨੇ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਅਤੇ ਕਿਉਂ ਕਹੇ?
    3. ਸੁਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਬਾਉ ਜੀ ਦਾ ਕੀ ਸ਼ੌਕ ਸੀ?
  - ਅ. ‘ਲੋਕ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਇਹੋ-ਜਿਹਾ ਮਕਾਨ ਲੱਭਦੇ ਨੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੋ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਹਵਾ ਤੇ ਧੁੱਪ ਆ ਸਕੇ। ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਨਵੇਂ ਸਟਾਈਲ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਮਕਾਨ ਵੇਖੋ, ਪੱਟੋ-ਘੱਟ ਦੋ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਖਾਲੀ ਹੋਣਗੇ।’
    1. ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚੋਪੜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਹੇ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ?
    2. ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਨੇ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹੇ?
    3. ਲੋਕ ਕਿਹੋ-ਜਿਹੇ ਘਰ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ?
  - ਇ. ‘ਤਾਂ ਹੁਣ ਤੁਹਾਡਾ ਮਤਲਬ ਏ ਸੇਰਮੁਖੇ ਵੱਲ ਹੱਟੀ ਕਰ ਲਈਏ ਤੇ ਗਉਮੁਖੇ ਵੱਲ ਘਰ ਬਣਾ ਲਈਏ।’
    1. ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕੌਣ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ?
    2. ਗਉਮੁਖੇ ਤੇ ਸੇਰਮੁਖੇ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ?
    3. ਇਸ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਵਿੱਚ ਹੱਟੀ ਅਤੇ ਘਰ ਕਿਸ ਪਾਸੇ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ?
  - ਸ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਪਾਤਰ-ਚਿਤਰਨ ਕਰੋ।
    1. ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਈ
    2. ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ
    3. ਚੋਪੜਾ ਸਾਹਿਬ
    4. ਸੁਦਰਸ਼ਨ

*****

ਡਾ. ਸਤੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਵਰਮਾ

(1955)

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ :

ਸਤੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਵਰਮਾ ਦਾ ਜਨਮ 4 ਸਤੰਬਰ, 1955 ਈ. ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਸਨੌਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਦਵਾਰਕੀ ਦੇਵੀ ਤੇ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਸ਼ਾਮ ਲਾਲ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਐੱਮ. ਏ. (ਪੰਜਾਬੀ) ਪੀ-ਐਚ. ਡੀ. ਕੀਤੀ। ਅਰੰਭ ਵਿੱਚ ਲੈਕਚਰਰ ਵਜੋਂ ਡੀ. ਏ. ਵੀ. ਕਾਲਜ, ਨਨਿਅੱਲਾ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਬਾਲਾ) ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ, ਨਾਭਾ ਵਿਖੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨਿਭਾਈਆਂ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਡਾ. ਸਤੀਸ਼ ਵਰਮਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਨਾਟਕਕਾਰ, ਰੰਗ-ਕਰਮੀ ਅਤੇ ਸਮੀਖਿਅਕ ਹਨ। ਨਾਟ-ਕਲਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਆਪ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ 'ਦਾਇਰੇ', 'ਬਰੈਕਟ' ਤੇ 'ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ', 'ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟ ਚਿੰਤਨ', 'ਨਾਟਕਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ', (ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ), 'ਰੰਗ-ਕਰਮੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ (ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ) ਆਦਿ ਚਰਚਿਤ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਖੋਜ ਤੇ ਅਧਿਆਪਨ ਵਿੱਚ 'ਨਾਟਕ ਦਾ ਰੰਗਮੰਚੀ ਅਧਿਐਨ' ਨਾਂ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ-ਵਿਧੀ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਚਲਨ ਕੀਤਾ। ਡਾ. ਵਰਮਾ ਨੇ ਦੇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਿਏਟਰ ਕੀਤਾ।

'ਦਾਇਰੇ' ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਕਲਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦਾ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਦਾ ਐਵਾਰਡ ਵੀ ਮਿਲ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਸੰਪਾਦਨਾ ਤੇ ਅਨਵਾਦ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਵਰਮਾ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹੇ 'ਹੰਡਰਡ ਈਅਰਜ਼ ਆਫ ਪੰਜਾਬੀ ਡਰਾਮਾ ਐਂਡ ਬਿਏਟਰ' ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ, ਦਿੱਲੀ ਵੱਲੋਂ ਬੈਂਸਟ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਵਜੋਂ ਵੀ ਸਨਮਾਨੇ ਗਏ ਹਨ।

ਹਥਲੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਕਾਂਗੀ 'ਪਰਤ ਆਉਣ ਤੱਕ' ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਕਾਂਗੀ ਬਾਰੇ :

ਇਕਾਂਗੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਦੋ ਮਰਾਸ਼ੀਆਂ (ਭੰਡਾਂ) ਅਤੇ ਲੋਕ-ਸੰਪਰਕ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਰਵਾਈ ਹੈ। ਸੰਤੀ ਅਤੇ ਕਰਤਾਰੀ ਦੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਟੁੱਟ ਰਹੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸੱਜਣ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਦੋਵੇਂ ਸਕੇ ਭਰਾ ਬੇਵੱਸ ਪਾਤਰਾਂ ਵਜੋਂ ਦਿਖਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਕੇ ਆਪਸੀ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਸਾਂਝ ਅਤੇ ਘਰ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸੰਤੀ ਤੇ ਕਰਤਾਰੀ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੋਣ ਲਈ ਚੱਕ-ਬੱਲ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਜਿੰਦਾ ਤੇ ਦੀਪਾ ਸੰਤੀ ਤੇ ਕਰਤਾਰੀ ਦੇ ਜਵਾਨ ਪੁੱਤਰ ਹਨ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ। ਘਰ ਦੇ ਕਲੇਸ-ਭਰੇ ਮਾਹੌਲ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹਨ। ਮਾਂਵਾਂ ਦੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਦਾਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠ ਕੇ ਚਾਹ ਪੀਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਂਵਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ 'ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਕੇ ਟਕੋਰਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੂੰਹਾਂ ਦੀ ਨਿੱਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਤੰਗ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਪੋਤੇ ਦਾਦੇ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਪੀੜਾ ਤੋਂ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਜਾਣੂ ਹਨ। ਦਾਦੇ ਦੇ ਬਿਮਾਰ ਪੈਣ 'ਤੇ ਜਿੰਦਾ ਤੇ ਦੀਪਾ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਸੱਜਣ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਾਪੂ (ਦਾਦੇ ਨੂੰ) ਨੇ ਹਾਲੇ ਤੱਕ ਇਸ ਘਰ ਦੇ ਦੋ ਟੋਟੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨੇ।

ਅੰਤ ਦੋਂਹਾਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਦੋ ਪਰਿਵਾਰ ਮੁੜ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

*****

ਪਰਤ ਆਉਣ ਤੱਕ

ਡਾ. ਸਤੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਵਰਮਾ

ਪਤਤਰ :

ਦੋ ਮਰਾਸੀ	: (ਇਹੀ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸੱਜਣ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਬਣਦੇ ਹਨ)
ਸੱਜਣ	: ਵੱਡਾ ਭਰਾ
ਸੁੰਦਰ	: ਛੋਟਾ ਭਰਾ
ਕਰਤਾਰੀ	: ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਦੀ ਘਰਵਾਲੀ
ਸੰਤੀ	: ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਦੀ ਘਰਵਾਲੀ
ਗੁਰਦੀਪ (ਦੀਪਾ)	: ਸੱਜਣ ਦਾ ਮੁੰਡਾ(ਦੋਵੇਂ ਹਾਣੀ ਅਤੇ ਕਾਲਜੀਏਟ)
ਰਾਜਿੰਦਰ (ਜਿੰਦਾ)	: ਸੁੰਦਰ ਦਾ ਮੁੰਡਾ
ਬਜ਼ੁਰਗ (ਪੰਜਾਬਾ)	: ਸੱਜਣ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਦਾ ਪਿਤਾ
ਸਮਾਂ	: ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ
ਸਥਾਨ	: ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕੋਈ ਪਿੰਡ

ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪਹਿਲਾ

ਫੇਡ ਇਨ

[ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਸਟੇਜ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਪਰਦਾ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੰਡਾਲ ਵਿੱਚ ਖਚਾਖਚ ਭੀੜ ਹੈ। ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਕੋਈ ਸਮਾਗਮ ਵੇਖਣ ਆਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਪੰਡਾਲ ਸਜ਼ਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਚਾਨਕ ਦੋ ਮਰਾਸੀ ਇੱਕ ਕੋਨੇ ਤੋਂ ਮੰਚ ਉੱਤੇ ਆ ਚੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪਰੰਪਰਿਕ ਮਰਾਸੀਆਂ ਵਾਲੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਇੱਕ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਚਮੌਟਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਦਾ ਹੱਥ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਸਿਰ 'ਤੇ ਬੱਧੇ ਪਰਨੇ ਨੂੰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮੰਚ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ-ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਬੋਲਦੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।]

ਦੋਵੇਂ	: ਭਾਗ ਲੱਗੇ ਰਹਿਣ, ਵੇਲ ਵਧਦੀ ਰਹੇ, ਰੌਣਕਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਰਹਿਣ, ਸਾਡੇ ਜਜਮਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਭਰਦੇ ਰਹਿਣ! ਘਰ ਵੱਸਦੇ ਰਹਿਣ।
ਪਹਿਲਾ	: ਜੀਅ ਬਚਦੇ ਰਹਿਣ।
ਦੂਜਾ	: ਦੁਰ-ਫਿੱਟੇ ਮੂੰਹ ਤੇਰਾ ਓ! ਜੀਅ ਬਚਦੇ ਰਹਿਣ ਕੀ ਆਖਿਆ ਈ? ਮਰੇਂ, ਪਲੇਗ ਪਈ ਹੋਈ ਏ ਕਿ ਹੈਜ਼ਾ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਐ?
ਪਹਿਲਾ	: ਨਹੀਓਂ, ਪਲੇਗ ਹੈਜ਼ਾ ਤੇ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਨਹੀਂਓ ਪੈਂਦੇ, ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰੋਕਾਂ ਲਾ ਛੱਡੀਆਂ। ਇਉਂ ਚੱਲਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਮੋਟਰ-ਸਾਈਕਲ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਹੋਵੇ। ਦੋਵੇਂ ਮੰਚ 'ਤੇ ਗੋੜੇ ਕੱਢਦੇ ਹਨ। ਅਚਾਨਕ ਮੰਚ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸਿਓਂ ਦੋ ਬੰਦੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਹਨ ਪਰ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਮੇਕ-ਅੱਪ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਪਸ਼ਟ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਡਰਾਮੇ ਦੇ ਕਲਾਕਾਰ ਹੋਣ

- ਅਤੇ ਅਜੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਕਾਸਟਿਊਮਜ਼ ਨਹੀਂ ਪਾਏ। ਸਿੱਧਾ ਗਰੀਨ-ਰੂਮ ਵਿੱਚੋਂ ਆਏ ਲੱਗਦੇ ਹਨ।
- ਦੋਵੇਂ : (ਆਉਣ ਸਾਰ) ਓਏ ! ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਰਦੇ ਪਏ ਓ!
- ਦੂਜਾ ਮਰਾਸੀ : (ਇਕਦਮ ਰੁਕ ਕੇ) ਜੀ, ਜੀ... ਅਸੀਂ।
- ਪਹਿਲਾ ਕਲਾਕਾਰ : ਓ ਜੀ, ਜੀ ਦੇ ਲੱਗਦੇ। ਉਏ ਹੋ ਕੌਣ ਤੁਸੀਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਆਏ ?
- ਪਹਿਲਾ ਮਰਾਸੀ : ਜੀ ਅਸੀਂ ਮੀਰਜ਼ਾਦੇ ਹੁੰਨੇ ਆਂ ਜੀ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸਾਹਬਜ਼ਾਦੇ ਹੁੰਨੇ ਆਂ।
- ਦੂਜਾ ਕਲਾਕਾਰ : ਅੱਛਾ !
- ਦੂਜਾ ਮਰਾਸੀ : ਓ ਜੀ, ਏਹਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਨਾ ਕਰਿਓ (ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਚਮੋਟਾ ਮਾਰ ਕੇ) - ਪਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਜਗਾ, ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੇ।
- ਪਹਿਲਾ ਕਲਾਕਾਰ : ਹਾਂ, ਹਾਂ। ਦੱਸ ਤੂੰ।
- ਦੂਜਾ ਮਰਾਸੀ : ਓ ਜੀ, ਅਸੀਂ ਤੁਰਦੇ-ਫਿਰਦੇ ਆਏ। ਪੰਡਾਲ ਸਜਿਆ ਸੀ। ਜਜਮਾਨ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਮਾਰ੍ਗ.....ਤੇ ਆਹ ਚਭੁਤਰਾ ਛੜਿਆਂ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਆਂਗੂੰ ਖਾਲੀ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਹੀਂ ਸੋਚਿਆ ਚਲੋ ਦੋ ਘੜੀ ਜਜਮਾਨਾਂ ਲਈ ਰੌਣਕਾਂ ਲਾਈਏ।
- ਪਹਿਲਾ ਮਰਾਸੀ : ਤੇ ਰੁਪਈਆ-ਧੇਲੀ ਹੱਥ ਧਰਾਈਏ।
- ਦੂਜਾ ਕਲਾਕਾਰ : ਅੱਛਾ, ਅੱਛਾ! ਫੇਰ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਕਲਾਕਾਰ ਭਰਾ ਹੋਏ।
- ਦੂਜਾ ਮਰਾਸੀ : ਹੈਂ ਜੀ, ਕੀ ਆਖਿਆ, ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਭਰਾ ਜੇ। ਬੱਲੇ-ਬੱਲੇ, ਰੌਣਕਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਰਹਿਣ, ਉਏ ਢੱਕਣਾ। ਆਹ ਵੇਖ ਓਏ.....ਆਪਣੇ ਖਾਨਦਾਨੀ.....ਬਾਉ ਬਣੇ ਹੋਏ.....ਆਹ ਪੈਂਟਾਂ ਵੇਖ.....(ਪਹਿਲੇ ਦੀ ਪੈਂਟ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ ਪਲੋਸਦਾ ਹੋਇਆ) ਆਹ.....ਲਿਸਕਣ-ਪੁਸ਼ਕਣ.....ਵੇਖ ਖਾਂ।
- ਦੋਵੇਂ : (ਛੱਥੇ ਜਿਹੇ ਪੈ ਕੇ) ਓ ਸਾਡਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨੀ!
- ਦੂਜਾ ਮਰਾਸੀ : ਓ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਹੋਵੇ ! ਓ ਲੋਕੋ ! ਵੇਖੋ ਓਏ, ਅਸੀਂ ਵੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਲਈ ਜੇ।
- ਪਹਿਲਾ ਕਲਾਕਾਰ : (ਡਾਂਟ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ਨਾਲ) ਓਏ ਬੰਦੇ ਬਣ ਕੇ ਗੱਲ ਸੁਣਦੇ ਓ ਕਿ ਨਹੀਂ?
- [ਦੋਵੇਂ ਮਰਾਸੀ ਛਹਿ ਕੇ ਬਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ]
- ਦੂਜਾ ਕਲਾਕਾਰ : (ਨਰਮੀ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਠਾ ਕੇ) ਓ ਬਬੀ ਸਾਡਾ ਮਤਲਬ ਐ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਲਾਕਾਰ ਆਂ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ 'ਲੋਕ ਸੰਪਰਕ ਵਿਭਾਗ' ਦੇ ਕਲਾਕਾਰ। ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗਾ ਈ ਐ।
- ਪਹਿਲਾ ਮਰਾਸੀ : (ਰੋਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼) ਓ, ਮਰ ਗਏ ਓ, ਲੋਕੋ ! ਆਹ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਹੁਣ ਆਹ ਕਸਰ ਬਾਕੀ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਰੋਟੀ ਖੋ ਲਈ ਓਏ (ਹੋਰ ਰੋਂਦੀ ਅਵਾਜ਼ 'ਚ) ਓਏ ਆਹ ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਵੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਓਏ! (ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਇੱਕ ਖੂੰਜੇ ਬਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ)
- ਪਹਿਲਾ ਕਲਾਕਾਰ : (ਦੂਜੇ ਨੂੰ) ਵਟ ਨਾਨਸੈਂਸ! ਤੂੰ ਵੀ ਯਾਰ ਕਮਾਲ ਕਰਦੈਂ। ਆਹ ਕੀ ਸਿੜੀ-ਸਿਆਪਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਕੰਜਰਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਰਾਜੇ-ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਗੱਲ ਨੀ ਸੀ ਆਉਣ ਦਿੱਤੀ। ਤੂੰ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਡਿਸਕਲਨ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਐਂ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਰ ਪਰੇ ਤੇ ਡਰਾਮਾ ਸੁਰੂ ਕਰੀਏ।

- ਦੂਜਾ ਕਲਾਕਾਰ : (ਪਹਿਲੇ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਵਾਲੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ) ਮਾਈ ਡੀਅਰ, ਜਗਾ ਠਹਿਰ! ਕਾਹਲਾ ਨਾ ਪੈ (ਦੋਹਾਂ ਮਰਾਸੀਆਂ ਵੱਲ) ਓ ਬਈ, ਤੁਸੀਂ ਦੋ ਮਿੰਟ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਜਗਾ ਕੰਨ ਖੋਲ੍ਹੇ ਕੇ ਤੇ ਜ਼ਬਾਨ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਸੁਣੋ।
- ਦੋਵੇਂ ਮਰਾਸੀ : (ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਤੇ ਕੰਨਾਂ 'ਚ ਉਂਗਲੀਆਂ ਮਾਰ ਕੇ) ਹਾਂ ਜੀ, ਸਾਹਬ ਜੀ। ਸੁਣਾਓ.....।
- ਦੂਜਾ ਕਲਾਕਾਰ : ਬਈ, ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੀ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ 'ਤੇ ਲੱਤ ਨੀ ਮਾਰਦੇ। ਦੇਖੋ, ਤੁਸੀਂ ਬੜੀਆਂ ਸਦੀਆਂ ਤੱਕ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹਸਾਇਆ, ਮਨਾਇਆ।
- ਪਹਿਲਾ ਮਰਾਸੀ : ਤੇ ਰੁਪਈਆ ਹੱਥ ਧਰਾਇਆ।
- ਦੂਜਾ ਮਰਾਸੀ : (ਚਮੌਟਾ ਮਾਰ ਕੇ) ਤੈਥੋਂ ਟਿਕ ਕੇ ਗੱਲ ਨੀ ਸੁਣ ਹੁੰਦੀ? ਵੱਡਾ ਖੜਪੰਚ! ਹਾਂ ਸਾਹਬ ਜੀ।
- ਦੂਜਾ ਕਲਾਕਾਰ : ਤੇ ਹੁਣ ਜਮਾਨਾ ਬਦਲ ਗਿਆ, ਲੋੜਾਂ ਬਦਲ ਗਈਆਂ। ਗੱਡਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਗੱਡੀਆਂ ਆਰੀਆਂ। ਹਲਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਟਰੈਕਟਰ ਆ ਗਏ। ਆ ਗਏ ਕਿ ਨਾ.....?
- ਦੋਵੇਂ ਮਰਾਸੀ : ਠੀਕ ਜੀ! ਠੀਕ!
- ਦੂਜਾ ਕਲਾਕਾਰ : ਓਵੇਂ ਈ ਭਾਈ.....ਕਲਾ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ 'ਚ ਵੀ ਤਾਂ ਤਬਦੀਲੀ ਆਉਣੀ ਸੀ। ਆਉਣੀ ਬਣਦੀ ਸੀ ਨਾ..... !
- ਦੂਜਾ ਮਰਾਸੀ : ਸਤਬਚਨ ਜੀ! ਠੀਕ! ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ! ਸੋਲਾਂ ਆਨੇ ਸੱਚ!
- ਪਹਿਲਾ ਮਰਾਸੀ : ਤੇ ਰੁਪਈਆ ਹੱਥ।
(ਪਹਿਲਾ ਝਿੜਕਦਾ ਹੈ)
- ਪਹਿਲਾ ਕਲਾਕਾਰ : ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੇ ਆਲੇ ਕੰਮ ਦੇ ਵੀ ਰੂਪ ਬਦਲ ਗਏ। ਬਕਾਇਦਾ ਮੰਡਲੀਆਂ ਬਣ ਗਈਆਂ। ਸਟੇਜ਼ਾਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਤੇ ਕਲਾਕਾਰ ਆ ਕੇ ਬਾਤਾਂ ਸੁਣਾਉਂਦੇ।
- ਦੂਜਾ ਮਰਾਸੀ : ਸਾਡੇ ਆਂਗੂੰ ਜੀ।
- ਪਹਿਲਾ ਕਲਾਕਾਰ : (ਹਾਂ! ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਆਲਾ ਕਿੱਤਾ ਹੁਣ ਮਾੜਾ ਨੀ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਹੁਣ ਇਹਨੂੰ ਲੋਕ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਨੇ।)
- ਦੂਜਾ ਮਰਾਸੀ : (ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ) ਹਲਾ ਜੀ!
- ਦੂਜਾ ਕਲਾਕਾਰ : ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਲਾਕਾਰ ਅਂ। ਸਰਕਾਰ ਸਾਨੂੰ ਤਨਖਾਹਾਂ ਦਿੰਦੀ ਬਈ ਅਸੀਂ ਪਿੰਡਾਂ 'ਚ ਜਾਈਏ। ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣੀਏ, ਸਮਝੀਏ ਤੇ ਫੇਰ ਕਲਾ ਦੀ ਪੁੱਠ ਦੇ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਈਏ।
- ਪਹਿਲਾ ਮਰਾਸੀ : ਅੱਛਾ ਜੀ! ਆਹ ਤਾਂ ਫੇਰ ਕਮਾਲ ਈ ਹੋਈ ਪਈ ਐ। ਧੋਤੀ ਪਾਟ ਕੇ ਰੁਮਾਲ ਈ ਹੋਈ ਪਈ ਐ।
- ਦੂਜਾ ਮਰਾਸੀ : (ਫੇਰ ਝਿੜਕ ਕੇ) ਤਾਂ ਫੇਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ (ਰੋਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ 'ਚ) ਅਸੀਂ ਕਿੱਥੇ ਜਾਈਏ? ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਧਾਨੂੰ ਦੇ 'ਤਾ। ਅਸੀਂ ਬੱਚੇ ਕਿੱਥੇ ਪਾਲੀਏ-ਮਾਪਿਆਂ ਆਲਿਓ! [ਲੋਕਾਂ ਅੱਗੇ ਵਾਸਤਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ]
- ਪਹਿਲਾ ਕਲਾਕਾਰ : (ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਦਿਆਂ) ਤੁਸੀਂ ਮੀਰਜ਼ਾਦਿੱਓ ਘਬਰਾਓ ਨਾ। ਤੁਸੀਂ ਏਉਂ ਕਿਉਂ ਨੀ ਕਰਦੇ ਬਈ ਸਾਡੇ ਡਰਾਮੇ 'ਚ ਪਾਰਟ ਕਰੋ। ਕਲਾਕਾਰ ਤੁਸੀਂ ਹੋ ਈ। ਬੱਸ ਗੱਲ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਨੀ ਬਣਾਉਣੀ ਜੋ ਸਾਡੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਦੱਸਣ-ਉਹੀ ਬੋਲਣੀ ਐ।
- ਦੂਜਾ ਮਰਾਸੀ : ਮਤਲਬ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਝੱਗਾ ਛੱਡ ਕੇ - ਤੇ ਸੀਪਿਆ ਵਿਆ ਪਾਉਣਾ।

- ਦੂਜਾ ਕਲਾਕਾਰ : ਆਹੋ.....ਆਹੋ.....ਤੇ ਨਾਲੇ ਦਿਹਾੜੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਦੇਵੇਰੀ।
- ਦੋਵੇਂ ਕਲਾਕਾਰ : ਚਲੋ, ਚਲੋ, ਫੇਰ ਜਲਦੀ ਕਰੋ! ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੇਰ ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।
 [ਸਾਰੇ ਮੰਚ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।]
 (ਫੇਡ ਆਉਟ)

ਫੇਡ ਇਨ

[ਪਰਦਾ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉੱਠਦਾ ਹੈ। ਮੰਚ 'ਤੇ ਸੱਜੇ ਤੇ ਖੱਬੇ ਦੋ ਘਰ ਬਣੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ। ਦੋਂਹਾਂ ਘਰਾਂ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਉਲਟੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਬੁਹਿਆਂ ਅੱਗੇ ਮੰਜਾ, ਪੀੜੀ ਆਦਿ ਪਏ ਹਨ। ਮੂਹਰੇ ਭੁੱਲਾ ਵਿਹੜਾ ਹੈ। ਦੋਂਹਾਂ ਘਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਮੰਚ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜਿਹੇ ਕਰਕੇ ਗੱਡੇ ਦਾ ਇੱਕ ਟੂੰਟਿਆ ਜਿਹਾ ਪਹੀਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਪਹੀਏ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਢਾਰਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਜ਼ੁਰਗ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਨਕਸੇ ਤੋਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਇੱਕ ਘਰ ਦੇ ਦੋ ਟੁਕੜੇ ਹੋਏ-ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਢਾਰਾ ਤੇ ਢਾਰੇ ਦੇ ਮੂਹਰੇ ਪਿਆ ਗੱਡੇ ਦਾ ਪਹੀਆ, ਦੋਂਹਾਂ ਘਰਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਵਿਚਕਾਰ ਜਿਵੇਂ ਸਾਂਝੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਵਜੋਂ ਪਏ ਹਨ। ਮੰਚ 'ਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੱਡੇ ਦੇ ਪਹੀਏ 'ਤੇ ਇੱਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਬੈਠਾ ਸਣ ਵੱਟਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਿਛੋਕੜ ਤੋਂ ਗੀਤ ਦੀ ਧੁਨੀ ਉੱਭਰਦੀ ਹੈ।]

ਸਾਡਾ ਵੱਸਦਾ ਰਹੇ ਘਰ ਬਾਰ
 ਸਾਡਾ ਵੱਸਦਾ ਰਹੇ ਘਰ ਬਾਰ
 ਸਾਡਾ ਬਣਿਆ ਰਹੇ ਪਿਆਰ
 ਸਾਡਾ ਬਣਿਆ ਰਹੇ ਪਿਆਰ
 ਨਜ਼ਰ ਕੋਈ ਲੱਗੇ ਨਾ.....
 ਨਜ਼ਰ ਕੋਈ ਲੱਗੇ ਨਾ.....

[ਗੀਤ ਦੇ ਚਲਦਿਆਂ ਹੀ ਸੱਜੇ ਘਰੋਂ ਕਰਤਾਰੀ ਗੁੱਸੇ 'ਚ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਬਜ਼ੁਰਗ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਘੁੰਡ ਦਾ ਪੱਲਾ ਕਰਕੇ]

- ਕਰਤਾਰੀ : ਲੈ ਦੇਖ ਲੈ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਹੁਣ ਮੇਰਾ ਕਸੂਰ ਨਾ ਕੱਢੀਂ। ਕੱਲ੍ਹੇ ਮੇਰੀ ਕਣਕ ਸੁੱਕਣੀ ਪਾਈ ਸੀ ਸੀ। ਈਹਨੇ ਏਹੀ ਜੀ ਨਜ਼ਰ ਲਾਈ ਬਈ ਮਣ ਪੱਕੀ ਕਣਕ 'ਚੋਂ ਮਸਾਂ ਦਸ ਸੇਰ ਆਟਾ ਨਿਕਲਿਆ।
 [ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਉਂ ਸੰਤੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਲਗਦੈ ਉਹ ਬੂਹੇ 'ਚ ਖੜ੍ਹੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਰਹੀ ਸੀ। ਬਜ਼ੁਰਗ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਘੁੰਡ ਕੱਢ ਕੇ]
- ਸੰਤੀ : ਹੇਖਾਂ, ਗੱਲਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਇਹਨੂੰ ਵੱਡੀ ਸਰਦਾਰਨੀ ਨੂੰ। ਅਖੇ ਨਜ਼ਰ ਲਾਈ। ਨੀ ਕੱਲ੍ਹੇ ਤੂੰ ਕੀ ਕੌੜ ਮਹਿੰ ਵਾਂਗ ਝਾਕਦੀ ਸੀ, ਜਦ ਮੈਂ ਬਾੜੇ 'ਚੋਂ ਧਾਰ ਚੋਕੇ ਆਈ ਸੀ। ਮਖਾਂ, ਬਾਪੂ ਜੀ। ਭਰੀ ਬਾਲਟੀ ਦੁੱਧ ਦੀ। ਬਿੱਲੀ ਮੂੰਹ ਲਾ ਗੀ। ਇਹਾ ਜਾ ਤੀਰ ਛੱਡਿਆ ਇਹਨੇ ਵੱਡੀ ਰਕਾਨ ਨੇ। ਅਖੇ....ਤੁਮ ਤੋਂ ਕਿਸੀ ਦੀ ਤਰਫ ਦੇਖਤੇ ਨੀ! ਚਲਿੱਤਰੋ!
- ਕਰਤਾਰੀ : ਮੂੰਹ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰ ਨੀ! ਆਹ ਬਾਪੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਮ ਖਾਈ ਜਾਂਦੀ ਐ। ਨਹੀਂ ਗੁਤਨੀ ਪੁੱਟ ਕੇ ਹੱਥ 'ਚ ਫੜਾ ਦਿਆਂ।

- ਸੰਤੀ : ਮੈਂ ਬੀ ਤੋੜ ਦੇ ਦੂੰ ਅੱਖਾਂ 'ਚ, ਵੱਡੀ ਥਾਣੇਦਾਰਨੀ ਚੁਪਰਾਣੀ ਬਣੀ ਫਿਰਦੀ ਐ ਅਖੇ, 'ਕਿਆ ਪਿੱਦੀ.... ਅਰ ਕਿਆ ਪਿੱਦੀ ਕਾ ਸ਼ੋਰਬਾ'।
- ਕਰਤਾਰੀ : ਨੀ ਮੈਂ ਦੱਸਾਂ ਤੈਨੂੰ.....
 [ਸੰਤੀ ਵੱਲ ਅਹੁਲਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਜ਼ੁਰਗ ਜਿਹੜਾ ਹੁਣ ਤੱਕ ਅਸਹਾਯ ਮੁਦਰਾ ਵਿੱਚ ਖੜਾ ਸੀ, ਅਚਾਨਕ ਭੜਕ ਉੱਠਦਾ ਹੈ।]
- ਬਜ਼ੁਰਗ : ਓ ਸ਼ਰਮ ਨੀ ਆਉਂਦੀ ਥੋਨੂੰ! ਆਹ ਧੌਲੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਦੀ ਲਿਹਾਜ਼ ਕਰੋ। ਜਾਓ, ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਕਰੋ। [ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ-ਦੂਜੀ ਵੱਲ ਕੌੜ-ਕੌੜ ਝਾਕਦੀਆਂ ਅੰਦਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਜ਼ੁਰਗ ਉਦਾਸ ਮੁਦਰਾ ਵਿੱਚ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਤੁਰਦਾ ਆਪਣੇ ਢਾਰੇ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਿੱਛਓਂ ਗੀਤ ਦੇ ਬੋਲ ਉੱਭਰਦੇ ਹਨ। ਸਾਡਾ ਵੱਸਦਾ ਰਹੇ ਘਰ-ਬਾਰ.....]
 ਫੇਡ ਆਉਟ

ਦ੍ਰਿਸ਼ ਤੀਜਾ

ਫੇਡ ਇਨ

[ਪ੍ਰਭਾਤ ਵੇਲਾ। ਚਿੜੀਆਂ ਦੇ ਚੂਕਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼। ਪਿਛੋਕੜ ਤੋਂ ਬਲਦਾਂ ਦੇ ਪਾਲੀਆਂ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਦੀ, ਬਲਦਾਂ ਦੀਆਂ ਟੱਲੀਆਂ, ਟ੍ਰੈਕਟਰਾਂ ਦੇ ਚੱਲਣ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੇ ਢਾਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪਾਠ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੱਜਣ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਚੌਂਕੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਰੋਟੀ ਖਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੰਚ 'ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਇੱਕੋ ਵੇਲੇ ਇੱਕੋ-ਜਿਹਾ ਕਾਰਜ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਕਰਤਾਰੀ ਤੇ ਸੰਤੀ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਖਵਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਇੱਕਠੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ]

ਇੱਕ ਪਾਸੇ :

- ਕਰਤਾਰੀ : ਸੁਣਦੈਂ ਦੀਪ ਦੇ ਬਾਪੂ ! (ਕੌਲੀ ਵਿੱਚ ਸਬਜ਼ੀ ਹੋਰ ਪਾਉਂਦੀ ਹੋਈ) ਕੱਲ੍ਹ ਫੇਰ ਏਹਨੇ ਆਢਾ ਲਾ ਲਿਆ। ਨਾ ਅੱਗਾ ਵੇਖੋ, ਨਾ ਪਿੱਛਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਅੱਕੀ ਪਈ ਆਂ, ਇਸ ਰੋਜ਼-ਰੋਜ਼ ਦੇ ਕਲੇਸ ਤੋਂ।
- ਸੱਜਣ : ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਰਮਾਨ ਨਾਲ ਬਹਿ ਲਿਆ ਕਰ। ਹੁਣ ਪ੍ਰਭਾਤ ਵੇਲੇ ਈ ਇਹ ਰਾਮ-ਕਹਾਣੀ ਛੇੜ ਬੈਠੀ।
- ਕਰਤਾਰੀ : ਤੈਨੂੰ ਲੱਗਦੀ ਐ ਰਾਮ ਕਹਾਣੀ। ਏਥੇ ਜਿਹੜੀ ਰੋਜ਼ ਰਾਵਣ-ਲੀਲਾ ਹੁੰਦੀ ਐ, ਉਹਦਾ ਵੀ ਪਤੈ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਸੂਈ ਕੁੱਤੀ ਆਂਗੂੰ ਕੁਰਲ-ਕੁਰਲ ਕਰਦੀ ਫਿਰਦੀ ਐ, ਤੇਰੀ ਇਹ ਵੱਡੀ ਹੇਜਲੀ ਭਰਜਾਈ।
- ਸੱਜਣ : ਓ, ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਐਂ ! ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਨੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਦੋਏ ਟੋਆ ਪੁੱਟ ਕੇ ਦੱਬਣ ਆਲੀਆਂ ਓ। ਅਖੇ ਜੀ ਸਕੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਘਰ 'ਚ ਲੈ ਆਉ। ਇਹ ਸਕੀਆਂ ਸੌਂਕਣਾਂ ਨੂੰ ਟੱਪੀਆਂ ਫਿਰਦੀਐਂ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ :

- ਸੰਤੀ : (ਕੌਲੀ 'ਚ ਘਿਓ ਪਾਉਂਦੀ ਹੋਈ) ਲੈ ਫੇਰ ਨਾ ਕਹੀਂ ਰੱਬ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ, ਬਈ ਪਹਿਲਾਂ ਨੀ ਸੀ ਦੱਸਿਆ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਕੁੱਟ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਉਹ ਹਾਲ ਕਰਦੂੰ ਬਈ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਤੱਕ ਯਾਦ ਰੱਖੂ। ਬਈ 'ਸੰਤੀ ਸੇ ਬਾਸਤਾ ਪੜਾ ਥਾ।'

- ਸੁੰਦਰ : ਫੇਰ ਸ਼ੁਰੂ ਐ ਕਿੱਸਾ ਜੰਗ ਹਿੰਦ-ਪੰਜਾਬ ਦਾ। ਮਖਾਂ ਦੋ ਘੜੀ ਰਮਾਨ ਨਾਲ ਵੀ ਬਹਿ ਲਿਆ ਕਰੋ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੜੀ ਲੰਕਾ ਵੰਡਣੀ ਐ, ਬਈ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਰਾਤ.....ਹੁ.....ਰਾਤ ਹੁ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹਿਨੀਐਂ।
- ਸੰਤੀ : ਨਾ ਅਜੇ ਕਸਰ ਐ ! ਦੁੱਧ-ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਦੇਖ ਉਹ ਨੀ ਸੁਖਾਉਂਦੀ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਕੌੜ-ਕੌੜ ਅੱਡ ਝਾਕਦੀ ਰਹੂ। ਆਹ ਬਾਪੂ ਜੀ ਦੀ ਸਰਮ ਮਾਰਗੀ ਨਹੀਂ ਗੁਤਨੀ ਕਿਹੜਾ ਨਾ ਕੱਲ੍ਹ ਹੱਥ ਫੜਾਉਂਦੀ।
- ਸੁੰਦਰ : ਕੋਈ ਅਕਲ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੋ। ਕਿਉਂ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮੀ ਖੱਟਣ ਆਲਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀਓਂ। ਇਸ ਘਰ 'ਚੋਂ ਕਦੇ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਨੀ ਸੀ ਨਿਕਲੀ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਅੱਲ 'ਚੁਪਕਿਆਂ ਕੇ' ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਲਗਦੈ 'ਬੋਲ-ਬੁਲਾਰਿਆਂ' ਕੇ ਪਾਉਣਗੇ।
- ਸੰਤੀ : ਨਾ ਮੇਰਾ 'ਕੱਲੀ ਦਾ ਮਾਮੜੇਸ ਐ, ਉਹਨੂੰ ਨੀ ਸਮਝਾ ਹੁੰਦਾ, ਤੇਰੀ 'ਮਾਤਾ ਸਮਾਨ ਬੱਡੀ ਭਰਜਾਈ ਕੋ'। ਜਿਹੜੀ ਨਾ ਅੱਗਾ ਦੇਖੇ ਨਾ ਪਿੱਛਾ। ਮਾਰ ਚਕਦੂ-ਚਕਦੂ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀਐ ਹਰ ਵੇਲੇ।
- ਸੁੰਦਰ : ਓ ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਹਿਨੈ ਦੋਵੇਂ ਜਾਣੀਆਂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਰਹੋ। ਜੱਗ-ਹਸਾਈ ਨੀਂ ਕਰਾਈਦੀ।
- ਸੰਤੀ : **ਪਹਿਲੇ ਪਾਸੇ**
- ਸੱਜਣ : ਹੁਣ ਗੱਲ ਮੇਰੀ ਪੱਲੇ ਬੰਨ੍ਹ ਲੋ। ਘਰ ਦਾ 'ਤਫ਼ਾਕ ਬਣਾਈ ਰੱਖੋ। ਦੱਬ-ਘੁੱਟ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰੋ।
- ਸੁੰਦਰ : ਹੁਣ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਨਾ ਕਹਿਣਾ ਪਵੇ। ਸਮਝੀ! ਮੈਂ ਚੱਲਿਆਂ ਖੇਤ। ਰੋਟੀ ਲੈ ਕੇ ਆ ਜੀਂ।
- ਸੱਜਣ : ਚੰਗਾ, ਸਮਝ ਗਈ ਨਾ, ਹੁਣ ਦੁਬਾਰਾ ਨਾ ਇਹ ਗੱਲ ਹੋਵੇ। ਰੋਟੀ ਸਵਖਤੇ ਪੁਚਾ ਦੀਂ। ਕਿਤੇ ਇੱਥੇ ਫੇਰ ਅਸੰਬਲੀ ਲਾ ਕੇ ਬਹਿ ਜੇਂ।
[ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਕਹੀ ਆਦਿ ਚੁੱਕ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਦੱਬੀਆਂ-ਘੁੱਟੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੋਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਚਾਨਕ ਦੋਂਹਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਟਿੱਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।]
(ਫੇਰ ਆਉਟ)

ਦ੍ਰਿਸ਼ ਚੌਥਾ

(ਫੇਰ ਇਨ)

[ਉਹੀ ਦਿਨ। ਚੜ੍ਹਦੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਧੁੱਪ। ਸੁੰਦਰ ਦੇ ਘਰੋਂ ਸਾਈਕਲ ਦੀ ਟੱਲੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਿੰਦਾ ਅੰਦਰੋਂ ਬੋਲਦਾ ਹੈ।]

- ਜਿੰਦਾ : ਓ ਦੀਪਿਆ ਘੜੀਪਿਆ, ਹੋਇਆ ਤਿਆਰ ਕਿ ਹਾਲੇ ਪਟੇ ਈ ਸੁਆਰੀ ਜਾਨੈਂ।
- ਦੀਪਾ : (ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਕਿਤਾਬ ਲਈ ਅੰਦਰੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੋਇਆ) ਕੰਜਰ ਦਿਆ, ਆਪ ਅਜੇ ਅੰਦਰੇ ਈ ਐਂ। ਮੈਨੂੰ ਹੋਕਰੇ ਮਾਰੀ ਜਾਨੈਂ।
- ਜਿੰਦਾ : (ਬਾਹਰ ਆਉਂਦਾ ਹੋਇਆ) ਹਮ ਤੋ ਜਾਨੀ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਹੈਂ। ਜ਼ਰਾ ਪੱਗ ਨੀ ਸੀ ਸੂਤ ਆਉਂਦੀ। ਬੱਸ ਹੁਣ ਕੰਮ ਟਿਚਨ ਐ।
- ਦੀਪਾ : (ਲਾ ਕੇ) ਸਾਲਿਆ ਕੌਲਜ ਜਾਣੈ ਕਿ ਘੋੜੀ ਚੜ੍ਹਨੈ। ਮਖਾਂ ਬੜੀ ਪੋਚ-ਪੋਚ ਗੁਲਾਬੀ ਚਮਕਾਈ ਐ।
- ਜਿੰਦਾ : ਭਾਈ ਸੈਹਬ! ਘੋੜੀ ਵੀ ਚੜ੍ਹੇਂਗੇ। ਹਮ ਕਿਸੀ ਤੋਂ ਘੱਟ ਐਂ? ਕਹਾਵਾ ਮੇਰੇ ਬੇਬੇ ਜੀ ਦਾ 'ਹਮ ਕਿਸੇ ਸੇ ਕਮ ਨਹੀਂ.....'

- ਦੀਪਾ : (ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਟ ਕੇ) ਹੌਲੀ ਬੋਲ ਸਹੁਰਿਆ, ਜੇ ਅੰਦਰੋਂ ਮਾਸੀ ਜਮ੍ਹਾ ਚਾਰੀ ਨੇ ਸੁਣ ਲਿਆ ਤਾਂ ਹੁਣੇ ਜੂਂਡੇ ਪੁੱਟ ਦਿਉ।
- ਜਿੰਦਾ : ਮਖਾਂ ਘਬਰਾ ਨਾ ਭੋਗ। ਬੇਬੇ ਖੇਤ ਗਈ ਵੀ ਐ।
- ਦੀਪਾ : ਹਲਾਂ। ਤਾਂਹੀਂ ਖੇਡਦੀ ਐ ਤੇਰੀ ਕਾਟੋ ਛੁੱਲਾਂ 'ਤੇ। ਮੈਂ ਵੀ ਕਹਾਂ 'ਮਾਂ ਦਾ ਡਾਲਡਾ' ਅੱਜ ਕਿਵੇਂ ਛਿੱਕਲ ਟੁੱਟੇ ਕੱਟੇ ਵਾਂਗ ਰਿੰਗਦੈ।
- ਜਿੰਦਾ : ਤੈਨੂੰ ਬੀ, ਕਾਕਾ ਜੀ ਗੱਲਾਂ ਤਾਂਹੀਂ ਆਂਦੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਬਈ ਤਾਈ ਸ਼੍ਰੀ ਘਰ ਨੀ ਹੋਣੀ।
- ਦੀਪਾ : ਆਹੋ, ਆਹੋ! ਹੋਰ ਕੀ? ਉਹ ਵੀ ਖੇਤ ਗਈ ਵੀ ਐ।
- ਜਿੰਦਾ : ਅਸ਼ਕੇ! ਲੈ ਫੇਰ ਤਾਂ ਬੁੱਲੇ ਲੁੱਟੀਏ। ਅਜੇ ਕਾਲਜ ਜਾਣ 'ਚ ਹੈਰਾਗ ਟਾਈਮ। ਚਾਹ-ਚੂਹ ਦੀ ਘੁੱਟ ਹੋਰ ਪੀਈਏ-ਮਜ਼ਾ ਆਉ, 'ਨੋ ਮੈਨਜ਼ ਲੈਂਡ 'ਤੇ ਬਹਿਕੇ ਪੀਣ ਦਾ (ਇਸ਼ਾਰਾ ਬਾਬੇ ਦੇ ਢਾਰੇ ਤੇ ਗੱਡੇ ਦੇ ਪਹੀਏ ਵੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ)
- ਦੀਪਾ : ਲੈ ਫੇਰ ਮੈਂ ਚਾਹ ਲਿਆਨਾਂ। ਤੂੰ ਮਾਰ ਆਪਣੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੂੰ 'ਵਾਜ। (ਉਹਦੇ ਵੱਲ ਤੁਰਦਾ ਹੈ)
- ਜਿੰਦਾ : (ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ) ਮਖਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ, ਆਜੇ ਬਾਹਰ। ਫੌਜਾਂ 'ਸ਼ਿਵਰਾਂ ਮੈਂ' ਗਈ ਹੋਈ ਐਂ। ਮੈਦਾਨੇ-ਜੰਗ ਸ਼ਾਂਤ ਐ।
- ਬਜ਼ੁਰਗ : (ਅੰਦਰੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੋਇਆ) ਪੁੱਤ ਜਿੰਦੇ, ਕੀ ਗੱਲ ਐ?
- ਦੀਪਾ : (ਪਿੱਤਲ ਦੇ ਗਲਾਸਾਂ 'ਚ ਚਾਹ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੋਇਆ) ਬਾਬਾ ਜੀ, ਆਜੇ ਘੁੱਟ-ਘੁੱਟ ਚਾਹ ਪੀਈਏ ਥੋੜੇ ਤਕੀਏ 'ਤੇ ਬਹਿ ਕੇ।
- ਬਜ਼ੁਰਗ : ਕੀ ਗੱਲ, ਥੋੜੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਂਵਾਂ ਘਰ ਨੀ ?
- ਜਿੰਦਾ : ਥੋਨੂੰ ਪਤਾ ਈ ਐ, ਬਾਬਾ ਜੀ! ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕਦੇ ਸਾਹ ਨਿਕਲਦੈ। ਅਜੇ ਮੈਂ ਤਾਂ ਹਿੰਮਤ ਕਰਕੇ ਬਾਜ ਮਾਰ ਵੀ ਲਉਂ। ਆਹ ਬਾਜਾ ਤਾਂ ਜਮ੍ਹਾਂ ਉੱਖਲੀ 'ਚ ਸਿਰ ਦਿੱਤੇ ਬਾਂਗੂ ਰਹੂ ਸਦਾ।
- ਦੀਪਾ : ਓ-ਓ ਰਹਿਣ ਦੇ, ਵੱਡਿਆਂ ਭਲਵਾਨਾ! ਗੱਲਾਂ ਆਉਦੀਆਂ ਇਹਨੂੰ ਥੱਡੇ ਜੇਠਮਲਾਨੀ ਨੂੰ। ਤੂੰ ਚਾਹ ਪੀ ਲੈ ਘੁੱਟ। [ਤਿੰਨੇ ਗੱਡੇ ਦੇ ਪਹੀਏ 'ਤੇ ਬਹਿਕੇ ਚਾਹ ਪੀਣ ਲਗਦੇ ਨੇ। ਬਾਬੇ ਨਾਲੁ ਝੇਡਾਂ ਕਰਦੇ ਨੇ। ਗੱਲਾਂ ਮਾਰਦੇ ਨੇ। ਹੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਚਾਨਕ ਇੱਕ ਪਾਸਿਓਂ ਕਰਤਾਰੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਓਂ ਸੰਤੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ]
- ਸੰਤੀ : (ਕੱਬੀ ਅਵਾਜ਼ 'ਚ) ਬੇ ਜਿੰਦਿਆ, ਹਾਲੇ ਇੱਥੇ ਚਾਹਾਂ ਈ ਢੱਡ ਹੁੰਦੀਐਂ? ਉੱਥੇ ਕਾਲਜ ਆਥਣ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਣੈ?
- ਕਰਤਾਰੀ : (ਹੋਰ ਕੌੜੀ ਅਵਾਜ਼ 'ਚ) ਦੀਪਿਆ ! ਕਵੇਲਾ ਐਬੇ ਹੀ ਕਰ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਸੋਚੀ ਜਾਨੀ ਐਂ ਤੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਟੱਪ ਗਿਆ ਹੋਵੇਂਗਾ। ਹਾਲੇ ਘਰ 'ਚ ਈ ਗਿੱਧਾ ਪਾਈ ਜਾਨੈਂ।
- ਦੋਵੇਂ : (ਇਕੱਠੇ ਹੀ) ਬੱਸ, ਬੇਬੇ ਜਾਨੇ ਆਂ। [ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਮੁਸਕੜੀਆਂ ਹੱਸਦੇ ਆਪਣੇ ਘਰ 'ਚੋਂ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅੰਦਰੋਂ ਸਾਈਕਲ ਦੇ ਚੱਲਣ ਤੇ ਘੰਟੀਆਂ ਮਾਰਨ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੋਹਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਚਾਹ ਦੇ ਸੜਾਕੇ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਝਾਕਦੀਆਂ ਸਟਿੱਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।] (ਫੇਡ ਆਉਟ)

(ਡੇਡ ਇਨ)

[ਵੇਲਾ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ। ਕਰਤਾਰੀ ਭਾਂਡੇ ਮਾਂਜ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲੁ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਲਗਦੈ ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ ਤਪੀ ਹੋਈ ਐ।]

- ਕਰਤਾਰੀ : ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਐ। ਅਖੇ ਮੈਂ ਨੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਧੋਂਸ ਸਹਿੰਦੀ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਧੋਂਸ ਸਹਿ ਲੂੰ। ਇੱਕ ਆਹ ਖਸਮ ਨੀ ਕੰਮ ਦਾ। ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਹੋ ਇਹਦੇ ਕੰਨ 'ਤੇ ਜੂੰ ਨੀ ਸਰਕਦੀ। ਅਖੇ ਦੱਬ-ਘੁੱਟ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਲਓ। ਨਾ ! ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਕੁਛ ਲੈ ਕੇ ਖਾਂਦੇ ਆਂ? ਮੈਂ ਕਰੂੰ ਇਹਦੀ ਹਮਕੋ-ਤੁਮਕੋ ਬੰਦ।
- ਸੰਤੀ : (ਅੰਦਰੋਂ ਸੁਣਕੇ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੀ ਹੋਈ) ਨੀ ਕੀਹਦੀ, ਕਰੋਗੀ ਹਮਕੋ-ਤੁਮਕੋ ਬੰਦ? ਮੈਂ ਵੀ ਤੋੜ ਦੇਂਦੂੰ ਅੱਖਾਂ 'ਚ। ਮੈਂ ਕਹਿੰਨੀ ਆਂ ਕੀ ਕਹਿਣੈ, ਕੀ ਕਹਿਣੈ, ਤੂੰ ਵੱਡੀ ਹੋਵੇਂਗੀ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰੇ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆਢਾ ਨਾ ਲਾਈਂ। ਫੇਰ ਨਾ ਕਹੀਂ, 'ਮੇਰੀ ਤੇ ਬਿਜ਼ਤੀ ਖਰਾਬ ਕਰ ਤੀ'।
- ਕਰਤਾਰੀ : ਨੀ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕੁਛ ਕਿਹੈ। ਆਪਣੇ ਘਰ ਬੈਠੀ ਜੋ ਚਾਹਾਂ ਕਰਾਂ-ਜੋ ਜੀ ਕਰੇ ਬੋਲਾਂ। ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਸੱਦਣ ਲਈ ਗਈ ਆਂ? ਐਵੇਂ ਟਾਹਰਾਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗੀ ਐਂ। ਕੰਮ ਨਾ ਕਾਰ। ਕਦੇ ਐਸ ਕੌਲੇ ਲੱਗ ਗੀ ਕਦੇ ਐਸ ਕੌਲੇ ਲੱਗ ਗੀ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਸੁੰਘ-ਸੁੰਘਾਈ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕੰਮ ਹੈ? ਇੱਕ ਉਹ ਮਾਉਂ ਜਹੇ ਤੋਂ ਨੀ ਰੋਕ ਹੁੰਦਾ ਏਹਨੂੰ।
- ਸੰਤੀ : ਜ਼ਬਾਨ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰ ਨੀ ਵੱਡੀਏ ਰਕਾਨੇ। ਮੈਂ ਕਹਿੰਨੀ ਆਂ ਚਲੋ ਹੋਈ ਸੋ ਹੋਈ, ਹੁਣ ਰਹਿਣ ਦਿਆਂ, ਰਹਿਣ ਦਿਆਂ। ਤੂੰ ਸਿਰ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹੀ ਆਉਂਨੀ ਐਂ। [ਕਰਤਾਰੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਉੱਧਰੋਂ ਕਰਤਾਰੀ ਉੱਠਦੀ ਐ। ਮਿੱਡ-ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਇੱਕ-ਦੂਜੀ ਵੱਲ ਬਾਂਹਾਂ ਉਲਾਰਦੀਆਂ ਲੜਦੀਆਂ ਹਨ।]
- ਕਰਤਾਰੀ : ਨੀ ਮੂੰਹ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰੀਂ! ਆਪਣੀ ਇੱਜਤ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਹੁੰਦੀ ਐ।
- ਸੰਤੀ : ਨੀ ਇਹ ਗੱਲ ਤੂੰ ਵੀ ਬਚਾਰ ਲੈ।
- ਕਰਤਾਰੀ : ਨੀ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਚਮੜੀ 'ਚ ਰਹਿ।
- ਸੰਤੀ : ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਅੱਗਾ ਬਚਾਰ, ਫੇਰ ਨਾ ਕਹੀਂ ਬਈ.....। [ਗੱਲ ਅਜੇ ਵਿੱਚੇ ਐ ਕਿ ਅੰਦਰੋਂ ਸੁੰਦਰ ਜਿਹੜਾ ਥੋੜਾ ਨਰਮ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਹੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।]
- ਸੁੰਦਰ : (ਸੰਤੀ ਨੂੰ) ਤੂੰ ਫੇਰ ਕੰਜਰਖਾਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਲਿਆ। ਤੈਨੂੰ ਸੌ ਬੇਰਾਂ ਕਿਹੈ ਬਈ ਬੜੇ-ਛੋਟੇ ਦਾ ਲਿਹਾਜ਼ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰ।
- ਸੰਤੀ : ਨਾ, ਮੈਂ ਹੀ ਆਂ ਸਮਝਾਉਣ ਨੂੰ। ਇਹਨੂੰ ਕੋਈ ਨੀ ਅਕਲ ਦੇਣ ਵਾਲਾ?
- [ਅਚਾਨਕ ਬਾਹਰੋਂ ਕਹੀ ਚੁੱਕੀ ਸੱਜਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਤੀ ਦੇ ਬੋਲ ਉਹਦੇ ਕੰਨੀਂ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਸੰਤੀ ਵੇਖਦਿਆਂ ਪੱਲਾ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।]
- ਸੱਜਣ : ਹੈਗੇ ਅਕਲ ਦੇਣ ਆਲੇ। ਥੋੜੂੰ ਸਾਰਿਆ ਨੂੰ ਅਕਲ ਦੇਣ ਆਲੀ ਐ। ਮੈਂ ਕਹਿਨੈਂ ਚਲੋ ਛੱਡੋ, ਚਲੋ ਛੱਡੋ। ਪਰ ਥੋੜੇ ਕੰਨਾਂ 'ਤੇ ਜੂੰ ਨੀ ਸਰਕਦੀ (ਅਚਾਨਕ ਕਰਤਾਰੀ ਵੱਲ) ਤੂੰ ਮੈਥੋਂ ਹੁਣ ਟੰਬੇ ਖਾ ਕੇ ਈ ਹਟੇਂਗੀ। ਮੇਰਾ ਇੱਕ ਵਾਰ ਕਿਹਾ, ਸਮਝਾਇਆ ਨੀ ਮੰਨੀਦਾ ਥੇਤੋਂ। [ਜਿਵੇਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ]

- ਕਰਤਾਰੀ : (ਬੋੜਾ ਜਰ ਕੇ) ਨਾ ਜੀ, ਮੈਂ ਹੁਣ ਕੀ ਕਿਹੈ ? ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਬੈਠੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨਾਲ ਈਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਹਨੇ ਕੌਲੇ ਸੁੰਘਦੀ ਨੇ ਲਾ ਲਿਆ ਆਢਾ।
- ਸੰਤੀ : (ਇਕਦਮ ਬੋਲਣ ਲੱਗਦੀ ਐ) ਨਾ ਮੈਂ ਲਾ ਲਿਆ ਆਢਾ ਕਿ ਤੂੰ.....? [ਅਚਾਨਕ ਸੱਜਣ ਉਹਨੂੰ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਟ ਕੇ]
- ਸੱਜਣ : ਗੱਲ ਸੁਣ ਲੋ ਮੇਰੀ ਕੰਨ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ। ਤੁਸੀਂ ਦੋਏ ਤੀਮੀ-ਖਸਮ ਤੇ ਨਾਲੇ ਤੂੰ, ਕਰਤਾਰੀਏ! ਘਰ ਕਰਤੇ ਅੱਡ। ਜ਼ਮੀਨ ਦਿੱਤੀ ਵੰਡ। ਬਾਪੂ ਨੇ ਗੱਲ ਸਾਰੀ ਨਬੇੜੀ ਪਈ ਐ। ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਘਰ ਰਹੋ ਬੰਦਿਆਂ ਆਂਗੂੰ ਸਾਰੇ, ਨਹੀਂ ਫੇਰ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਨਾ ਰੌਣ, ਅਜਿਹੀ ਕਰੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਬਈ ਅਗਲਾ-ਪਿਛਲਾ ਝਾਕੋਂਗੇ। ਸਮਝੇ!
- [ਏਨੀ ਜੌਰ ਨਾਲ 'ਸਮਝੇ' ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਤ੍ਰਭਕ ਕੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ]
- (ਫੇਡ ਆਊਟ)

ਦ੍ਰਿਸ਼ ਛੇਵਾਂ

(ਫੇਡ ਇਨ)

[ਗੱਡੇ ਦੇ ਪਹੀਏ 'ਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਮੁੰਡੇ ਭਾਵ ਦੀਪਾ ਤੇ ਜਿੰਦਾ ਬੈਠੇ ਹਨ ਤੇ ਗੰਭੀਰ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ]

- ਦੀਪਾ : ਨਾ, ਬਾਬਾ ਜੀ! ਹੁਣ ਕਰੀਏ ਕੀ? ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਅੱਗ ਮੱਚਦੀ ਐ। ਸਾਹ ਕਿਤੋਂ ਆਉਂਦਾ ਨੀਂ ਦਿਸਦਾ। ਆਹ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ, ਕਤਲ-ਖੋਹ ਤਾਂ ਨਿੱਤ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ। ਜਾਨ ਨੂੰ ਅੱਡ ਸੰਸੇ ਹੋਏ ਪਏ ਐ। ਤੇ ਏਧਰ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਸਭ ਕਾਸੇ ਤੋਂ ਬੇਖਬਰ ਆਪਣੇ-ਆਪ 'ਚ ਕੁਸਤਬਾਜ਼ੀ 'ਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਐ।
- ਜਿੰਦਾ : ਨਾ, ਹੋਰ ਕੀ! ਆਹ ਨਿੱਤ ਕੰਜਰ-ਕਲੇਸ਼। ਸਾਡੀਆਂ ਮਾਤਾਵਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਨੀ ਆਉਂਦੀ ਬਈ ਸਿਆਣੀਆਂ-ਬਿਆਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਬੀ ਕੀ ਚੰਗੇ ਲਗਦੇ ਆਂ? ਨਾ ਕੋਈ ਗੱਲ, ਨਾ ਬਾਤ.....ਨਿੱਤ ਆਢਾ। ਅਥੇ ਸੂਤ ਨ ਪਤਾਣ ਜੁਲਾਹੇ ਨਾਲ ਠੈਂਗਾ ਠੈਂਗੀ।
- ਦੀਪਾ : ਆਹ ਕੱਲ੍ਹ ਫੇਰ ਭੰਗਾਣੀ ਦਾ ਯੁਧ ਲੱਗਿਆ ਸੀ, ਕਹਿੰਦੇ ਦਿਨੋਂ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਕਾਲਜ ਗਏ ਹੋਏ ਸੀ। ਕਿਉਂ ਜਿੰਦੇ?
- ਜਿੰਦਾ : ਆਹੋ, ਮੈਨੂੰ ਬੀ ਲੱਗ ਗਿਆ ਪਤਾ। ਬਾਪੂ ਸਾਡੇ ਆਲਾ ਬਚਾਰਾ ਨਰਮ ਐ, ਉਹਦੀ ਉੱਵਾਹ ਨੀ ਜਾਂਦੀ। ਕਹਿੰਦੇ ਤਾਇਆ ਜੀ ਨੇ ਫੇਰਿਆ ਚੰਗਾ ਰਗੜਾ। ਨਾ, ਤੁਸੀਂ ਬਾਬਾ ਜੀ, ਨੀ ਕੀਤੇ ਸਾਮਰਤਾਖ ਦਰਸ਼ਨ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੇ। ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਥੇ ਰਹੋ?
- ਬਜ਼ੁਰਗ : (ਠਰ੍ਹੀਮੇ ਨਾਲ) ਰਹਿਣਾ ਕਿੱਥੇ ਪੁੱਤਰੋ। ਬੱਸ ਇਸੇ ਕੋਠੜੀ 'ਚ ਬੈਠਾ ਸੁਣਦਾ ਰਿਹਾ ਸਾਰਾ ਕੁਝ। ਨਾਲੇ ਮੇਰੀ ਸੁਣੂੰ ਵੀ ਕੌਣ? ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੰਧੀ-ਰੁਖੜੈਂ। ਬਸ ਆਹ ਦਿਨ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਈ ਜਿਉਂਦਾ ਬਚਿਆ ਸੀ। [ਰੋਣ ਵਰਗੀ ਅਵਾਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ]
- ਦੋਵੇਂ : ਬਾਬਾ ਜੀ, ਇਉਂ ਨਾ ਕਰੋ। ਸਾਡਾ ਵੀ ਮਨ ਖਰਾਬ ਹੁੰਦੈ।

ਬਜ਼ੁਰਗ : (ਸੰਭਲ ਕੇ) ਹੋਰ, ਪੁੱਤਰੋ! ਛੂਹੀ-ਛੂਹੀ ਕਰਕੇ ਘਰ ਬੰਨਿਆ। ਰੌਲਿਆਂ-ਗੌਲਿਆਂ ਦੇ ਉਜਾੜੇ ਸਹੇ। ਬੋਡੀ ਬੇਬੇ ਨੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਨਾ ਚੱਜ ਦਾ ਖਾਇਆ ਨਾ ਹੰਢਾਇਆ ਬੱਸ ਇਹੀ ਚਿੰਤਾ ਬਈ ਢੇਰੀ ਵਧ ਜੇ ਜਿੰਨੀ ਵਧਦੀ ਐ। ਦੋਹਾਂ ਪੁੱਤਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅੰਖ ਨਾ ਰਹੇ। ਕਹਿੰਦੇ ਐ ਬਈ ਬੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਬਾਹਲਾ ਤਿਹੁ ਹੁੰਦੇ ਪਰ ਉਸ ਰੱਬ ਦੀ ਬੰਦੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਜੱਗੋਂ ਬਾਹਰਾ ਨੀ ਕੁਝ ਦਿੱਤਾ, ਬਈ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤ ਨਾ ਰੁਲਦੇ ਫਿਰਨ ਕਿਤੇ। (ਹੋਕਾ ਭਰ ਕੇ) ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਟੈਮ ਸਿਰ ਚਲੀ ਗਈ। ਨਹੀਂ ਆਹ ਦੇਖਕੇ ਤੇ ਉਹਦਾ ਜੀਂਦੀ ਦਾ ਮਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ, ਜਿਮੇਂ ਮੈਂ ਭੋਗਾ-ਭੋਗ ਕਰਕੇ ਖੁਰਦਾ ਜਾਨਾ।

ਦੀਪਾ : ਬਾਬਾ ਜੀ! ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਥੋਤੋਂ ਹੋਸਲਾ ਲੈਣੈਂ। ਸਗੋਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਈ ਢੇਰੀ ਢਾਰੀ ਜਾਨੇ ਓਂ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਕਹਿਨੇ ਐਂ ਬਈ ਅਸਾਂ ਕੋਈ ਰਲ ਕੇ ਸਬੀਲ ਬਣਾਈਏ ਬਈ ਇਹ ਨਿੱਤ ਦੇ ਕਲੇਸ਼ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਲ ਬਣੇ।

ਜਿੰਦਾ : ਆਹੋ, ਇਹੀ ਮੈਂ ਕਹਿਨਾਂ।
[ਸਾਰੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਸਲਾਹ-ਮਸਵਰਾ ਕਰਦੇ ਨੇ। ਵਿੱਚ-ਵਿੱਚ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਸਭ ਦੇ ਸਿਰ ਹਿੱਲਦੇ ਨੇ।]
(ਫੇਡ ਆਊਟ)

ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸੱਤਵਾਂ

(ਫੇਡ ਇਨ)

[ਵੇਲਾ ਸ਼ਾਮਾਂ ਦਾ। ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਧੁੱਖ ਰਹੇ ਹਨ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ। ਸੱਜਣ, ਦੀਪਾ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਜਿੰਦਾ ਰੋਟੀ ਖਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੰਤੀ ਤੇ ਕਰਤਾਰੀ ਪਕਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਕਾਰਜ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਬਰਾਬਰ ਚੱਲਦਾ ਹੈ।]

ਇੱਕ ਪਾਸੇ :

ਕਰਤਾਰੀ : (ਹੌਲੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ) ਬੱਸ ਹੁਣ ਨੀ ਮੈਥੋਂ ਝੱਲਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਏਥੋਂ ਚੱਲੋ। ਖੇਤ ਪਾਉ ਘਰ। ਇਸ ਖਲਜਗਣ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲੀਏ।

ਸੱਜਣ : ਨਾ ਹੁਣ ਪਿਉ ਦਾਦੇ ਦਾ ਘਰ ਡੱਡ ਕੇ ਜੰਗਲ 'ਚ ਜਾ ਵਸੀਏ। ਥੋਡੇ ਏਸ ਜਨਾਨਖਾਨੇ ਖਾਤਰ।

ਕਰਤਾਰੀ : ਕਿਉਂ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਕੀ ਐ? ਹੋਰ ਅੱਧਾ ਪਿੰਡ ਨੀ ਖੇਤਾਂ 'ਚ ਘਰ ਪਾ-ਪਾ ਰਹਿੰਦਾ?

ਸੱਜਣ : ਆਹੋ, ਆਹ ਨਿੱਤ ਕਜ਼ੀਏ ਵੀ ਖੇਤਾਂ ਆਲਿਆਂ ਦੇ ਈ ਸੁਣੀਦੇ ਐ। ਕਦੇ ਉੱਥੇ ਗੋਲੀ ਚੱਲਗੀ ਕਦੇ ਉੱਥੇ ਧੂ-ਘੜੀਸ ਹੋਗੀ। ਵੱਡੇ ਛਾਰਮ-ਹਾਊਸਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਦੇ ਚੱਟੇ ਬੇ।

ਕਰਤਾਰੀ : ਨਾ ਬੰਦਿਆਂ, ਨਾਲ ਈ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਹੋਣ ਨੂੰ ਪਿੰਡ 'ਚ ਬੈਠਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੁਸ ਨੀ ਹੁੰਦਾ ਜਿਵੇਂ।

ਦੀਪਾ : ਪਿੰਡ 'ਚ ਫੇਰ ਚਾਰ ਭਾਈ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਐ, ਬੇਬੇ ਸੌ ਸੁੱਖ.....

ਕਰਤਾਰੀ : (ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਟ ਕੇ) ਰਹਿਣ ਦੇ ਤੂੰ ਬੱਡੇ ਭਾਈਆਂ ਦੇ ਕਿੱਸੇ। ਆਹ ਭਾਈਆਂ ਦੇ ਪੱਟੇ ਈ ਤਾਂ ਇੱਥੋਂ ਭੱਜਣ ਨੂੰ ਫਿਰਦੇ ਆਂ।

ਦੀਪਾ : ਬੇਬੇ ਤੂੰ ਵਾਰੇ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਭੁੱਲਗੀ ਅਖੇ, 'ਭਾਈਆਂ ਬਾਝ ਨਾ ਮਜਲਸਾਂ ਸੋਂਹਦੀਆਂ ਨੇ..... ਭਾਈਆਂ ਬਾਝ ਬਾਰੀਂ ਬਹਾਰ ਨਾਹੀਂ। [ਗਾਊਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਚਿੜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ]

ਕਰਤਾਰੀ : ਮੈਂ ਚਿਮਟਾ ਮਾਰੂ ਤੱਤਾ-ਤੱਤਾ ਸਾਰੀ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਕੱਢ ਦੂੰ ਬਾਹਰ!

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ :

- ਸੰਤੀ : ਬੱਸ, ਬਹੁਤ ਹੋਗੀ ਜਿੰਦੇ ਦੇ ਬਾਪੂ ! ਹੁਣ ਨੀ ਸਬਰ ਹੁੰਦਾ। ਚਾਹੇ ਤਿੰਨ ਕਰ ਚਾਹੇ ਪੰਜ। ਵੇਚ ਕੇ ਘਰ, ਜ਼ਮੀਨ ਚੱਲ ਸ਼ਹਿਰ ਚੱਲੀਏ।
- ਸੁੰਦਰ : ਨਾ ਸ਼ਹਿਰ ਉੱਥੇ 'ਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਬਾਹਾਂ ਲੰਮੀ ਕਰੀ ਬੈਠੇ ਐਂ ਸਾਰੇ ਡੀ. ਸੀ., ਟੀ. ਸੀ., ਬਈ ਆਓ (ਚਿੱਲਾ ਕੇ ਸੰਤੀ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ) ਮਹਾਰਾਣੀ ਸੰਤੀ ਕੇ ਟੱਬਰ ਜੀ ਆਪਕਾ ਸਵਾਗਤ ਐ।
- ਸੰਤੀ : ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਟਾਲ ਨਾ। ਸਵਾਗਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਉੱਥੇ ਧੱਕੇ ਮਾਰ ਕੇ ਕੱਢ ਦੇਣਗੇ। ਸੌ ਕੰਮ ਨੇ ਕਰਨ ਆਲੇ। ਕੋਈ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰ ਲਾਂਗੇ। ਹੋਰ ਨੀ ਚਾਰ ਮੱਸ਼ਾਂ ਰੱਖ ਕੇ ਕੋਈ ਡੇਅਰੀ ਫਾਰਮ ਈ ਚਲਾ ਲਾਂਗੇ। ਕਹਿੰਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ 'ਚ ਏਸ ਕੰਮ ਦੀ ਬੜੀ ਬੁੱਕਤ ਐ।
- ਜਿੰਦਾ : ਬੇਬੇ ਸ਼ਹਿਰ ਆਲਿਆਂ ਦਾ ਏਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਰਦਾ ਤਾਂ ਨੀ ਪਰ ਏਸ ਕੰਮ ਆਲਿਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਡੇਕਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਆਂਗੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਿੱਚ ਨੀ ਬੜਨ ਦਿੰਦੇ। ਕਹਿੰਦੇ ਬਈ ਦੁੱਧ ਸਾਨੂੰ ਪਲਾਉ ਰੱਜਵਾਂ ਪਰ ਡੰਗਰ 'ਸ਼ਹਿਰ ਸੇ ਪਰੇ-ਪਰੇ'।
- ਸੰਤੀ : ਲੈ ਐਵੇਂ ਈ। ਉਂਈਂ ਮਾਰੀ ਜਾਂਦੇ ਭਕਾਈ।
- ਜਿੰਦਾ : ਨਾ ਹੋਰ ਕੀ ਬੇਬੇ! ਆਹ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ 'ਚ ਤਾਂ ਡੰਗਰ-ਪਸੂ ਦਸ-ਦਸ ਮੀਲ ਤੱਕ ਹੱਦ 'ਚ ਨੀ ਵੜਨਾ ਅਲਾਉਡ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਦਿਖ ਜੇ ਨਾਲੇ ਕੈਦ ਨਾਲੇ ਜੁਰਮਾਨਾ (ਚਿੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਲਹਿਜੇ 'ਚ)।
- ਸੰਤੀ : (ਝਿੜਕ ਕੇ) ਤੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਜਬਲੀਆਂ ਰੱਖ ਇੱਕ ਪਾਸੇ (ਸੁੰਦਰ ਨੂੰ) ਸੁਣ ਲੈ ਚਾਹੇ ਇੱਕ ਬਾਰ ਚਾਹੇ ਹਜ਼ਾਰ ਬਾਰ। ਤੀਹੋਕਾਲ ਮੈਂ ਨੀ ਇੱਥੇ ਰਹਿਣਾਂ, ਨਿੱਤ ਦੇ ਕੰਜਰ-ਕਲੇਸ਼ 'ਚ। ਏਥੋਂ ਸਾਂਭੋ ਲਟਾ-ਪਟਾ ਤੇ ਤੁਰੋ ਸ਼ਹਿਰ।
- [ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ, ਸਮਝਣ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।]
(ਛੇਡ ਆਊਟ)

(ਛੇਡ ਇਨ)

[ਕਰਤਾਰੀ ਚੌਂਕੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਸੱਜਣ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੇ ਢਾਰੇ 'ਚੌਂ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਚਿੰਤਤ ਮੁਦਰਾ ਵਿੱਚ]

- ਸੱਜਣ : ਕਰਤਾਰ ਕੁਰੇ, ਬਾਪੂ ਢਿੱਲੈ ਕੁਸਾ। ਚਾਹ-ਚੂਹ ਕਰਕੇ ਦੇਹ। ਬਿਰਧ ਸਰੀਰ ਐ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਈ ਭਾਣਾ ਨਾ ਵਰਤ ਜੇ।
- ਕਰਤਾਰੀ : ਉਹ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੇ ਆਉਣੀ ਆਂ। ਤੂੰ ਉਹਨੂੰ ਕਿਹਾ ਨੀ ਬਈ ਏਧਰ ਆ ਜੋ।
- ਸੱਜਣ : ਕਮਲੈ ! ਮੈਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਕਿਹੈ? ਉਹਦੀ ਉਹੀ ਰੱਟ.... ਬੱਸ ਮੈਂ ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਈ ਰਹੂੰ।
- ਕਰਤਾਰੀ : ਚੰਗਾ (ਚਾਹ ਪਾਉਂਦੀ ਹੋਈ) ਲੈ ਜੀ 'ਤੂੰ ਹੀ ਫ਼ਝਾਇਆ ਚਾਹ, ਨਾਲੇ ਦੋ ਘੜੀ ਹੋਰ ਕੋਲ ਬਹਿ ਆ। ਮੈਂ ਬਾੜੇ 'ਚੌਂ ਪਾਬੀਆਂ ਦਾ ਟੋਕਰਾ ਈ ਲਈ ਆਵਾਂ।
- ਸੱਜਣ : (ਚਾਹ ਫ਼ਝਦਾ ਹੋਇਆ) ਲਿਆ ਦੇਹ।
- [ਅੰਦਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਓਂ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਕਹੀ ਰੱਖੀ ਸੁੰਦਰ ਬਾਹਰੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਓਟੇ ਵਿੱਚੋਂ

- ਪਾਣੀ ਦੀ ਗੜਵੀ ਲੈ, ਹੱਥ-ਪੈਰ ਧੋਂਦਾ ਅਵਾਜ਼ ਮਾਰਦਾ ਹੈ।]
- ਸੁੰਦਰ : ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਜਿੰਦੇ ਦੀ ਬੇਬੇ! ਓ ਜਿੰਦੇ ਦੀ ਬੇਬੇ।
- ਸੰਤੀ : (ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੀ ਹੋਈ) ਤੂੰ ਜੀ, ਆ ਗਿਆ ਖੇਤੋਂ?
- ਸੁੰਦਰ : ਆਹੋ, ਖੇਤ ਦੀ ਸੈਰ ਐ। ਮਖਿਆਂ ਬਾਪੂ ਢਿੱਲੈ ਕੁਸ? ਆਹ ਰਾਹ 'ਚ ਭਾਬੀ ਮਿਲੀ ਸੀ ਉਹਨੇ ਦੱਸਿਐ।
- ਸੰਤੀ : (ਭਾਬੀ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਨੱਕ-ਬੁੱਲ੍ਹ ਵੱਟਣ ਹੀ ਲਗਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਚਾਨਕ ਠਰ੍ਹਮੇ ਨਾਲ) ਆਹੋ, ਮੈਂ ਵੀ ਸੁਣੇ ਸੀ ਦੋਵੇਂ ਖਸਮ-ਤੀਮੀਂ ਗੱਲਾਂ ਜਿਹੀਆਂ ਕਰਦੇ। ਜਾਹ ਤੂੰ ਜਾਇਆ। ਪਤਾ ਕਰਿਆ ਬੁੜੇ ਦਾ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਕੁਸ ਦਾ ਕੁਸ ਹੋਵੇ।
- ਸੁੰਦਰ : ਤੂੰ ਮਾੜੀ ਭਾਖਿਆ ਈ ਕੱਢਿਆ ਕਰ। ਮੈਂ ਕਰਦੈਂ ਪਤਾ ਬਾਪੂ ਦਾ। ਤੂੰ ਜਗ ਰੁੱਗ ਲੁਆ ਤੇ ਜਿੰਦੇ ਨੂੰ ਕਹਿ ਪੱਠੋ ਕੁਤਰ ਦੇ।
- ਸੰਤੀ : ਜਿੰਦਾ ਅਜੇ ਕਿੱਥੇ ਮੁੜਿਐ ਸ਼ਹਿਰੋਂ।
- ਸੁੰਦਰ : ਚੰਗਾ ਮੈਂ ਈ ਆ ਕੇ ਲਗਦਾਂ। ਤੂੰ ਚਾਹ ਧਰ ਮੈਂ ਬਾਪੂ ਦਾ ਪਤਾ ਕਰ ਆਮਾਂ। ਨਾਲੇ ਉਹਨੂੰ ਵੀ ਦੇ ਆ। ਆਹ ਤੁਲਸੀ ਦੇ ਪੱਤੇ ਪਾ ਲੀਂ, ਦੋ। ਠੰਢ-ਠੰਢ ਈ ਹੋਊ ਲੱਗੀ।
- [ਸੁੰਦਰ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੇ ਢਾਰੇ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਤੀ ਅੰਦਰ ਚਾਹ ਦਾ ਸਮਾਨ ਲੈਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।]
- (ਛੇਡ ਆਉਟ)

ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੌਂਵਾਂ

(ਛੇਡ ਇਨ)

[ਦਿਨ ਦਾ ਸਮਾਂ। ਬਾਪੂ ਦਾ ਮੰਜਾ ਦੋਂਹਾਂ ਘਰਾਂ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਅੱਧ-ਵਿਚਕਾਰ ਡਾਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਉਸ ਦੇ ਮੰਜੇ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਹੈ। ਸੱਜਣ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਮੰਜੇ ਦੇ ਪੈਂਦ-ਸਰੂਲੀ ਬੈਠੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਰਤਾਰੀ ਤੇ ਸੰਤੀ ਹੇਠਾਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ 'ਤੇ। ਦੀਪਾ ਤੇ ਜਿੰਦਾ ਪਿੱਛੇ ਉਦਾਸ ਜਿਹੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ।]

- ਸੱਜਣ : ਬਾਪੂ! ਜਿਦ ਛੱਡ। ਤੂੰ ਢਿੱਲਾ ਬਾਹਲੈਂ। ਚੱਲ ਘਰ ਚੱਲੀਏ ਅੰਦਰ। ਰਜਾਈ 'ਚ ਨਿੱਘਾ ਹੋ ਕੇ ਪੈ। ਮੈਂ ਬਨਾਰਸੀ ਵੈਦ ਨੂੰ ਲਿਆਉਣਾਂ ਜਾ ਕੇ।
- ਬਜ਼ੁਰਗ : (ਹੌਂਕਦਾ ਹੋਇਆ) ਨਾ-ਜਮ੍ਹਾ ਨੀ।
- ਸੁੰਦਰ : ਬਾਪੂ, ਮੰਨ ਲਿਆ ਕਰ ਕਿਸੇ ਦੀ। ਤੂੰ ਚੱਲ ਮੇਰੇ ਅੱਲ ਚੱਲ। ਅੰਦਰ ਰਮਾਨ ਨਾਲ ਪੈ। ਸੰਤੀਏ ਤੂੰ ਚਾਹ ਬਣਾ। ਮੈਂ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਡਾਕਟਰ ਸੱਦ ਕੇ ਲਿਆਉਣਾ।
- [ਜਾਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਜ਼ੁਰਗ ਰੋਕਦਾ ਹੈ।]
- ਬਜ਼ੁਰਗ : (ਅੱਖੀ ਅਵਾਜ਼ 'ਚ-ਓ ਕੰਜਰੋ, ਮੇਰਾ ਇੱਕ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਨੀ ਸੁਣਿਆ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਨੀ ਜਾਣਾ)
- ਸੱਜਣ : (ਬੋੜਾ ਗੁੱਸੇ 'ਚ) ਹੋਰ ਏਥੇ ਮਰਨੈ, ਬਾਹਰ ਵਿਹੜੇ 'ਚ।
- ਸੁੰਦਰ : ਬਾਪੂ, ਸੋਚ ਜਗ। ਲੋਕ ਕੀ ਕਹਿਣਗੇ। ਬਈ ਨੱਬੇ ਕਿਆਂ ਕੇ ਟੱਬਰ ਦਾ ਬੁੜਾ ਬਾਹਰ ਮਰ ਗਿਆ, ਅੱਧ-ਵਿਚਕਾਰ।
- ਬਜ਼ੁਰਗ : ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਕੁਛ ਕਰੋ। ਮੈਨੂੰ ਨੀਂ ਪਰਵਾਹ। ਮੈਂ ਸੌ ਦੀ ਇੱਕ ਸੁਣਾ 'ਤੀ। ਬਈ ਮੈਂ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਹੋਏ ਘਰਾਂ 'ਚ ਨੀ ਜਾਣਾ। ਨਾਲੇ ਆਹ ਅੱਜ ਦੀ ਗੱਲ ਐ? ਜਿਵੇਂ ਬੋਨੂੰ ਪਤਾ ਨੀ। ਜਿੱਦਣ ਦਾ ਇਹ

- ਵੰਡ-ਵੰਡਾਰਾ ਹੋਇਐ, ਮੈਂ ਪਾਇਐ ਕਦਮ ਥੋੜੇ ਦੋਂਹਾਂ ਦੇ 'ਘਰਾਂ' 'ਚ? [‘ਘਰਾਂ’ ਸ਼ਬਦ ਵਿਅੰਗ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ]
- ਸੱਜਣ : ਓ, ਇਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਐ, ਮੇਰੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਮਾਰ੍ਗ ! ਪਰ ਹੁਣ ਤੂੰ ਬਮਾਰ ਐਂ, ਤੀਮਾਰਦਾਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਐ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਇੱਕ ਥਾਂ ਟਿਕਿਆ ਈ ਸਤ੍ਰੁ।
- ਸੁੰਦਰ : ਹੋਰ। ਨਾਲੇ ਏਥੇ ਪਿਆ ਉੱਚ ਠੰਢ 'ਚ ਆਕੜ ਜੇਂਗਾ, ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ।
- ਬਜ਼ੁਰਗ : ਮੈਂ ਤਾਂ ਮਾੜੀ ਜੀ ਧੁੱਪ ਦੇਖ ਕੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਤੋਂ ਕਢਵਾਇਆ ਮੰਜਾ, ਬਾਹਰ। ਬਹੁਤਾ ਕਰਦਿਉ ਮੇਰਾ ਮੰਜਾ ਅੰਦਰ ਫੇਰ ਢਾਰੇ 'ਚ ਕਰ ਦੋ ਪਰ ਮੈਂ ਰਹੂੰ 'ਲੀਕ ਦੇ ਉੱਤੇ।'
- ਸੱਜਣ : ਬਾਪੂ ! ਕਿਉਂ ਕਮਲੀਆਂ ਮਾਰਦੈਂ? ਤੈਨੂੰ 'ਕੱਲੇ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਛੱਡ ਦੀਏ ਹੁਣ। [ਔਖਾ-ਭਾਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ]
- ਬਜ਼ੁਰਗ : ਕਿਉਂ, ਅੱਜ ਹੋਇਆਂ ਮੈਂ ਕੱਲਾ? ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਦ ਦਾ ‘‘ਕੱਲਾ’’। [ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਬੋਲਦਾ ਹੈ। ‘ਕੱਲਾ’ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ]
- ਦੀਪਾ : (ਬੇੜਾ ਜਕ ਕੇ ਸੱਜਣ ਨੂੰ) ਬਾਪੂ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਿਉਂ ਨੀ ਸਮਝਦੇ ? ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਨਿਆਣੇ ਥੋਨੂੰ ਸਮਝਾਂਦੇ ਚੰਗੇ ਨੀ ਲਗਦੇ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਵਿਚਾਰੋ ਤਾਂ ਸਹੀ।
- ਜਿੰਦਾ : (ਸੁੰਦਰ ਨੂੰ) ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਹਾਲੇ ਤੱਕ ਇਸ ਘਰ ਦੇ ਦੋ ਟੋਟੇ ਮਨੋਂ ਨੀ ਮੰਨੇ। ਤਾਂ ਹੀ ਐਨੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਕੱਲੇ ਆਪਣੇ ਢਾਰੇ 'ਚ ਬੈਠੇ ਐ। ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਨ ਕਿਉਂ ਨੀ ਪੜ੍ਹਦੇ?
- ਦੀਪਾ : (ਕਰਤਾਰੀ ਨੂੰ) ਬੇਬੇ, ਥੋੜੇ ਕਜ਼ੀਏ-ਕਲੇਸ਼ ਨੇ ਘਰ 'ਚ ਵੰਡੀਆਂ ਪੁਆਈਆਂ। ਬਾਬੇ ਦਾ ਦਿਲ ਅੱਡ ਦੁਖਾਇਆ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ (ਬਾਪੂ ਤੇ ਚਾਚੇ ਵੱਲ) ਅੱਡ ਤਪਾਇਆ।
- ਜਿੰਦਾ : (ਸੰਤੀ ਨੂੰ) ਜੇ ਹੁਣ ਵੀ ਭਲੀ ਲੋੜਦੇ ਓਂ ਤਾਂ ਛੱਡ ਦਿਓ ਹਿੰਡ। ਏਹਨਾਂ ਕਲੇਸਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੁਝ ਨੀ ਸੁਆਰਿਆ। [ਕਰਤਾਰੀ ਤੇ ਸੰਤੀ ਨਿੰਮੋੜ੍ਹਣੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨਹੂੰ ਖੁਰਚਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੱਜਣ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਵੀ ਸਰਮਿੰਦਰੀ ਜਿਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬਾਬੇ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਰੌਣਕ ਆਉਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ।]
- ਦੀਪਾ : (ਜਿਵੇਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ) ਦੇਖ ਲਉ। ਜੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਲੋੜੀਂਦੇ ਐ। ਘਰ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਐ ਤਾਂ ਢਾਰੋ ਇਹ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਕੰਧੋਲੀਆਂ।
- ਜਿੰਦਾ : (ਜੋਸ਼ ਨਾਲ) ਛੱਡੋ ਇਹ ਨਿੱਤ-ਨਿੱਤ ਦੇ ਨਿਗੁਣੇ ਝਗੜੇ। ਹੋਵੋ 'ਕੱਠੋ। [ਸੱਜਣ, ਸੁੰਦਰ, ਕਰਤਾਰੀ ਤੇ ਸੰਤੀ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ 'ਤੇ ਹਾਂ ਦੀ ਝਲਕ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਬਜ਼ੁਰਗ ਉੱਠ ਕੇ ਬਹਿਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਲ ਕਰਦਾ ਹੈ।]
- ਦੀਪਾ : ਠੀਕ ਐ ਫੇਰ! ਲੈ ਬਈ ਜਿੰਦਿਆ, ਹੋ ਜਾ ਤਿਆਰ। [ਦੋਵੇਂ ਜਾ ਕੇ ਓਟੇ ਢਾਹੁਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਭਾਂਡੇ ਸਾਂਝੀ ਥਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉੱਠ ਕੇ ਖੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੱਜਣ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਬਾਬੇ ਦੇ ਲਾਗੇ ਜਾ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਮੋਚਿਆਂ ਤੋਂ ਫੜਕੇ ਖੜਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੰਤੀ ਤੇ ਕਰਤਾਰੀ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ 'ਤੇ ਮੁਸਕਾਣ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠਿਆਂ-ਬੈਠਿਆਂ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਤੱਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਤੱਕਣੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਕੌੜ-ਕੌੜ ਤੱਕਣੀ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਹੈ। ਪਿਛੋਕੜ ਤੋਂ ਗੀਤ ਉੱਭਰਦਾ ਹੈ।]

ਸਾਡਾ ਵੱਸਦਾ ਰਹੇ ਘਰ ਬਾਰ,
ਸਾਡਾ ਬਣਿਆ ਰਹੇ ਪਿਆਰ।
ਨਜ਼ਰ ਕੋਈ ਲੱਗੇ ਨਾ।
ਬਿਨ ਪਿਆਰਾਂ ਦੇ ਯਾਰ,
ਇਹ ਵਿਹੜਾ ਫੱਥੇ ਨਾ.....।

(ਫੱਤ ਆਊਟ)

ਸ਼ਬਦ-ਅਰਥ

ਵੇਲ ਵਧਦੀ ਰਹੇ - ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਅੱਗੇ ਵਧਣਾ। **ਪਲੇਗ** - ਇੱਕ ਘਾਤਕ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਨਾਂ। **ਨਾਨਸੈਂਸ** - ਮੂਰਖ।
ਖੜਪੰਚ - ਆਪੇ ਬਣਿਆ ਚੌਪਰੀ। **ਸੋਲਾਂ ਆਨੇ ਸੱਚ** - ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ, ਸਹੀ। **ਮੀਰਜ਼ਾਦੇ** - ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਕਲ
ਉਤਾਰਨਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿੱਤਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਜਾਤੀ। **ਅਸਹਾਯ** - ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਖੜ੍ਹਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ। **ਜੇਠਮਲਾਨੀ** - ਇੱਕ
ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਨੂੰਨਦਾਨ ਦਾ ਨਾਂ। **ਤੋੜ** - ਤੱਕਲਾ। **ਢੇਰੀ** - ਜ਼ਮੀਨ (ਇੱਕ ਮਾਲਕ ਦੀ ਇਕੱਠੀ ਜ਼ਮੀਨ)। **ਖਲਜਗਣ** -
ਕਲੇਸ, ਲੜਾਈ, ਝਗੜਾ। **ਮਜ਼ਲਸਾਂ** - ਮਹਿਫਲਾਂ। **ਰੋਣ** - ਰਾਵਣ ਭਾਵ ਗੁੱਸਾ। **ਸਬੀਲ** - ਤਰਕੀਬ। **ਤਾਮੀਰਦਾਰੀ**
- ਦੇਖ-ਭਾਲ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੋ ਅਤੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿਓ।
ਉ. ('ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਦਿਆਂ) ਤੁਸੀਂ ਮੀਰਜ਼ਾਦਿਓ ਘਬਰਾਓ ਨਾ। ਤੁਸੀਂ ਏਉਂ ਕਿਉਂ ਨੀ
ਕਰਦੇ ਬਈ ਸਾਡੇ ਡਰਾਮੇ ਵਿੱਚ ਪਾਰਟ ਕਰੋ। ਕਲਾਕਾਰ ਤੁਸੀਂ ਹੈ ਈ। ਬੱਸ ਗੱਲ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਨੀ
ਬਣਾਉਣੀ ਜੋ ਸਾਡੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਦੱਸਣ—ਉਹੀ ਬੋਲਣੀ ਐ।'
  1. ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਨੇ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹੇ?
  2. ਇਸ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਵਿੱਚ ਕਲਾਕਾਰ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ?
  3. ਇਸ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਵਿੱਚ ਮੀਰਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਲਈ
ਕੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ?
- ਅ. 'ਕੋਈ ਅਕਲ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੋ। ਕਿਉਂ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮੀ ਖੱਟਣ ਆਲਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀਓ।' ਇਸ ਘਰ
'ਚੋਂ ਕਦੇ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਨੀ ਸੀ ਨਿਕਲੀ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਅੱਲ 'ਚੁਪਕਿਆਂ ਕੇ' ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ
ਲੱਗਦੈ 'ਬੋਲ ਬੁਲਾਰਿਆਂ ਕੇ' ਪਾਉਣਗੇ।
  1. ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਨੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹੇ?
  2. ਇਸ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਵਿੱਚ 'ਚੁਪਕਿਆਂ ਕੇ' ਅੱਲ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਹੈ?
  3. ਇਸ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਹੜੇ ਕੰਮ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਬਦਨਾਮੀ ਹੋਣ ਦਾ ਖਤਰਾ ਸੀ।

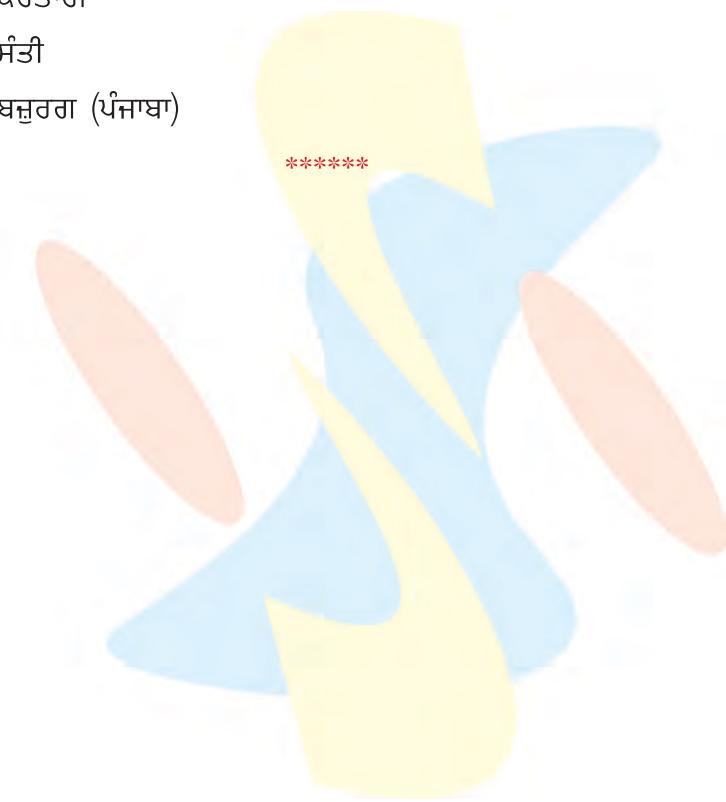
ਈ. ‘ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਕੁਛ ਕਰੋ। ਮੈਨੂੰ ਨੀ ਪਰਵਾਹ। ਮੈਂ ਸੋ ਦੀ ਇੱਕ ਸੁਣਾ ’ਤੀ ਬਈ ਮੈਂ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਹੋਏ ਘਰਾਂ
’ਚ ਨੀ ਜਾਣਾ। ਨਾਲੋ, ਆਹ ਅੱਜ ਦੀ ਗੱਲ ਐ ? ਜਿਵੇਂ ਥੋਨੂੰ ਪਤਾ ਨੀ। ਜਿੱਦਣ ਦਾ ਇਹ ਵੰਡ-ਵੰਡਾਰਾ
ਹੋਇਆ, ਮੈਂ ਪਾਇਐ ਕਦਮ ਥੋੜੇ ਦੋਂਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ’ਚ?’’

1. ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਨੇ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਰੇ?
2. ਵੰਡ-ਵੰਡਾਰਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਕਿਸ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ?
3. ਵੰਡ-ਵੰਡਾਰਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਕੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ?

ਸ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਪਾਤਰ-ਉਸਾਰੀ ਕਰੋ :

1. ਸੱਜਣ
2. ਸੁਦਰ
3. ਕਰਤਾਰੀ
4. ਸੰਤੀ
5. ਬਜ਼ੁਰਗ (ਪੰਜਾਬ)

*****

ਈਸ਼ਵਰ ਚੰਦਰ ਨੰਦਾ

(1892-1966)

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ :

ਪ੍ਰੋ. ਈਸ਼ਵਰ ਚੰਦਰ ਨੰਦਾ ਦਾ ਜਨਮ 30 ਸਤੰਬਰ, 1892 ਈ. : ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਗਾਂਧੀਆਂ ਪਨਿਆੜ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿੱਚ ਦੀਵਾਨ ਭਾਗ ਮੱਲ ਨੰਦਾ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਆਤਮਾ ਦੇਵੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਐੱਮ. ਏ. ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਅਤੇ ਉਚੇਰੀ ਵਿੱਦਿਆ ਵਲਾਇਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਕਾਲਜ, ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਅਤੇ ਰੋਹਤਕ ਵਿਖੇ ਬਤੌਰ ਪ੍ਰੰਸੀਪਲ ਰਹੇ। ਆਪ 1947 ਈ. : ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਹੋਏ।

ਨੰਦਾ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰਚਨਾਵਾਂ: 'ਵਰ-ਘਰ', 'ਸ਼ਾਮੂ ਸ਼ਾਹ', 'ਸੋਸਲ ਸਰਕਲ', 'ਝਲਕਾਰੇ', 'ਚਮਕਾਰੇ', 'ਸੁਭਦਰਾ', 'ਬੇਬੇ ਰਾਮ ਭਜਨੀ', 'ਮਾਂ ਦਾ ਡਿਪਟੀ', 'ਬੇਈਮਾਨ', 'ਦੁਲਹਨ' ਆਦਿ ਹਨ। 1913 ਈ. : ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਨੋਰਾ ਰਿਚਰਡ ਵੱਲੋਂ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਕਾਲਜ, ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਆਯੋਜਿਤ ਖੇਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਯੋਗਤਾ ਵਿੱਚ ਨੰਦਾ ਦਾ ਲਿਖਿਆ 'ਦੁਲਹਨ' ਨਾਟਕ ਪਹਿਲੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਰਿਹਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ ਦੇ ਨਾਟਕ 'ਮਰਚੈਂਟ ਆਫ਼ ਵੀਨਸ' ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਵੀ ਕੀਤਾ।

ਨੰਦਾ ਸਫਲ ਨਾਟਕਕਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਤੇ ਅਦਾਕਾਰ ਵਜੋਂ ਵੀ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਟਕ/ ਇਕਾਂਗੀ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਪੂਰੀ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਖੇਡੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਪਿਤਾ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

ਹਥਲੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਆਈ. ਸੀ. ਨੰਦਾ ਦਾ ਇਕਾਂਗੀ 'ਮੌਨਧਾਰੀ' ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਕਾਂਗੀ ਬਾਰੇ :

'ਮੌਨਧਾਰੀ' ਇਕਾਂਗੀ ਵਿੱਚ ਈਸ਼ਵਰ ਚੰਦਰ ਨੰਦਾ ਨੇ ਤਤਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਯਥਾਰਥਿਕ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹਲਕੇ-ਫੁਲਕੇ ਅਤੇ ਰੋਚਕ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ ਤੇ ਹਰੀ ਚੰਦ ਸਧਾਰਨ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ। ਉਹ ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਸਤਿਆਂ-ਨਾਤਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਛਲੁ-ਕਪਟ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਮਦਨ ਕਿਸੇ ਗਾਬਨ-ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਭਗੋੜਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਸ਼ਰਨ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਹਰੀ ਚੰਦ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਕਾਰਨ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੈ। ਉਹ ਮਦਨ ਨੂੰ ਘਰ ਪਨਾਹ ਦੇਣ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮੁਸੀਬਤ ਸਹੇਲਨਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਕਿਸੋਰ, ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ, ਚੇਤਨ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਧਾਂ-ਸੰਤਾਂ ਅਤੇ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਦੇ ਸਖਤ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ 'ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਲੁੱਟ ਦਾ ਪਰਦਾਫ਼ਾਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਯਤਨਸੀਲ ਹੈ।

ਇਸ ਇਕਾਂਗੀ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਮੌਨਧਾਰੀ ਅਤੇ ਸਾਂਧ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਫਸਾਉਣ ਅਤੇ ਗੁਮਰਾਹ ਕਰ ਰਹੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਚਾਈ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਹਨ ਜੋ ਗਾਬਨਕਾਰੀ ਨੂੰ ਗਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਸਾਰਾ ਨਾਟਕ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਸ ਇਕਾਂਗੀ ਵਿੱਚ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਪ੍ਰਤਿ ਚੇਤਨਤਾ, ਭ੍ਰਿਸਟ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਬਿਹਤਰ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਨੂੰ ਬਖੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਮੌਨਧਾਰੀ

ਈਸ਼ਵਰ ਚੰਦਰ ਨੰਦਾ

ਪਾਤਰ :

ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ:	ਇੱਕ ਅਧਿਖੜ ਉਮਰ ਦੀ ਤੀਵੀਂ
ਹਰੀ ਚੰਦ :	ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ ਦਾ ਘਰਵਾਲਾ, ਉਮਰ ਲਗ-ਪਗ ਸੱਠ ਸਾਲ, ਸਿਹਤ ਖਰਾਬ।
ਮਦਨ ਲਾਲ :	ਤੀਹ ਬੱਤੀ ਸਾਲ ਦਾ ਨੌਜਵਾਨ, ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ ਦਾ ਭਣੇਵਾਂ।
ਸਾਧੂ :	ਉਮਰ ਪੈਂਤੀ, ਚਾਲੀ ਸਾਲ।
ਮੌਨ ਧਾਰੀ :	ਉਮਰ ਲਗ-ਪਗ ਪੰਜਾਹ। ਪਹਿਲੇ ਸਾਧੂ ਦਾ ਮੌਨਧਾਰੀ ਜੋਟੀਦਾਰ।
ਕਿਸੋਰ ਚੰਦ :	ਹਰੀ ਚੰਦ ਦਾ ਲੜਕਾ। ਉਮਰ ਲਗ-ਪਗ ਤੀਹ ਸਾਲ। ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰ ਵਿੱਚ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਵਕਤ - ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਪੰਜ ਵਜੇ
ਜ਼ਮਾਨਾ :	ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹੁ।
ਸਥਾਨ :	ਕਿਸੋਰ ਚੰਦ ਦਾ ਸਰਕਾਰੀ ਕੁਆਟਰ।
ਸਟੇਜ	(ਪਰਦਾ ਉੱਠਣ 'ਤੇ)- ਕੁਆਟਰ ਦਾ ਬਰਾਂਡਾ। ਬਰਾਂਡੇ ਦੇ ਅੱਗੇ ਦੋ ਨੀਵੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ। ਪੌੜੀਆਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਵਿਹੜਾ। ਵਿਹੜੇ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਬਾਹਰ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ। ਬਰਾਂਡੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਅੱਧ-ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਬਰਾਂਡੇ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਦੂਜੇ ਕਮਰੇ ਦਾ ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਬਰਾਂਡੇ ਦੇ ਸੱਜੇ-ਖੱਬੇ ਸਿਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਦੋ ਥੰਮ੍ਹ ਹਨ। ਬਰਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚਾਰਪਾਈ ਪਈ ਹੈ। ਅੱਧ-ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਕੋਲ੍ਹ ਇੱਕ ਅਰਾਮ- ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕੁਰਸੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਕੁਝ ਅੱਗੇ। ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ ਇੱਕ ਪਟੜੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠੀ ਸਬਜ਼ੀ ਚੀਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : - (ਸਬਜ਼ੀ ਚੀਰਦੀ ਹੋਈ) ਖਾਏ ਕੋਈ ਕੀ, ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅੱਗ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਏ। [ਏਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਹਰੀ ਚੰਦ ਖੰਘਦਾ-ਖੰਘਦਾ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਦਵਾਈ ਦੀ ਸੀਸ਼ੀ, ਦੂਜੇ ਵਿੱਚ ਮੋਟੀ ਜਿਹੀ ਮੁੱਠ ਵਾਲੀ ਸੋਟੀ, ਸਿਰ 'ਤੇ ਸਾਫ਼ਾ, ਜੀਹਦਾ ਤੁੱਕੂ ਉੱਠਿਆ ਹੋਇਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਲਾ ਪਿੱਛੇ ਲਟਕਦਾ ਹੈ। ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਪਜਾਮਾ, ਲੰਮਾ ਕੋਟ, ਪੈਰੀਂ ਗੁਰਗਾਬੀ ਸ਼ਕਲ ਦੇ ਸਲੀਪਰ, ਠਿੱਬੇ ਜਹੇ ਪੁਰਾਣੇ। ਹਰੀ ਚੰਦ ਸਿੱਧਾ ਈ ਬਰਾਂਡੇ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਉੱਤਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਕੋਲ੍ਹ ਪੁੱਜਦਾ ਹੈ, ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਂਦੀ ਹੈ।]

- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਕਿੱਥੇ ਚੱਲੇ ਓ?
- ਹਰੀ ਚੰਦ : (ਸਿਰ ਭੁਆਂ ਕੇ ਤੇ ਖਿਲ ਕੇ) ਢੱਠੇ ਖੂਹ 'ਚ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਹਾਏ-ਹਾਏ, ਸੁੱਖ ਦੀ ਬੋਲੀ ਬੋਲੋ, ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਜੇ ਮੱਤ ਨੂੰ?
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜਾਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੋਂ ਅਵਾਜ਼ ਨਾ ਮਾਰਿਆ ਕਰੋ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਤੇ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਫੇਰ, ਕਿੱਥੇ ਚਲੇ ਓ?
- ਹਰੀ ਚੰਦ : (ਹੱਥ ਵਾਲੀ ਸੀਸੀ ਵਿਖਾਕੇ) ਵੇਖਦੀ ਨਹੀਂ, ਡਾਕਟਰ ਵੱਲ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਛੇਤੀ ਮੁੜਨਾ, ਭਲਾ।
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਤੇ ਹੋਰ ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਸ਼ਤਰੰਜ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਾਉਣ ਚੱਲਿਆ ਹਾਂ। ਹੂੰ....ਉੰ
[ਜਾਂਦਾ-ਜਾਂਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨੂੰ ਅੱਧਾ-ਖੁੱਲਾ ਛੱਡ ਜਾਂਦਾ ਏ]
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਇੱਕ ਤਾਂ ਡਾਕਟਰਾਂ ਸਾਡੀ ਬੁਧ ਮਾਰ ਛੱਡੀ ਏ। ਰੋਜ਼ ਦਵਾਈਆਂ, ਨਾ ਬੀਮਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਏ ਨਾ
ਦਵਾਈਆਂ ਮੁਕਦੀਆਂ ਨੇ (ਸਾਹ ਭਰਕੇ) ਹੋ ਰਾਮ!
[ਇਸ ਵੇਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿੱਚੋਂ ਅਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਏ]
- ਅਵਾਜ਼ : ਬੀਬੀ ਜੀ ਚੌਦਾਂ ਨੰਬਰ ਕੁਆਟਰ ਏਹੋ ਏ?
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : (ਉੱਠ ਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਜਾਂਦੀ ਏ) ਏਹੋ ਏ, ਕਿਉਂ ਕੀ ਏ?
[ਇੱਕ ਛੋਕਰਾ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਇੱਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਟਰੰਕੀ ਉਤਾਰ ਕੇ ਬਰਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਦਿੰਦਾ ਏ]
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਇਹ ਕੀਹਦਾ ਐ? (ਕੁਲੀ, ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਦੱਸਿਆਂ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਏ) ਵੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਘਰ ਦਾ ਹੋਣਾ
ਈ, ਲੈ ਜਾ ਇਹਨੂੰ।
- ਕੁਲੀ : (ਬਾਹਰੋਂ ਈ) ਏਸੇ ਨੰਬਰ ਦਾ ਜੀ (ਉਹ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ-ਕਹਿੰਦਾ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਏ)
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਏਸੇ ਨੰਬਰ ਦਾ! (ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ) ਸਾਡੇ ਕੌਣ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਏ?
[ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਭੀੜ ਕੇ ਪਟੜੀ 'ਤੇ ਜਾ ਬੈਠਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਬਜ਼ੀ ਚੀਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਏ]
[ਛੇਤੀ ਹੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੜਕਦਾ ਹੈ। ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ ਮੁੜਕੇ ਵੇਖਦੀ ਹੈ। ਮਦਨ ਲਾਲ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿੱਚੋਂ
ਹੌਲੀ-ਜਿਹੀ ਸਿਰ ਕੱਢਕੇ ਅੰਦਰ ਝਾਕਦਾ ਏ।]
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਕੌਣ?
- ਮਦਨ : (ਅੰਦਰ ਵੱਡਕੇ) ਮੈਂ ਆਂ ਮਾਸੀ ਜੀ, ਨਮਸਤੇ।
[ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਪਛਾਣਦੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਏ।]
ਮਦਨ ਦਾ ਹੁਲੀਆ ਕੁਝ ਵਿਗਿਆ ਜਿਹਾ ਏ। ਤੇੜ ਅੱਧ-ਮੈਲਾ ਜਿਹਾ ਪਜਾਮਾ। ਕਮੀਜ਼ ਦਾ
ਉਤਲਾ ਬਟਨ ਟੁੱਟਾ ਹੋਇਆ, ਕੋਟ ਵਿੱਚੋਂ ਪਿਆ ਲੱਭਦਾ ਏ। ਸਿਰ 'ਤੇ ਪਗੜੀ ਜਿਹੜੀ ਬਹੁਤ
ਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ। ਪੱਗ ਦੇ ਵਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਇੱਕ ਪੱਟੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਦਿਸਦੀ
ਹੈ। ਚਿਹਰਾ ਡਿਕਰ-ਚਿੰਡਾ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਹੋਇਆ, ਕਈ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਸੇਵ ਨਾ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਚਿਹਰਾ
ਵਧੇਰੇ ਬੇ-ਰੌਣਕਾ ਤੇ ਉੱਤਰਿਆ ਹੋਇਆ ਜਾਪਦਾ ਏ। ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ ਉੱਠ ਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ
ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਮਦਨ ਆਪ ਹੀ ਹੁਣ ਬਰਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ ਏ। ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ ਉਹਦੀ
ਵੱਲ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੀਕ ਤੱਕਦੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਏ, ਜਿਵੇਂ ਪਛਾਣਿਆ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।]

- ਮਦਨ : ਮਾਸੀ, ਮੈਂ ਆਂ, ਪਛਾਣਦੀ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਮਦਨ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਤੂੰ ਮਦਨ! (ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਵੱਲ ਤੇ ਪੈਰਾਂ ਤੋਂ ਸਿਰ ਵੱਲ ਵੇਖਦੀ ਹੋਈ) ਤੂੰ ਮਦਨ ਇਹ ਕੀ ਹਾਲ ਬਣਿਆ ਏ ਤੇਰਾ। ਆ ਬੈਠ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ। (ਉਹਨੂੰ ਫੜਕੇ ਕੁਰਸੀ ਵੱਲ ਲਿਆਉਂਦੀ ਏ)
- ਮਦਨ : ਦੱਸਨਾਂ ਆਂ ਮਾਸੀ, ਟਰੰਕੀ ਅੰਦਰ ਕਰ ਲਵਾਂ। (ਟਰੰਕੀ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਅੰਦਰ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਏ)
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਹੇ ਭਗਵਾਨ! ਮਦਨ ! ਮਦਨ ਕਿਧਰੋਂ? ਨਾ ਖਤ ਨਾ ਪੱਤਰ?
- ਮਦਨ : (ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਾ ਹੋਇਆ) ਮਾਸੀ ਜੀ, ਜੇ ਮੈਂ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਲਿਖਦਾ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਪਿੱਛੇ ਘਰ ਸੁੱਖ-ਸਾਂਦ ਏ?
- ਮਦਨ : ਹੋਣੀ ਏ, ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਤੀਜਾ-ਚੌਥਾ ਮਹੀਨਾ ਹੋਇਆ ਏ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲਿਆਂ। [ਕੁਰਸੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਏ]
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਘਰੋਂ ਨਿਕਲਿਆਂ, ਕਿਉਂ, ਕੀ ਹੋਇਆ ਏ? ਨਰਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਨਿਕਲ ਆਇਆ ਏਂ?
- ਮਦਨ : ਤਕਦੀਰ! ਤਕਦੀਰ!! ਮਾਸੀ ਖੋਟੀ ਕਿਸਮਤ!!! (ਲੰਮਾ ਸਾਰਾ ਹੌਕਾ) ਹੂੰ.....
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਜੀਵੇਂ, ਕੁਝ ਦੱਸ ਤਾਂ ਸਹੀ, ਮੇਰੇ ਜੀਅ ਨੂੰ ਡੋਬ ਪੈਂਦੇ ਨਹੀਂ।
- ਮਦਨ : ਦੱਸਨਾਂ ਆਂ ਮਾਸੀ, ਦੱਸਨਾ ਆਂ, ਮੈਨੂੰ ਦਮ ਲੈ ਲੈਣ ਦੇ ਮਾਸੀ। (ਮਦਨ ਸਿਰ ਨੂੰ ਦੋਂਹਾਂ ਹੱਥਾਂ 'ਚ ਲੈ ਕੇ ਜਿਵੇਂ ਫਿਕਰਮੰਦ ਹੁੰਦਾ ਏ)
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : (ਉਹਦੀ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਤੇ ਘਬਰਾਈ ਹੋਈ ਅਵਾਜ਼ 'ਚ) ਭਗਵਾਨ! ਭਗਵਾਨ !!)
- ਮਦਨ : ਮਾਸੀ, ਕੀ ਦੱਸਾਂ ਤੈਨੂੰ ਜਿੱਦਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਪਿੱਛੇ ਕੁੱਤੇ ਪਏ ਹੋਏ ਹੋਣ ਤੇ ਉਹ ਹੌਕਦਾ ਤੇ ਲੁਕਦਾ ਫਿਰਦਾ ਏ, ਮੇਰਾ ਉਹੋ ਹਾਲ ਏ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਹਾਏ....ਹਾਏ...ਤੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਕੁੱਤੇ ਕਿੱਥੋਂ ਪੈ ਗਏ?
- ਮਦਨ : (ਦੁੱਖ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ) ਮਾਸੀ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਪੁਲਿਸ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਏ। ਮੈਂ ਥਾ-ਥਾਂ ਨੱਠਦਾ, ਲੁਕਦਾ ਫਿਰਦਾ ਆਂ। (ਅਰਮਾਨ ਭਰੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ) ਮਾਸੀ ਏਥੇ ਪੁਲਿਸ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾ ਆ ਸਕਦੀ? ਨਹੀਂ ਨਾ ਆ ਸਕਦੀ?
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਲੈ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਏਥੇ ਖੇਹ ਖਾਣ ਆਉਣਾ ਏ। ਸਦਕੇ ਕੀਤੀ। ਘਬਰਾ ਨਾ-ਘਬਰਾ-ਨਾ, ਤੇਰੀ ਹਾਲਤ ਵੇਖ ਕੇ ਮੇਰਾ ਜੀਅ ਪਿਆ ਖੁੱਸਦਾ ਏ। ਮੈਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦੱਸ।
- ਮਦਨ : (ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ) ਦੱਸਨਾਂ, ਅੰਦਰ ਚੱਲ ਕੇ, ਅੰਦਰ ਚੱਲ ਕੇ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਹੈਂ ! ਕਮਲਾ ਤੂੰ ! ਬੇਸ਼ਕ ਗੱਲ ਕਰ, ਏਥੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।
- ਮਦਨ : (ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਕੇ) ਖੁੱਲ੍ਹਾ ?
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਮੈਂ ਕੁੰਡੀ ਲਾ ਦੇਨੀ ਆਂ। (ਉੱਠ ਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰਦੀ ਏ) ਲੈ ਹੁਣ ਕਾਹਦਾ ਫਿਕਰ ਏ। ਦੱਸ ਮੈਨੂੰ। (ਪਟੜੀ ਖਿਸਕਾ ਕੇ ਕੁਰਸੀ ਦੇ ਕੋਲ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।)
- ਮਦਨ : (ਰਾਜ਼ਦਾਰੀ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ) ਮਾਸੀ ਮੈਂ ਰੁਪਿਆ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕਿਆ, ਮੈਂ ਚੋਰ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਗਾਬਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਚੋਰੀ, ਗਾਬਨ ਇਹ ਕੀ ਪਿਆ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਏਂ?

- ਮਦਨ : ਕਿਸਮਤ ਨੇ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤਾ ਮਾਸੀ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦਾ ਕਲਰਕ ਭੂਸ਼ਨ, ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਦਫਤਰ ਵਿੱਚ ਸਾਂ ਨਾ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਹਾਂ.... ਹਾਂ ਫੇਰ ਹੋਇਆ ਕੀ?
- ਮਦਨ : ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਫੁਸਲਾਇਆ, ਮੇਰੀ ਅਕਲ 'ਤੇ ਪਰਦਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਉਹਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ ਬੁੱਧੂ! ਬੁੱਧੂ !! ਮੈਂ ਬੁੱਧੂ ਆਂ !!! ਉਹ ਰੁਪਈਆ ਲੈ ਕੇ ਉੱਡ ਗਿਆ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਫੇਰ ਤੈਨੂੰ ਕੀ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਰੁਪਈਆ ਲਿਆ ਈ ਨਹੀਂ।
- ਮਦਨ : ਵੇਖਿਆ ਨਹੀਂ, ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਅੱਧੋ-ਅੱਧ ਦਿਆਂਗਾ। ਮੈਂ ਲਾਲਚ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਸੀ ਰੁਪਈਆ।
- ਮਦਨ : ਅਠਤਾਲੀ ਹਜ਼ਾਰ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਅਠਤਾਲੀ ਹਜ਼ਾਰ..... ਹੋ ਰਾਮ ! ਆਪੇ ਪੁਲਿਸ ਉਹਨੂੰ ਛੜੇਗੀ, ਤੈਨੂੰ ਕੀ ?
- ਮਦਨ : ਉਹ ਤਾਂ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਏ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਬੱਸ ਫੇਰ, ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਨੱਠਦਾ ਫਿਰਦਾ ਏਂ। ਆਪੇ ਸੱਚੋ-ਸੱਚ ਨਿੱਤਰ ਜਾਵੇਗਾ।
- ਮਦਨ : ਉਹਨੇ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਏ। ਕਹਿੰਦਾ ਏ ਰੁਪਈਆ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਐ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਪਰ ਤੂੰ ਲਿਆ ਈ ਨਹੀਂ, ਤੈਨੂੰ ਕਾਹਦਾ ਡਰ ਐ?
- ਮਦਨ : ਮਾਸੀ ! ਮੇਰੀ ਕਿਸੇ ਨਹੀਂ ਸੁਣਨੀ, ਕਿਸੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨਨੀ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਤੂੰ ਐਵੇਂ ਨਾ ਪਿਆ ਘਬਰਾ।
- ਮਦਨ : ਪੁਲਿਸ ਡੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਹੱਡ ਭੰਨ ਸੁੱਟੇਗੀ। ਮੈਨੂੰ ਕੁੱਟ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਬਕਾ ਲਵੇਗੀ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਹਾਏ ! ਹਾਏ!
- ਮਦਨ : ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਫੰਡ ਨਹੀਂ ਝੱਲ ਹੋਣੀ, ਮੈਂ ਮਰ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਓਥੇ ਮੇਰਿਆ ਰੱਬਾ!
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਸੁੱਖੀ-ਸਾਂਦੀ ਮਰਨ ਤੇਰੇ ਵੇਰੀ, ਏਥੇ ਪੁਲਿਸ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ। ਘਬਰਾ ਨਾ। ਚੱਲ ਅੰਦਰ। ਹੱਥ-ਮੂੰਹ ਧੋ ਤੇ ਹੁਣੇ ਤੇਰਾ ਵੀਰਾ ਦਫਤਰੋਂ ਅੰਦਾ ਏ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚਾਹ ਬਣਾ ਕੇ ਦੇਨੀ ਆਂ। [ਮਦਨ ਅੰਦਰ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ ਫੇਰ ਸਬਜ਼ੀ ਚੀਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਏ।]
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਖੁਬਰੇ ਕੀ ਕਰ ਬੈਠਾ ਏ, ਮੁੰਡਾ। ਜੀ-ਭਿਆਣਾ ਸਾਡੇ ਆ ਵੜਿਆ ਏ। ਲਾਜ ਰੱਖੀਂ ਭਗਵਾਨ! [ਇਸ ਵੇਲੇ ਹਗੀ ਚੰਦ ਜੋ ਡਾਕਟਰ ਦਿਓਂ ਪਰਤ ਕੇ ਆਇਆ ਏ, ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਕੁੰਡੀ ਲੱਗਾ ਵੇਖ ਕੇ ਕਾਹਲਾ ਪੈ ਕੇ ਖੜਕਾਉਂਦਾ ਏ। ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਖੜਕਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ ਤ੍ਰੁਕ ਪੈਂਦੀ ਏ। ਆਪਣੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਉਹਨੂੰ ਇੰਜ ਜਾਪਿਆ ਏ ਜਿਵੇਂ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਆ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਭੰਨਿਆ ਏ।)
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : (ਬੈਠੀ-ਬੈਠੀ) ਆਪ ਘਰ ਨਹੀਂ ਹੈਂਗੇ, ਜਗ ਠਹਿਰ ਕੇ ਆਇਓ ਭਾਈ!
- ਹਗੀ ਚੰਦ : (ਬਾਹਰੋਂ) ਓ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਵੀ ਖੋਲ੍ਹੇ ਨਾ, ਕੁੰਡੀ ਕਿਉਂ ਚਾੜ੍ਹੇ ਛੱਡੀ ਏ?
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਆਈ ਜੀ, ਆਈ। (ਦੌੜ ਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਦੀ ਏ ਤੇ ਹਗੀ ਚੰਦ ਦਵਾਈ ਵਾਲੀ ਸੀਸੀ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੀ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦਾ ਏ) ਮੈਂ ਜਾਤਾ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਭੰਨਣ ਡਹੇ ਹੋਏ ਨੇ।

- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੀ ਕੰਮ ਏਥੇ ਆਉਣ ਦਾ? ਬੈਠੀ-ਬੈਠੀ ਉਂਘ ਪਈ ਏਂ। ਕੋਈ ਭੈੜਾ ਸੁਪਨਾ ਆ ਗਿਆ ਈ ਕੀ?
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਬੜੀ ਬਿਪਤਾ ਆ ਪਈ ਏ ਪਰ ਪਹਿਲੋਂ ਮੈਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਗੱਲ ਦੱਸ ਲਓ, ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ।
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਉਹ ਵੀ ਬਿਪਤਾ ਈ ਏ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਕਿਉਂ ਕੀ ਬੀਮਾਰੀ ਦੱਸੀ ਏ?
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਉਹ ਕੋਈ ਇੱਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦੱਸਾਂ। ਉਹਨੇ ਕੋਈ ਦਸ ਗਿਣਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਨੇ। ਦਿਲ ਦੀ ਖਰਾਬੀ, ਝੂਨ ਦੀ ਕਮੀ, ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਨ, ਫੇਫੜੇ ਖਰਾਬ, ਬਾਰਾਂ-ਮਾਸੀ ਜੁਕਾਮ, ਗੱਲ ਕੀ ਪੈਰਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਿਰ ਤੀਕਰ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਜਿੱਥੇ ਬਿਮਾਰੀ ਨਾ ਹੋਵੇ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਹਰੇ ਰਾਮ ! ਹਰੇ ਰਾਮ !
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਤੈਨੂੰ ਆਖਿਆ ਏ ਨਾ ਪਿੱਛੋਂ ਜਾਂਦਿਆਂ 'ਵਾਜ਼ ਨਾ ਮਾਰਿਆ ਕਰ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਦਵਾਈ ਦਿੱਤੀ ਏ?
- ਹਰੀ ਚੰਦ : (ਸੀਸ਼ੀ ਵਿਖਾ ਕੇ) ਐਹ ਪੀਣ ਲਈ, ਐਹ ਪੁੜੀਆਂ ਫੱਕਣੇ ਲਈ, ਐਹ ਗੋਲੀਆਂ ਖਾਣ ਲਈ ਤੇ ਬਾਰਾਂ ਟੀਕੇ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਹੇ ਰਾਮ ! ਇੱਕੋ ਵਾਰ ਬਾਰਾਂ !
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਨਹੀਂ, ਹਟ-ਹਟ ਕੇ ਤੇ ਜੇ ਫੇਰ ਭੀ ਅਰਾਮ ਨਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਟੈਂਸਟ ਕਰਾਉਣੇ ਪੈਣਗੇ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਹੇ ਰਾਮ!
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਝੂਨ ਦਾ ਟੈਂਸਟ, ਬੁੱਕ ਦਾ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵੀ। ਫੇਰ ਜਿਗਰ ਦੀ ਫੋਟੋ, ਛਾਤੀ ਦੀ ਫੋਟੋ। ਅੱਖਾਂ ਵਿਖਾਓ, ਦੰਦ ਕਢਾਓ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਹੇ ਰਾਮ..... ਹੇ ਰਾਮ ਤੇ ਬਾਕੀ ਕੀ ਰਹਿ ਗਿਆ?
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਪੋਸਟ-ਮਾਰਟਮ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਡਾਕਟਰਾਂ ਕਹੀ ਅੱਤ ਚੁੱਕੀ ਐ, ਨਵੇਂ ਤੋਂ ਨਵਾਂ ਭਰਮ ਪਾਉਂਦੇ ਨੇ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਵੈਦ ਕੋਲ ਜਾਓ।
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਵੈਦਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਰਹਿਣ ਦੇ, ਸਾਰੇ ਇੱਕੋ ਰੱਸੇ ਫਾਰੇ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੇ। ਇਹ ਤਾਂ ਰੋਲ-ਰੋਲ ਕੇ ਮਾਰਦੇ ਨੇ। ਇਹਦੇ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਸ਼ਗਫਤ ਨਾਲ ਮਰ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸੌ ਚੰਗਾ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਹਾਏ.... ਹਾਏ ਛੱਡੋ ਪਰੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣੋ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਮੁਸੀਬਤ ਆ ਪਈ ਜੇ।
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਅੱਗੇ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਕੋਈ ਘੱਟ ਸਨ। ਦੱਸ..... ਦੱਸ..... ਹੁਣ ਢਿੱਲ ਨਾ ਕਰ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਤੁਸੀਂ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣੋ ਤਾਂ ਦੱਸਾਂ!
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਐਨਕ ਲਾ ਲਵਾਂ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਮਦਨ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਏ। ਜਦੋਂ ਦਾ ਆਇਆ ਏ, ਮੈਨੂੰ ਬੱਥੋ-ਪੱਥੋ ਪਏ ਹੋਏ ਨੇ।
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਮਦਨ ਕੌਣ?
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਹੈਂ ਭੁੱਲ ਗਏ ਓ, ਮੇਰਾ ਭਣੇਵਾਂ, ਭੈਣ ਗਿਆਨੇ ਦਾ ਪੁੱਤਰ। ਬੁਰੀ ਹਾਲਤ ਆ ਵਿਚਾਰੇ ਦੀ।

- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਫੇਰ ਉਹਨੂੰ ਵੀ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਲੈ ਜਾਵਾਂ? ਨਹੀਂ ਤੇ ਖੈਰ ਏਹੋ ਦਵਾਈਆਂ ਵੰਡ ਕੇ ਖਾ ਲਵਾਂਗੇ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : (ਹਰੀ ਚੰਦ ਦੇ ਕੰਨ ਕੋਲ ਮੂੰਹ ਕਰ ਕੇ) ਉਹਦੇ ਪਿੱਛੇ....
- ਹਰੀ ਚੰਦ : (ਗੱਲ ਟੁੱਕਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ) ਅਜੇ ਮੈਂ ਬੋਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਬੇਸ਼ਕ ਤੂੰ ਪਰੇ ਹੋ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : (ਰਾਜਦਾਰੀ ਨਾਲ) ਉਹਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪੁਲਿਸ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਏ, ਲੁਕਦਾ ਫਿਰਦਾ ਏ।
- ਹਰੀ ਚੰਦ : (ਕਾਹਲਾ ਪੈ ਕੇ) ਤੇ ਤੂੰ ਕਿਧਰ ਦੀ ਸਿਆਣੀ ਏਂ, ਉਹਨੂੰ ਘਰ ਵਾੜ ਲਿਆ ਏੀ। ਅੱਗੇ ਡਾਕਟਰ ਸਾਡੇ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਨੇ ਤੇ ਜੇ ਹੁਣ ਪੁਲਿਸ ਵੀ ਲੱਗ ਗਈ ਤਾਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਸਫ਼ਾਇਆ ਸਮਝ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਉਹਨੇ ਰਾਤ ਦੀ ਰਾਤ ਅਟਕਣਾ ਏਂ, ਸਵੇਰੇ ਤੋਰ ਦਿਆਂਗੇ। ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਦੀ ਕਿਸੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿੱਚ ਫਸ ਗਿਆ ਏ।
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਤੇ ਨਾਲ ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਫਸਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਏ। ਸ਼ਾਬਾਸੇ ਤੇਰਾ ਵੀ, ਮਾਂ ਦੀਏ ਬੱਚੀਏ!
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਸੱਤ ਬਿਗਾਨੇ ਨੂੰ ਵੀ ਲਕਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਏ। ਇਹ ਤਾਂ ਫੇਰ ਆਪਣਾ ਏ। ਨਾਲੇ ਵੇਖਣਾ ਕਿਸੋਰ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰ ਦੇਣਾ ਕਿਤੇ। ਉਹ ਬੜਾ ਬੜਬੋਲਾ ਏ।
- ਹਰੀ ਚੰਦ : (ਉੱਠਦਾ ਏ) ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ, ਕਿਸੋਰ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ। ਮੈਂ ਮਦਨ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਾਂ, ਹੋਇਆ ਕੀ ਏ?
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਪਰ ਵੇਖਣਾ ਕੋਈ ਕੌੜੀ-ਫਿੱਕੀ ਨਾ ਕਹਿਣੀ, ਵੇਲਾ ਟੱਪ ਜਾਂਦਾ ਏ ਪਰ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਦੀ।
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਸਵੇਰੇ ਇਹਨੂੰ ਚਲਤਾ ਕਰੋ। ਸਾਡੇ ਤੇ ਕਿਰਪਾ ਦਿੱਸ਼ਟੀ ਰੱਖੋ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਹਾਏ-ਏਡੀ ਉੱਚੀ ਨਾ ਬੋਲੋ, ਸੁਣ ਲਵੇਗਾ ਕਿਤੇ।
[ਹਰੀ ਚੰਦ ਅੰਦਰ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਏ]
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਹੋ ਰਾਮ! ਭਲੀ ਕਰੀਂ! ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ! ਕਿਸੇ ਪਿੱਛੇ ਸਾਡਾ ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਭਲਾ।
[ਬਾਹਰੋਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਦੋਹੇ ਗਾਉਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਏ]
ਮਾਇਆ ਮਰੀ ਨਾ ਮਨ ਮਰਾ, ਮਰ ਮਰ ਗਏ ਸ਼ਰੀਰ
ਆਸ਼ਾ ਤਿਸ਼ਨਾ ਨਾ ਮਰੇ, ਕਹਿ ਗਏ ਸੰਤ ਕਬੀਰ।
[ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਦੀ ਜਾਪਦੀ ਏ। ਸਿਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਵੇਖਦੀ ਏ। ਦੋ ਸਾਂਧ
ਅੰਦਰ ਆਉਂਦੇ ਨੇ। ਇੱਕ ਮਾੜਾ, ਸੁਕੜਾ-ਕੰਗੜ ਜਿਹਾ (ਮੌਨਧਾਰੀ)। ਢੂਜਾ ਹੱਟਾ-ਕੱਟਾ, ਚੁੱਟ-
ਮੁੱਟ]
- ਸਾਂਧ : ਕਰ ਭਲਾ ਹੋ ਭਲਾ, ਅੰਤ ਭਲੇ ਦਾ ਭਲਾ।
[ਸਾਂਧ ਅਜੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਪੌੜੀਆਂ ਕੋਲ ਹੀ ਖੜੇ ਨੇ]
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਮਹਾਰਾਜ! ਅੰਦਰ ਆ ਜਾਓ। ਮੈਂ ਮੰਜੀ ਡਾਹ ਦੇਨੀ ਆਂ।
[ਉੱਠ ਕੇ ਮੰਜੀ ਡਾਹੁੰਦੀ ਏ ਤੇ ਖੇਸ ਵਿਛਾਉਂਦੀ ਏ]
(ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ) ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ।
- ਸਾਂਧ : ਕਲਿਆਣ ਹੋ ਮਾਤਾ! ਮਹਾਤਮਾ ਨੇ ਮੌਨ-ਬਰਤ ਧਾਰਨ ਕਰ ਰੱਖਾ ਹੈ। ਮੌਨ ਮੌਨ ਧਰਤੀ ਪਰ
ਬਿਰਾਜਤੇ ਹੈਂ। ਐਸੀ ਹੀ ਇਨ ਕੀ ਪ੍ਰਤਿਗਯਾ ਹੈ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਮੰਜੀ 'ਤੇ ਬੈਠੋ ਨਾ।

- ਸਾਧੂ : ਹਰੇ ਨਾਰਾਇਨ! ਮਾਤਾ, ਮੈਂ ਤੋ ਇਨ ਕੀ ਚਰਨ-ਧੂੜ ਹੁੰ, ਧੂੜ ਹੀ ਮੈਂ ਬੈਠੂੰਗਾ।
 [ਸਾਧੂ ਭੁਜੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।]
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਅੱਛਾ ਮਹਾਰਾਜ! ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡੀ ਇੱਛਾ। ਹੁਣ ਤੁਸਾਂ ਭੋਜਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਜਾਣਾ।
- ਸਾਧੂ : ਸਾਧੂ ਭੁਖੇ ਭਾਵ ਕੇ, ਭੋਜਨ ਭੁਖੇ ਨਾ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਨਹੀਂ, ਮਹਾਰਾਜ! ਭੋਜਨ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਨਾ। ਮੈਂ ਅੱਖ ਦੇ ਫੌਰ ਵਿੱਚ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਭਾਜੀ ਚੀਰੀ ਪਈ ਏ।
 [ਮੌਨਧਾਰੀ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਦੱਸਦਾ ਏ ਕਿ ਉਹ ਭੋਜਨ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਏ]
- ਸਾਧੂ : ਮਹਾਤਮਾ ਕੋ ਏਕ ਭਗਤਨੀ ਮਾਈ ਨੇ ਦੂਧ ਕਾ ਭੋਜਨ ਕਰਾ ਦੀਆ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਫੇਰ ਮਹਾਰਾਜ! ਮੈਂ ਕੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਂ? ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਫਲ ਖਾ ਲੋ, ਮੈਂ ਏਦਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦੇਣਾ।
 [ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਜਾਂਦੀ ਏ ਤੇ ਫਲ ਆਦਿ ਲਿਆ ਕੇ ਸਾਧੂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਰੱਖਦੀ ਏ।]
- ਸਾਧੂ : ਅੱਛਾ ਮਾਤਾ, ਤੇਰਾ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ।
 [ਇੱਕ ਕੇਲਾ ਛਿੱਲ ਕੇ ਖਾਂਦਾ ਏ।]
- ਸਾਧੂ : ਮਾਤਾ, ਪ੍ਰੇਮ ਕੋ ਪ੍ਰੇਮ ਮਿਲਤਾ ਹੈ। ਹਮ ਲੋਟੇ ਜਾ ਰਹੇ ਥੇ ਆਸਰਮ ਕੋ, ਮਹਾਤਮਾ ਨੇ ਅੰਤਰ-ਦਿੜ੍ਹਟੀ ਸੇ ਦੇਖਾ, ਇਸ ਘਰ ਮੈਂ ਕਲੇਸ਼ ਹੈ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਕਲੇਸ਼ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਬਹੁਤ ਹੈ।
- ਸਾਧੂ : ਮਹਾਤਮਾ ਕਲੇਸ਼ ਨਿਵਾਰਨੇ ਕੋ ਆ ਗਏ। ਮਾਤਾ!
 ਤਰਵਰ, ਸਰਵਰ, ਸੰਤ ਜੰਨ, ਚੌਥੇ, ਬਰਖਾ, ਮੇਂਹ।
 ਪਰਉਪਕਾਰ ਕੇ ਕਾਰਨੇ ਚਾਰੋਂ ਧਾਰੋਂ ਦੇਂਹ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਮਹਾਰਾਜ! ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਰੀਰ ਬਹੁਤ ਡਿਗ ਗਿਆ ਏ।
- ਸਾਧੂ : ਸਭ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ - ਮਹਾਰਾਜ ਕੀ ਅਸੀਰਵਾਦ ਸੇ। ਆਜ ਸੇ ਦਸਵੇਂ ਰੋਜ਼ ਮੌਨ ਬਰਤ ਖੋਲੋਂਗੇ।
 ਓਸ ਸਮੇਂ ਜਿਸ ਕਾਰਜ ਕਾ ਧਿਆਨ ਕਰੋਂਗੇ, ਵੱਹੀ ਸਿੱਧ ਹੋਗਾ।
 [ਸਾਧੂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਹਰੀ ਚੰਦ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦਾ ਏ। ਖੰਘਦਾ-ਖੰਘਦਾ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਖੰਘਦਾ ਏ]
- ਸਾਧੂ : ਨਾਰਾਇਨ ਹਰੇ! ਭਗਤ ਕਲਿਆਨ ਹੋ !
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਮੈਂ ਭਗਤ ਨਹੀਂ, ਬਾਬਾ।
- ਸਾਧੂ : ਤੁਮ ਭਗਵਾਨ ਕੇ ਭਗਤ ਹੋ, ਭਗਵਾਨ ਕੇ ਸੱਚੇ ਭਗਤ।
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਵਿੰਗਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੱਸਦਾ ਹੋਇਆ) ਮੈਂ ਭਗਤ ਹਾ....ਹਾ....ਹਾ (ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ) ਕਿਉਂ ਜੀ, ‘ਹੈ ਮੇਰੀ ਸ਼ਕਲ ਭਗਤਾਂ ਵਾਲੀ! ਹੈ ਨਾ....!
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਸਾਧੂਆਂ ਨਾਲ ਮਸ਼ਕਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰੀਦੀ ਜੀ।
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਅੱਛਾ, ਅੱਛਾ। ਕਿਸੋਰ ਦੇ ਦਫਤਰੋਂ ਆਉਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਏ। ਨਾਲੇ ਮਦਨ ਵੀ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਏ।
 ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਚਾਹ-ਪਾਣੀ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰੋ।

- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਮੈਂ ਅੰਗੀਠੀ ਬਾਲੁ ਆਵਾਂ। ਮਹਾਰਾਜ ਤੁਸਾਂ ਵੀ ਚਾਹ ਦੀ ਕੌਲੀ ਪੀ ਲੈਣਾ। ਹੁਣੇ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਏ। [ਅੰਦਰ ਜਾਂਦੀ ਏ]
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਹਾਂ, ਨਾਲੇ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ, ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਭਗਤ ਜੀ ਆਖਿਆ ਕਰੋ ਹਾ....ਹਾ.....ਹੀ.....ਹੀ....।
- ਸਾਧੂ : ਭਗਤ, ਤੁਮਰਾ ਮਸਤਕ ਬਤਾ ਰਹਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਮ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਜਨ ਹੋ। ਮੁਖੜਾ ਵੇਖ ਜਰੀ ਦਰਪਨ ਮੇਂ।
- ਹਰੀ ਚੰਦ : (ਇੱਕ ਹਸਰਤ ਭਰੇ ਹੋਕੇ ਨਾਲ) ਕਿਆ ਸ਼ਾਨ ਸੀ, ਇਸ ਮੁਖੜੇ ਦੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿੱਚ।
- ਸਾਧੂ : (ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ) ਪਰ ਛੱਬੀ ਤੋਂ ਭਗਤ ਅਬ ਭੀ।....
- ਹਰੀ ਚੰਦ : (ਕੱਟ ਕੇ) ਹੁਣ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਵੇਖਦਿਆਂ ਡਰ ਲਗਦਾ ਏ। ਗੱਲਾਂ ਢਿਲਕ ਗਈਆਂ, ਬੁੱਲ੍ਹ ਲਟਕ ਗਏ।
- ਸਾਧੂ : ਪਰ ਨੇਤਰ ਕੀ ਜਿਉਤੀ ਕੋ ਦੇਖੋ।
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਜਿਉਤੀ ਕਿੱਥੇ ਬਾਬਾ, ਹੁਣ ਧੁੰਦ-ਜਾਲਾ ਗੁਬਾਰ ਕਹ। ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੀਕ ਏਸ ਚਰਖੇ ਦੀ ਚੂਲ-ਚੂਲ ਢਿੱਲੀ ਹੋ ਗਈ ਆ...ਹਾ...ਹਾ...।
- ਸਾਧੂ : ਜਿਹ ਤੋਂ ਹਮ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹੈਂ ਸਵਾਸਥ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। (ਮਿਕਸਚਰ ਵਾਲੀ ਸ਼ੀਸ਼ੀ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ) ਬਲਾਇਤੀ ਔਸ਼ਧੀ ਖਾਤੇ ਹੋ?
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਇੱਕ ਨਹੀਂ ਬਾਬਾ ਕਈ। (ਗੋਲੀਆਂ ਤੇ ਪੁੜੀਆਂ ਵਿਖਾ ਕੇ) ਐਹ ਵੇਖੋ, ਐਹ ਵੇਖੋ।
- ਸਾਧੂ : ਬਲਾਇਤੀ ਔਸ਼ਧੀ ਗਰਮ ਔਰ ਖੁਸ਼ਕ ਹੈ। ਇਸ ਸੇ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ।
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਪਰ ਡਕਾਟਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਲਾਭ ਈ ਲਾਭ ਹੁੰਦਾ ਏ।
- ਸਾਧੂ : (ਮੌਨ ਧਾਰੀ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ) ਮਹਾਤਮਾ ਔਸ਼ਧੀ ਦੇਂਗੇ, ਕਾਇਆ-ਕਲਪ ਹੋ ਜਾਏਗੀ।
- ਮੌਨ ਧਾਰੀ : (ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਤਸੱਲੀ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਏ) ਯਾਅਨੀ ਤਕੜਾ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਸ਼ਰੀਰ, ਚਿਹਰਾ ਚਮਕ ਉਠੇਗਾ।
- ਸਾਧੂ : ਨਰਾਇਨ ਗੜ੍ਹ ਕੇ ਠਾਕੁਰ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਲੀਏ ਬਨਾਈ ਥੀ।
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਬਾਬਾ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਦਵਾਈਆਂ ਖਾਣ ਤੋਂ ਸਤ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਕੌੜੀਆਂ ਕੁਸੈਲੀਆਂ, ਬੇਸੁਆਦ...ਹਾ....ਹਾ....(ਮੁੰਹ ਬਣਾ ਕੇ)
- ਸਾਧੂ : ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰੋ, ਕੇਵਲ ਚਾਵਲ ਮਾਤਰ ਖਾਣੀ ਹੈ ਗਉਂ ਕੇ ਮਾਖਣ ਮੇਂ ਪ੍ਰਾਤਕਾਲ, ਜਿਹ ਭਸਮ ਸਰੀਰ ਕੋ ਕੁੰਦਨ ਬਨਾ ਦਿਏਗੀ।
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਕਿਤੇ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਨਾ ਭਸਮ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਖੈਰ, ਓਦਾਂ ਵੀ ਠੀਕ ਹੈ। ਨਾ ਸਰੀਰ ਰਹੇਗਾ ਨਾ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਲੱਗਣੀਆਂ। ਨਿੱਤ-ਨਿੱਤ ਦੀ (ਖੰਘਦਾ ਹੋਇਆ) ਕਲਾ ਤਾਂ ਮੁੱਕ ਜਾਏਗੀ।
- ਸਾਧੂ : ਪਰੰਤੂ, ਭਗਤ, ਸਭ ਔਸ਼ਧੀਓਂ ਸੇ ਉੱਤਮ ਏਕ ਔਸ਼ਧੀ ਹੈ। ਸੌ ਰੋਗ ਕਾ ਏਕ ਦਾਰੂ (ਹਰੀ ਚੰਦ ਦੇ ਕੰਨ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਦਾ ਹੈ)
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਬਾਬਾ ਉਹ ਦਾਰੂ ਦੱਸ।
- ਸਾਧੂ : ਓਹ ਹੈ ਦਾਨ, ਦਾਨ ਕਰੋ।
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਭਲਾ ਬਾਬਾ ਗਰੀਬ ਆਪਣਾ ਪੇਟ ਪਾਲੇ, ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਪੂਜੇ ਜਾਂ ਦਾਨ ਕਰੇ?
- ਸਾਧੂ : ਭਗਤ ਨਿਸਚੇ ਜਾਣੋ,

- ਚਿੜੀ ਚੰਚ ਭਰ ਲੇ ਗਈ ਨਦੀ ਨਾ ਘਟਿਓ ਨੀਰ।
 ਦਾਨ ਦੀਏ ਧਨ ਨਾ ਘਟੇ, ਕਹਿ ਗਏ ਭਗਤ ਕਬੀਰ।
 ਧਨ ਬੜੀ ਉਪਾਧੀ ਹੈ।
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਬਾਬਾ ਇਹ ਉਪਾਧੀ ਬੇਸ਼ੱਕ ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਦਿਓ।
- ਸਾਧੂ : ਭਗਤ.....ਪਾਪਾਂ ਬਾਝ ਨਾ 'ਕੱਠੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਮੋਇਆਂ ਨਾਲ ਨਾ ਜਾਵੇ।
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਮੈਨੂੰ ਨਾਲ ਲਿਜਾਣ ਦਾ ਲੋਭ ਨਹੀਂ ਬਾਬਾ ਪਰ ਏਥੇ ਤਾਂ ਜ਼ਰਾ ਸੌਖਾ ਹੋ ਜਾਵਾਂ।
 ਪੈਸਾ ਹੀ ਰੰਗ ਰੂਪ ਹੈ ਪੈਸਾ ਹੀ ਮਾਲ ਹੈ!
 ਪੈਸੇ ਬਗੈਰ ਆਦਮੀ ਚਰਖੇ ਦੀ ਮਾਲ੍ਹ ਹੈ।
- ਸਾਧੂ : ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਧੰਨ ਤੋਂ ਹੋਤਾ ਹੈ ਦੇਣੇ ਕੇ ਲੀਏ, ਨਾ ਕਿ ਦਬਾ ਕਰ ਰੱਖਣੇ ਕੇ ਲੀਏ। ਭਗਤ,
 ਮਹਾਤਮਾ ਨੇ ਮੌਨ-ਬਰਤ ਖੋਲ੍ਹਤੇ ਸਮੇਂ ਯਗ ਕਰਾਣਾ ਨੀਯਤ ਕੀਆ ਹੈ। ਕਾਂਸ਼ੀ ਜੀ ਸੇ ਪੰਡਤ
 ਵਿਦਵਾਨ ਪਧਾਰੇਂਗੇ। ਸਾਧੂ-ਜਨ ਭੋਜਨ ਕਰੇਂਗੇ। ਤੁਮੂਰਾ ਕਲਿਆਣ ਹੋਗਾ। ਇਸ ਸੁੱਭ-ਅਵਸਰ
 ਪਰ ਉਦਾਰ ਹਿਰਦੇ ਸੇ ਦਾਨ ਦਿਓ।
- [ਏਸ ਵੇਲੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਬਾਈਸਿਕਲ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੋਰ ਬਾਈਸਿਕਲ ਨੂੰ ਤਾਲਾ
 ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਸਾਧੂਆਂ ਨੂੰ ਘਰ ਬੈਠੇ ਵੇਖਕੇ ਦਾਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗੱਚ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਏ]
- ਕਿਸੋਰ : (ਗਰਮ ਹੋ ਕੇ) ਪਿਤਾ ਜੀ!
- ਸਾਧੂ : ਕਲਿਆਣ ਹੋ ਬੇਟਾ ! (ਮੌਨਧਾਰੀ ਵੀ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦੀ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਇਸਾਰੇ ਕਰਦਾ ਹੈ) (ਹਰੀ ਚੰਦ ਨੂੰ)
 ਸਪੁੱਤ੍ਰ ਹੈ ਆਪਕਾ, ਭਗਤ?
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਏ ਬਾਬਾ।
- ਸਾਧੂ : ਬਹੁਤ ਭਾਗਵਾਨ ਹੈ। ਮਸਤਕ ਕੋ ਦੇਖੋ।
- ਕਿਸੋਰ : (ਕਚੀਚੀ ਵੱਟਕੇ) ਬਕ-ਬਕ ਬੰਦ ਕਰ ਬਾਬਾ। (ਹਰੀ ਚੰਦ ਨੂੰ) ਪਿਤਾ ਜੀ, ਫੇਰ ਓਹੋ ਗੱਲ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ
 ਕਿੰਨੀ ਵੇਰ ਸਮਝਾ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ, ਇਹਨਾਂ ਪਖੰਡੀਆਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਨਾ ਲਾਇਆ ਕਰੋ। ਉੱਠੋ ਬਾਬਾ, ਨਿਕਲੋ
 ਏਥੋਂ।
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਕਿਸੋਰ!
- ਕਿਸੋਰ : ਵਿਹਲੇ, ਨਿਕੰਮੇ, ਮੁਫਤ ਦਾ ਚੰਗਾ-ਚੋਖਾ ਖਾ ਕੇ ਕਿੱਦਾਂ ਮਾਸ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਈ ਚੋਬਰ ਉੱਤੇ। ਪੰਡਤਾ
 ਸੇਰ ਆਟਾ ਪੀਹਣ ਦੇ ਲਾਇਕ ਹੈ ਇਹ ਚੁੱਟ-ਮੁੱਟ।
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਕਿਸੋਰ! ਕਿਸੋਰ !!
- ਕਿਸੋਰ : ਪਿਤਾ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਭੇਖੀ ਸਾਧੂ, ਸੁਹਦੇ ਮੰਗਤੇ, ਨਿਰੇ ਪਖੰਡੀ।
- ਸਾਧੂ : (ਬੜੇ ਨਰਮ ਲਹਿਜੇ 'ਚ) ਬੇਟਾ! ਬੇਟਾ !! ਕਿਆ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ,
 ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਅਨਮੋਲ ਹੈ, ਜੇ ਕੋਈ ਜਾਣੇ ਬੋਲ।
 ਹੀਰੇ ਤਰਾਜੂ ਤੋਲ ਕਰ ਤਬ ਮੁਖ ਬਾਹਰ ਖੋਲ।
- ਹਰੀ ਚੰਦ : (ਝੂੰਮ ਜਾਂਦਾ ਏ) ਵਾਹ ਮਹਾਰਾਜ ਵਾਹ, ਧੰਨ ਹੋ! ਸੁਣਿਆ ਈ ਕਿਸੋਰ। (ਸਾਧੂਆਂ ਨੂੰ) ਮਹਾਰਾਜ,
 ਏਸ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਨਾ ਕਰਨਾ।

- ਕਿਸੋਰ : ਪਿਤਾ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ....(ਸਾਧੂਆਂ ਨੂੰ) ਚਲੋ, ਨਿਕਲੋ ਏਥੋਂ।
- ਸਾਧੂ : ਅੱਛਾ ਬੇਟਾ।
           [ਉੱਠਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੌਨਧਾਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਏ]
- ਹਰੀ ਚੰਦ : (ਨਾਲੇ ਜੋਰ ਨਾਲ ਖੰਘਦਾ ਏ ਤੇ ਨਾਲੇ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਸਾਧੂਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਦਾ ਏ) ਬਾਬਾ ਜੀ, ਜਾਓ ਨਹੀਂ, ਭੋਜਨ ਕਰ ਕੇ ਜਾਣ।
- ਸਾਧੂ : ਬੇਟਾ ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਏ.... ਹਮ ਜਾਤੇ ਹੈਂ!
           ਆਏ ਕੋ ਆਦਰ ਨਹੀਂ, ਨੈਨਣ ਨਹੀਂ ਸਨੇਹ।
           ਤੁਲਸੀ ਵਹਾਂ ਨਾ ਜਾਈਏ, ਕੰਚਨ ਬਰਸਤ ਮੇਂਹ।
           [ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ ਆਉਂਦੀ ਏ]
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : (ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ) ਨਹੀਂ ਮਹਾਰਾਜਾ, ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ ਜਾਣਾ, ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਐਵੇਂ ਜਾਣ ਦੇਣਾ।
- ਕਿਸੋਰ : ਬੀ ਜੀ.... ਜਾਣ ਦਿਓ, (ਸਾਧੂਆਂ ਨੂੰ) ਤੁਸੀਂ ਜਾਓ ਬਾਬਾ!
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਹੱਥ ਜੋੜਦੀ ਹਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ, ਤੁਹਾਡੀ ਮਿੰਨਤ ਕਰਦੀ ਅਂ।
- ਸਾਧੂ : ਮਾਤਾ ਤੇਰੇ ਇਸ ਪ੍ਰੇਮ ਕੇ ਬੰਧੇ ਕੈਸੇ ਜਾਏਂ ? ਤੇਰੀ ਇੱਛਾ ਭਗਤਨੀ, ਤੇਰੀ ਇੱਛਾ।
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਓ ਬਾਬਾ, ਨਾਲੇ ਮੇਰੀ ਔਸ਼ਧੀ। ਜਾਂਦੇ ਕਿੱਥੇ ਓ?
- ਸਾਧੂ : ਘਬਰਾਓ ਨਹੀਂ ਭਗਤ, ਔਸ਼ਧੀ ਹਮਾਰੇ ਪਾਸ ਹੈ। (ਮੌਨ ਧਾਰੀ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਬਿੱਲ ਕੱਢ ਕੇ ਵਿਖਾਉਂਦਾ ਏ) ਇਹ ਦੇਖੋ, ਜ਼ਰੂਰ ਦਿੱਤੇਗਾ।
           ਪਰੰਤੂ ਮਹਾਤਮਾ ਕੇ ਯਗਿਆ ਮੇਂ ਕੇਵਲ ਗਿਆਰਾਂ ਰੁਪੈ ਡਾਲ ਦੇਣਾ। (ਸਾਧੂ ਇਹ ਲਫਜ਼ ਲਮਕਾ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ) ਇੱਕ ਹੀ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਸੇ....।
- ਕਿਸੋਰ : (ਗੁਸੇ ਨਾਲ ਕੰਬਦਾ ਹੋਇਆ) ਪਿਤਾ ਜੀ, ਪਿਤਾ ਜੀ !!
           [ਏਸ ਵੇਲੇ ਮੌਨਧਾਰੀ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਹੁੰਕਦਾ ਏ ਤੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਅਜੀਬ ਜਿਹੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਕਰਦਾ ਏ ਜਿਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸਾਧੂ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦਿੰਦਾ ਏ]
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਬਾਬਾ, ਮਹਾਤਮਾ ਜੀ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ?
- ਸਾਧੂ : ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕੋਈ ਪਰਾਣੀ ਏਸ ਘਰ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੈ।
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਮੈਂ ਜੋ ਹਾਂ....ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਦੁਖੀ ਕੌਣ ਹੋਣਾ ਏ। (ਖੰਘਦਾ ਏ)
- ਮੌਨਧਾਰੀ : (ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ) ਓ....ਇਹ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਜੀਵ ਏ।
- ਸਾਧੂ : ਕਿਉਂ ਬੇਟਾ, ਤੁਮੇਂ ਕਿਆ ਕਲੇਸ਼ ਹੈ?
- ਕਿਸੋਰ : ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਕਲੇਸ਼-ਕਲੂਸ਼ ਨਹੀਂ, ਏਥੋਂ ਝੱਟ-ਪੱਟ ਚੱਲਦੇ ਹੋਵੋ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਕਾਕਾ ਮਦਨ, ਤੂੰ ਵੀ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਲੈ, ਤੇਰਾ ਦੁੱਖ ਵੀ ਨਿਵਾਰਨਗੇ।
           [ਏਸ ਵੇਲੇ ਮਦਨ, ਅੰਦਰੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਏ ਸਾਧੂਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ। ਉਹਦੀ ਮੱਥੇ ਦੀ ਪੱਟੀ ਦਿਸਦੀ ਏ]
- ਕਿਸੋਰ : ਓ.....ਹੋ ਮਦਨ ਤੂੰ ਏਥੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ?

- ਮਦਨ : ਮੈਂ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹੁ ਦੌਰੇ 'ਤੇ ਆਂ। ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਲਾਗੋਂ ਲੰਘਦਿਆਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲ੍ਹ ਜਾਵਾਂ। ਬੱਸ ਰਾਤ ਦੀ ਰਾਤ।
 (ਸਾਧੂਆਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਇਸ਼ਾਰਾ)
- ਸਾਧੂ : ਬੇਟਾ ਕਲਿਆਣ ਹੋ.....ਤੁਮ ਦੁਖੀ ਹੋ।
 [ਮੌਨਧਾਰੀ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ]
- ਮਦਨ : ਬਾਬਾ ਦੌਰੇ ਵਿੱਚ ਸੁੱਖ ਕਿੱਥੇ।
- ਸਾਧੂ : ਸੱਤ ਹੈ, ਕਲਯੁਗ ਮੈਂ ਸਭ ਜੀਵ ਦੁਖੀ ਹੈਂ। ਨਾਨਕ ਦੁਖੀਆ ਸਭ ਸੰਸਾਰ।
- ਕਿਸ਼ੋਰ : ਏਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧੂਆਂ ਕਿਆ ਪਖੰਡ ਰਚਿਆ ਹੋਇਆ, ਮਦਨ ! ਦੈ-ਚਾਰ ਦੌਰੇ ਰਟ ਛੱਡਦੇ ਨੇ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਦੇ ਫਿਰਦੇ ਨੇ। ਐਹ ਵੇਖੋ, ਪਿਤਾ ਜੀ ਵੱਲ।
- ਸਾਧੂ : ਠੀਕ ਕਹਾ ਬੇਟਾ, ਸਾਧੂ ਨਾਮ ਕੇ ਕਲੰਕਿਤ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਭੀ ਹੈਂ।
- ਕਿਸ਼ੋਰ : ਇਹ ਸਾਧੂ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਜਨਾਨੀਆਂ ਤੋਂ, ਜੇਵਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੀਮਤੀ ਸਮਾਨ ਠੱਗ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤੀ, ਇਹ ਵਿਭਚਾਰੀ।
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : (ਵਿਭਚਾਰੀ ਲਫ਼ਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਚੌਂਕ ਉੱਠਦੀ ਹੈ) ਵੇ ਕਾਕਾ ! ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਤੈਨੂ, ਬੋਲ-ਕਬੋਲ ਨਾ ਮੂੰਹੋਂ ਕੱਢ।
- ਹਰੀ ਚੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ : ਜ਼ਬਾਨ ਨੂੰ ਲਗਾਮ ਦੇ ਕਿਸ਼ੋਰ।
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਪਿਤਾ ਜੀ, ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਓ....ਕੀ ਕਰਦੇ ਓ? ਮੈਂ ਅਖਬਾਰ ਵਿੱਚ ਪਤ੍ਰਿਆ ਏ ਦੋ ਹਵਾਲਾਤੀ ਮੁਲਜ਼ਮ ਫ਼ਰਾਰ ਹੋਏ-ਹੋਏ ਨੇ। ਇੱਕ ਦਾ ਹੁਲੀਆ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਏਸ ਚੁੱਟ-ਮੁੱਟ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਏ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਿਖਾਉਣਾਂ।
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਕਿਸ਼ੋਰ ਇਹ ਕੀ ਬੇਹੂਦਗੀ ਕਰਦਾ ਏਂ?
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਬਾਬਾ ਜੀ ਇਸ ਕਾਕੇ ਦਾ ਕਸ਼ਟ ਨਿਵਾਰਨ ਕਰੋ।
- ਸਾਧੂ : ਹਾਂ....ਹਾਂ ਇਧਰ ਆਓ....ਹਾਥ ਦਿਖਾਓ, ਦੇਖੂ ਤੁਮਾਰੀ ਹਸਤ-ਰੇਖਾ। ਤੁਮਾਰੀ ਆਯੂ ਕਿਆ ਹੋਰੀ?
- ਮਦਨ : ਬਤੀਸ।
- ਸਾਧੂ : ਹਾਂ....ਤੋ ਬਤੀਸਵੇਂ ਬਰਸ ਤੁਮ੍ਹੇਂ ਸਿਰ ਪਰ ਚੋਟ ਆਨੀ ਚਾਹੀਏ।
- ਮਦਨ : ਚੋਟ ਆਈ ਮਹਾਰਾਜ! ਸੀੜੀਓਂ ਸੇ ਗਿਰ ਪੜਾ, ਮਾਥੇ ਪਰ ਚੋਟ ਆਈ।
- ਸਾਧੂ : ਵੋਹ ਏਕ ਹੀ ਬਾਤ ਹੈ। ਤੁਮਾਰਾ ਕਸ਼ਟ ਦੂਰ ਹੋਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ।
- ਮਦਨ : ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੌਰੇ ਵਿੱਚ ਕਸ਼ਟ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਏ।
- ਸਾਧੂ : ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੀ ਸਮਾਂ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੌਰਾ ਭੀ ਸਮਾਪਤ ਹੋਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ।
 (ਅੱਗੋਂ ਹੱਥ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਤੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਸਿਰ ਹਿਲਾ ਕੇ।) ਤੁਮੇ ਕਹੀਂ ਸੇ ਗੁਪਤ ਧਨ ਭੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਏ।
- ਮਦਨ : ਅਜੇ ਤਾਂ ਕਸ਼ਟ ਹੀ ਕਸ਼ਟ ਏ।

- ਸਾਧੂ : ਮਹਾਤਮਾ ਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰੋ, ਬੜੇ ਕਰਨੀ ਵਾਲੇ ਹੈਂ। ਇਨ ਕੀ ਦਯਾ-ਦਿੜਾਈ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਨੌ-ਨਿਧੀ ਬਾਰਾਂ-ਸਿੱਧੀ ਹੋ ਜਾਏਂਗੀ। (ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ)
- [ਮਦਨ ਬੈਠਾ-ਬੈਠਾ ਮੌਨਧਾਰੀ ਵੱਲ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦਾ ਏ। ਫੇਰ ਮੌਨਧਾਰੀ ਵੱਲੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਕੇ ਸਾਧੂ ਵੱਲ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਏ। ਮੌਨਧਾਰੀ ਕੁਝ ਇਸ਼ਾਰੇ ਕਰਦਾ ਏ।]
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਏਸ ਬੱਚੇ 'ਤੇ ਦਇਆ ਕਰਨੀ। ਬੜਾ ਸਿੱਧਾ ਤੇ ਭੋਲਾ ਏ।
- [ਏਨੀ ਦੇਰ ਨੂੰ ਕਿਸੋਰ ਅੰਦਰੋਂ ਅਖਬਾਰ ਲੈ ਕੇ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ।]
- ਕਿਸੋਰ : ਏਹ ਵੇਖੋ.....ਏਹ ਵੇਖੋ।
- ਸਾਧੂ : ਬੇਟਾ, ਸਾਧੂ ਸੰਗ ਮਜ਼ਾਕ ਅੱਛਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।
- ਕਿਸੋਰ : ਇਹ ਪੱਤੇ-ਬਾਜ਼ੀਆਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਚੱਲ ਸਕਦੀਆਂ।
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਬਾਬਾ ਇਹਦਾ ਦਿਮਾਗ (ਮੱਥੇ ਨਾਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਕੇ) ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਟਿਕਾਣੇ ਨਹੀਂ।
- ਸਾਧੂ : (ਹੱਸਦਾ ਹੋਇਆ) ਕੋਈ ਬਾਤ ਨਹੀਂ, ਬੱਚਾ ਹੈ। ਚੰਚਲ-ਬਿੜੀ ਹੈ ਇਸ ਕੀ।
- ਕਿਸੋਰ : ਐਹ ਵੇਖੋ ਪਿਤਾ ਜੀ। (ਅਖਬਾਰ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ) ਹਵਾਲਾਤੀ ਫੁਰਾਰ, ਕੱਦ ਪੰਜ ਢੁੱਟ ਸੱਤ ਇੰਚ, ਰੰਗ ਰੰਦਮੀ। ਬਾਏਂ ਘੁਟਨੇ ਪਰ ਫੌਜੇ ਕਾ ਦਾਗ (ਸਾਧੂ ਨੂੰ) ਉਠ ਓਏ ਚੌਬੇ, ਵਿਖਾ ਜਗਾ ਖੱਬਾ ਗੋਡਾ। [ਸਾਧੂ ਨੂੰ ਬਾਜ਼ੂ ਤੋਂ ਪਕੜ ਕੇ ਉਠਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।]
- ਸਾਧੂ : ਭਗਤ! ਯਿਹ ਹਮਾਰਾ ਅਪਮਾਨ ਹੈ।
- ਹਰੀ ਚੰਦ : (ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ, ਕੜਕ ਕੇ) ਕਿਸੋਰ ! ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਿਆ।
- ਸਾਧੂ : ਸਾਧੂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਬੜਾ ਅਪਰਾਧ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਬੜਾ ਡੰਡ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ- ‘ਸੰਤ ਦਾ ਨਿੰਦਕ ਰਾਜ ਤੇ ਹੀਨ। ਸੰਤ ਕਾ ਨਿੰਦਕ ਦੁਖੀਆ ਅਰ ਦੀਨ। ਸੰਤ ਕਾ ਨਿੰਦਕ ਮਹਾ ਹਤਿਆਰਾ। ਸੰਤ ਕਾ ਨਿੰਦਕ ਪ੍ਰੇਮੇਸਰ ਮਾਰਾ।’
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਹੋ ਰਾਮ....ਹੋ ਰਾਮ.... (ਭੈ ਨਾਲ ਕੰਬਦੀ ਹੋਈ)
- ਕਿਸੋਰ : ਇਹ ਸਾਧੂ ਨਹੀਂ ਬੀ ਜੀ.... ਕੋਈ ਮਹਾਂ ਪਖੰਡੀ ਹੈ।
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਕਿਸੋਰ, ਬੰਦ ਕਰ ਇਹ ਬਕ-ਬਕ।
- ਸਾਧੂ : ਪਾਪੀ....ਦੁਸ਼ਟ !
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਖਿਮਾ ਕਰੋ.... ਮਹਾਰਾਜ ਸੁਦਾਈ ਹੋ ਗਿਆ ਇਹ ਛੋਕਰਾ।
- ਕਿਸੋਰ : ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਸੁਦਾਈ ਹੋ ਗਏ ਹੋ....ਇਹ ਭਗੋੜਾ ਮੁਜਰਮ ਹੈ।
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਜ਼ਬਾਨ ਸੰਭਾਲ, ਕਿਸੋਰ, ਜ਼ਬਾਨ ਸੰਭਾਲ ।
- ਸਾਧੂ : ਕਲਿਆਣ ਹੋ! ਭਗਤ, ਸੰਤ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਜਾਣੇ।
- ਕਿਸੋਰ : (ਟਿਚਕਰੀ ਨਾਲ) ਏ ਹੋ....ਸੰਤ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਪੁਲਿਸ ਪਛਾਣੇ....। ਓਏ ਚਲੋ ਥਾਣੇ।
- ਸਾਧੂ : ਨਹੀਂ ਜਾਏਂਗੇ ਥਾਣੇ। ਹਮ ਕੋਈ ਚੋਰ ਹੈਂ, ਅਪਰਾਧੀ ਹੈਂ?
- ਕਿਸੋਰ : ਨਹੀਂ ਜਾਏਂਗੇ....ਨਹੀਂ ਜਾਏਂਗੇ? ਮੈਂ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਏਥੇ ਲਿਆਉਣਾਂ...।
- ਸਾਧੂ : ਲਾਓ....ਲਾਓ ਹਮ ਪੁਲਿਸ ਕੋ ਜਾਨਤੇ ਹੈਂ ਪੁਲਿਸ ਹਮ ਕੋ ਜਾਨਤੀ ਹੈ।

- ਕਿਸੋਰ : ਹੁਣੇ ਤੇਰੀਆਂ ਸੇਖੀਆਂ ਨਿਕਲ ਜਾਣਗੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ।
                   [ਕਿਸੋਰ ਪੁਲਿਸ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।]
- ਮਦਨ : (ਬਹੁਤ ਘਬਰਾਹਟ ਵਿੱਚ) ਪੁਲਿਸ ! ਪੁਲਿਸ!
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਨਹੀਂ ਆਏਗੀ ਪੁਲਿਸ ਮੇਰੇ ਘਰ।
- ਕਿਸੋਰ : ਪਿਤਾ ਜੀ, ਜ਼ਰੂਰ ਆਏਗੀ, ਜ਼ਰੂਰ ਆਏਗੀ, ਮੈਂ ਚੱਲਿਆ ਅਂ!
                   [ਜਾਣ ਲੱਗਦਾ ਏ ਤੇ ਹਰੀ ਚੰਦ ਉਹਨੂੰ ਜੱਫ਼ਾ ਮਾਰ ਕੇ ਪਕੜ ਲੈਂਦਾ ਏ।]
- ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ : ਪੁਲਿਸ ! ਪੁਲਿਸ!
- ਹਰੀ ਚੰਦ : ਕਿਸੋਰ....ਕਿਸੋਰ....ਨਹੀਂ....ਨਹੀਂ।
- ਮਦਨ : (ਘਬਰਾਇਆ ਹੋਇਆ) ਕਿਸੋਰ ਭਾਪਾ....ਕਿਸੋਰ ਭਾਪਾ।
                   [ਕਿਸੋਰ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਨੱਠ ਜਾਂਦਾ ਏ।]
- ਮਦਨ : (ਬਹੁਤ ਘਬਰਾਹਟ ਵਿੱਚ) ਮਾਸੀ...ਮਾਸੀ... ਮਾਸੜ ਜੀ ! ਮੈਂ ਚੱਲਿਆ।
                   [ਸਾਧੂ ਜੋਰ ਨਾਲ ਮਦਨ ਨੂੰ ਪਕੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਓਹਦੀ ਪੱਟੀ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਖੋਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦਾਗ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ]
- ਸਾਧੂ : ਹੁਣ ਕਿੱਥੇ ਜਾਨਾ ਏਂ ਬੱਚੂ। (ਮੌਨਧਾਰੀ ਨੂੰ) ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਸਾਹਿਬ, ਇਹ ਸ਼ਨਾਸ਼ਤੀ ਦਾਗ ਮੱਖੇ ਉੱਤੇ। ਮਦਨ, ਸੌ ਦਿਨ ਚੋਰ ਦਾ ਤੇ ਇੱਕ ਦਿਨ ਸਾਧ ਦਾ।
                   [ਮਦਨ ਨੱਠਣ ਦੀ ਬੇਕਾਰ ਕੋਸ਼ਲ ਕਰਦਾ ਏ ਪਰ ਸਾਧੂ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਜਕੜਿਆ ਹੋਇਆ ਏ]
- ਮੌਨ ਧਾਰੀ : (ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਰਿਵਾਲਵਰ ਤਾਣ ਕੇ) ਖਬਰਦਾਰ! ਹਿੱਲੋ ਮੱਤ। (ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਨਕਲੀ ਦਾਹੜੀ ਲਾਹ ਕੇ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦਾ ਏ।) ਮੈਂ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਦੀਪ ਚੰਦ। ਹਵਾਲਦਾਰ, ਜਾਣੇ ਨਾ ਪਾਏ ਮੁਲਜ਼ਮ।
- ਮਦਨ : (ਕਰਾਹ ਕੇ) ਹਾਏ....ਰੱਬਾ.... ! ਮੈਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ।

[ਪਰਦਾ]

ਸ਼ਬਦ-ਅਰਥ

ਸਤਰੰਜ - ਇੱਕ ਖੇਡ ਦਾ ਨਾਂ। **ਗਬਨ** - ਖੁਰਦ-ਬੁਰਦ ਕਰਨਾ, ਹੜੱਪ ਕਰ ਜਾਣਾ, ਭਾਵ ਪੈਸੇ ਆਦਿ ਖਾ ਜਾਣਾ।
ਦਗਾ - ਧੋਖਾ, ਫਰੇਬ, ਛਲ, ਕਪਟ। **ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ** - ਇੱਛਾ, ਖਾਹਸ। **ਉਲੀਚਨਾ** - ਕੁਲੰਜਣਾ, ਬੁੱਕ ਜਾਂ ਭਾਂਡੇ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣਾ, ਛਿੜਕਣਾ। **ਦਰਪਨ** - ਸੀਸ਼। **ਐਸ਼ਧੀ** - ਦੇਸੀ ਦਵਾਈ। **ਕੁੰਦਨ** - ਸੋਨਾ। **ਦੋਹੇ** - ਇੱਕ ਛੰਦ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸਤਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। **ਕਸ਼ਟ** - ਦੁੱਖ। **ਮਹਿਮਾ** - ਸੋਭਾ। **ਵਡਿਆਈ** - ਉਸਤਤ।
ਸੇਖੀਆਂ - ਫੋਕੀਆਂ ਫੜ੍ਹਾਂ ਮਾਰਨਾ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

1. ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹ ਕੇ, ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ।
- ਉ. ‘ਸੁਖੀਂ-ਸਾਂਦੀਂ ਮਰਨ ਤੇਰੇ ਵੈਰੀ, ਇੱਥੋਂ ਪੁਲਿਸ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ। ਘਬਰਾ ਨਾ। ਚੱਲ ਅੰਦਰ। ਹੱਥ-ਮੂੰਹ ਧੋ ਤੇ ਹੁਣੇ ਤੇਰਾ ਵੀਰਾ ਦਫ਼ਤਰੋਂ ਅੰਦਾ ਏਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚਾਹ ਬਣਾ ਕੇ ਦੇਨੀ ਆਂ।’
1. ਇਸ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਨੇ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹੇ?
  2. ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ ਮਦਨ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ?
  3. ਵੀਰਾ ਕਿੱਥੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਆਉਣ 'ਤੇ ਕੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ?
- ਅ. ‘(ਕਚੀਚੀ ਵੱਟ ਕੇ) ਬਕ-ਬਕ ਬੰਦ ਕਰ ਬਾਬਾ। (ਹਰੀ ਚੰਦ ਨੂੰ) ਪਿਤਾ ਜੀ, ਫੇਰ ਉਹੋ ਗੱਲਾਂ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਵੇਰ ਸਮਝਾ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ, ਇਹਨਾਂ ਪਖੰਡੀਆਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਨਾ ਲਾਇਆ ਕਰੋ। ਉੱਠੋ ਬਾਬਾ, ਨਿਕਲੋ ਏਥੋਂ।’
1. ਇਸ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਨੇ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹੇ?
  2. ਪੁੱਤਰ, ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਕੀ ਸਮਝਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ?
  3. ਇੱਥੇ ਬਾਬਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ?
- ਇ. (ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਰਿਵਾਲਵਰ ਤਾਣ ਕੇ) ‘‘ਖਬਰਦਾਰ! ਹਿੱਲੋ ਮੱਤ। (ਢੂਜੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਨਕਲੀ ਦਾਹੜੀ ਲਾਹ ਕੇ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦਾ ਏ)
- ‘‘ਮੈਂ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਦੀਪ ਚੰਦ। ਹਵਾਲਦਾਰ! ਜਾਣੇ ਨਾ ਪਾਏ, ਮੁਲਜ਼ਮ।’’
1. ਇਸ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਅਨੁਸਾਰ ਮਦਨ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਖਬਰਦਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ?
  2. ਹਵਾਲਦਾਰ ਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ?
  3. ‘ਜਾਣੇ ਨਾ ਪਾਏ, ਮੁਲਜ਼ਮ’ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਨੇ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹੇ?
- ਸ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਪਾਤਰ-ਚਿਤਰਨ ਕਰੋ :
1. ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ	2. ਸਾਧੂ	3. ਹਰੀ ਚੰਦ
4. ਮੌਨਧਾਰੀ	5. ਮਦਨ ਲਾਲ	6. ਕਿਸੋਰ ਚੰਦ

* * * * *

ਡਾ. ਆਤਮਜੀਤ

(1950)

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ :

ਡਾ. ਆਤਮਜੀਤ ਦਾ ਜਨਮ 2 ਨਵੰਬਰ, 1950 ਈ : ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੇਖਕ ਐੱਸ. ਐੱਸ. ਅਮੋਲ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਪਰਤਾਪ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਡਾ. ਆਤਮਜੀਤ ਨੇ ਐੱਸ. ਏ., ਪੀ-ਐਚ. ਡੀ. (ਪੰਜਾਬੀ) ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਰਹੇ ਅਤੇ ਬਤੌਰ ਪਿੰਸਿਪਲ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਹੋਏ।

‘ਚਾਬੀਆਂ’ ਅਤੇ ‘ਨਾਟਕ ਨਾਟਕ ਨਾਟਕ’ ਆਦਿ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਲਘੂ-ਨਾਟਕ ਹਨ। ‘ਕਬਰਸਤਾਨ’, ‘ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਰੱਖੀਏ ਨਾਂ’, ‘ਸ਼ਹਿਰ ਬਿਮਾਰ ਹੈ’, ‘ਪੂਰਨ’, ‘ਮੈਂ ਤਾਂ ਇੱਕ ਸਾਰੰਗੀ ਹਾਂ’, ‘ਤੱਤੀ ਤਵੀ ਦਾ ਸੱਚ’, ‘ਮੰਗੂ ਕਾਮਰੇਡ’ ਆਦਿ ਆਪ ਦੇ ਚਰਚਿਤ ਨਾਟਕ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਆਲੋਚਨਾ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਨਾਟਕ ਨਿਰਦੇਸ਼ਨ’ ਵੀ ਲਿਖੀ ਹੈ।

ਡਾ. ਆਤਮਜੀਤ ਦੇ ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਇਕਾਂਗੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਬੁਰਾਈਆਂ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਅੰਗ ਤੇ ਕਟਾਖਲ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਚੋਭ, ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਉੱਪਰ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਸਿਰਜਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਹ ਸਫਲ ਨਾਟਕ-ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਵੀ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗ-ਮੰਚ ਨੂੰ ਨਵੀਆਂ ਤਕਨੀਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਫਲਤਾਪੂਰਖ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪ ‘ਮੰਚਣ’ ਰਿਸਾਲੇ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਟਕਾਂ ਅਤੇ ਇਕਾਂਗੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਮੱਧ-ਵਰਗ ਸ੍ਰੋਣੀ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਬਾਬੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਡਾ. ਆਤਮਜੀਤ ਦੇ ‘ਕੈਮਲੂਪਸ ਦੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ’ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ‘ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ’ (ਦਿੱਲੀ) ਵੱਲੋਂ ਪੁਰਸ਼ਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ‘ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ’ ਵੱਲੋਂ ‘ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਨਾਟਕਕਾਰ ਪੁਰਸਕਾਰ’ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ‘ਸੰਗੀਤ ਨਾਟਕ ਅਕਾਦਮੀ’ (ਦਿੱਲੀ) ਵੱਲੋਂ ਵੀ ‘ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੁਰਸਕਾਰ’ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਹਥਲੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਆਤਮਜੀਤ ਦਾ ‘ਗੁਬਾਰੇ’ ਇਕਾਂਗੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਕਾਂਗੀ ਬਾਰੇ

‘ਗੁਬਾਰੇ’ ਇਕਾਂਗੀ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦਾਦੀ ਦੇ ਆਪਸੀ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਦਾਦੀ ਦੁਆਲੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਖੇਡਦੇ ਅਤੇ ਮਿੱਠੀਆਂ-ਮਿੱਠੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦਾਦੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ‘ਚੰਦਰਮੁਖੀ’ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਬੱਚੇ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਸੁਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦਾਦੀ ਤੋਂ ਸਵਾਲ ਵੀ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ। ਦਾਦੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ‘ਮੰਮੀ’ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਉੱਤੇ ਬੁਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣਗੀਆਂ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ‘ਦਾਦੀ’ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦੀ ਹੈ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਮੈਡਮ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਹੈ। ਵਹਿਮਾਂ, ਭਰਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਣ ਦਾ ਉਸ ਦਾ ਬੜਾ ਸਾਰਥਕ ਰੋਲ ਹੈ। ‘ਕੁੱਤੇ’ ਰਾਹੀਂ ਮਦਾਰੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਖੰਡਾਂ ਦਾ ਪਰਦਾਫਾਸ ਕਰਵਾ ਕੇ ਨਾਟਕਕਾਰ ਨੇ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਅਤੇ ਭੂਤਾਂ-ਪ੍ਰੇਤਾਂ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਉੱਪਰ ਕਰਾਰੀ ਚੋਟ ਮਾਰੀ ਹੈ।

ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਇਕਾਂਗੀ ਬਾਲ-ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਅਤੇ ਭੂਤਾਂ-ਪ੍ਰੇਤਾਂ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸਫਲ ਉਪਰਾਲਾ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

*****

ਗੁਬਾਰੇ

ਪਤਰ :

ਦਾਦੀ, ਦੀਪੀ, ਬੱਬੀ, ਰਾਜੂ, ਵਿੱਕੀ, ਰਿੱਕੀ, ਮੰਮੀ, ਪਾਪਾ, ਮੈਡਮ ਜੀ, ਮਦਾਰੀ।

(ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਫੈਲਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਸ਼ਹਿਰੀ ਘਰ ਦਾ ਖੁੱਲਾ ਵਿਹੜਾ, ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਮੰਜਾ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਮੇਜ਼, ਕੁਝ ਕੁਰਸੀਆਂ ਅਤੇ ਮੂੜ੍ਹੇ। ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਦਾਦੀ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਦੋ ਬੱਚੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਘੁੱਟ ਰਹੇ ਹਨ। ਦੋ ਬਾਂਹਾਂ ਦੱਬਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਿਰ ਘੁੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ।)

ਦੀਪੀ	: ਪਿਆਰੇ, ਪਿਆਰੇ,
ਸਾਰੇ	: ਦਾਦੀ ਜੀ।
ਦੀਪੀ	: ਸਾਡੇ ਸਤਿਕਾਰੇ
ਸਾਰੇ	: ਦਾਦੀ ਜੀ।
ਦੀਪੀ	: ਮਿੱਠੀਆਂ-ਮਿੱਠੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੱਸਦੇ, ਨਿੱਕਾ-ਨਿੱਕਾ ਹਾਸਾ ਹੱਸਦੇ। ਚਾਵਾਂ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਲਾਗੇ ਬਹਿੰਦੇ, ਛਿੜਕਾਂ ਮਾਰਨ ਉੱਠ ਕੇ ਨੱਸਦੇ।
ਬੱਬੀ	: ਫਿਰ ਵੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਗਾਉਂਦੇ, ਸਭ ਦੇ ਸੰਗ ਗਲਵੱਕੜੀ ਪਾਊਂਦੇ। ਚੁੰਮ-ਚੁੰਮ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਸੁੱਚਾ ਕਰਦੇ, ਨਾ ਦਿਸੀਏ ਤਾਂ ਅੱਖੀਆਂ ਭਰਦੇ।
ਵਿੱਕੀ	: ਰੌਲਾ ਪਾਈਏ ਤਾਂ ਇਹ ਵਰੁਦੇ। ਘੋਸ ਮਾਰਕੇ ਅਸੀਂ ਵੀ ਜਰਦੇ।
ਦੀਪੀ	: ਜਾਈਏ ਵਾਰੇ,
ਸਾਰੇ	: ਦਾਦੀ ਜੀ।
ਦੀਪੀ	: ਹਾਂ ਬਲਿਹਾਰੇ,
ਸਾਰੇ	: ਦਾਦੀ ਜੀ।
ਰਾਜੂ	: ਦਾਦੀ ਜੀ ਨੂੰ ਦਰਦਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ,

- ਰਿੱਕੀ : ਮੈਂ ਵੀ ਘੁੱਟਿਆ, ਤੂੰ ਵੀ ਘੁੱਟਿਆ।
- ਦੀਪੀ : ਇਸ ਵੀ ਘੁੱਟਿਆ, ਉਸ ਵੀ ਘੁੱਟਿਆ।
- ਬੱਬੀ : ਫੇਰ ਬਹਾਇਆ ਫੜ ਕੇ ਕੰਨੋਂ,
ਜਿਹੜਾ ਚੌਰੀ-ਚੌਰੀ ਉਠਿਆ।
- ਦੀਪੀ : ਹੁਣ ਥੱਕ ਗਏ ਸਾਰੇ, ਦਾਦੀ ਜੀ।
ਹੁਣ ਥੱਕ ਗਏ ਸਾਰੇ, ਦਾਦੀ ਜੀ।
- ਸਾਰੇ : ਅਸੀਂ ਥੱਕ ਗਏ ਸਾਰੇ, ਦਾਦੀ ਜੀ।
- ਦਾਦੀ : ਓ ਪਿਆਰੇ-ਪਿਆਰੇ, ਦਾਦੀ ਜੀ।
- ਦਾਦੀ : ਜਾਓ ਸ਼ੈਤਾਨੋ, ਜਾਓ ਖੇਡੋ,
ਪਰ ਘਰ ਨੂੰ ਸਿਰ 'ਤੇ ਚੁੱਕ ਨਾ ਲੈਣਾ।
ਮੰਮੀ ਪਾਪਾ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨੇ,
ਦੂਰ ਨਾ ਜਾਣਾ, ਲਾਗੇ ਰਹਿਣਾ।
- ਸਾਰੇ : ਸਾਡੇ ਪਿਆਰੇ ਦਾਦੀ ਜੀ।
ਸਾਡੇ ਪਿਆਰੇ ਦਾਦੀ ਜੀ।
ਦਾਦੀ ਜੀ - ਜਿੰਦਾਬਾਦ।
ਦਾਦੀ ਜੀ - ਜਿੰਦਾਬਾਦ।
(ਦੀਪੀ, ਵਿੱਕੀ ਤੇ ਰਿੱਕੀ ਰੱਸਾ ਟੱਪਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਰਾਜੂ ਤੇ ਬੱਬੀ ਬੰਟੇ ਖੇਡਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਰੌਲਾ ਵਧਦਾ ਹੈ।)
- ਦਾਦੀ : ਨੀ ਕੁੜੀਓ, ਓ ਮੁੰਡਿਓ, ਥੋੜਾ ਚੁੱਪ ਕਰੋ,
ਅੱਗੇ ਦੂਖੀ ਮੈਂ ਬੈਠੀ ਹਾਂ, ਕੁਝ ਸੁੱਖ ਕਰੋ।
ਕੁੜੀਓ! ਰੱਸਾ ਟੱਪਦੀਆਂ ਹੋ?
ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਉੱਠੋ, ਕਾਕਾ! ਬੰਟੇ ਛੱਡ ਦਿਓ।
- ਦੀਪੀ : ਦਾਦੀ, ਦਾਦੀ, ਰਾਤੀਂ ਰੱਸਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਟੱਪੀਦਾ?
- ਦਾਦੀ : ਕੁੜੀਏ, ਮਾੜਾ ਹੁੰਦੇ।
- ਬੱਬੀ : ਦਾਦੀ-ਦਾਦੀ, ਬੰਟੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਖੇਡੀਦੇ?
- ਦਾਦੀ : ਮੁੰਡਿਆ, ਮਾੜੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ।
(ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਪੰਜੇ ਕੋਟਲਾ-ਛਪਾਕੀ ਖੇਡਣ ਦਾ ਛੈਸਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਖੇਡਦਿਆਂ ਝਗੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਛੈਸਲਾ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਵਧੀਆ ਗਾਏਗਾ, ਉਹੀ ਕੋਟਲਾ ਫੜੇਗਾ। ਬੱਬੀ ਕੋਟਲਾ-ਛਪਾਕੀ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਜੂ ਗਲਾਸ ਨਾਲ ਚਾਬੀਆਂ ਖੜਕਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਿੱਕੀ, ਕੈਂਚੀ ਖੜਕਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।)
- ਦਾਦੀ : ਕਿਹੜਾ ਏ, ਇਹ ਕਿਹੜਾ ਏ?

ਇੱਧਰ ਆ ਜਾਓ ਜਿਹੜਾ ਏ।
 ਚਾਬੀਆਂ ਖੜਕਾਉਂਦੇ ਹੋ?
 ਕੈਂਚੀਆਂ ਵਜਾਉਂਦੇ ਹੋ?
 ਐਵੇਂ ਨਾ ਕਲੇਸ਼ ਪਾਓ, ਸੁੱਖ ਵਾਲਾ ਵਿਹੜਾ ਏ।
 ਪੁੱਛਨੀ ਹਾਂ, ਕਿਹੜਾ ਏ?
 ਆ ਜਾਓ ਇੱਧਰ ਜਿਹੜਾ ਏ,
 (ਕੁਝ ਪਲ ਚੁੱਪ)

ਚੱਲ ਰਾਜੂ, ਬੱਬੀ, ਦੀਪੀ ਜਾਓ, ਸਕੂਲ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰੋ।
 ਚਲੋ ਬੇਟਾ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਘਰ, ਐਵੇਂ ਨਾ ਪਏ ਤੰਗ ਕਰੋ।
 (ਵਿੱਕੀ-ਰਿੱਕੀ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਰਾਜੂ, ਬੱਬੀ ਤੇ ਦੀਪੀ ਮੇਜ਼ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦਾਦੀ ਆਪਣੇ
 ਆਪ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ।)

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਯੁੱਗ ਕੈਸਾ,
 ਚੱਜ ਦਾ ਕੋਈ ਬੱਚਾ ਨਹੀਂ।
 ਚੱਜ ਦੀ ਕੋਈ ਕੜੀ ਨਹੀਂ,
 ਚੱਜ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁੰਡਾ ਨਹੀਂ,
 ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ,
 ਸਰਮ, ਹਯਾ ਦਾ ਕੁੰਡਾ ਨਹੀਂ।

ਰਾਜੂ	: ਦਾਦੀ, ਦਾਦੀ!
	ਚਾਬੀਆਂ ਖੜਕਾਉਣ ਨਾਲ ਕੀ ਹੁੰਦੇ?
ਦਾਦੀ	: ਮਾੜਾ ਹੁੰਦੈ।
ਬੱਬੀ	: ਦਾਦੀ, ਦਾਦੀ! ਕੈਂਚੀ ਵਜਾਉਣ ਨਾਲ ਕੀ ਹੁੰਦੈ।
ਦਾਦੀ	: ਮਾੜਾ ਹੁੰਦੈ।
ਦੀਪੀ	: ਦਾਦੀ! ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰੀਏ, ਤੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਏਂ ਮਾੜਾ ਹੁੰਦੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਦੱਸ ਇਸ ਮਾੜੇ ਵਿੱਚ ਕੀ ਮਾੜਾ ਹੁੰਦੈ?
ਦਾਦੀ	: ਚੁੱਪ ਹੋ ਜਾਓ, ਕੰਨ ਨਾ ਖਾਓ, 'ਆਤਕਾਂ ਦੇ ਆਤਕ, ਜਿਹੇ ਮਾਪੇ ਤਿਹੇ ਜਾਤਕ।'
	(ਬੱਚੇ ਇੱਕ ਢੂਜੇ ਨਾਲ ਘੁਸਰ-ਮੁਸਰ ਕਰਦੇ ਹਨ)
ਦੀਪੀ	: ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਹਿ ਲਓ, ਦਾਦੀ ਕਹਿੰਦੀ ਮਾੜੀ ਹੁੰਦੈ।
ਬੱਬੀ	: ਜਿੱਦਾਂ ਮਾੜੇ ਹੁੰਦੇ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਢੂਣੀ ਵਾਂਗ ਪਹਾੜਾ ਹੁੰਦੈ।
ਦੀਪੀ	: ਅਸੀਂ ਜਦ ਖੇਡਦੇ ਹਾਂ ਨਾ! ਦਾਦੀ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾੜਾ ਹੁੰਦੈ।
ਰਾਜੂ	: ਦਾਦੀ ਜੀ ਛਾਡੇ ਬੁੱਢੇ ਨੇ,

ਤੇ ਬੁੱਢੇ ਬਹੁਤ ਛਿਆਣੇ ਹੁੰਦੇ।
 ਉਹਨਾਂ ਦੁਨੀਆ ਵੇਖੀ ਹੁੰਦੀ,
 ਛੱਚ-ਸੂਠ ਪਛਾਣੇ ਹੁੰਦੇ।
 (ਦਾਦੀ ਖੰਘਦੀ ਹੋਈ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ)

- ਗਾਜੂ : ਵੱਡਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਦੇ ਨਾ ਮੌਰੋ।
 ਮੈਦਮ ਛਾਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ।
 ਜੇ ਗੱਲ ਮੌਰੋ ਤਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ,
 ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਛਿੱਤਲ ਪੈਂਦੇ ਨੇ,
- ਬੱਬੀ : ਆਇਆ ਵੱਡਾ ਤੂੰ ਸਿਆਣਾ,
 ਪੁੱਠੀ ਗੱਲ ਵੀ ਮੰਨ ਲਏਂਗਾ?
 ਓਦਣ ਦਾਦੀ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ,
 ਰਾਤ ਨੂੰ ਝਾੜੂ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ।
- ਦੀਪੀ : ਮੈਨੂੰ ਦਾਦੀ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ,
 ਰਾਤੀਂ ਨਹੁੰ ਨਹੀਂ ਕੱਟੀਦੇ।
- ਬੱਬੀ : ਨਾਲੇ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ,
 ਰਾਤੀਂ ਦੌਣ ਨਹੀਂ ਕੱਸੀਦੀ।
- ਦੀਪੀ : ਜਦੋਂ ਕਰੋ, ਉਹ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ,
 ਨਾ ਕਰੋ ਜੋ, ਉਹ ਕਰਨਾ।
 ਬੈਠਣ ਲੱਗੋ, ਖੇਡੋ ਬੱਚਿਓ,
 ਖੇਡਣ ਲੱਗੋ, ਚੁੱਪ ਕਰ ਜਾਓ।
- ਬੱਬੀ : ਚੁੱਪ ਕਰੋ ਤਾਂ ਬੋਲਦੇ ਨਹੀਂ,
 ਬੋਲਣ ਲੱਗੋ ਤਾਂ ਰੌਲਾ ਪੈਂਦੇ।
- ਗਾਜੂ : ਫਿਰ ਵੀ ਦਾਦੀ ਛੋਹਣੀ ਏ,
 ਛੋਹਣੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਪਾਉਂਦੀ ਏ।
 ਉਹਦੀ ਕਥਾ ਮੈਂ ਛੁਣਦਾ ਹਾਂ,
 ਤਾਂ ਹੀ ਨੀਂਦਰ ਆਉਂਦੀ ਏ।
- ਬੱਬੀ : ਐਵੇਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪਾਉਂਦੀ ਏ,
 ਐਵੇਂ ਪਈ ਡਰਾਊਂਦੀ ਏ।
- ਗਾਜੂ : ਵੱਦੇ ਸੂਠ ਨਹੀਂ ਤਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ,
 ਬੇ-ਛੱਕ ਪੁੱਛ ਲਓ ਵਿੱਤੀ ਕੋਲੋਂ,
 ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਾਨੀ ਹੈਰੀ ਏ,
 ਬੇ-ਛੱਕ ਪੁੱਛ ਲਓ ਰਿੱਤੀ ਕੋਲੋਂ।

(ਦਾਦੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਨੇ)

- ਗਾਜੂ : ਦਾਦੀ ਜੀ ਮੇਰਾ ਛਿਰ ਵਾਹ ਦਿਓ, ਖੁੱਕ ਹੁੰਦੀ ਏ।
  - ਦਾਦੀ : ਗਤੀਂ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਵਹੀਦਾ।
  - ਗਾਜੂ : ਕਿਉਂ ਦਾਦੀ, ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਵਹੀਦਾ?
  - ਦਾਦੀ : ਮਾੜਾ ਹੁੰਦੈ।
- (ਤਿੰਨੇ ਹੱਸ ਪੈਂਦੇ ਨੇ। ਦਾਦੀ ਨੂੰ ਗੱਸਾ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੋਟੀ ਲੈ ਕੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪਿੱਛੇ ਦੌੜਦੀ ਹੈ, ਬੱਚੇ ਹੱਸਦੇ-ਹੱਸਦੇ ਅੱਗੇ ਦੌੜਦੇ ਹਨ)
- ਦਾਦੀ : ਠਹਿਰੋ, ਰੁੜ੍ਹ-ਪੁੜ੍ਹ ਜਾਣਿਓਂ ਐਧਰ ਆਓ।
  - ਠਹਿਰੋ, ਖਸਮਾਂ ਖਾਣਿਓਂ, ਐਧਰ ਆਓ।
  - ਹੱਸਦੇ ਹੋ? ਕੁਝ ਸਰਮ ਕਰੋ।
  - ਕਲਜੁਗ ਦਿਉ ਨਿਆਣਿਓਂ, ਐਧਰ ਆਓ।
  - ਮਾਂਵਾਂ ਅੱਗੇ ਨੱਸਦੇ ਹੋ? ਕੁਝ ਸਰਮ ਕਰੋ।
  - ਠਹਿਰੋ ਰੁੜ੍ਹ-ਪੁੜ੍ਹ ਜਾਣਿਓਂ, ਐਧਰ ਆਓ।
  - ਅੱਛਾ ਬਾਬਾ, ਮੈਂ ਹਾਰੀ।
  - ‘ਇਆਣੀ ਯਾਰੀ ਸਦਾ ਖੁਆਰੀ।’
  - ਤੁਹਾਡੇ ਮਾਂ-ਪਿਓ ਨੂੰ ਦੱਸੁੰਗੀ
  - ਪਰ ਲਗਾਮਾਂ ਕੱਸੁੰਗੀ।

(ਮੰਮੀ-ਪਾਪਾ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਤਿੰਨੇ ਬੱਚੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੰਬੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ)

- ਪਾਪਾ : ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਤਾਇਆ ਤਾਂ ਨਹੀਂ?
- ਵਾਧੂ ਕਿਸੇ ਖਪਾਇਆ ਤਾਂ ਨਹੀਂ?
- ਦੀਦੀ : ਨੋ-ਨੋ, ਨੋ-ਨੋ, ਨੋ-ਨੋ, ਪਾਪਾ।
- ਬੱਬੀ : ਯੇ ਤੋ ਹਮਾਰੇ ਦਾਦੀ ਜੀ।
- ਦੀਪੀ : ਪਿਆਰੇ, ਪਿਆਰੇ ਦਾਦੀ ਜੀ।
- ਬੱਬੀ : ਸਾਡੇ ਸਤਿਕਾਰੇ ਦਾਦੀ ਜੀ।
- ਦੀਪੀ : ਸਾਨੂੰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾਉਂਦੇ।
- ਬੱਬੀ : ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਗਲਵੱਕੜੀ ਪਾਉਂਦੇ।
- ਦੀਪੀ : ਚੁੰਮ-ਚੁੰਮ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਗਿੱਲਾ ਕਰਦੇ।
- ਬੱਬੀ : ਨਾ ਦਿਸੀਏ ਤਾਂ ਅੱਖਾਂ ਭਰਦੇ।
- ਦੀਪੀ : ਅਸੀਂ ਬਲਿਹਾਰੇ, ਦਾਦੀ ਜੀ!
- ਬੱਬੀ : ਜਾਈਏ ਵਾਰੇ, ਦਾਦੀ ਜੀ।
- ਗਾਜੂ : ਨਹੀਂ ਪਾਪਾ, ਇਹ ਝੂਠ ਬੋਲਦੇ,
- ਦੇਖੋ ਦਾਦੀ ਜੀ, ਨੋਂਦੇ ਨੇ।

ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਖਾਹ-ਮਖਾਹ ਈ,
ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਏ ਛਤਾਊਂਦੇ ਨੇ।
(ਪਾਪਾ ਦਾਦੀ ਕੋਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਡੁਸਕ ਰਹੀ ਹੈ)

- ਪਾਪਾ : ਦੀਪੀ, ਬੱਬੀ, ਬੰਦੇ ਬਣ ਜਾਓ,
ਇੱਕ-ਇੱਕ ਨਹੀਂ ਚੁਪੇੜ ਸੁੱਟਾਂਗਾ।
ਜੇ ਦਾਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਤੰਗ ਕੀਤਾ,
ਚਮੜੀ ਦੋਂਹਾਂ ਦੀ ਉਧੇੜ ਸੁੱਟਾਂਗਾ।
- ਦੀਪੀ : ਪਾਪਾ, ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸੁਣੋ,
ਅਸਾਂ ਗਲਤ ਤਾਂ ਆਖਿਆ ਨਹੀਂ।
- ਮੰਮੀ : ਅੱਗੋਂ ਨਾ ਬੋਲ, ਤੇ ਕੰਨ ਖੋਲ੍ਹੋ,
ਗੱਲ ਸੁਣ, ਤੇ ਕਰ ਨਾ ਕਬੋਲ।
- ਪਾਪਾ : ਇਹ ਧੁੱਪ ਦਾ ਨਹੀਂ ਕਮਾਲ,
ਜੋ ਦਾਦੀ ਦੇ ਚਿੱਟੇ ਵਾਲਾ।
ਜਦ ਤੱਕ ਉਹ ਜਿਉਂਦੀ ਹੈ,
ਕੁਝ ਸਿੱਖੋ ਤੇ ਕਰੋ ਸੰਭਾਲ।
- ਮੰਮੀ : ਚਲੋ ਪੜ੍ਹੋ ਤੇ ਕਰੋ ਸਕੂਲ ਦਾ ਕੰਮ।
(ਮੰਮੀ-ਪਾਪਾ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਬੱਬੀ-ਦੀਪੀ ਬੈਠ ਕੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ, ਰਾਜੂ ਦਾਦੀ ਦੇ ਕੁੱਛੜ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ)
- ਰਾਜੂ : ਦਾਦੀ, ਦਾਦੀ, ਬਾਤ ਛੁਣਾ।
- ਦਾਦੀ : ਅੱਛਾ ਪੁੱਤਰ, ਐਥੇ ਬਹਿ ਜਾ।
(ਗੋਦ' ਚੋਂ ਉਠਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ)
- ਰਾਜੂ : ਅੱਜ ਨਵੀਂ ਕਥਾ ਛੁਣਾਈਂ ਦਾਦੀ,
ਪਿਛਲੀ ਨਾ ਦੁਰਾਈਂ ਦਾਦੀ।
- ਦਾਦੀ : ਅੱਛਾ! ਚੰਦਰਮੁਖੀ ਦੀ ਗਾਥਾ ਸੁਣ,
ਫਿਰ ਉਸ ਚੋਂ ਸੁੱਚੋ ਮੌਤੀ ਚੁਣ,
‘ਇੱਕ ਸੀ ਸੋਹਣੀ ਮੁਖੜੇ ਵਾਲੀ,
ਤਾਰਿਆਂ ਵਰਗਾ ਉਸ ਦਾ ਘਰ,
ਬੱਦਲਾਂ ਅੰਦਰ ਉਹਦਾ ਗਿਰਾਂ।
- ਰਾਜੂ : ਬੱਦਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੁੰਦੈ ਪਿੰਡ?
ਉੱਥੇ ਕਿੱਦਾਂ ਦੀ ਹੈ ਥਾਂ?
- ਦਾਦੀ : ਠਹਿਰ, ਠਹਿਰ ਕਾਹਲਾ ਨਾ ਪੈ, ਗਾਥਾ ਸੁਣ ਲੈ।
.... ਚੰਦਰਮੁਖੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਮਹੱਲ,
ਚਿੜੀ ਨਾ ਫਟਕੇ ਨਿਰੀ ਇਕੱਲ।

- ਸਿੰਗਟੋ ਭੂਤ ਉਹਦੇ ਪਿਛ ਦਾ ਨਾਂ,
 ਦੇਖ ਕੇ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ ਜਾਨ।
- ਰਾਜੂ : ਭੂਤ ਕਿਛ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦੈ?
- ਦਾਦੀ : ਠਹਿਰ, ਠਹਿਰ ਕਾਹਲਾ ਨਾ ਪੈ, ਗਾਥਾ ਸੁਣ ਲੈ।
 ਬੋਹੜ ਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਰਗੇ ਵਾਲਾ।
 ਚੁੱਲ੍ਹਿਆਂ ਵਰਰੀਆਂ ਨਾਸਾਂ ਉਹਦੀਆਂ,
 ਸਿਰ ਦੀਆਂ ਜਟਾਂ ਲੱਕੜਾਂ ਦਾ ਟਾਲ।
- ਰਾਜੂ : ਦਾਦੀ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਏ ਦਰ,
 ਹੁਣ ਬੱਛ ਕਰ।
- ਦਾਦੀ : ਠਹਿਰ, ਠਹਿਰ, ਕਾਹਲਾ ਨਾ ਪੈ, ਗਾਥਾ ਸੁਣ ਲੈ।
 ....ਭੂਤ ਦੀ ਧੀ, ਚੰਦਰਮੁਖੀ
 ਭਾਵੇਂ ਸੋਹਣੀ ਪਰ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ।
 ਭੂਤ ਜਦੋਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਬਾਹਰ,
 ਉਹਦੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰੇ ਹਜ਼ਾਰ।
 ਜਦ ਆਵੇ ਉਹ ਵਾਪਸ ਘਰ,
 ਟੁਕੜੇ 'ਕੱਠੇ ਲੈਂਦਾ ਕਰ।
 ਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਜਿਊਂਦੀ ਧੀ,
 ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਜਾਂਦੀ ਮਰ।
- ਰਾਜੂ : ਬੱਛ ਦਾਦੀ, ਮੈਨੂੰ ਲਗਦੈ ਦਰ, ਬੱਛ ਕਰ, ਹੁਣ ਬੱਛ ਕਰ।
- ਦਾਦੀ : ਠਹਿਰ, ਠਹਿਰ, ਕਾਹਲਾ ਨਾ ਪੈ, ਗਾਥਾ ਸੁਣ ਲੈ।
- ਰਾਜੂ : ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ, ਦਾਦੀ, ਨਹੀਂ।
 (ਰਾਜੂ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਮੰਮੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਾਉਂਦੀ ਹੈ)
- ਮੰਮੀ : ਕੀ ਹੋਇਆ, ਬੇਟੇ ਕੁਝ ਲੜ ਗਿਆ ਏ?
- ਦਾਦੀ : ਨਹੀਂ ਧੀਏ, ਇਹ ਡਰ ਗਿਆ ਏ।
- ਮੰਮੀ : ਨਾ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ, ਡਰੇ ਕਿਉਂ!
- ਰਾਜੂ : ਦਾਦੀ ਨੇ ਕਥਾ ਛੁਣਾਈ ਏ, ਦੰਦਾਂ ਵਾਲੇ ਭੂਤ ਦੀ।
- ਦਾਦੀ : ਸਿੰਗਟੋ ਦੀ ਗਾਥਾ ਸੁਣਾਈ ਸੀ, ਸੋਚਿਆ ਹੁਣ ਤਾਂ ਸੌਂ ਰਿਹਾ ਏ। ਪਰ ਨਿੱਕੇ ਜਿਗਰੇ ਵਾਲਾ ਏ, ਤੱਕ
 ਕਿੱਦਾਂ ਭੁੱਬਿਂ ਰੋ ਰਿਹਾ ਏ।
- ਮੰਮੀ : ਬੀ ਜੀ!
 ਕਾਹਨੂੰ ਪਏ ਡਰਾਉਂਦੇ ਹੋ,
 ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਇਸ ਬਾਲ ਨੂੰ?

- ਕਾਹਨੂੰ ਸਿਰ 'ਤੇ ਪਾਉਂਦੇ ਹੋ,
 ਭੂਤ-ਪਰੇਤ ਦੇ ਜਾਲ?
 ਆ ਪੁੱਤਰ ਆਪਾਂ ਸੌਂਦੇ ਹਾਂ,
 ਮੈਂ ਸਵੇਰੇ ਟੌਢੀ ਖਵਾਵਾਂਗੀ।
 ਪਿਛੌਣਾ ਲੈ ਕੇ ਦੇਵਾਂਗੀ,
 ਬਾਗਾ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਾਵਾਂਗੀ।
- ਦੀਪੀ : ਮੰਮੀ! ਭੂਤ ਸੱਚੀਂ ਹੁੰਦਾ ਏ?
 ਮੰਮੀ : ਭੂਤ-ਭਾਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸੌਂ ਜਾਓ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰੋ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਕਹਾਣੀ ਏ, ਏਸ ਵਹਿਮ ਤੋਂ ਨਾ
 ਡਰੋ।
- ਬੱਬੀ : ਪਰ, ਦਾਦੀ ਭੂਤਾਂ ਦੀ ਜਾਣੂ ਏ,
 ਉਸ ਕਈ ਵਾਰ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ।
 ਇੱਕ ਵੇਰ ਦਾਦੀ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਵੇਂ,
 ਸਰਦਾਰ ਭੂਤਾਂ ਦਾ ਹੱਸਿਆ ਸੀ।
 ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਕੇ. ਜੀ. ਦੇ ਵਿੱਚ ਪੜਦਾ ਸਾਂ,
 ਤੇ ਦੀਪੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਲੜਦਾ ਸਾਂ।
- ਦੀਪੀ : ਤਾਂ ਮੰਮੀ, ਦਾਦੀ ਝੂਠੀ ਏ?
 ਮੰਮੀ : ਨਹੀਂ, ਦਾਦੀ ਬਿਲਕੁਲ ਝੂਠੀ ਨਹੀਂ।
- ਬੱਬੀ : ਤਾਂ ਫਿਰ ਮੰਮੀ, ਸੱਚੀਂ ਭੂਤ ਹੁੰਦੇ ਨੇ?
 ਮੰਮੀ : ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਭੂਤ ਆਉਂਦੇ ਨੇ,
 ਰੋਜ਼ ਆਉਣ ਦਾ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ।
 ਐਵੇਂ ਨਹੀਂ ਉਹ ਤੁਰਦੇ-ਫਿਰਦੇ।
 ਭੂਤ ਨੇ, ਉਹ ਕੋਈ ਖੇਲ੍ਹ ਨਹੀਂ।
 ਹੁੰਦੇ ਨੇ,
 ਪਰ ਏਥੇ ਕਾਹਨੂੰ ਆਵਣਗੇ?
 ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਚੰਗੇ ਬੱਚੇ ਹੋ?
 ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਉਂ ਉਹ ਖਾਵਣਗੇ?
 ਚੱਲੋ ਉੱਠੋ ਹੁਣ ਅੰਦਰ ਚੱਲੀਏ।
 ਚੱਲ ਕੇ ਸਾਰੇ ਰੋਟੀ ਖਾਈਏ।
 ਅੱਜ ਫਿਲਮ ਵੀ ਆਉਣੀ ਏ,
 ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ਟੀ. ਵੀ. ਲਾਈਏ।
- (ਹਨੇਰਾ। ਜਦੋਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਦਾਦੀ ਨਾਲ ਰਾਜੂ ਸੁੱਤਾ ਹੋਇਆ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ
 ਲੱਤਾਂ-ਪੈਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਡਰਾਉਣਾ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਸ
 ਦੀ ਬੇਚੈਨੀ ਵਧਦੀ ਹੈ। ਪਿੱਠ-ਭੂਮੀ ਤੋਂ ਅਵਾਜ਼)

- ਪਿੱਠ-ਭੂਮੀ : ਸਿੰਗਟੋ! ਸਿੰਗਟੋ!! ਸਿੰਗਟੋ!!!
 ਸਿੰਗਟੋ ਭੂਤ ਉਹਦੇ ਪਿਓ ਦਾ ਨਾਂ,
 ਦੇਖ ਕੇ ਨਿਕਲ ਜਾਏ ਜਾਨ।
 ਓਸ ਭੂਤ ਦੇ ਸੌ-ਸੌ ਦੰਦ,
 ਬੋਹੜ ਦੀ ਦਾਹੜੀ ਵਰਗੇ ਵਾਲ।
 ਚੁੱਲਿਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਨਾਸਾਂ ਉਹਦੀਆਂ,
 ਸਿਰ ਦੀਆਂ ਜਟਾਂ ਲੱਕੜਾਂ ਦਾ ਟਾਲ।
 (ਰਾਜੂ ਡਰ ਵਿੱਚ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੰਮੀ-ਪਾਪਾ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਲੋਸਦੇ ਹਨ
 ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦਾਦੀ ਚਾਰ ਪੰਜ ਵਾਰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, ‘‘ਨਿੱਕੇ ਜਿਗਰੇ ਵਾਲਾ ਏ।’’
 ਹਨੇਰਾ। ਜਦੋਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਗਜੂ, ਬੱਬੀ, ਦੀਪੀ, ਵਿੱਕੀ ਤੇ ਰਿੱਕੀ ਆਪਣੇ ਬਸਤੇ ਲੈ ਕੇ ਮੇਜ਼
 ਦੁਆਲੇ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਦਾਦੀ ਮੰਚ 'ਤੇ ਨਹੀਂ।)
- ਦੀਪੀ : ਸਾਡਾ ਪੇਪਰ ਸੌਖਾ ਸੀ।
- ਵਿੱਕੀ : ਮੇਰਾ ਪਰਚਾ ਔਖਾ ਸੀ।
- ਬੱਬੀ : ਰੱਬਾ-ਰੱਬਾ, ਤੇਰੇ ਅੱਗੇ ਮੇਰੀ ਅਰਦਾਸ,
 ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾ ਮਦਰਾਸ।
 ਰੱਬਾ-ਰੱਬਾ ਤੇਰੇ ਅੱਗੇ ਮੇਰੀ ਅਰਦਾਸ।
 ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾ ਮਦਰਾਸ।
- ਵਿੱਕੀ : ਕਿਉਂ? ਮਦਰਾਸ ਵਿੱਚ ਕੀ ਪਿਆ ਏ?
- ਬੱਬੀ : ਸੈਥੋਂ ਪੇਪਰ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਏ।
- ਦੀਪੀ : ਪੂਰੇ ਛੇ ਸਫ਼ਿਆਂ ਦੀ ਲਿਖੀ ਏ,
 ਪ੍ਰੈਸੀ ਦਾ ਸੁਆਲ ਮੈਂ ਗੱਡ ਆਈ ਹਾਂ।
 ਪੂਰੇ ਛੇ ਸਫ਼ੇ ਲਿਖੇ ਨੇ।
- ਬੱਬੀ : ਤੇ ਐਪਲੀਕੇਸ਼ਨ ਦੇ ਫਿਰ ਕਿੰਨੇ?
- ਦੀਪੀ : ਟਾਈਮ ਬੋੜ੍ਹਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ,
 ਐਪਲੀਕੇਸ਼ਨ ਮੈਂ ਛੱਡ ਆਈ ਹਾਂ।
- (ਮੰਮੀ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ)
- ਮੰਮੀ : ਕਿਉਂ ਬੱਚਿਓ, ਕਿੰਵੇਂ ਪੇਪਰ ਹੋਏ?
 ਚੰਗੇ ਨੰਬਰ ਲੈ ਲਓਗੇ ਨਾ?
- ਬੱਬੀ : ਸਵੇਰੇ ਬਿੱਲੀ ਰਸਤਾ ਕੱਟ ਗਈ, ਚੰਗਾ ਕਿੱਥੇ ਹੋਣਾ ਸੀ।
- ਵਿੱਕੀ : ਲੰਬੜ ਮੱਥੇ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ, ਬੱਸ ਏਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਰੋਣਾ ਸੀ।
- ਦੀਪੀ : ਸਵੇਰੇ ਮਗਾਰੋਂ 'ਵਾਜ ਪੈ ਗਈ, ਤਾਂਹੀਓਂ ਐਪਲੀਕੇਸ਼ਨ ਰਹਿ ਗਈ।
- ਵਿੱਕੀ : ਮੈਂ ਮੰਜੇ ਬਹਿਕੇ ਵਾਲ ਵ੍ਹਾਏ, ਤਾਂਹੀਓਂ ਮੇਰੇ ਸੁਆਲ ਨਹੀਂ ਆਏ।

ਬੱਬੀ : ਰਾਤੀਂ ਕੁਕੜੀ ਕੁੜ-ਕੁੜ ਕਰਦੀ ਸੀ।
 ਵਿੱਕੀ : ਤੇ ਮੈਂ ਜੁੱਤੀ ਮੂਧੀ ਧਰ ਗਈ ਸੀ।
 ਦੀਪੀ : ਮੈਂ ਦਹਿਲੀਜ਼ ਬਹਿ ਗਈ ਸਾਂ।
 ਰਿੱਕੀ : ਮੈਂ ਗੋਡੇ ਮੂਧੇ ਮਾਰੇ ਸਨ।
 ਸਾਰੇ : ਅਸੀਂ ਕਰਮ ਹੀ ਮਾੜੇ ਕੀਤੇ ਨੇ,
       ਪੇਪਰ ਤਾਂ ਮਾੜੇ ਹੋਣੇ ਹੀ ਸਨ।
       ਕਿਸੇ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਨਹੀਂ,
       ਇਹ ਤਾਂ ਪੁਆੜੇ ਹੋਣੇ ਹੀ ਸਨ।

(ਮੈਡਮ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼)

ਦੀਪੀ : ਰਾਤੀਂ ਰਾਜੂ ਡਰ ਗਿਆ ਸੀ,
       ਸਾਇਦ ਭੂਤ ਕੋਈ ਜਾਦੂ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ।
 ਬੱਬੀ : ਗੰਢ ਰੁਮਾਲ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈ ਸੀ,
       ਇਸੇ ਲਈ ਪੇਪਰ ਮਾੜੇ ਹੋਏ।
 ਦੀਪੀ : ਅਸੀਂ ਦਾਦੀ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨੀ ਨਹੀਂ,
       ਇਸੇ ਲਈ ਸਾਰੇ ਪੁਆੜੇ ਹੋਏ।
 ਮੈਡਮ : ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਰਾਜੂ, ਬੱਬੀ, ਦੀਪੀ, ਵਿੱਕੀ, ਰਿੱਕੀ ਜੀ,
       ਹਵਾ ਇੱਕ ਸੱਚ ਹੈ ਏਹਨਾਂ ਦਾ,
       ਉੱਜ ਵਹਿਮ ਇਹ ਨਿਰੇ ਗੁਬਾਰੇ ਨੇ,
       ਹੁੰਦੇ ਵੀ ਪਿਆਰੇ-ਪਿਆਰੇ ਨੇ।
       ਪਰ ਵਹਿਮ ਦਾ ਕੱਚਾ ਧਾਰਾ ਹੁੰਦੈ
       ਜਿਸ ਨਾਲ ਬੱਝ ਇਹ ਉੱਡਦੇ ਨੇ।
       ਹਰ ਭਰਮ ਦੀ ਆਯੂ ਹੁੰਦੀ,
       ਮਗਰੋਂ ਆਪੇ ਹੀ ਡਿਗਦੇ ਨੇ।
       ਪਰ ਵਹਿਮ ਕੋਈ ਈਮਾਨ ਨਹੀਂ,
       ਇਹ ਭਰਮ ਕੋਈ ਆਚਾਰ ਨਹੀਂ,
       ਇਹ ਵਹਿਮ ਕੋਈ ਭਗਵਾਨ ਨਹੀਂ,
       ਇਹ ਭਰਮ ਕੋਈ ਵਿਵਹਾਰ ਨਹੀਂ।
       ਵਹਿਮ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੇਵਕ ਨੇ,
       ਇਹ ਭਰਮ ਸਾਡੇ ਸਰਦਾਰ ਨਹੀਂ,
       ਕੁਝ ਸੱਚੀਆਂ-ਸੁੱਚੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਨੇ,
       ਪਰ ਮਾਨਵ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਨਹੀਂ।
       ਕਿਉਂ! ਰਾਜੂ ਬੇਟਾ ਸਮਝੇ?

- ਰਾਜੂ : ਨਹੀਂ ਮੈਦਮ ਹਾਲੇ ਨਹੀਂ।
- ਸਾਰੇ : ਨਹੀਂ ਮੈਡਮ ਬਹੁਤਾ ਨਹੀਂ।
- ਮੈਡਮ : ਸੁਣੋ ਫੇਰ!
 ਇੱਕ ਵੇਲਾ ਸੀ ਜਦ ਲੋਕੀਂ ਪੈਦਲ
 ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੱਕ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।
 ਮਿਲਨ-ਗਿਲਨ ਲਈ ਜਦੋਂ ਨਿਕਲਦੇ,
 ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਆਉਂਦੇ ਸਨ।
 ਬਿੱਲੀ ਰਸਤਾ ਕੱਟ ਗਈ ਜਾਂ,
 ਅਵਾਜ਼ ਪਿੱਛੋਂ ਦੀ ਲੱਗ ਗਈ ਏ।
 ਲੰਬੜ ਮੱਥੇ ਲੱਗ ਗਿਆ ਏ,
 ਜਾਂ ਨਿੱਛ ਮਗਰੋਂ ਵੱਜ ਗਈ ਏ,
 ਇਹ ਤਾਂ ਨਿਰੇ ਬਹਾਨੇ ਸਨ,
 ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਅਟਕਾਉਣ ਦੇ।
 ਖ਼ਬਰੇ ਕਦੋਂ ਉਹ ਮੁੜ ਕੇ ਆਵਣ,
 ਇਹ ਹਾੜ੍ਹੇ ਹੋਰ ਬੈਠਾਉਣ ਦੇ।
 ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੋਟਰ-ਕਾਰਾਂ ਨੇ,
 ਗੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ਉਡਾਰੂ ਨੇ।
 ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਰਨ ਦਾ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ,
 ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਹੀ ਭਾਰੂ ਨੇ।
 ਹੁਣ ਏਸ ਵਹਿਮ ਦੀ ਹਵਾ ਈ ਨਹੀਂ,
 ਹੁਣ ਇਹ ਭੁਕਾਨਾ ਛੁੱਸ ਹੋ ਗਿਆ।
 ਇਸ ਦੀ ਆਪੇ ਹੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ,
 ਵਹਿਮ ਤਾਂ ਆਪੇ ਨੁੱਸ ਹੋ ਗਿਆ।
- ਦੀਪੀ : ਸ਼ਾੜੂ ਕਿਉਂ ਪੁੱਠਾ ਰੱਖਦੇ ਨੇ?
- ਮੈਡਮ : ਤਾਂ ਕਿ ਕੰਧ ਨਾ ਹੋਵੇ ਖਰਾਬ।
- ਰਾਜੂ : ਚਾਬੀਆਂ ਕਿਉਂ ਖੜਕਾਉਂਦੇ ਨਹੀਂ?
- ਮੈਡਮ : ਕੋਈ ਡਿੱਗ ਨਾ ਪਏ ਵਿੱਚੋਂ ਜਨਾਬ!
- ਬੱਬੀ : ਸਿਰ ਭਾਰ ਜੇ ਮੰਜਾ ਰੱਖੋ।
- ਮੈਡਮ : ਸੱਪ ਜਾਂ ਕੀੜੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਣਗੇ।
- ਵਿੱਕੀ : ਗਤੀਂ ਮੰਜੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕੱਸਣੀ?
- ਮੈਡਮ : ਹੋਰ ਕੰਮ ਕਈ ਖੜ੍ਹ ਜਾਣਗੇ।
- ਵਿੱਕੀ : ਬੂਟ ਪਾ ਕੇ ਸੌਂ ਜਾਓ ਤਾਂ

- ਸੱਪ ਸੱਚੀਂ ਹੀ ਆ ਜਾਂਦਾ ਏ?
- ਮੈਡਮ : ਚੰਗੀ ਨੀਂਦਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ,
ਤੇ ਸੁਪਨਾ ਕੋਈ ਡਰਾ ਜਾਂਦਾ ਏ।
- ਦੀਪੀ : ਮੈਡਮ, ਕੁਝ ਬੱਚੇ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ,
ਵੀਰਵਾਰ ਨੂੰ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਧੋਣਾ,
ਵੀਰ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਦਾ ਭਾਰ।
ਮੰਗਲ, ਸ਼ਨੀ ਵੀ ਨਾਲੁ ਹੀ ਗਿਣਦੇ,
ਕੱਪੜੇ ਧੋਣਾ ਵੀ ਦੁਸ਼ਵਾਰ।
- ਮੈਡਮ : ਇਹ ਸਭ ਨਾਰੀ ਦੇ ਹਥਿਆਰ,
ਉਸ ਨੇ ਵੰਡਿਆ ਆਪਣਾ ਭਾਰ,
ਜੇ ਰੋਜ਼ ਕਰੇ ਉਹ ਸਾਰਾ ਕੰਮ,
ਉਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਜਾਵੇ ਚੰਮ।
- ਵਿੱਕੀ : ਪਰ, ਭੂਤ ਤਾਂ ਮੈਡਮ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਨਾ?
ਸਾਡੇ ਨਾਨੀ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ।
ਭੂਤਾਂ ਦਾ ਉੱਥੇ ਵਾਸਾ ਸੀ,
ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।
- ਵਿੱਕੀ : ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਨਾ ਭੂਤ ਮੈਡਮ?
- ਦੀਪੀ : ਭੂਤ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਨਾ ਮੈਡਮ?
- ਬੱਬੀ : ਦੱਸੋ ਮੈਡਮ ਭੂਤਾਂ ਬਾਰੇ।
- ਵਿੱਕੀ : ਜਲਦੀ ਦੱਸੋ ਮੈਡਮ ਸਾਨੂੰ।
- ਰਾਜੂ : ਭੂਤ ਕਿੱਦਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ?
- ਮੈਡਮ : ਭੂਤ,
ਇਹ ਕਿਸੇ ਜਾਨਦਾਰ ਦਾ ਨਹੀਂ ਨਾਂ,
ਭੂਤ ਤਾਂ ਨਾਂ ਸਮੇਂ ਦਾ।
- ਸਾਰੇ : ਸਮੇਂ ਦਾ?
- ਮੈਡਮ : ਹਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਸਮੇਂ ਦਾ।
ਸਮਾਂ,
ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਾਲ।
ਭੂਤ ਉਹ ਹੈ ਕਾਲ,
ਜੋ ਬੀਤ ਚੁੱਕਾ ਏ,
ਲੰਘ ਚੁੱਕੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ
ਜਦੋਂ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਕਦੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ।
 ਕਦੇ ਡਰਦੇ ਹਾਂ।
 ਭੂਤ ਉਦੋਂ ਹੁੰਦਾ ਏ,
 ਜਦੋਂ ਜਾਈਏ ਡਰ।
 ਭੂਤ ਜਾਵੇ ਮਰ,
 ਜੇ ਹੋ ਜਾਈਏ ਨਿਡਰ।
 ਬੱਚੇ : ਉਹ ਕਿੱਦਾਂ ਮੈਡਮ ਜੀ?
 ਮੈਡਮ : ਆਓ ਸੁਣਾਵਾਂ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਰੀਤ।
 ਇੱਕ ਦਿਨ ਇੱਕ ਮਦਾਰੀ ਆਇਆ,
 ਲੈ ਕੇ ਰੰਗ-ਬਰੰਗਾ ਛੋਲਾ।

(ਇੱਕ ਮਦਾਰੀ ਰੂਪ ਬੱਚਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਵਾਜ਼-ਮੈਡਮ)

ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਥੈਲੇ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ੍ਯ
 ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਬੰਬ ਦਾ ਗੋਲਾ
 ਇੱਕ ਬੱਚੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਅੰਕਲ!
 ਥੈਲੇ ਉੱਤੇ ਰੰਢ ਹੈ ਕਿਉਂ?
 ਦੂਜੇ ਬੱਚੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਅੰਕਲ!
 ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਇਹ ਵੰਡ ਹੈ ਕਿਉਂ?
 ਆਖਣ ਲੱਗਾ ਉਹ ਮਦਾਰੀ
 ਰੰਗ ਬੜੇ ਇਹ ਭੈੜੇ ਨੇ, ਪੁੱਛੋ ਕਿਉਂ, ਪੁੱਛੋ ਕਿਉਂ?
 ਹਰ ਰੰਗ ਦੇ ਵਿੱਚ ਦੇਅ ਤੇ ਭੂਤ,
 ਉਹ ਜੋ ਸਾਡੇ ਵੈਰੀ ਨੇ, ਪੁੱਛੋ ਕਿਉਂ, ਪੁੱਛੋ ਕਿਉਂ?
 ਹਰੇ ਦੇ ਵਿੱਚ ਹਰਤਾਨੂੰ ਭੂਤ, ਪੀਲੇ, ਵਿੱਚ ਪਿਲਪਾਨੂੰ ਏ।
 ਨੀਲੇ ਵਿੱਚ ਨਿਲਕੋਟਾ ਲੁਕਿਆ, ਲਾਲ ਵਿੱਚ ਲਲਕਾਣੂੰ ਏ।
 ਪੁੱਛੋ ਕਿਉਂ, ਪੁੱਛੋ ਕਿਉਂ?
 ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਦੇ ਵਿੱਚ ਚੁੜੇਲਾਂ, ਨਾਲੁ ਭੂਤਾਂ ਦੇ ਆਈਆਂ ਨੇ,
 ਇਹ ਸਾਰੇ ਵੀਰ ਸ਼੍ਰੀਗਟੇ ਦੇ ਤੇ ਭੈਣਾਂ ਇਹ ਭਰਜਾਈਆਂ ਨੇ।
 ਪੁੱਛੋ ਕਿਉਂ, ਪੁੱਛੋ ਕਿਉਂ?
 ਲੱਗਾ ਕਹਿਣ ਮਦਾਰੀ ਬੱਚਿਓ,
 ਭੂਤ ਇਹ ਬਹੁਤ ਡਰਾਉਣੇ ਨੇ,
 ਕਈ ਵਾਰ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਜਾਪਣ,
 ਸਕਲੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭੋਲੇ ਇਹ
 ਦੇਆਂ ਤੇ ਭੂਤਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆ,

ਦੁਨੀਆ ਬਹੁਤ ਅਜਾਇਬ ਹੈ,
 ਡਰ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਏ ਇੱਥੇ,
 ਫਟਣ ਤਾਂ ਬੰਬ ਦੇ ਗੋਲੇ ਇਹ।
 ਪੈਸਾ, ਪੰਜੀ, ਦਸੀ, ਚਵਾਨੀ ਜਾਂ ਅਠਿਆਨੀ ਪਾ ਦਿਓ।
 ਭੂਤ-ਚੁੜੇਲਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ ਜਿੰਦਰਾ ਪੱਕਾ ਲਾ ਦਿਓ।
 ਇੱਕ ਦਿਨ ਇੱਕ ਮਦਾਰੀ ਆਇਆ।
 ਲੈ ਕੇ ਰੰਗ-ਬਰੰਗਾ ਝੋਲਾ।
 ਸਾਰੇ ਬੱਚੇ ਸੋਚਿੰ ਪੈ ਗਏ,
 ਡਰੇ ਭੂਤਾਂ ਦੇ ਝੋਲੇ ਤੋਂ।
 ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਸਮਝ ਨਾ ਆਵੇ, ਹੋਇਆ ਕਿੱਦਾਂ ਜਾਵੇ ਇਹ ?
 ਮਦਾਰੀ ਪੈਸੇ ਜਾਏ ਬਟੋਰੀ,
 ਡਰਿਆਂ ਹੋਇਆ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ।

(ਇੱਕ ਕੁੱਤਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ)

ਐਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਆਇਆ ਕੁੱਤਾ,
 ਸੁੰਘਿਆ ਉਸ ਨੇ ਝੋਲੇ ਨੂੰ।
 ਪੈਸੇ ਸਾਂਭੇ ਪਿਆ ਮਦਾਰੀ,
 ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਾ ਬੌਲੇ ਨੂੰ।
 ਵਿੰਹਦੇ-ਵਿੰਹਦੇ ਲਾਲ ਕੁੱਤੇ ਤੋਂ,
 ਝੋਲਾ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਪਾਟ ਗਿਆ।
 ਡੋਰਾ-ਭੋਰਾ ਹੋਇਆ ਮਦਾਰੀ,
 ਕੁੱਤੇ ਉੱਤੇ ਝਪਟ ਪਿਆ।
 ਕੁੱਤਾ ਸੀ ਉਹ ਸਰਕਸ ਵਾਲਾ
 ਥੈਲਾ ਸੁੱਟਿਆ ਰੁੱਖ ਤੇ ਓਸ।
 ਥੱਕ-ਟੁੱਟ, ਬਹਿ ਗਿਆ ਵਿਚਾਰਾ,
 ਦੌੜਿਆ ਕੁੱਤਾ ਕਿਸ ਤੇ ਰੋਸ?

(ਕੁੱਤਾ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ)

ਲਹੂ-ਲੁਹਾਣ ਹੋਇਆ ਮਦਾਰੀ, ਝੋਲਾ ਥੱਲੇ ਆਇਆ ਨਾ।
 ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਨਿਕਲਿਆ ਹਾਸਾ, ਬੰਬ ਦਾ ਗੋਲਾ ਚਲਾਇਆ ਨਾ।
 ਜਦੋਂ ਮਦਾਰੀ ਥੈਲਾ ਲਾਹਿਆ,
 ਲੀਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਰੁਲ ਗਿਆ।
 ਮਦਾਰੀ ਵਿਚਾਰਾ ਭੁੱਲ ਗਿਆ,
 ਭੂਤ ਦਾ ਭੇਦ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਿਆ,

ਬੱਚਿਆਂ ਹੱਥੀਂ ਲੀਰਾਂ, ਆਈਆਂ,
 ਨੀਲੀ, ਹਰੀ, ਪੀਲੀ ਤੇ ਲਾਲ।
 ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜਕੜੇ ਭੂਤ,
 ਹੋਏ ਮਦਾਰੀ ਵਾਲੀ ਭਾਲ।
 ਨੱਸਿਆਂ ਚੁੱਕ ਲੰਗੋਟ ਮਦਾਰੀ,
 ਬੱਚਿਆਂ ਲਾਹ ਲਏ ਆਪਣੇ ਜੂਤ,
 ਲੀਰਾਂ ਨੂੰ ਲਹਿਰਾ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ,
 ਭੂਤ! ਭੂਤ!! ਭੂਤ!!! ਭੂਤ!!!!

(ਸਾਰੇ ਬੱਚੇ ਭੂਤ-ਭੂਤ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਨੇ) ਸੋ, ਜਿਹੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਨਿਡਰ,
 ਉਹਦਾ ਭੂਤ ਗਿਆ ਮਰ।

ਜਿਹਦੀ ਬੁੱਧ ਹੋਵੇ ਤੰਗ, ਜਿਹੜਾ ਅਕਲੋਂ ਹੈਗਾ ਨੰਗ.....।
 ਵਹਿਮ ਮਾਰੇ, ਉਹਨੂੰ ਡੰਗ।

(ਮੈਡਮ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਬੱਚੇ ਰਲ ਕੇ ਗਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਰਾਜੂ ਚਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਗਲਾਸ ਨਾਲ
 ਖੜਕਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ।)

ਸਾਰੇ : ਇੱਕ ਦਿਨ ਇੱਕ ਮਦਾਰੀ ਆਇਆ,
 ਲੈ ਕੇ ਰੰਗ-ਬਰੰਗਾ ਝੋਲਾ।
 ਬੈਲੇ ਅੰਦਰ ਠੁਸ ਹੋ ਗਿਆ,
 ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਬੰਬ ਦਾ ਗੋਲਾ।
 (ਦੀਪੀ ਦਾਦੀ ਦੀ ਸੋਟੀ ਫੜ ਕੇ ਲੈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੰਜੇ, 'ਤੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੀ ਹੈ)

ਦੀਪੀ : ਕਿਹੜਾ ਏ, ਬਈ ਕਿਹੜਾ ਏ?
 ਏਧਰ ਆ ਜਾਓ ਜਿਹੜਾ ਏ।
 ਚਾਬੀਆਂ ਖੜਕਾਉਂਦੇ ਹੋ?
 ਕੈਂਚੀਆਂ ਵਜਾਉਂਦੇ ਹੋ?
 ਅੈਵੇਂ ਨਾ ਕਲੇਸ਼ ਪਾਓ,
 ਸੁੱਖ ਵਾਲਾ ਵਿਹੜਾ ਏ।
 ਪੁੱਛਦੀ ਹਾਂ ਕਿਹੜਾ ਏ,
 ਇੱਧਰ ਆ ਜਾਓ ਜਿਹੜਾ ਏ।

(ਬਾਕੀ ਬੱਚੇ ਨਕਲੀ ਦਾਦੀ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਹੱਸਦੇ ਹਨ)

ਸਾਰੇ : ਨਕਲੀ ਦਾਦੀ, ਨਕਲੀ ਦਾਦੀ,
 ਨਕਲੀ ਦਾਦੀ, ਨਕਲੀ ਦਾਦੀ।
 (ਦਾਦੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਰਾਜੂ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦਾ।)

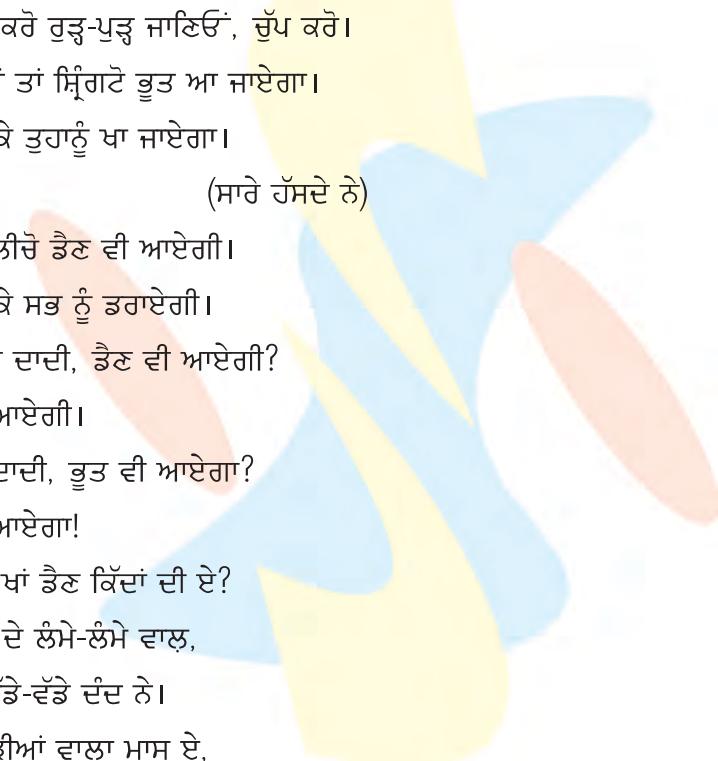
ਰਾਜੂ : ਉਹ ਦੇਖੋ, ਅਸਲੀ ਦਾਦੀ।

- ਸਾਰੇ : ਨਕਲੀ ਦਾਦੀ, ਨਕਲੀ ਦਾਦੀ।
- ਗਜੂ : ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਅਸਲੀ ਦਾਦੀ।
- ਸਾਰੇ : ਨਕਲੀ ਦਾਦੀ, ਨਕਲੀ ਦਾਦੀ।
- ਦਾਦੀ : ਫੇਰ ਘਰ ਖਸਮ-ਖਾਣਿਓਂ,
ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਜੇ।
ਕਦੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਵੀ ਕਰੋ,
ਖੇਡਣ ਵਿੱਚ ਕੀ ਪਿਆ ਜੇ?
ਜਾਓ ਪੜ੍ਹੋ ਮਰੋ।
- ਦੀਪੀ : ਦਾਦੀ ਤੂੰ ਆਖੋਂ ਗੀ ਕਿ
ਖੇਡਣਾ ਵੀ ਮਾੜਾ ਹੁੰਦੈ।
- ਬੱਬੀ : 'ਮਾੜੇ ਹੁੰਦੈ' ਦਾ ਤਾਂ ਦਾਦੀ,
ਤੇਰਾ ਇੱਕ ਪਹਾੜਾ ਹੁੰਦੈ।
- ਦੀਪੀ : ਰਾਤੀਂ ਜਲਦੀ ਸੌਂ ਜਾਓ ਸਾਰੇ,
- ਬੱਬੀ : ਕਿਉਂਕਿ
- ਸਾਰੇ : ਸਵੇਰੇ ਸਕੂਲੇ ਜਾਣਾ ਏ।
- ਦੀਪੀ : ਸਵੇਰੇ ਉੱਠੋ ਜਲਦੀ ਸਾਰੇ,
- ਬੱਬੀ : ਕਿਉਂਕਿ
- ਸਾਰੇ : ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨੂਹਾਉਣਾ ਏ।
- ਦੀਪੀ : ਘੰਟਾ ਪਹਿਲੇ ਤੁਰ ਪਓ ਘਰ ਤੋਂ,
- ਬੱਬੀ : ਕਿਉਂਕਿ
- ਸਾਰੇ : ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਪੁੱਜ ਜਾਣਾ ਏ।
- ਦੀਪੀ : ਜਲਦੀ ਰੋਟੀ ਖਾ ਲਓ ਆ ਕੇ,
- ਬੱਬੀ : ਕਿਉਂਕਿ
- ਸਾਰੇ : ਸਭ ਨੂੰ ਤੁਸਾਂ ਸੁਆਉਣਾ ਏ।
- ਦੀਪੀ : ਦੁੱਧ ਪੀਓ, ਉੱਠੋ ਜਲਦੀ,
- ਬੱਬੀ : ਕਿਉਂਕਿ
- ਸਾਰੇ : ਮੈਡਮ ਨੇ ਪੜਾਉਣਾ ਏ।
- ਦੀਪੀ : ਕਰੋ ਸਫ਼ਾਈ ਬੈਠਕ ਦੀ,
- ਬੱਬੀ : ਕਿਉਂਕਿ
- ਸਾਰੇ : ਅੱਜ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਆਉਣਾ ਏ।
- ਦੀਪੀ : ਜਲਦੀ ਰੋਟੀ ਖਾ ਲਓ ਰਾਤੀਂ,

ਬੱਬੀ : ਕਿਉਂਕਿ
 ਸਾਰੇ : ਸਕੂਲ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਾਉਣਾ ਏ।
 ਦੀਪੀ : ਰਾਤੀਂ ਜਲਦੀ ਸੌਂ ਜਾਓ ਸਾਰੇ,
 ਬੱਬੀ : ਕਿਉਂਕਿ
 ਸਾਰੇ : ਸਵੇਰੇ ਸਕੂਲੇ ਜਾਣਾ ਏ।
 ਦੀਪੀ : ਅਸੀਂ ਕਿਹੜੇ ਵੇਲੇ ਖੇਡੀਏ, ਕਿਹੜੇ ਵੇਲੇ?
 ਸਾਰੇ : ਅਸੀਂ ਕਿਹੜੇ ਵੇਲੇ ਖੇਡੀਏ, ਕਿਹੜੇ ਵੇਲੇ?
 ਦੀਪੀ : ਬੋਲ ਸਾਡੀ ਦਾਦੀਏ, ਕਿਹੜੇ ਵੇਲੇ?
 ਸਾਰੇ : ਕਿਹੜੇ ਵੇਲੇ ਖੇਡੀਏ, ਕਿਹੜੇ ਵੇਲੇ?
 ਦਾਦੀ : ਚੁੱਪ ਕਰੋ ਖਸਮਾਂ ਖਾਣਿਓ, ਚੁੱਪ ਕਰੋ।
 ਚੁੱਪ ਕਰੋ ਰੁੜ੍ਹ-ਪੁੜ੍ਹ ਜਾਣਿਓ, ਚੁੱਪ ਕਰੋ।
 ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸ਼੍ਰੀਗਟੋ ਭੂਤ ਆ ਜਾਏਗਾ।
 ਆ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖਾ ਜਾਏਗਾ।

(ਸਾਰੇ ਹੱਸਦੇ ਨੇ)

ਕਮਲੀਚੋ ਡੈਣ ਵੀ ਆਏਗੀ।
 ਆ ਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਡਰਾਏਗੀ।
 ਦੀਪੀ : ਅੱਛਾ ਦਾਦੀ, ਡੈਣ ਵੀ ਆਏਗੀ?
 ਦਾਦੀ : ਹਾਂ ਆਏਗੀ।
 ਬੱਬੀ : ਤਾਂ ਦਾਦੀ, ਭੂਤ ਵੀ ਆਏਗਾ?
 ਦਾਦੀ : ਹਾਂ ਆਏਗਾ!
 ਵਿੱਕੀ : ਦੱਸ ਖਾਂ ਡੈਣ ਕਿੱਦਾਂ ਦੀ ਏ?
 ਦਾਦੀ : ਡੈਣ ਦੇ ਲੰਮੇ-ਲੰਮੇ ਵਾਲ,
 ਤੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਦੰਦ ਨੇ।
 ਸ਼ੁਰੰਝੀਆਂ ਵਾਲਾ ਮਾਸ ਏ,
 ਤੇ ਬੜੇ ਡਰਾਉਣੇ ਅੰਗ ਨੇ।
 ਉਹਦੀ ਸ਼ਕਲ ਡਰਾਉਣੀ ਏ,
 ਉਹਦੀ ਸ਼ਕਲ ਰਵਾਉਣੀ ਏ।
 ਬੱਬੀ : ਉਹ ਤਾਂ ਦਾਦੀ, ਤੂੰ ਵੀ ਏਂ,
 ਦੀਪੀ : ਪਰ ਤੂੰ ਕਮਲੀਚੋ ਡੈਣ ਤਾਂ ਨਹੀਂ।
 ਦਾਦੀ : ਚੁੱਪ ਕਰੋ, ਬਦਮਾਸ਼! ਮੈਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਨਾ ਚੜ੍ਹਾਓ,
 ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕੈਰੀ ਜੇ, ਮੇਰਾ ਸਬਰ ਨਾ 'ਜਮਾਓ,
 ਮੈਂ ਐਸੀ ਗੰਢ ਮਾਰਾਂਗੀ, ਸਭ ਚੁੱਪ ਹੋ ਜਾਓਗੇ,

- ਹਿੱਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗੇ, ਖੜ੍ਹੇ ਖਲੋ ਜਾਓਗੇ।
- ਦੀਪੀ : ਮਾਰ, ਮਾਰ, ਮਾਰ, ਰੰਢ,
ਮਾਰ ਦਾਦੀ ਮਾਰ।
- ਬੱਬੀ : ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਤਿਆਰ ਦਾਦੀ,
ਮਾਰ ਰੰਢ ਮਾਰ।
- ਵਿੱਕੀ : ਸਾਨੂੰ ਨਾ ਡਰਾ ਦਾਦੀ,
ਮੰਦਾ ਇਹ ਹਥਿਆਰ।
- ਰਿੱਕੀ : ਬੋਲ, ਬੋਲ, ਬੋਲ, ਦਾਦੀ, ਹੁਣ ਕੁਝ ਬੋਲ,
- ਗਜੂ : ਆਪੇ ਰੰਦ ਮਾਰ ਦਾਦੀ, ਆਪੇ ਰੰਦ ਖੇਲ੍ਹ।
- ਦਾਦੀ : ਡੈਣਾਂ ਤੇ ਚੁੜੇਲਾਂ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੁਣ ਰੁਲ ਗਈ।
- ਸਾਰੇ : ਗੱਲ ਹੁਣ ਰੁਲ ਗਈ।
- ਦੀਪੀ : ਫੋਕੇ ਵਹਿਮਾਂ ਵਾਲੀ ਗਾਥਾ, ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਭੁੱਲ ਗਈ।
- ਸਾਰੇ : ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਭੁੱਲ ਗਈ।
- ਦੀਪੀ : ਇਹ ਗੰਢ ਖੁੱਲ੍ਹੁ ਗਈ ਜੀ, ਇਹ ਗੰਢ ਖੁੱਲ੍ਹੁ ਗਈ।
- ਸਾਰੇ : ਇਹ ਗੰਢ ਖੁੱਲ੍ਹੁ ਗਈ ਜੀ, ਇਹ ਗੰਢ ਖੁੱਲ੍ਹੁ ਗਈ।
- ਗਜੂ : ਇਹ ਗੰਦ ਖੁੱਲ੍ਹੁ ਦਈ ਜੀ, ਇਹ ਗੰਦ ਖੁੱਲ੍ਹੁ ਦਈ।
(ਦਾਦੀ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਦੀਪੀ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਸ ਕੋਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਥੱਲੇ ਬੈਠ ਕੇ ਦਾਦੀ ਦੇ ਗੋਡਿਆਂ 'ਤੇ ਸਿਰ ਰੱਖ ਕੇ ਬੋਲਦੀ ਹੈ।)
- ਦੀਪੀ : ਤੂੰ ਤਾਂ ਪਿਆਰੀ-ਪਿਆਰੀ ਦਾਦੀ,
ਸਾਡੀ ਸਤਿਕਾਰੀ ਦਾਦੀ,
ਦੁਖੀ ਕਾਹਨੂੰ ਹੁੰਦੀ ਏਂ?
ਅਸੀਂ ਤੇਰੇ ਬਾਲ ਹਾਂ।
ਵਹਿਮ ਕਾਹਨੂੰ ਕਰਦੀ ਏਂ?
ਅਸੀਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਹਾਂ।
ਤੇਰੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਂਗੇ,
ਅਸੀਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਹਾਂ।
ਸਾਡੇ ਪਿਆਰੇ-ਪਿਆਰੇ,
- ਸਾਰੇ : ਦਾਦੀ ਜੀ।
- ਦੀਪੀ : ਸਾਡੇ ਸਤਿਕਾਰੇ,
- ਸਾਰੇ : ਦਾਦੀ ਜੀ।
- ਦੀਪੀ : ਸਾਡੇ ਪਿਆਰੇ-ਪਿਆਰੇ,
- ਸਾਰੇ : ਦਾਦੀ ਜੀ।

ਸ਼ਬਦ-ਅਰਥ

ਇਆਣੀ - ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦੀ ਬੱਚੀ। **ਆਚਾਰ** - ਵਰਤੋਂ-ਵਿਹਾਰ। **ਪੁਆੜੇ** - ਲੜਾਈ-ਝਗੜੇ। **ਈਮਾਨ** - ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਸਚਾਈ। **ਦੁਸ਼ਵਾਰ** - ਮੁਸ਼ਕਲ, ਅੰਖਾ, ਕਠਨ। **ਬੌਲੇ** - ਕਮਲੇ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ-ਅੰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੋ ਅਤੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :

ਉ. ‘ਠਹਿਰੋ, ਰੁੜ੍ਹ-ਪੁੜ੍ਹ ਜਾਣਿਓਂ, ਐਧਰ ਆਓ।

ਠਹਿਰੋ ਖਸਮਾਂ ਖਾਣਿਓਂ, ਐਧਰ ਆਓ।

ਹੱਸਦੇ ਹੋ? ਕੁਝ ਸਰਮ ਕਰੋ।

ਕਲਜੁਗਾ ਦਿਓ ਨਿਆਣਿਓਂ, ਐਧਰ ਆਓ।

ਮਾਂਵਾਂ ਅੱਗੇ ਨੱਸਦੇ ਹੋ? ਕੁਝ ਸਰਮ ਕਰੋ,

ਠਹਿਰੋ, ਰੁੜ੍ਹ-ਪੁੜ੍ਹ ਜਾਣਿਓਂ, ਐਧਰ ਆਓ।

ਅੱਛਾ ਬਾਬਾ, ਮੈਂ ਹਾਰੀ।’

‘‘ਇਆਣੀ ਯਾਰੀ ਸਦਾ ਖੁਆਰੀ,

ਤੁਹਾਡੇ ਮਾਂ-ਪਿਓਂ ਨੂੰ ਦੱਸੂੰਗੀ।

ਪਰ ਲਗਾਮਾਂ ਕੱਸੂੰਗੀ।’

1. ਇਹ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕੌਣ ਕਿਸ ਨੂੰ ਬੋਲਦਾ ਹੈ?

2. ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਦਾਦੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਲਜੁਗਾ ਦੇ ਨਿਆਣੇ ਕਿਉਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ?

3. ਦਾਦੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦਾ ਡਰਾਵਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ?

ਅ. ‘‘....ਭੂਤ ਦੀ ਧੀ, ਚੰਦਰਮੁਖੀ,

ਭਾਵੇਂ ਸੋਹਣੀ ਪਰ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ।

ਭੂਤ ਜਦੋਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਬਾਹਰ,

ਉਹਦੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰੇ ਹਜ਼ਾਰ।

ਜਦ ਆਵੇ ਉਹ ਵਾਪਸ ਘਰ,

ਟੁਕੜੇ 'ਕੱਠੇ ਲੈਂਦਾ ਕਰ।

ਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਜਿਊਂਦੀ ਧੀ,

ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਜਾਂਦੀ ਮਰ।’

1. ਭੂਤ ਦੀ ਧੀ ਦਾ ਨਾਂ ਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਕਿਹੋ-ਜਿਹੀ ਸੀ?

2. ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੌਣ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ?

3. ਭੂਤ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਕੀ ਕਰਦਾ ਸੀ?

੯. ‘ਸੁਣੋ ਫੇਰ।

ਇੱਕ ਵੇਲਾ ਸੀ ਜਦ ਲੋਕੀਂ ਪੈਦਲ,
ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੱਕ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।
ਮਿਲਨ-ਗਿਲਨ ਲਈ ਜਦੋਂ ਨਿਕਲਦੇ,
ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਆਉਂਦੇ ਸਨ।
ਬਿੱਲੀ ਰਸਤਾ ਕੱਟ ਗਈ ਜਾਂ,
ਅਵਾਜ਼ ਪਿੱਛੋਂ ਦੀ ਲੱਗ ਗਈ ਏ।
ਲੰਬੜ ਮੱਥੇ ਲੱਗ ਗਿਆ ਏ,
ਜਾਂ ਨਿੱਛ ਮਗਰੋਂ ਵੱਜ ਗਈ ਏ,
ਇਹ ਤਾਂ ਨਿਰੇ ਬਹਾਨੇ ਸਨ।’

1. ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕੌਣ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ?

2. ਪਹਿਲਾਂ ਲੋਕੀਂ ਰਿਸਤੇਦਾਰਾਂ ਕੋਲ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕਿੰਨੀ ਭੁਦੇਰ ਬਾਅਦ ਮੁੜਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ?

3. ਮੈਡਮ ਕਿਹੜੇ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂ?

੧੦. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਪਾਤਰ-ਚਿਤਰਨ ਕਰੋ?

1. ਦਾਢੀ

2. ਮੈਡਮ

3. ਮਦਾਰੀ।

* * * *

ਪਾਲੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

(1965)

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ :

ਪਾਲੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਦਾ ਜਨਮ 6 ਸਤੰਬਰ, 1965 ਈ. ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਚੰਦਰਾਵਲ ਕੌਰ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਸ. ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਜੈਤੋ ਮੰਡੀ, ਫਰੀਦਕੋਟ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਐੱਮ. ਏ., ਪੀ-ਐਚ. ਡੀ. (ਪੰਜਾਬੀ), ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਹ ਡੀ. ਐੱਮ. ਕਾਲਜ, ਮੋਗਾ ਵਿਖੇ ਲੈਕਚਰਾਰ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਪਾਲੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਨੇ ਲਗ-ਪਗ 30 ਪੂਰੇ ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਇਕਾਂਗੀ: 'ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਚੀਖ ਸੁਣਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਹੀ', 'ਉਸ ਨੂੰ ਕਰੀ', 'ਛੁਲਾਂ ਨੂੰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਰੱਖੋ' (ਬਾਲ-ਨਾਟਕ), 'ਇਡੀਪਸ', 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਹੜਾ ਰੰਗ ਪਸੰਦ ਹੈ', 'ਚੰਦਨ ਦੇ ਉਹਲੇ', 'ਘਰ-ਘਰ', 'ਇਸ ਚੌਂਕ ਤੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦਿਸਦਾ ਹੈ', ਲੋਕ ਨਾਟਕ-'ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਬਾਵਾ', ਅਤੇ 'ਸਿਰਜਣਾ' ਆਦਿ ਲਿਖੇ ਹਨ।

ਉਹਨਾਂ ਨੇ 'ਵਿਸਵ-ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਨਾਟ-ਚਿੰਤਨ' ਅਤੇ 'ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਨਾਟ-ਚਿੰਤਨ', ਦੋ ਆਲੋਚਨਾ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵੀ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ।

'ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ' ਨੇ 'ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ' ਯੁਵਾ ਪੁਰਸਕਾਰ ਦੇ ਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੁਰਸ਼ਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ 1992 ਈ. : ਵਿੱਚ 'ਈਸ਼ਵਰ ਚੰਦਰ ਨੰਦਾ' ਐਵਾਰਡ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਹਥਲੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਪਾਲੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਦਾ ਇਕਾਂਗੀ 'ਸਿਰਜਣਾ' ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਕਾਂਗੀ ਬਾਰੇ :

'ਸਿਰਜਣਾ' ਇਕਾਂਗੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰਜਨਾ ਦੀ ਸੱਸ 'ਬੀਜੀ' ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕਲੀਨਿਕ ਵਿੱਚ ਚੈੱਕ ਕਰਵਾਉਣ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਬੱਚਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸਿਰਜਨਾ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਇੱਕ ਲੜਕੀ ਹੈ। ਮਾਸੀ ਕਲੀਨਿਕ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਾਈ-ਸੇਵਕਾ ਹੈ। ਸਿਰਜਨਾ ਦਾ ਪਤੀ ਕੁਲਦੀਪ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਫ਼ਤਰ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਹੈ। ਬੀਜੀ, ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਜੱਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਚਾਲੀ ਕਿੱਲੇ ਪੈਲੀ ਦਾ ਵਾਰਸ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਲੋਚਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲ ਇੱਛਾ ਸਿਰਜਨਾ ਦੀ ਕੁੱਥੋਂ ਮੁੰਡਾ ਜੰਮਣ ਦੀ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਨਾ ਹੀ ਜੰਮੇ। ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਸਿਰਜਨਾ ਆਪਣਾ ਦੁਖੜਾ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕੁਝ ਵੀ ਅਮਾਨਵੀ ਕਿਰਿਆ ਕਰਨ 'ਤੇ ਬਜ਼ਿਦ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਸੱਸ-ਨੂੰਹ ਦੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਦੌਰਾਨ ਕੁਲਦੀਪ ਵੀ ਦੁਚਿੱਤੀ 'ਚ ਡੁੱਬਿਆ, ਆਖਰ ਆਪਣੀ ਘਰਵਾਲੀ ਦਾ ਸਾਬ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਡਾਕਟਰ ਵੀ ਸਕੈਨਿੰਗ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇੰਵੇਂ ਇਹ ਇਕਾਂਗੀ ਪੁੱਤਰ-ਧੀ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਮੇਟਦਾ, ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਲੀਨਿਕ ਤੋਂ ਸਿਰਜਨਾ ਤੇ ਕੁਲਦੀਪ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਜਿੱਤ ਵਰਗੀ ਭੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਵੀ ਬਾਹਰੋਂ ਠੰਢੀ ਹਵਾ ਆਉਂਦੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ।

*****

ਸਿਰਜਣਾ

ਪਾਲੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਪਤਰ :

ਸਿਰਜਨਾ	:	ਉਮਰ 28-29 ਵਰ੍਷
ਕੁਲਦੀਪ	:	ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ
ਬੀਜੀ	:	ਉਸ ਦੀ ਸੱਸ
ਮਾਸੀ	:	ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਾਈ-ਸੇਵਕਾ
ਡਾਕਟਰਨੀ ਅਤੇ ਦੋ ਨਰਸਾਂ :		

(ਕਲੀਨਿਕ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਦਿ੍ਸ। ਮਾਸੀ ਤੇਜ਼-ਤੇਜ਼ ਹੱਥ ਚਲਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਸਫ਼ਾਈ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁੱਲ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਬੀਜੀ ਅਤੇ ਸਿਰਜਨਾ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।)

- ਬੀਜੀ : (ਮਾਸੀ ਨੂੰ) ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨਹੀਂ ਆਏ ਹਾਲੇ?
- ਮਾਸੀ : (ਬੋੜਾ ਤਲਖੀ ਨਾਲ) ਸਫ਼ਾਈ ਚੱਲਦੀ ਪਈ ਐ, 'ਦਿਸਦਾ ਨਹੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ? ਤਸੀ ਜੱਤੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਅੰਦਰ ਆ ਗਏ। ਸਾਰੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਛਾਪੇ ਲੱਗ ਜਾਣਗੇ। ਫੇਰ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਆ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਝਿੜਕਾਂ ਦੇਣਗੇ।' ਪਰੋਸ਼ਨ ਠੇਟਰ 'ਚ ਐ। ਆ ਜਾਂਦੇ ਹੈਂਗੇ।
- ਬੀਜੀ : (ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਬਹੁਕਰ ਲੈ ਕੇ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬੀਜੀ ਬੜੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਨੂੰ ਵੇਖਦੀ ਹੈ)
- ਬੀਜੀ : ਬੜੀ ਬਦਤਮੀਜ਼ ਹੈ, ਬੋਲਦੀ ਕਿੱਦਾਂ ਐ ਇਹ!
- ਬੀਜੀ : (ਨਰਸ ਆਉਂਦੀ ਹੈ)
- ਨਰਸ : ਬੋਲਣ ਵਿੱਚ ਈ ਐਦਾਂ ਦੀ ਐ। ਉਂਝ ਦਿਲ ਦੀ ਚੰਗੀ ਹੈ। ਬੈਠੋ ਤੁਸੀਂ, ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਆਉਣ ਹੀ ਵਾਲੇ ਨੇ। ਅਲਟਰਾਸਾਊਂਡ ਲਈ ਆਏ ਹੋ?
- ਬੀਜੀ : ਹਾਂ, ਪਰ ਜੇ ਲੋੜ ਹੋਈ ਤਾਂ ਅਗਾਂਹ ਵੀ ਕੁਝ ਕਰਾਂਗੇ।
- ਨਰਸ : (ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ) ਲੋੜ ਹੋਈ ਤਾਂ? ਕੀ ਮਤਲਬ ਤੁਹਾਡਾ?
- ਬੀਜੀ : (ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ) ਮਤਲਬ ਜੇ ਕੁੜੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਅਗਾਂਹ ਵੀ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਈ ਪਉ। ਇੱਕ ਹੈਰਗੀ, ਜੇ ਦੂਜੀ ਵੀ ਕੁੜੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣੀ ਅਸੀਂ।
- ਸਿਰਜਨਾ : (ਡਰ ਕੇ) ਬੀਜੀ! ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ? ਇਹ ਪਾਪ ਹੈ। ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।
- ਬੀਜੀ : ਕੀ ਠੀਕ ਹੈ ਤੇ ਕੀ ਨਹੀਂ। ਤੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਤੈ ਮੈਨੂੰ।
- ਸਿਰਜਨਾ : ਪਰ ਕੀ ਫਰਕ ਪੈ ਜਾਏਗਾ ਜੇ ਲੜਕੀ ਹੋਏਗੀ ਤਾਂ?

- ਬੀਜੀ : ਚਾਲੀ। ਪੂਰੇ ਚਾਲੀ ਕਿੱਲੇ ਪੈਲੀ ਐ ਤੇ ਸੈੱਲਰ। ਜਾਨ ਮਾਰ-ਕੇ ਬਚਾਏ ਐ ਮੈਂ, ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤੱਕ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਲਾ ਚਾਹੀਦੇ, ਮੈਨੂੰ। ਨਾਲੇ ਅੱਗੇ ਬੈਠੀ ਨੀਂ, ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਇੱਕ। ਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਦੇਣੇ, ਤੇਰੀਆਂ ਧੀਆਂ ਦੇ ਮੈਂ। ਸਮਝੀ ਨਾ!
- (ਅਚਾਨਕ ਪਾਣੀ ਲੈ ਕੇ ਮਾਸੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਚੁੱਪ ਕਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਮਾਸੀ ਸਭ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਅਣ-ਮੰਨੇ ਮਨ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦੀਆਂ ਹਨ।)
- ਬੀਜੀ : ਮੈਂ ਪਤਾ ਕਰਦੀ ਆਂ, ਜੇ ਲੈਬ ਵਾਲਾ ਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ। ਜੇ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹਿਲਾਂ ਆ ਜਾਣ ਤਾਂ ਤੂੰ ਚਲੀ ਜਾਈਂ ਸਕੈਨਿੰਗ ਨੂੰ। (ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ) ਨਾ ਇਹ ਰੋਣ ਵਰਗਾ ਮੂੰਹ ਬਣਾ ਕੇ ਕੀ ਬੈਠੀ ਆਂ? ਹਾਲੇ ਕਿਹੜਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ, ਕੀ ਐ। ਸਕੈਨਿੰਗ ਤਾਂ ਹੋ ਲੈਣ ਦੇ। ਹੋ ਸਕਦੈ ਲੋੜ ਈ ਨਾ ਪਵੇ।
- (ਬੁੜ-ਬੁੜ ਕਰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਿਰਜਨਾ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੈ। ਮਾਸੀ ਉਸ ਦੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਨੂੰ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਗਲਾਸ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੀ ਸਿਰਜਨਾ ਆਪਣਾ ਮੌਬਾਈਲ ਕੱਢਕੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਕੁਲਦੀਪ ਦਾ ਨੰਬਰ ਡਾਇਲ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅੱਗੋਂ ਕੁਲਦੀਪ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ)
- ਕੁਲਦੀਪ : (ਅਵਾਜ਼) ਹੈਲੋ!
- ਸਿਰਜਨਾ : ਹੈਲੋ! ਦੀਪ ਮੈਂ ਸਿਰਜਨਾ। ਦੀਪ, ਬੀਜੀ ਮੈਨੂੰ ਕਲੀਨਿਕ 'ਤੇ ਲੈ ਆਏ ਨੇ, ਸਕੈਨਿੰਗ ਲਈ। ਉਹ ਕਹਿ ਰਹੇ ਨੇ ਜੇ ਲੜਕੀ ਹੋਈ ਤਾਂ. . . . .
- ਕੁਲਦੀਪ : ਓਹੋ! ਤੂੰ ਇੰਨੀ ਕੁ ਗੱਲ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ? ਤੈਨੂੰ ਪਤੈ, ਆਫਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੀਟਿੰਗ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਜੇ ਬੀਜੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਨੇ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋਣਗੇ। ਤੂੰ ਕਰ ਲੈ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ, ਮੈਂ ਬਿਜ਼ੀ ਹਾਂ ਇਸ ਵੇਲੇ।
- (ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਫੋਨ ਕੱਟ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਿਰਜਨਾ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਦੀਪ ਤੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਦੀ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਧੱਕਾ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਬੀਜੀ ਨੇ ਸੁਣ ਲਈ ਹੈ।)
- ਬੀਜੀ : ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕਹਿ 'ਤਾ ਸੀ, ਫੇਰ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ ਦੀਪੇ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਨ ਦੀ?
- ਸਿਰਜਨਾ : ਉਹ ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਨੇ ਬੀਜੀ! ਕੀ ਇਹੋ-ਜਿਹੇ ਮਾਮਲਿਆਂ 'ਤੇ ਸਲਾਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ?
- ਬੀਜੀ : ਤੇ ਮੇਰੀ ਸਲਾਹ ਕੋਈ ਮਾਅਨੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ, ਐਹੋ-ਜਿਹੇ ਮਾਮਲਿਆਂ 'ਤੇ? ਭੌਂਕਦੀ ਆਂ ਮੈਂ ਕਿ ਗੋਲੀ ਰੱਖੀ ਆਂ ਤੁਹਾਡੀ? ਤੇਰੀ ਪਹਿਲਾਂ ਸਹਿਣ ਕਰ ਲੀ, ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੀ ਐ, ਜੋ ਤੂੰ ਹੋਰ ਮੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਫਿਰਦੀ ਐਂ ਮੇਰੇ ਮੱਥੇ?
- ਸਿਰਜਨਾ : ਮੱਥੇ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਉਹੀ ਮੜ੍ਹਿਆ ਜਾਣੈ ਬੀਜੀ ਜੋ ਕੁਦਰਤ ਚਾਹੇਗੀ।
- ਬੀਜੀ : ਇਹ ਤੂੰ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਛੱਡ ਦੇ। ਇਸੇ ਲਈ ਤਾਂ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਆਂ ਤੈਨੂੰ।
- ਸਿਰਜਨਾ : ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕੀ ਗਰੰਟੀ ਐ ਬੀਜੀ ਕਿ ਅਗਲੀ ਵਾਰ ਮੁੰਡਾ ਹੀ ਹੋਊਗਾ? ਜੇ ਫੇਰ ਕੁੜੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਕੀ ਕਰੋਗੇ?
- ਬੀਜੀ : ਫੇਰ ਦੀ ਫੇਰ ਵੇਖੀ ਜਾਊ।
- ਸਿਰਜਨਾ : ਕਦੋਂ ਤੱਕ? ਫਿਰ ਕਦੋਂ ਤੱਕ ਚੱਲਦੇ ਰਹਿਣਗੇ ਇਹ ਪ੍ਰਯੋਗਾ?
- ਬੀਜੀ : ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ-ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਵਾਰਸ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ। ਵੇਖ ਬੀਬਾ! ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ

ਐ, ਬੰਦੇ ਦੀ। ਤੇ ਮੇਰੀ ਲੋੜ ਇਹੀ ਐ। ਵਾਰਸ ਚਾਹੀਦੈ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਾਪਟੀ ਦਾ ਪਰ ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਸੌਕ ਐ ਧੀ ਦਾ ਤਾਂ ਹੋਰ ਘਰ ਵੇਖ ਲੈ। ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਲਗਦੈ ਜਨਾਨੀ ਦਾ ਬਣ ਕੇ ਰਹੁਗਾ ਤੇਰਾ ਭਸਮ ਤਾਂ ਦਿੱਪੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਈ ਲੈ ਜਾ ਭਾਵੇਂ। ਮੰਦਰ, ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਨਾਂ ਲਾਉਣੀ ਮੰਜੂਰ ਐ ਮੈਨੂੰ। ਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਵੰਡਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨੀਂ ਮੈਂ, ਜਾਨ ਮਾਰ ਕੇ ਜੋੜੀ ਜੈਦਾਦ, ਤੇਰੀ ਧੀਆਂ ਦੇ। ਜੇ ਨਹੀਂ ਜੀਅ ਮੰਨਦਾ ਤੇਰਾ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਤਾਂ ਤੁਰ ਜਾ, ਜਿੱਥੋਂ ਆਈ ਐ। ਮੇਰੇ ਘਰ ਰਹਿ ਕੇ ਨੀ ਜੰਮ ਸਕਦੀ ਤੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪੱਥਰ। (ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਝੋਲਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਿਰਜਨਾ ਦਾ ਮਨ ਭਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਰੋ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। **ਡਾਕਟਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।)**

- ਡਾਕਟਰ : ਹੈਲੋ! (ਬੈਠਦੀ ਹੋਈ) ਸੌਰੀ! ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੇਟ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਸਕੈਨਿੰਗ ਲਈ ਆਏ ਹੋ?
- ਸਿਰਜਨਾ : (ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦੀ ਹੋਈ) ਜੀ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ। ਸਵੇਰੇ ਫੋਨ ਤੇ ਗੱਲ ਹੋਈ ਸੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ।
- ਡਾਕਟਰ : ਹਾਂ-ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਗੱਲ ਦੌਸੋ ਸਿਰਜਨਾ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਲੋਕ ਵੀ ਇੱਦਾਂ ਹੀ ਛਰਕ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਕੁੜੀ-ਮੁੜੇ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦਾ ਕੀ ਬਣੇਗਾ?
- ਸਿਰਜਨਾ : ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਹੋ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਪਰ ਤੁਸੀਂ .....।
- ਡਾਕਟਰ : ਮੇਰਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸ਼ਨ ਇਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੁੜੇ-ਕੁੜੀ ਦਾ .....।
- ਸਿਰਜਨਾ : ਤੁਸੀਂ ਸਮਝਾ ਸਕਦੇ ਹੋ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ।
- ਡਾਕਟਰ : ਕੌਣ ਸਮਝਦਾ ਹੈ? ਹੁਣ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਹਾਂ, ਇਹ ਗਲਤ ਹੈ, ਨਾ ਕਰੋ ਇਹ ਕੰਮ। ਤੁਸੀਂ ਮੰਨ ਲਓਗੇ? ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਵੀ ਹੋ।
- ਸਿਰਜਨਾ : (ਉਦਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ) ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।
- ਡਾਕਟਰ : (ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੀ ਹੋਈ) ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਮਿਸਿਜ਼ ਸਿਰਜਨਾ। ਅਨਪੜ੍ਹ ਲੋਕ ਤਾਂ ਸੋਚਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਅਜਿਹਾ ਕੰਮ ਕਰਵਾਉਣ ਲੱਗਿਆਂ। ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਲੋਕ ਸੋਚਦੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਨੇ ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਉਹ ਅਕਸਰ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੁੰਦੇ ਨੇ।
(ਦੁਚਿੱਤੀ ਵਿੱਚ ਪਈ ਸਿਰਜਨਾ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਹੌਸਲਾ ਕਰਕੇ ਕੁਲਦੀਪ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਫੋਨ 'ਤੇ ਦੀਪ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ)
- ਅਵਾਜ਼ : ਹੈਲੋ!
- ਸਿਰਜਨਾ : ਹੈਲੋ, ਦੀਪ ਮੈਂ ਸਿਰਜਨਾ।
- ਅਵਾਜ਼ : ਹਾਂ ਸਿਰਜਨਾ, ਕੀ ਹੋਇਆ, ਆਇਆ ਕੋਈ ਰਿਜ਼ਲਟ?
- ਸਿਰਜਨਾ : ਨਹੀਂ ਦੀਪ, ਪਰ ਦੀਪ, ਬੀਜੀ ਜੋ ਕਰ ਰਹੇ ਨੇ, ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦੈ ਉਹ ਸਭ ਗਲਤ ਹੈ।
- ਅਵਾਜ਼ : ਕੀ ਠੀਕ ਹੈ ਤੇ ਕੀ ਗਲਤ, ਬੀਜੀ ਤੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਜਿਆਦਾ ਜਾਣਦੇ ਨੇ, ਸਿਰਜਨਾ। ਦੁਨੀਆ ਦੇਖੀ ਹੋਈ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੀ।
- ਸਿਰਜਨਾ : ਸਿਰਫ ਬਾਹਰ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਦੀਪ ! ਪਰ ਇਹ ਜੋ ਕੁਝ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਬਾਹਰ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਦੀ ਮੇਰੀ ਕੁਝ ਅੰਦਰ ਉਹ ਕਰੂਬਲ ਫੁੱਟੀ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਸੋਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿੰਨ੍ਹਾਂ ਚੰਗਾ ਲੱਗ ਰਿਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦੈ ਮੈਂ ਇੱਕ ..... ਮੈਂ ਇੱਕ ਸਿਰਜਨਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਰਤ ਹੋਣ ਦੇ ਅਰਥ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ।
- ਅਵਾਜ਼ : ਲਓ! ਹੋ ਗਈ ਸ਼ੁਰੂ ਫੇਰ ਉਹੀ ਕਵਿਤਾ। ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਐਨੀ ਕੁ ਐ ਸਿਰਜਨਾ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਆਦਤ ਹੈ

- ਹਰ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮਨ 'ਤੇ ਲਾਉਣ ਦੀ ਇਸੇ ਲਈ ਤੂੰ ਇਸ ਨਿੱਕੀ-ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮਨ 'ਤੇ ਲਾ ਕੇ ਬਹਿ ਗਈ ਹੈ।
- ਸਿਰਜਨਾ : ਪਰ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਦਾ ਹੱਕ ਖੋਹ ਲੈਣਾ, ਸਿਰਫ਼ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕਿ ਉਹ ਲੜਕੀ ਹੈ, ਇਹ ਕੋਈ ਨਿੱਕੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਦੀਪ!
- ਅਵਾਜ਼ : ਪਰ ਸਾਡੇ ਇੱਕ ਲੜਕੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹੈ ਸਿਰਜਨਾ, ਬੀਜੀ ਦੀ ਟੈਂਸ਼ਨ ਬਿਲਕੁਲ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ। ਐਨੀ ਜਾਇਦਾਦ ਹੈ, ਕੌਣ ਸਾਂਭੇਗਾ ਮੁੜਕੇ ਇਸ ਨੂੰ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਸਿਰਜਨਾ ਕਿ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਰਟੀ-ਕਲਚਰ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਇੰਝ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਬੀਜੀ ਜਿਵੇਂ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ, ਤੂੰ ਉਵੇਂ ਕਰ ਲੈ। ਮੇਰੀ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੀਟਿੰਗ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ, ਆਪਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗੇ। (ਫੋਨ ਕੱਟ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਿਰਜਨਾ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਗਈ ਹੈ! ਮਾਸੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਸਿਰਜਨਾ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਲਈਆਂ ਹਨ।)
- ਮਾਸੀ : (ਰਤਾ ਉਦਾਸੀ ਨਾਲ) ਆਹੀ ਗੱਲ ਪਸੰਦ ਨੀ ਬੀਬੀ ਰਾਣੀਏ। ਸਾਡੇ ਵੇਲੇ ਚੰਗੇ ਸੀ। ਆਹ ਨਾਮੁਰਾਦ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਲੋਕ ਭਾਵੇਂ ਅੱਖੇ ਹੋ ਕੇ ਰੱਖਦੇ ਭਾਵੇਂ ਸੱਖੇ ਹੋ ਕੇ, ਪਾਲ ਤਾਂ ਲੈਂਦੇ ਸੀ, ਧੀਆਂ ਨੂੰ। ਭਾਵੇਂ ਤਿੰਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਭਾਵੇਂ ਪੰਜ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਇੱਕ ਧੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਜੀ ਭਾਰ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। (ਹਮਦਰਦੀ ਪਰ ਹੈਰਾਨੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰਜਨਾ ਕੋਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।)
- ਤੇਰਾ ਘਰ ਵਾਲਾ ਵੀ ਇਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੁਣ! ਚਲ ਫੇਰ। ਤੂੰ ਕਾਹਨੂੰ ਮਨ 'ਤੇ ਬੋਝ ਰੱਖਦੀ ਐਂ, ਜੇ ਉਹ ਨੀ ਸੋਚਦਾ।
- ਸਿਰਜਨਾ : ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਸੋਚਾਂ ਮਾਸੀ। ਮੇਰੇ ਸੀਨੇ ਵਿੱਚ ਦਿਲ ਧੜਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨਹੀਂ ਦੋ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣਦੀਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ। ਮੇਰੀ ਹੀ ਜੁਬਾਨ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰਦੀ ਹੈ ਮੈਨੂੰ। ਅੰਦਰੋ-ਅੰਦਰੀ ਕੋਈ ਛੂੰਹਦਾ ਹੈ ਆਪਣੇ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ।
- ਮਾਸੀ : ਸਿਰਫ਼ ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਧੀਏ! ਤੇ ਫਿਰ ਸਭ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। (ਸਿਰਜਨਾ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਰੋਂਦੀ ਹੈ। ਰੋਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਡਾਕਟਰ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਨਰਸਾਂ ਵੀ ਦੌੜੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।)
- ਡਾਕਟਰ : ਕੀ ਹੋਇਆ? ਕੀ ਹੋਇਆ ਮਾਸੀ?
- ਸਿਰਜਨਾ : ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ। ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ! ਮੈਥੋਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ।
- ਡਾਕਟਰ : ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ? ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਇੰਥੇ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ।
- ਬੀਜੀ : ਹੋਏਗਾ ਕਿਵੇਂ ਨਹੀਂ, ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ? ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਏਗਾ।
- ਡਾਕਟਰ : ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਹਾ ਨਾ, ਮੈਂ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ।
- ਬੀਜੀ : ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ! ਸਾਡੀ ਵੀ ਲੋੜ ਐ, ਕੋਈ।
- ਮਾਸੀ : ਲੋੜ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਵੀ ਐ।
- ਬੀਜੀ : ਠੀਕ ਐ ਫਿਰ ਤੁਰ ਜੇ ਪਿਓ ਦੇ ਘਰ ਤੇ ਪੁਗਾ ਲੇ ਲੋੜ ਜਿੰਨੇ ਵਾਰੀ ਜੀਅ ਕਰਦੈ। ਸਾਡੇ ਘਰ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਲੋੜ ਈ ਪੁੱਗੂਰੀ।
- ਸਿਰਜਨਾ : ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਵੀ ਤਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਾਂ, ਬੀਜੀ!
- ਬੀਜੀ : ਕਿਉਂ? ਤੂੰ ਕਾਹਤੋਂ ਸ਼ਾਮਲ ਐਂ, ਉਸ ਘਰ ਵਿੱਚ? ਕੀ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਸੀ ਤੂੰ? ਟੁੱਟਾ-ਭੱਜਾ ਦਾਜ਼? ਤੇ

- ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਨਖਾਹ ਦਾ ਗੁਮਾਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦੱਸਾਂ, ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਤਾਂ ਘਰ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਤੇ ਛਾਈਵਰਾਂ ਦਾ ਖਰਚਾ ਠੀਂ ਨਿਕਲਦਾ।
- ਸਿਰਜਨਾ : ਉਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਅਂ, ਬੀਜੀ। ਪੂਰੇ ਤਨ ਨਾਲ, ਪੂਰੇ ਮਨ ਨਾਲ। ਕੀ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ? ਕੋਈ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਮੇਰੇ ਤਨ ਦਾ? ਮੇਰੇ ਮਨ ਦਾ? ਮੇਰੀ ਹੋਂਦ ਦਾ?
- ਬੀਜੀ : ਛੱਡੀ ਸੋ ਮਿਲਦੀਆਂ ਸੀ ਤੇਰੇ ਵਰਗੀਆਂ, ਨਾਲ ਮੋਟਰ-ਕਾਰਾਂ। ਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਣਗੀਆਂ ਜੇ ਲੋੜ ਪਈ ਤਾਂ। ਹੁਣ ਤੂੰ ਬਹੁਤਾ ਤਮਾਸ਼ਾ ਜਿਹਾ ਨਾ ਕਰਕੇ ਵਿਖਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ। ਜੇ ਜੰਮਣੀ ਐ ਇਹ, ਤਾਂ ਤੁਰ ਜਾ ਆਪਣੇ ਪਿਛੇ ਦੇ ਘਰ ਤੇ ਜੇ ਰਹਿਣੇ ਮੇਰੇ ਘਰ ਤਾਂ ਉਂਝ ਕਰ ਲੈ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਕਹਿੰਨੀਆਂ।
(ਹੁਣ ਸਿਰਜਨਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਹ ਜੁਲਮ ਸਹਿਣਾ ਉਸ ਲਈ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ)
- ਸਿਰਜਨਾ : (ਪੂਰੇ ਹੌਸਲੇ ਤੇ ਮਾਣ ਨਾਲ) ਨਹੀਂ।
- ਬੀਜੀ : (ਅੱਗ-ਬਗੋਲਾ ਹੋ ਕੇ) ਕੀ?
- ਸਿਰਜਨਾ : ਹਾਂ, ਬੀਜੀ, ਜੇ! ਤੁਹਾਡੇ ਪ੍ਰਾਪਟੀ-ਕਲਚਰ ਵਿੱਚ ਮੁੱਲ ਸਿਰਫ਼ ਐਰਤ ਦੀ ਕੁੱਖ ਨੂੰ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਫਲ ਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਕੁੱਖ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਨਾਲੇ ਤੁਸੀਂ ਸੁਣਿਆ ਨਹੀਂ; ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਇਥੋਂ 'ਲਿੰਗ ਟੈਸਟ' ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਫੇਰ ਵੀ .....।
(ਪੂਰੇ ਸੈ-ਵਿਸਵਾਸ ਨਾਲ)
- ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੱਗਦੇ ਬੀਜੀ, ਕਿ ਮੇਰੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ? ਪਰ ਹੈ, ਬੀਜੀ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਮੇਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਆਪਣੀ ਹੀ ਅਣਜੰਮੀ ਧੀ (ਜੇਕਰ ਧੀ ਹੀ ਹੈ) ਤਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਹੀ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣਾ ਹੀ ਮੁੱਲ ਘਟਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ, ਬੀਜੀ! ਜਾਓ ਬੀਜੀ! ਤੁਹਾਡਾ ਘਰ ਛੱਡਿਆ। ਇਸ ਕਾਬਲ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਪਾਲ ਸਕਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਦੇ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ।
(ਬੀਜੀ ਹੋਰ ਅੱਗ-ਬਗੋਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ)
- ਮਾਸੀ : (ਘਬਰਾ ਕੇ) ਇਹ ਤੂੰ ਕੀ ਕਰਦੀ ਐ, ਬੀਬੀਏ! ਐਂ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆਂ ਹੱਲ ਹੋ ਜੂਗੀ ਭਲਾ?
- ਸਿਰਜਨਾ : ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਤਾਂ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆਂ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਪਈ ਮਾਸੀ!
- ਡਾਕਟਰ : ਇਸ ਲਈ, ਮਿਸਿਜ਼ ਸਿਰਜਨਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ, ਸਿਰਫ਼ ਤੁਹਾਡੀ ਨਹੀਂ, ਪੂਰੀ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੀ ਹੈ। ਆਪਾਂ ਇਕੱਲੇ ਸੁਸਾਇਟੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਦਲ ਸਕਦੇ। ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਾਂ ਵਾਂਗ ਸੋਚਣਾ ਚਾਹੀਦੈ।
- ਸਿਰਜਨਾ : ਮੈਂ ਕੁੱਝ ਵੀ ਬਦਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ! ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਬਦਲੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਚਾ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ, ਮਾਂ ਆਂ। ਮੇਰਾ ਕਰਮ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਤੇ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਸਿਰਜਨਾ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਮਾਂ ਤੋਂ ਡੈਣ ਹੋ ਜਾਂਵਾਂ।
- ਬੀਜੀ : ਇਕੱਲੀ ਰਹਿ ਜਾਏਂਗੀ, ਇਕੱਲੀ।
- ਸਿਰਜਨਾ : ਇਕੱਲੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸੀ। ਇਕੱਲੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸੀ ਬੀਜੀ, ਹੁਣ ਤੱਕ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮੈਂ ਹਾਂ। (ਆਪਣੀ ਕੁੱਖ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ) ਮੇਰੀ ਸਿਰਜਨਾ। ਤੁਸੀਂ ਦੇਖਣਾ, ਇੱਕ ਦਿਨ ਇਹ ਸਿਰਜਨਾ ਇੱਕ ਰੁੱਖ ਬਣ ਕੇ ਇਸ ਘਰਤੀ ਉੱਤੇ ਪੁੰਗਰੇਗੀ, ਮੌਲੇਗੀ ਤੇ ਅਸਮਾਨ ਤੱਕ ਉੱਚਾ ਉੱਠੇਗੀ। ਫਿਰ ਲੋਕ ਸਿਰਜਨਾਵਾਂ ਕਰਕੇ ਸਰਮਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ 'ਤੇ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਗੇ। ਫਿਰ ਕਦੇ ਕੋਈ ਸਿਰਜਣਾ ਕੁੱਖ

ਵਿੱਚ ਕਤਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।

(ਇੱਕ ਪਲ ਹਰ ਕੋਈ ਖੋਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਈ ਉਦਾਸ ਹੈ। ਸਿਰਜਨਾ ਆਪਣਾ ਬੈਗ ਚੁੱਕ ਕੇ ਜਾਣ ਲਈ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹਮਣੇ ਕੁਲਦੀਪ ਖੜਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਮੁਸਕਾਨ ਹੈ।)

- ਬੀਜੀ : (ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ) ਦੀਪੇ ਤੂੰ! ਆ ਵੇਖ ਲੈ ਪੁੱਤ ਕੀ ਤਮਾਸ਼ਾ ਕਰੀ ਜਾਂਦੀ ਐ, ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ? ਉਹ ਜਲ੍ਹਸ ਕੱਢਿਐ ਅੱਜ ਇਸ ਨੇ ਮੇਰਾ ਕਿ ਦੱਸ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ।
- ਸਿਰਜਨਾ : ਸੌਰੀ ਦੀਪ ..... ਮੈਂ .....
- ਅਵਾਜ਼ : ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਸੌਰੀ ਫੀਲ ਕਰਦੀ ਹੈਂ, ਸਿਰਜਨ? ਸੌਰੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਛੈਸਲਾ ਮੈਨੂੰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਕਰਨਾ ਪਿਆ।
- ਸਿਰਜਨਾ : (ਜਿਵੇਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ) ਯਾਨੀ ਕਿ ਦੀਪ .....।
- ਅਵਾਜ਼ : ਹਾਂ ਸਿਰਜਨ, ਤੂੰ ਜੋ ਕੀਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਕੀਤੇ। ਜੋ ਤੂੰ ਵੀ ਉਹ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਜੋ ਸਾਰੇ ਕਰਦੇ ਨੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਤੂੰ ਵੀ ਇੱਕ ਆਮ ਔਰਤ ਹੁੰਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਜੀਵਨ-ਸਾਥਣ ਕੋਈ ਆਮ ਔਰਤ ਨਹੀਂ।
- ਸਿਰਜਨਾ : (ਹੁਣ ਖੁਸ਼ੀ ਭਰੇ ਹੁੰਡੂਆਂ ਨਾਲ) ਓ ਦੀਪ !
- ਬੀਜੀ : (ਕੜਕ ਕੇ) ਦੀਪੇ, ਇਹ ਕੀ ਕਹਿ ਰਿਹੈਂ ਤੂੰ?
- ਅਵਾਜ਼ : ਇਹੀ ਬੀਜੀ ਕਿ ਸਿਰਜਨਾ ਸਕੈਨਿੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰਾਏਗੀ। ਉਹ ਜੋ ਵੀ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਰੱਖਣ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ, ਬੀਜੀ ਅਸੀਂ ਰੱਖਣ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ।
- ਬੀਜੀ : ਪਰ ਪੁੱਤ! ਪੂਰੇ ਚਾਲੀ ਕਿੱਲੇ ਪੈਲੀ ਐ।
- ਅਵਾਜ਼ : ਕੀਲੇ ਵੀ ਸਾਂਭੇ ਜਾਣਗੇ। ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਬੀਜੀ !
(ਦੀਪ ਤੇ ਸਿਰਜਨਾ ਕਲੀਨਿਕ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ਬੀਜੀ ਦੇਖਦੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਾਸੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੈ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਬਾਹਰੋਂ ਠੰਢੀ ਹਵਾ ਆਉਂਦੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ।)

ਸ਼ਬਦ-ਅਰਥ

ਕਲੀਨਿਕ - ਦਰਵਾਜ਼ਾਨਾ। **ਸੈਲਰ** - ਜੀਰੀ (ਚੌਲਾਂ ਦੀ) ਵਿੱਚੋਂ ਚਾਵਲ ਤੇ ਫੱਕ ਨੂੰ ਅਲੱਗ--ਅਲੱਗ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਮਸ਼ੀਨ ਜਾਂ ਮਿੱਲ। **ਲੈਬ** - ਲੈਬਾਰਟਰੀ। **ਰਸਾਇਣਸ਼ਾਲਾ**- ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ। **ਸਕੈਨਿੰਗ** - ਪਰੀਖਣ, ਬਰੀਕ ਜਾਂਚ। **ਪ੍ਰਾਪਟੀ** - ਜਾਇਦਾਦ, ਮਲਕੀਅਤ, ਸੰਪਤੀ। **ਸੋਸਾਇਟੀ** - ਸਮਾਨ ਭਾਈਚਾਰਾ, ਬਰਾਦਰੀ। **ਪ੍ਰੈਫੈਸ਼ਨ** - ਕਿੱਤਾ, ਧੰਦਾ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ, ਕੰਮ-ਕਾਰ। **ਪੇਸ਼ਟ** - ਬਿਮਾਰ, ਰੋਗੀ, ਮਰੀਜ਼। **ਟੈਂਸ਼ਨ** - ਤਣਾ, ਖਿਚਾਅ, ਖਿੱਚੋ-ਤਾਣ। **ਕਲਚਰ** - ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਸੱਭਿਅਤਾ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ-ਅੰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਛੋ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :-

- ਉ. ‘ਚਾਲੀ, ਪੂਰੇ ਚਾਲੀ ਕਿੱਲੇ ਪੈਲੀ ਐ ਤੇ ਸੈਲਰ। ਜਾਨ ਮਾਰ ਕੇ ਬਚਾਏ ਐ ਮੈਂ, ਸਰੀਕਾਂ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤੱਕ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਲਾ ਚਾਹੀਦੈ, ਮੈਨੂੰ। ਨਾਲੇ ਅੱਗੇ ਬੈਠੀ ਨੀਂ, ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਇੱਕ। ਦਾਜ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਦੇਣੇ ਤੇਰੀਆਂ

ਧੀਆਂ ਦੇ ਮੈਂ, ਸਮਝੀ ਨਾ ! ''

1. ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਨੇ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹੇ ਹਨ?
  2. ਇਸ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਅਨੁਸਾਰ ਸੱਸ ਕਿੰਨੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਮਾਲਕ ਹੈ?
  3. ਸੱਸ ਆਪਣੀ ਨੂੰਹ ਤੋਂ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ?
- ਅ. ''ਓਹੋ! ਤੂੰ ਇੰਨੀ ਗੱਲ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਛੋਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ? ਤੈਨੂੰ ਪਤੈ, ਆਫਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀ ਜੁਰੂਰੀ ਮੀਟਿੰਗ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ? ਨਾਲੋ, ਜੇ ਬੀਜੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਨੇ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋਣਗੇ। ਤੂੰ ਕਰ ਲੈ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ, ਮੈਂ ਬਿਜ਼ੀ, ਹਾਂ ਇਸ ਵੇਲੇ।''
1. ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਨੇ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹੇ ਹਨ?
  2. ਕੁਲਦੀਪ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਸਿਰਜਨਾ ਵੱਲੋਂ ਆਏ ਛੋਨ ਤੋਂ ਨਰਾਜ਼ ਕਿਉਂ ਹੈ?
  3. ਕੁਲਦੀਪ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਬੀਜੀ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਮੰਨਣ ਲਈ ਆਖਦਾ ਹੈ?
- ਦ. ''ਇੱਕਲੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸੀ। ਇੱਕਲੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸੀ ਬੀਜੀ, ਹੁਣ ਤੱਕ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮੈਂ ਹਾਂ। (ਆਪਣੀ ਕੁੱਖ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ) ਮੇਰੀ ਸਿਰਜਨਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਦੇਖਣਾ ਇੱਕ ਦਿਨ ਇਹ ਸਿਰਜਨਾ ਇੱਕ ਰੁੱਖ ਬਣ ਕੇ ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਪੁੰਗਰੇਗੀ, ਮੌਲੇਗੀ ਤੇ ਅਸਮਾਨ ਤੱਕ ਉੱਚਾ ਉੱਠੇਗੀ। ਫਿਰ ਕਦੇ ਕੋਈ ਸਿਰਜਨਾ ਕੁੱਖ ਵਿੱਚ ਕਤਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।''
1. ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਨੇ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹੇ?
  2. ਇਸ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਵਿੱਚ ਸਿਰਜਨਾ ਨੇ 'ਸਿਰਜਨਾ' ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਹੈ?
  3. ਇਸ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਵਿੱਚ ਸਿਰਜਨਾ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਕੀ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ?
- ਸ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਪਾਤਰ-ਉਸਾਰੀ ਕਰੋ :
1. ਬੀਜੀ	2. ਸਿਰਜਨਾ	3. ਕੁਲਦੀਪ
4. ਡਾਕਟਰ	5. ਮਾਸੀ	

* * * *